آنکھیلا دھرتی پُتّر

دُلّا بھٹّی

(1547-1589)

دھرم سنگھ گورایہ

اُلتھا: محمد آصف رضا

ڈلا بھٹی پنجابیاں دی اَنکھ دا رُوپ سرُوپ اے۔ اوہ سانوں ساڈے اصلے دی دس پاؤندا اے۔ اوہ ساڈی پچھان کراؤندا اے۔ اوہ سیہان جیہنوں اسیں بُھلا بیٹھے ساں۔ اوہ پنجابیاں نوں ہلّو نے مار مار جگاؤندا رہندا اے۔ جد کوئی گاتک ڈُلے دی وار گا رہیا ہوندا اے، کوئی کتھا کار اوہدی کتھا سنا رہیا ہوندا اے تے پنجابی سورما سنگواں اوس سنگت وچ حاضر ہو جاندا اے۔ اوہدی ہوند پنجابیاں وچ جوش جذبے بھر دیندی اے۔ ویلے دیاں اوکڑاں وچ پھاتیاں نوں ہر اوکڑ نال نجٹھن دی راہ لبھ جاندی اے۔ اوہ ڈُلے دیاں واراں تے کتھاواں وچوں اپنی گواچی ہوند نوں لبھن جوگ ہو جڑدے نیں۔ اوہناں نوں فیر ڈکرے ہوئے اپنے سریر دے انگ بھالنے نہیں پیندے۔ ڈلا بھٹی سبھناں پنجابیاں نوں اوس سانجھے وجود نال جوڑ دیندا اے جیہنوں آپاں ہتھیں وڈھ ٹک دتا سی۔ ذرا دھڑا ای نہیں اوہ چھپّی چھپّی ہوئیاں سوچاں نوں وی اک لڑی وچ پروندا اے۔ اوہدے سوھلے گاؤن والا یاں کتھا کرن والا پنجابیاں دا سانجھا کلاکار تے کتھا کار دا رُوپ دھارن کر جاندا اے۔

ایس وار ایہہ کتھا سنا رہیا اے دھرم سنگھ گورایہ۔ کھیروں کھیروں پنجابیاں نوں مُڑ جوڑن والے نے لکھی تے ڈُلے بھٹی دی جیونی اے پر جاپدا اے اوہنے پورے پنجاب دی گاتھا لکھ دتی اے۔ اینے ویروے نال پہلاں کدے کسے لیکھک نے سانوں ساڈی ایہہ سانجھی داستان نہیں سنائی۔ وستھار سہت ساڈے سنگھ ساڈا اپنا ایہہ سروپ کرن تے اسیں لکھن والے دی گھالنا نوں سلاہے بنا نہیں رہ سکدے۔

الیاس گھمن

بابا فرید بک فاؤنڈیشن

Dulla Bhatti Foundation

Pindi Bhattian, USA, LHR

Baba Fareed
Book Foundation

دُلّا بھٹی

(1547-1589)

ایسے قلم توں :

1. دُلا بھٹی (2010)

2. بلند حویلی (2011)

3. Punjab to Punjab (2013)

4. جگا ڈاکو 1 (2014)

5. چی گویرا (2017)

6. جگا ڈاکو 2 (2019)

7. مائی رون کریندی (2019)

8. کامریڈ تیجا سنگھ ستنتر (2020)

9. لو پرکھ مرجیوڑا

دُلّا بھٹی

(1589 1547)

دھرم سنگھ گورایہ

اُلتھا:

محمد آصف رضا

بابا فرید بُک فاؤنڈیشن

Dulla Bhatti Foundation

Dula Bhatti

by
Dharam Singh Goraya
3497-Halford St.
Waldorf MD - 20603.
USA
Email : gorayads@yahoo.com
Mob. : #301-653-7029

ناں کتاب: دُلا بھٹی
لکھیار: دھرم سنگھ گورایہ
چھپن ورھا: ۲۶ مارچ، ۲۰۲۲

first Edition: 26 March 2022
Price :500

Sole Distributor

بابا فریدبُک فاؤنڈیشن

Baba Fareed Book Foundation

Publishers :

Baba Fareed Book Foundation
Punjab House
2-A, Zubair Street Ext.
Education Town, Wahdat Road,
Lahore
04235422922

Dula Bhatti Foundation
Pindi Bhattian- U.S.A- Lahore

Printed at

Rehan Bilal Printers

Lahore

سمرپن

بھارتی حکومت خلاف کسانی جدوجہد کردیاں
شہید ہوئے کرتی کسان سورمیاں دے نام

بھگت سنگھ تے دُلّا جیرُو میرا لہو
کنج کھلوواں غزنی تے تیموری نال
(بابا نجمی)

ویروا

انکھیلا دھرتی پُتر
دُلا بھٹی

میرے لئی بڑے مان والی گل ہے کہ گورداس پور تے ڈیرہ بابا نانک دی سڑک تے پیندے پنڈ رَنہیکے میرا دے جم پل تے اپنے ماں جائے وڈے وِیر تے بین الاقوامی شہرت یافتہ ارتھ شاستری ڈاکٹر نرمل آزاد وانگ ہی ذہین وِیر دھرم سنگھ گورایا نے نویکلیاں گیان پیڑاں کیتیاں ہن۔

اوس نے ہُنے ہُنے پنجاب دے انکھیلے پُتر دُلا بھٹی دی رَس وَنتی وِشال جیونی لکھی ہے۔

دُلا بھٹی سورے دی کہانی قریب پونے پنج سو سال پہلاں ٹری۔ اوہ اکبر دا ہمعصر سی۔ اوس دے پُرکھیاں نے وی اکبر دے پُرکھیاں نال لوہا لیا۔ جاناں تاں وار گئے پر وقت دے صفحے تے گوڑھے اکھراں وِچ فرید بھٹی تے ساندل بھٹی نام لکھ گئے۔ رتّ نال لکھے نام کدے نہیں مِٹدے۔

اوہناں دے نام نوں اج وی لوک دِلاں وِچ سنبھالی بیٹھے نیں۔

راجیاں، مہاراجیاں نوں لوک چیتیاں وچوں خارج کر دیندے نیں پر کجھ ایسے انکھیلے یودھے ہمیشہ ہی اپنے قبیلیاں/کُنبیاں دے شنگار بندے نیں بھاویں اوہ جیمل فتح ہوون چاہے رائے احمد خاں کھرل جاں دُلا بھٹی ہووے۔

ایہناں سورمیاں نُوں لوکاں اپنے مناں وِچ تاں سانبھی رکھیا پر سمے دِیاں سرکاراں نے کیوں ایہناں نُوں لوکاں توں اوہلے رکھیا۔ کیہ ایہناں نابراں دی رِیت نوں کھنڈا کرن لئی اوہناں ٹھیک سمجھیا کہ ایسے کارپوریٹ سسٹم وِچ جے عام بندے دی جاگرتا جاگ پئی تاں اوہ اپنے ایسے حق تے جیین دے وکھو وکھرے سوال کرے گا یاں کیہ حق منگن دا ول

سِکھ لوے گا۔ایہناں مدعیاں نوں گوہ گوچرے کرن دی لوڑ اے۔ پر خورے کوئی وی زوراور ایہہ کجھن توں آتر کیوں اے کہ جبر دی کوئی وی صورت ہووے اوس دے بدلے وِچ ہمیشہ نپیڑی ہوئی خلقت اِک نہ اِک دن ضرور اپنا حق منگن خاطر ہنبل کے اُٹھ کھلوندی اے۔ اوس دا اُٹھ کھلونا اوسے جبر نوں ای فتح کرن لئی اپنا سارا زور لگا دیندی اے تے اِک دیہاڑے اوہ سُرخرو ہو بہڑدی اے۔

دھاڑویاں دا کسے نسل قوم یاں مذہب نال تعلق نہیں ہوندا، اوہناں دا مقصد صرف لُٹ کھسُٹ ہی ہوندا اے۔ حملہ آور ڈاکو دے روپ وِچ جُوہاں نُوں قبضاندا تے فیر اوتھے اپنا راج کردا اے۔ راج کرن مگروں فیر اوہ ویلے دے حساب نال اِک نویں ویونت بناندا اے کہ اوتھے دے دھرم نوں اپنا ہتھیار بنا کے ورتے۔ کدے اوہ دھرم دی اوٹ لیندا اے کدے اوہ سے دے دیہار نال اپنا قد ساواں کرن دی بھرپور کوشش کردا اے۔دھرم کہ جو ہمیشہ امن شانتی تے محبتاں دا درس دیندا ہے پر ایہناں لُٹیریاں نے اوس نوں وی اپنیاں ہتاں لئی ورت لیا ہوندا اے۔ حملہ آوراں دا سبندھ بھاویں کسے دی دِین دھرم نال ہووے اخیر اوہ سبھ توں پہلاں اپنے مقصداں دی پورتی کردا اے تے جدوں اوس نوں اپنی بیڑی ڈُبن والی نظر آندی اے تاں فیر اوہ دھرم دے اوھلے لُکن دی اجائیں کوشش کردا اے۔ایہہ حال تے کارگزاری کوئی اج دی نہیں ۔پوری انسانی تواریخ ایہناں عملاں نال بھری پئی اے۔

ہُن سوال ایہہ ہے کہ کیوں لوک اپنی مٹی دی محبت، بولی دے موہ نوں مُکھ رکھ کے اپنے طور تے کم کر رہے نیں۔اوہناں وِچوں اِک مثال ساڈے کول دھرم سنگھ گورایا دی موجود اے۔کیویں اوہ دیسوں باہر وسدیاں ہویاں اپنے کم کار چھڈ کے اپنے ایس فخر کرن والے سُورے دی محبت دے وِچ لہندے پنجاب دے پنڈاں جُوہاں وِچ رُلے بھٹی لئی مٹیاں چھاندا اخیر اوہدے گھر جا اپڑیا اے۔ایہہ حوصلہ ہر بندے وِچ نہیں ہوندا۔ مادی دور دے ایس بے تھوہے سمے وِچ اپنے کم کاج چھڈ کے اپنے دھرتی دے پُتراں لئی موہ

دے پُھل چُکی لکھیار کیویں سِرڑ تے صدق نال اپنے کم وِچ رُجھیا رہیا۔ ڈُلا بھٹی دے وڈکیاں دا گھرا کھوج لبھ کے اوس دے اصل قصے کہانی دا پتا کر کے اوس نے جو کارج کیتا اے اوہ ہاری ساری دے وس نہیں۔

ایس توں وکھ تسیں ایس پُستک وِچ اوہناں پائیاں بھلاں نُوں پڑھو گے جیہڑیاں ساڈے لکھن ہاراں نے پائیاں نیں، کیویں ساڈے پُرانے قصیاں وِچ دُلے بھٹی دی اصل کہانی نوں تروڑ مروڑ کے پیش کیتا اے ایس دی دَس لکھیار بھلی بھانت ساڈے تیک اپڑاندا اے۔ اوس نے ستار کے دُدھ دا دُودھ تے پانی دا پانی کر دِتا اے۔ ایہہ اوس دا صدق، محبت تے مٹی دا موہ ای جو اوس توں ایہو جیہی کتاب لکھوا بیٹھا۔ نہ صرف اوس دُلے بھٹی بارے کھوج ای کیتی اے سگوں عملی طور تے اوس علاقے دے لوکاں اندر وی اپنے سورمے دی عظمت نوں ہور اُچیاں کیتا اے۔ اوس نے "دُلا بھٹی سنگت" بنا کے مقامی لوکاں لئی ویلفیئر دے کم وی وِڈھے نیں۔

لیکھک نے پنڈ بھٹیاں دُلا بھٹی سنگت بنوائی پنڈی بھٹیاں دے لاگلے پنڈ دُلے کی دُلا بھٹی دا بُت لگایا۔ مارچ 2008 دے شہیدی میلے نوں 5000 لوکاں نال وڈے میلے وچ پہلی وار دُلے بھٹی دا شہیدی دیہاڑا منایا گیا۔

اج دے ہندوستان اندر کسانی اندولن پچھے لڑے گئے سنگھر شاں دا ہی اگلا پڑاء ہے۔

دھرم سنگھ گورایا نے دُلے بھٹی دی بات چھوہی ہے۔

اوس نوں ہنگارا بھرنا ساڈا سارے پنجابیاں دا فرض ہے۔

میں اس وڈّ آکاری لوک نائک تے سورمے دی جیون کہانی دے اس اہم کھوج جتن دا سواگت کردا ہاں۔

گوربھجن سنگھ گل (پروفیسر)

چیئرمین

پنجابی لوک وراثت اکاڈمی، لدھیانہ۔

اپنے ولوں

عوامی ہیرو سماج دا سرمایہ ہوندے ہن ۔ ایس سرمائے دی صحیح ورتوں ہور نروئے سماج لئی کارگر بن جاندی ہے ۔ ذاتاں پاتاں، دھرماں دیاں ولگناں وچ عوامی ہیرووں دی گھیرابندی اوہناں نال گھور انیاں ہے ۔ منڈی دے ونجاریاں نے ہر اک نوں ترازو وچ پر لیا ۔ بہتے ایس دے اک پلڑے جا بیٹھے ۔ اوہناں اپنیاں پشتاں لئی پنڈاں بنھ لیاں ۔ جو ترازو نوں گھور گئے اوہ نابر ہو گئے ۔ ستھاپتی دے وروودھ اتے عام لوکاں دی خیر خیریت لئی جو لڑے اوہ سدا امر ہو گئے ۔ ایہہ سربکالی سچائی ہے ۔ تکڑی تلے بناں نابراں نوں لکھاری امر ہوئے نہیں لکھن گے ۔ ایہہ اوداں وی سی تے اج وی ہے تے اگانہہ وی ہووے گا ۔

شکر ہے گورو نانک صاحب دی یگجہتی دی وچاردھارا نے اج تک اپنے پیغام نال کسے وی چلی لہر نوں اسلام مخالف نہ بنن دتا ۔ گورو نانک صاحب دے تن دن تے تن راتاں دے انہد قادر نال ملاقات مگروں ایہہ کتھن شاید کدے پہلاں کسے ولی پیغمبر نے نہیں کیہا سی کہ سبھ ہی ایس دے ہن تے اوس توں باہرا کوئی نہیں ۔" نہ کوئی ہندو، نہ کوئی مسلمان" کہنا اپنے آپ وچ ہزاراں سالاں دی چلی آ رہی مذہبی انتہا پسندی توں نابر ہونا ہی سی ۔

ہندوستان دے قدیم مسلمان اتے مغلاں وچلے فرق نوں سمجھنا ضروری ہے ۔ گورو ارجن صاحب مغلاں ہتھوں شہید ہوئے ۔ گورو گوبند سنگھ ہوراں دی پالیسی نے کدے وی سکھ سنگھرش نوں اسلام مخالف نہ بنن دتا ۔ بندہ سنگھ بہادر بڑی بہادری نال مغلاں خلاف لڑے ۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ شاہی قلعے موہرے مغلاں نوں للکاردا ہے پر اوس دی سرکار وچ مسلمان اہلکار وی سن ۔

پنجاب دے مہان اَنکھیلے سپوت دُلّا بھٹی اتے اوس دے باپ دادے دی لڑائی مُغل شاہی دے خلاف سی۔ مسلماناں خلاف نہیں سی۔

دُلّا بھٹی اُتے میں پہلی کتاب 2010 وچ لکھی جو چھوٹی سائز وچ سی کیونکہ ایہہ چھوٹے سکولی بچیاں نُوں پڑھائے جان نُوں مُکھ رکھ کے لکھی گئی سی۔ پڑھن ہاراں ولوں چنگا ہُنگارا مِلیا۔ دُلّا بھٹی بارے قصے، ناول، ناٹک تاں ضرور لکھے گئے پر اوس دی زندگی اتے جدوجہد بارے وڈے آکاری جانکاری دین لئی کئیاں ولوں بڑیاں سفارشاں کیتیاں گئیاں۔ دوسرے پاسے ہندوستان دی کٹڑ وادی ہندوتوی حکومت ولوں تن کسان مخالف قانون پاس کر کے پورے کسانی طبقے نُوں سنگھرش دے راہ لیا کے کھڑا کر دتا۔ دنیا دی تاریخ وچ شاید ہی ایس طرحاں دا پُرامن وشال وِدروہ کسے انسانی سماج وچ ہویا ہووے۔

اجیہے سمیں جد پنجاب دے کساناں نے دلی نُوں چفیریوں گھیرن دی پہل قدمی کیتی تاں سارے اُتری بھارت دے کسان ایس عظیم احتجاج وچ آن کدے۔ ایناں ہی نہیں دیس دے ہر حصے وچوں سبھ طبقیاں ولوں اتھاہ پیار اتے اُتشاہ ملیا۔ ہُن تک سینکڑے جاناں جا چکیاں ہن۔ حکومت دیاں اکھاں خشک ویکھدیاں پئیاں ہن۔ سوچیا، کیوں نہ اجیہے موقعے تے دُلّا بھٹی نُوں یاد کیتا جاوے! جو کھیتاں دے حق وچ لڑن والا پہلا سُورما ہے۔

کتاب نُوں مکمل کرن وچ بہت ساریاں شخصیتاں دا یوگدان ملیا۔ میرے پیارے متر پرنسپل اسد سلیم شیخ (گورنمنٹ ڈگری کالج، پنڈی بھٹیاں، پاکستان) جیہناں دی بدولت میں پنڈی بھٹیاں نال اپنے جدی پنڈ نالوں وی زیادہ جُڑ گیا، اوہناں دا بہت شکرگزار ہاں جیہناں نے میرے ولوں کیتے بہت اوکھے سوالاں دے جواب پیش کیتے۔ "دُلا بھٹی سنگت" نال سمیں سمیں وچار چرچا وچوں بہت جانکاری حاصل ہوئی خاص کر کے راجپوت بھٹیاں دی رہنی بہنی، سماجی بھائی چارک سانجھ اتے موجودہ دور وچ ایہناں بھٹیاں دا لہندے پنجاب اندر سیاست وچ دبدبا اتے پڑھائی دے کھیتر وچ ایہناں ولوں ماریاں گئیاں ملّاں جیویں کہ جج، وکیل، چوٹی دے لکھاری ہونا وغیرہ۔

میرے علاقے دے پنڈ بسنت کوٹ (بٹالا) جے پروفیسر گوربھجن سنگھ گل کسے جان پچھان دے محتاج نہیں ہن ۔ پنجابی ساہت،ثقافت تے ورثے دی شناخت وچ اوہناں دی اُچیچی دلچسپی ہے ۔ دُلا بھٹی بارے عالمی سیمینار کرن توں علاوہ اوہناں آپ وی کئی گیت دُلا بھٹی بارے لکھے ہن ۔

پنجابی ماں بولی لئی کیتیاں اوہناں دیاں سیواواں دی پنڈ بنھ کے چکنی میرے وس چ نہیں ہے۔ اوہناں دا بہت شکریہ ادا کردا ہاں کہ صحیح وقت تے اوہناں مینوں دوبارہ دُلا بھٹی یاد کرا دتا۔

اوہناں دی دلچسپی کارن ہی گھل کلاں (موگا) دے جم پل بُت تراش وِیرمنجیت گل پاسوں اوہناں بُت تیار کروا لیا ہے۔ پاکستان وسدے لکھیار تے چتکار محمد آصف رضا نُوں پریرنا دے کے دُلا بھٹی دی کمپیوٹر دی مدد نال پینٹنگ تیار کروائی ہے۔ میرا سُبھاگ ہے کہ ایس کتاب دا ٹائٹل وی ایسے پینٹنگ توں بنایا گیا ہے۔ اوہ پنجابی لوک وراثت اکادمی لدھیانا ولوں کوشش کر رہے ہن کہ دُلا بھٹی دا ایہہ بت اٹاری امرتسر سڑک تے کسے تھاں تے لایا جاوے۔ اُمید ہے کہ مستقبل وچ اپنے دھرتی پتر انکھیلے سورمیاں نوں لازمی پچھانن گے۔

اپنی جیون ساتھن بلبیر کور گورایہ دا، جیہناں میری شُدھ پنجابی لکھن وچ بہت مدد کیتی، دھنوادی ہاں ۔ بیٹا ہرشدیپ گورایہ دی وی بہت مدد ملی ۔ چھوٹی بھین دیوندر کور گورایا جوخود ترقی پسند لکھیار ہے اوس ولوں دتے سجھاواں وچاراں دا تہہ دلوں ستکار کردا ہاں ۔ لہندے پنجاب دے نامی پنجابی لکھاری الیاس گھمن ہوراں ولوں تیار کیتی گئی دُلا بھٹی دی ڈیجیٹل پینٹنگ، جس نُوں لہندے پنجاب دے متر پیارے پنجابی شاعر؛ کہانی کار محمد آصف رضا ولوں ایڈٹ کر کے گھلیا گیا، اس کتاب دا ٹائٹل ہووے گا، دوناں بھراواں دا شکر گزار ہاں۔

آس کردا ہاں، میری کیتی کٹھن محنت کھوج بھلک وچ گل پنجابیاں لئی لاہے وند ہووے گی۔

دھرم سنگھ گورایا

میں وی جھوک رانجھن دی جانا، نال میرے کوئی چلے

ایمن آباد (سید پر) دے باہروار اک تروینی دے کنڈھے :

دُلا بھٹی : "سائیں ایتھے کون آسی؟"

شاہ حسین : "نانک پیر تلکوڈی توں سا سو۔"

شاہ بہلول دریائی : "سنیا اعلیٰ بلی تھا۔"

دلا بھٹی : "لڑیا سو کسے نال۔"

شاہ حسین : "ہاں بہت لڑیا سو اپنی قلم نال۔"

شاہ بہلول : "سائیں وانگ گاتا تھا اور مردانہ رباب وجاتا تھا۔"

شاہ حسین : اسی دے بول نیں :

"خراسان خصمانہ کیا ہندوستان ڈرایا۔۔

آپے دوس ن دیئی کرتا جم کرِ مغل چڑایا۔۔

ایتی مار پئی کرلانے تیں کیہ درد ن آیا۔۔"

دلا بھٹی : "کون مغل سائیں؟"

شاہ حسین : "جیہناں تیرے باپ دادا کو سولی چڑھایا سو۔"

دلا بھٹی : "سائیں ملاء سو کدھرے، پھر اپنے بیلی ہوسی۔"

شاہ بہلول : "چر دکنے فوت ہو گئے۔"

دلا بھٹی : "اللہ جنت بخشے!"

سمیں دی گردش، ہوا جھکھڑاں دے بُلیاں نے ایہناں دے بول کدھرے ورقیاں تے نہ اُکرن دتے۔ لوکاں دے دِلاں اندر ضرور سما گئے۔ انج سورمیاں دیاں کہانیاں پیڑھی در پیڑھی ٹُردیاں رہیاں، کھنڈدیاں رہیاں۔

ساندل بار دی مٹی ترلے پاؤندی رہی ۔ لاہ لئو میرے سوہنے پپلاں بوڑھاں جنڈاں کریراں دے پتے ۔ بنالئو قلماں کٹ کے ایہناں دیاں ٹاہنیاں ۔ ڈوب لئو ایہناں قلماں نُوں میری ہِک تے ڈُلھے جانبازاں دے خون وچ تے لکھ دیوایہناں پتیاں تے میری داستان ۔

ساندل بار اُڈیکاں کردی رہی، کوئی تاں اوس دی بات پاوے پر مٹی نے اپنا صبر سنتوکھ بنائی رکھیا۔ کِنا کجھ ہی تاں اپنے اندر سمائی بیٹھی سی ۔ تے ہاں، مٹی کدے جھوٹھ وی نہیں بولدی، نہ ہی مٹی کدے دھوکھا کرے، ماں جو ہوئی ۔

منّو ولوں ہندوستان اندر چار قسماں دی ورن ونڈ کیتی گئی جیویں کہ براہمن، کشتری، ویش، شُودر ۔ براہمن نُوں اُچی جاتی منیا گیا ۔ راج کرن والی جماعت ۔ کشتری دا کم سی میدانے جنگ وچ لڑنا بھِڑنا ۔ ویش دا کِتا سی مٹی وچ مٹی ہونا، وپار وغیرہ کرنا ۔شُودر دا کم سی پہلیاں تِن جماعتاں دی سیوا سبھال تے جی حضوری کرنا ۔

تواریخ داناں اندر راجپوتاں دی ہوند بارے اجے وی دُبدھا ویکھی جاندی ہے ۔ اجو کے تواریخ داں ایس نُوں شودراں اتے ہور قبیلیاں وچوں مندے ہن ۔ گوریاں دے راج کال لکھاریاں ولوں راجپوتاں نُوں بدیشی حملہ آوراں دی پیدائش جیویں کہ سِتھین (Scythians) جاں ہوناں (Hunas) وچوں مندے ہن ۔ اوہناں مطابق چھیویں ستویں صدی دے گپت کال دے خاتمے مگروں باہرلے دھاڑویاں دا کشتریاں نال میل ملاپ ہونا ہی راجپوتاں دی شروعات ہے ۔ کجھ تازیاں کھوجاں مطابق راجپوت وکھ وکھ طور تے پچھڑیاں جماعتاں اتے پچھڑے کھیتراں وچوں آئے جیویں کہ شودر اتے ہور قبیلے۔ اوس دی تائید ستیش چندر (تواریخ دان) اپنی کتاب Social Change and Development in Medieval History وچ کردا ہے۔

سنسکرت نوں ہندواں دی پوتر بولی (ہندو فلاسفی) منیا جاندا ہے۔ ایس نوں قدیم اتے دکھنی ایشیا دے مدھ یگ دا تال میل کیہا جاندا ہے۔ پاس بھاشا مطابق راجپوت دا مطلب راجے دا پتر ہے۔ چھیویں صدی دے اخیر چ اتر پچھمی بھارتی خطے اندر باہر لے حملہ آوراں دا مقامی لوکاں نال سمیل ودھیا اتے ہیٹے وجوں قبیلیاں دے سرداراں اتے ہور طاقتوراں نوں کشتری منیا جان لگا۔ باہروں آیاں وچوں کئی براہمن (اچ جاتی) جماعت وچ جا رلے۔ کجھ مقامی لوکاں نوں راجپوت جیویں راجپوتانے دے راٹھور، پنجاب دے بھٹی اتے چنڈیل، پرمار اتے بُولیڈ کیہا جان لگا۔ ستویں صدی دے شروع وچ راجپوتاں دی سیاسی پینٹھ بنی شروع ہو گئی۔

1020ء دے شروع شروع وچ گوالیار اتے کالنجر (KALINJAR) دے راجپوت راجے محمود غزنوی دے حملیاں نوں ضرور پچھاڑدے رہے پر اوس نوں نذرانے وی دیندے رہے پر علاؤالدین خلجی دے چتوڑ اتے رن تھمبور دے قلعیاں اُپر قبضے نے راجپوتاں نوں بیگانگی دا احساس کراؤنا شروع کر دتا۔

کجھ سیاسی اُتھل پتھل، کجھ لگاتار دے سوکیاں نے لوکاں اندر نواں شعور لیاندا۔ راجپوت اپنے اپنے قبیلیاں دی سرداری ہیٹھ دکھن توں اتر پچھم ول کُوچ کر کے ہرے بھرے، ساندل بار دے جنگلاں، وچ چناب دے کدھیں آن وسے۔

پنجاب (پنج آب) فارسی دے دو شبد مطلب پنج پانی (پنج دریا) جہلم، چناب، راوی، بیاس، ستلج توں پنجاب ناں دا جنم ہویا دسیا جاندا ہے۔ اکبر دے کال سمے ہر یک دو دریاواں دے وچکارلے علاقے نوں دواب کیہا جانا شروع ہویا۔ کمال دی گل، ہر دواب دا نام دوہاں دریاواں دے پہلے اکھراں دے میل نال بنیا۔ ایس طرحاں ایہہ پنج دواب ہوئے:

1. دوابا چج (DOABA CHAJ) دریا چناب اتے دریا جہلم دا وچلا حصہ۔

2. دوابا رچنا (DOABA RACHNA) دریا راوی اتے دریا چناب دا وچلا حصہ۔

3. دوابا باری (DOABA BARI) دریا بیاس اتے دریا راوی دا وچلا حصہ۔

4. دوابا بسط جلدھر (DOABA DIST JALANDHAR) دریا ستلج اتے دریا بیاس دا وچلا حصہ۔

اک ہور وی دوابا سندھ ساگر (DOABA SINDH SAGAR) ہے اتے ایس دے گھیرے وچ دریا سندھ اتے دریا جہلم دا وچلا علاقہ آؤندا ہے۔

اگے جا کے اسیں دوابا رچنا نوں ہی اپنے گھیرے وچ لیاواں گے جس ہیٹھ گجرنوالا، شیخوپورا، ننکانہ صاحب (پرانا نام تلونڈی)، جڑھاں والا، چنیوٹ، حافظ آباد،فیصل آباد (پرانا نام لائل پور) اتے ہناں شک پنڈی بھٹیاں جو ساندل بار دی داستان دا مرکزی دُھرا ہووے گا۔ پنڈی بھٹیاں اپڑن توں پہلاں ہور کئی پاسیں جانا پوے گا۔ جے کدھرے سدھے ہی پنڈی جا وڑے تاں شاید کئی اوکڑاں وی آ سکدیاں نیں۔ اوہ ہاری ساری نوں ایویں گلے نہیں لاؤندے۔ اوہ پہلاں پرکھ کرن گے۔ جے صحیح ہویا پھر اوہ جان وار دین گے ورنہ جان لے لین گے۔

رہیے لاہور بھاویں ہوئے گلی

کھایئے کنک بھاویں ہوئے اُلی!

فنِ تصویری تے عمارت سازی وچ شہر لاہور دی مغل سے دوران پوری چڑھت سی۔ ایس دی خوبصورتی بارے انگریز شاعر جان ملٹن (JOHN ILTON) کولوں وی نہ رہیا گیا جس نے لکھیا سی؛

'AGRA AND LAHORE, THE SEAT OF GREAT MUGHAL'

پہلاں شاہی قلعہ جو پہلاں اِک کچی گڑھی دی شکل وچ ہوندا سی بعد وچ 20 ہیکٹیر دے رقبے وچ اُچیاں چوڑیاں، پکیاں اِٹاں نال اُساریا گیا۔ ہولی ہولی اوس وچ وادھا ہوندا گیا۔ ایہہ سماں سی سن 1566-1761 تک دا۔ اوودوں ہندوستان دی راجدھانی آگرہ سی۔ مغل دور توں لے کے سکھ راج تک دیاں گھٹناواں ہی مکمن وچ نہیں آون گیاں۔ ایتھے

اسیں صرف راجپور بھٹیاں دا ہی ذکر کراں گے جیہناں نے ایس قلعے موہرے ہک تان کے مغلیا سلطنت نُوں ونگاریا ہی نہیں سی سگوں اکبر ورگے بادشاہ نُوں وی سوچن لئی مجبور کر دتا سی کہ جد لوکاں دا وِدروہ اَگ دا روپ دھاردا ہے تاں اودوں لاہور ہی نہیں آگرہ فتح پور سیکری تاں کیہ، دِلی وی ایس دے سیک توں نہیں سی بچ سکدی۔

بناں شک بھوگولک طور تے ہر ستھان دی اپنی اپنی وِلکھن پچھان ہے چاہے اوہ لوکاں دا آچار ویہار ہووے، اوہناں دی ماں بولی ہووے، وکھ وکھ کِتے ہوون، کائنات اندر سدرتا سہپن ہووے، قدرت دا اپنے انداز وچ رُتاں رنگاں دا جیون ہووے، مٹی دی خوشبو، ویہندے پانی دیاں چھلاں، پتناں اُپر رونقاں میلیاں ہوون۔ پر ساندل بار اندر چناب دے وگدے پانی نے کیہ کجھ تکیا، ہنڈھایا، جریا۔ ایسا شاید ہی ایہہ کدھرے ہور ہویا ہووے۔ اوس نے 325 بی.سی. دے نیڑے تیڑے سکندر رتُوں گھوڑے تے سوار چڑھیا ویکھیا۔فیر ایس نے اک سال تک سکندر دی پیش نہ جان دتی۔ اخیر اک سال مگروں ایس نے سکندر نُوں پورس دے آہمو ساہمنے ویکھیا۔ یونان توں گھوڑیاں تے سوار سکندر دی فوج نُوں پورس دے ہاتھیاں گنج دھرتی تے لتا لتا کے مِدھیا ایس نے اوہ وی ویکھیا۔ یونانی تواریخ دان کرٹئس لکھدا ہے: "ایہناں ہاتھیاں نے سبھ پاسے خوف دا ماحول پیدا کر دتا سی۔ اوہناں دیاں عجیب اتے کرخت دھاڑاں نے صرف گھوڑیاں نُوں ہی نہیں ڈرایا سگوں سپاہیاں اتے جرنیلاں نُوں وی خوفزدہ کر دتا سی۔ نتیجے وجوں جیہڑے یونانی جیتو ہوندے دِس رہے سن، اوہ ایہناں ہاتھیاں دی مارتوں ڈردے لکن لئی تھاواں لبھ رہے سن۔"

چلو! جے صرف چنہاں دی بات پایئے تاں کدھرے راوی ہی نہ رُس جاوے۔ آجا کے ساڈی دوڑ چنہاں تے راوی درمیان ہی کھیڈی جانی اے۔ تے جے راوی ترنا اے تاں لاہور تاں لازمی جانا پؤ۔

پنجاب دے پُرکھیاں نے کیڈی عقل مندی نال لاہور شہر نُوں راوی دے لہندے

پانی دے پورب والے پاسے مطلب کھبی وکھی تے لیا وسایا سی ۔ کارن سی، اُتر پچھم ولوں آؤندے دھاڑویاں نُوں نتھ پائی جاوے ۔ افسوس کہ کابل، قندھار، افغانستان والے پاسے توں ہندوستان تے چڑھ کے آؤن والے حملہ آوراں ساہمنے راوی وی بے بس ہوندی رہی۔ ایہناں حملہ آوراں، لٹیریاں ولوں ڈھاہے جاندے ظلم و ستم راوی چپ چاپ ویکھدی رہی۔ کِنے ہی غزنویاں، گوریاں، چنگیز خاناں، بابرکیاں دیاں اُسردیاں اتے ڈھیہندیاں سلطنتاں نوں راوی نے تکیا ۔ کئی کئی مہینے لاہور واسیاں دا قتل عام، عورتاں دی عزت آبرو دی لُٹ، کنی وار شہر نُوں تباہ ہوندے ویکھیا راوی نے ۔ بہت روئی ہوؤ، بہت وین پائے ہون گے ۔ سن 1606 وچ راوی دیاں اکھاں وچوں اتھرو وی سُک گئے ہون گے جد" تیرا کیا میٹھا لاگے" کہنی تے کرنی دے پَکّے گورو ارجن راوی دے پانی اندر سدا لئی الوپ ہو گئے سن ۔

ہاں، راوی تاں اودوں وی بے بس ہوئی ہووے گی جدوں چنہاں دے پانیاں وچ تاریاں لاؤندے، ساندل بار دے سورمیاں گبھرو جوان ہوندے، ظالماں نال ٹکر لین، والے دُلے بھٹی نُوں ایسے ہی راوی کنڈھے وسے شہر لاہور وچ پھانسی لایا گیا سی ۔

چین دے بارڈر، ہمالیا دی ککھ چوں جنمی چندر بھاگا ۔ (بچپن دا نام جدوں اِک چھوٹے جیہے نالے دی طرحاں سی) جدوں اپنے کھیتر فل وچ وڈی ہوئی تاں نام چندر بن گیا ۔ رِتاکا پاس (RITANTA PASS)، جو سمندری تل توں 13 ہزار فُٹ اُچائی تک پہنچن تے پانی تیزی نال وگن لگا ۔ ٹانڈی (TANDI) دے مقام تے ایس دا میل سورج بھاگاں (SURAJ BHAGA) نال ہویا تاں چنہاب دا جنم ہویا ۔ فیر ایہہ جوانیاں ماندی، نچدی ٹپدی کدے کشتواڑ، کدے اکھنور، کدے سیالکوٹ ضلعے دے لوکاں دامن پرچاوا کردی پنڈ کھیڑی رہال (KHAIRI-RIHAL) کدے وزیر آباد، کدے رام نگر، تخت ہزارا، چوچک (بدر) تے جھنگ دے جنگل بیلیاں نُوں پار کردی پہلاں راوی نال دوستی پاؤندی اے تے ٹرمو (TRIMMU) وِچ اپنیاں باہاں جہلم دے گل جا پاؤندی اے ۔

گل قریب 960 کلومیٹر دا پینڈا طے کردی ہوئی راوی جہلم نال اِک مِک ہوئی انت سندھ نال جا ملدی ہے۔ مظفرگڑھ ضلعے وچ اچ شریف لاگے ستلج نال میل ہوندا ہے جتھے پنجند دے ستھان تے پنجاب دے پنجے دریا اِک دوجے نُوں ملدے ہن۔ انج ایہہ پنجے دریا وڈے بھرا سندھو نال جا ملدے ہن۔ سندھو پنجاں نُوں عرب ساگر ول لے جاندا ہے۔

پہلا پانی جیو ہے جت ہریا سبھ کوءِ

گورو نانک صاحب دے اُچارے ایہہ شبد کِنا گہرا مطلب رکھدے ہن، جیہناں ایہہ وی کیہا سی، پونُ گورو پانی پِتا، ماتا دھرتِ مہت پانی نُوں پِتا برابر درجہ دے کے پانی دی کنی اہمیت نُوں ودھایا کہ ایس توں بِناں کسے دی وی کنڈ نہیں بچ سکدی ۔ پانی دیاں تھُڑاں نے لوکاں نُوں اِک توں دوسری تے دوسری توں تیسری جگہ ہجرت کرن لئی مجبور کر دتا۔ ہولی ہولی جد جل سروتاں نُوں انسان نے اپنیاں ضرورتاں مطابق اپنے قابو کر لیا تاں لوکاں دا پانی دی تھُڑ کر کے اک توں دوسری جگہ جانا تھوڑا گھٹ گیا ۔

چودھویں صدی دے شروع وچ بھٹّی راجپوت جیسلمیر دے علاقے چوں ہجرت کر کے اُجڑ کے چنہاں دے کنڈھے مل چکے سن ۔ ایہہ اوہ ویلا سی جدوں ساندل بار دے علاقے وچ سیہو ہنجرا وڈا اہلکار سی ۔ اہل کاری دا مطلب سی کہ اوس کول وڈی گنتی وچ بندے وی سن، وڈا رقبہ وی سی ۔ اُپرنت سمیں دے حاکماں دی ہاں وچ ہاں اتے سرکارے دربارے کُھلا آون جان وی سی ۔ اجیہے لوک واہی کاراں توں زمین دا لگان وصول کردے ۔ اوس نُوں سرکاری خزانے وچ جمع کروا کے اپنا حصہ وصول کردے سن ۔ اوہناں سمیاں وِچ ایہناں اہل کاراں دی وُقت اج دے ایم۔این۔ایز نالوں وی زیادہ ہوندی سی ۔ بعد وچ ایہناں دی تھاں نمبرداریاں آ گئیاں جو اجے وی بادستور چلیاں آ رہیاں ہن ۔

سیہو ہنجرا دی بدولت راجپوت بھٹیاں نُوں ساندل بار وچ پکّا ٹکانا مِل گیا کیوں جو ایہہ قبیلہ زیادہ تر اجو کے پنڈی بھٹیاں دے کھیتر وچ پھیل چکا سی تے ایسے لئی پنڈی بھٹیاں ہوند وچ آیا ۔

انگریز لکھاری جوزف ڈیوڈ کننگھم رچت سکھ اتہاس 1848 دے پنا 7 مطابق :

دریا سندھ اتے ستلج دے وچکارلے غیر آباد علاقیاں وِچ جُون، بھٹی، سیال، کرل کاٹھیا تے ہور کئی قوماں پائیاں جاندیاں ہن۔ ایہناں قوماں دے لوک چرواہے وی ہن اتے لٹیرے وی۔ اگے جا کے پنا 16 تے لکھدا ہے:

راجپوت بڑے بہادر ہن اتے ایہہ ہرمن پیارے کسان ہوندے ہن.......1

ایہہ مثالاں ایس لئی نیں تاں جے پتہ لگدا رہے جیہناں دی اگے گل ٹرنی ہے اوہ کس قسم دی مٹی دے بنے سن تے اوہناں دے کیسے کردار سن۔

بھٹی راجپوت بہت جنگجو، لڑاکے تے مار خورے سن۔ اپنے ایس مزاج دے چلدیاں ایہناں نے لاگے بنے دے علاقیاں نُوں وی اپنے قبضے ہیٹھ لینا شروع کر دتا۔ قریب دو ترن صدیاں بیتن تے ایہناں دیاں مالکیاں بن گئیاں۔ اگوں ہور قبیلے بندے گئے اتے چھوٹیاں ریاستاں/جیلاں بندیاں چلیاں گئیاں۔ جس کول زیادہ بندے (MAIN POWER)، زیادہ لڑاکو ہوندے اوہ ہور مضبوط ہوندا گیا تے ایسے طرحاں کئی بھٹی سردار بندے گئے جیہناں وچوں اک دا نام سی بجلی خان جس نُوں بعد وچ بجلی خاں ساندل جاں ساندل بھٹی دے نام نال وی جانیا جان لگا۔ اوس دی اپنی کُھلی جاگیر سی۔ بجلی خاں دے بھرا پروجے، راؤ سامان خاں اتے فتح خاں سن جیہناں نے اپنے بھرا نال مل کے سمے دے حاکماں نُوں للکارنا شروع کر دتا۔ آؤ ویکھدے ہاں، اوہ حاکم کون سن؟ بہت سارے تواریخ داناں، لکھاریاں نے لکھیا جیہناں نے اکبر نُوں سمے توں پہلاں ہی ہندوستان دا بادشاہ بنا دتا اتے سبھ کجھ رل گڈ کر دتا۔

اِک گل پڑھن ہاراں لئی جاننی ضروری ہووے گی کہ مغل چغتے حاکماں دا نام اگے بار بار آوے گا تے چنگا ہووے کہ پہلاں ایہناں دا ہی ذکر کر لیا جاوے کہ آخر ایہہ مغل کون تے کیویں سن۔

ہندوستان وچ سن 1857ء تک جیہناں دے جھنڈے جُھولدے رہے اوہ مغل ہی سن،

جیہناں دے راج کال دا سماں قریب 1519 نوں بابر ولوں شروع کیتا گیا۔ ایہہ بابر ہی سی جس دا خاندان پہلیاں پیڑھیاں توں تیمور نال جاملدا ہے۔ بابر دی ماں کتلگ نگر خانم (KUTLUGH NEGAR KHANAM) سی جس دا پچھوکڑ چنگیز خان نال ملدا ہے جو منگول سی۔ چنگیز خان نوں سلک روڈ (SILK ROAD) نال وی جوڑ کے جانیا جاندا سی، جس نے اپنے راج کال سمیں ایس رستے دے بہتے اُتری حصے اُپر اپنا حق جما لیا سی۔ سلک روڈ وپارک پکھوں بہت اہم سی جو چین توں چل کے دور مصر توں ہوندی ہوئی یورپ نال جاملدی سی۔

اصل وچ ہندوستان اندر مغل سلطنت چنگیز خان دے دوسرے پتر چاگاتی کھاناٹے (CHGATAI KHANATE) کرکے ہی ہوند وچ آئی۔ اوس دا سماں کال 1158 توں 18 اگست 1227 دا ہے۔

مغلاں دی خاندانی بنتر بڑی عجیب سی۔ ایہناں راجیاں دیاں ماواں چنگیز خان دے وڈّ وڈیریاں وچوں اتے باپ تیمور خاندان وچوں سن جیہناں دا پچھوکڑ ایران، عراق اتے ترکی نال میل کھاندا سی۔

بادشاہ بابر تیمور دی چھیویں پیڑھی نال تعلق رکھدا سی اتے چنگیز خان دی چودھویں پیڑھی نال جاملدا سی۔

ملٹری پکھوں مغل فوج دی کوئی رِیس نہیں سی۔ ایہہ اپنے ویلے دی سبھ توں ودھیا فوجی طاقت سی۔فوج وچ گھوڑ سواراں دی چون منصب داراں ولوں اُچی جماعت دے لوکاں وچوں کیتی جاندی سی اتے اوہناں دی تنخواہ وی پیدل فوجیاں دی تنخواہ نالوں زیادہ ہوندی سی۔ ایہناں کول ودھیا قسم دے گھوڑے، ہاتھی تے رتھ ہوندے سن۔ ہتھیاراں نوں بہت ترجیح دتی جاندی سی۔ خاص کرکے مغل توپ خانے وچ چنگیاں توپاں، راکٹ اتے زمینی گولے ہوندے سن۔ بابر ولوں ہندوستان اندر مغل حکومت قایم کرن وچ توپ خانے دی سمگری نوں بہت وڈی گنتی وچ ورتیا گیا۔ جیکر سمندری فوج دی گل کریئے تاں

ایہہ مغلاں کول بہت نیویں درجے دی پائی گئی۔

منصب داری سسٹم اصلی معنیاں وچ اکبر نے چالو کیتا۔ منصب: عربی زبان دا لفظ ہے جس دا مطلب ہے عہدہ رُتبہ۔ ایہناں وچوں فوجی کمانڈر، کورٹاں کچہریاں اتے زمینی لگان دی وصولی لئی عملے خیلیے دی چون کیتی جاندی۔ سبھ توں ہیٹھلے درجے دے منصبدار ہیٹھ 10 فوجی اتے سبھ توں اُچے درجے والے دے ہیٹھ 10 ہزار فوجی ہوندے۔ ایہناں نوں نقد ادائیگی دتی جاندی سی۔

ایتھے اسیں مغلاں بارے کیوں اینے تفصیل وچ جا رہے ہاں، قاری وی ایہہ سوال کرن گے۔ ضرور کرن، حق رکھدے ہن۔ ایس دی تھوڑی وجہ دسدے ہاں۔

اک ملک دی دوسرے ملک نال لڑائی۔ فوجاں دا آپسی گھسمان جنگ ہونا۔ سینکڑے ہزاراں دا ماریا جانا۔ ایہہ ورتارے عام ہوندے رہے تے ہوندے وی رہن گے۔ جیویں گورو نانک صاحب وی کہندے ہن:

جے سکتا سکتے کو مارے تا منِ روسُ ن ہوئی

جیکر دو طاقتور دھراں دی ٹکر ہوندی ہووے تاں من اندر غصہ گلا نہیں آوندا کیوں جو لڑائی برابر دی ہوندی اے پر سَید پور (ہُن ایمن آباد) وچ تاں کجھ ہور ہی ہو رہیا سی۔ جدوں گورو صاحب نے ایمن آباد وچ بابر دیاں مغل فوجاں ولوں عام لوکاں اُپر ہوندے اَتیاچار، قتل و غارت ویکھی تاں ربّ نوں میہنا وی ماریا سی:

ایتی مار پئی کرلانے تیں کیہ دردُ ن آیا

اِک پاسے مغلاں دی ہتھیار بند فوج اتے دوسرے پاسے عام لوکائی اپنیاں تنگیاں ترشیاں مجبوریاں دی ماری تے اوہناں اُپر جبری زمینی لگان دی ہر ویلے لٹکدی تلوار، اوددوں بس ایہہ پہلی وار ہی ہویا سی جدوں کسے پنجاب دے دھرتی پُتر نے مغلاں دے کھورو پاؤندے دہاڑدے گھوڑیاں دیاں لگاماں نوں ہتھ پایا سی۔ پنجاب وچ ایہہ پہلی گھٹنا ہوئی جدوں عام لوکاں دی زبردست مخالفت اتے غصے نے مغل حاکماں نوں ونگاریا ہووے تے

ایہہ کم آیا ساندل بار دے سورمیاں دے حصے ۔

ہر مٹی دی اپنی خصلت

ہر مٹی کٹیاں نہیں بھردی

ہر مٹی نوں کٹیا بھوریا تاں جا سکدا پر کجھ لوک اجیہی مٹی دے جائے ہوندے نیں اوہ مرمت تاں سکدے نے لیکن ٹٹ بھج نہیں سکدے تے اوہ لوک سن پنج دریاواں دے جائے پنجابی یودھے ۔

تے آؤ کتے بہتا کویلا ہی نہ ہو جاوے تے اپنے راہے پیئے کیوں جو واٹ وی لمیری اے، راہ رستے وی ٹٹے پھٹے تے کالیاں بولیاں جھکھڑاں بھریاں راتاں ۔ بڑا سنبھل کے چلنا پوے گا ورنہ ٹھیڈا تے وٹ تے پیا اے ۔

ساندل بار اندر پہلی کسانی بغاوت

پچھے بجلی خاں (ساندل بھٹی) بارے گل چل رہی سی ۔ شروع دے دور وچ مغلاں دے راج کال وچ سکھ شانتی رہی پر سولھویں صدی دے ادھ وچ مغلیہ راج کمزور پینا شروع ہو گیا ۔ پنجاب اندر بابر نوں ابراہیم لودھی دا ساہمنا کرنا پیا اتے نال ہی گکھڑاں نال ٹکر لینی پئی ۔ جد بابر لاہور تے قبضے لئی آیا اوس نوں مبارک خان لودھی، بیہر خان لودھی اتے بیکھن خان لودھی نال وی دو ہتھ کرنے پئے ۔ پنجاب اندر 1519-1525 تک سیاسی اتھل پتھل دا سماں سی ۔ ہر لڑائی وچ بابر دا پلڑا بھاری رہیا تے اوڑک اوس نے دِلی نُوں کُوچ کیتا ۔ اخیر اپنے 10 ہزار گھوڑ سواراں دی گنتی نال پانی پت دے میدان وچ ابراہیم لودھی دی اِک لکھ گھوڑ سواراں تے اک سو ہاتھیاں نال ٹاکرا ہویا ۔ بھاری گہ گچ لڑائی وچ ابراہیم لودھی سمیت 16 ہزار افغان مارے گئے ۔ 22 اپریل 1526 نوں دِلی بابر دے قبضے بیٹھ سی ۔ محمد سلطان مرزا نوں تن ہور جرنیلاں نال دِلی دا انچارج بنا کے تے اپنے پُتر ہمایوں نوں آگرے ول تور دِتا ۔

ایہہ اوہ دور سی جدوں بجلی خان اپنے بھراواں نال مل کے چھوٹے چھوٹے کساناں نوں مغلیہ سلطنت خلاف جگا رہیا سی ۔ جیہڑے وجوں زمینی لگان لاہور دے شاہی خزانے دی بجائے پنڈی بھٹیاں نُوں جانا شروع ہو گیا ۔ ساندل بار دے ایس وڈے رقبے اندر کئی چھوٹیاں چھوٹیاں ریاستاں جیہناں نوں ذیلاں کہیا جانا ٹھیک رہے گا، ہوند وچ آ چکیاں کن ۔ ایہناں ذیلاں دے مُکھی (سردار) اگر سرکار پکھی ہوندے، اوہ زمینی لگان اکٹھا کر کے سرکارے دربارے پہنچا دیندے تے اوہناں نوں اوہناں دا بَندا حصہ دے دتا

جاندا ۔ جیکر ایہہ سردار سرکار مخالف ہوندے تاں لوکاں کولوں سِردا بَندا لگان لے لیندے پر کدھرے وی دھکّے شاہی نہیں سن کردے، لگان اپنے پاس رکھدے ۔ ایس دے عوض وچ ایہہ سردار اپنے چھوٹے چھوٹے ہتھیار بند نوجوان جتھیاں نال اپنی عوام دی راکھی کردے، چوریاں روکدے، پشو مال ڈنگر دی حفاظت کردے ۔ بجلی خان دوسری قسم دا سرداری ۔ بجلی خان پاس چنیوٹ، سانگلا، شاہ کوٹ تے اُپروں چناب دے پوربی کنڈھے دے پنڈ سن ۔ بُہتے نوجوان پنڈی بھٹیاں چوں لئے جاندے تے باقی پنڈی بھٹیاں دے باہرلے پنڈاں وِچوں، جیہناں نوں چنگی گھوڑ سواری تے سستر وِدیا آوندی سی ۔

بجلی خان دا پُتر فرید خان بھٹی وڈّا ہو کے اپنے باپ نال مغلاں خلاف باغی کارروائیاں وچ ودھ چڑھ کے حصہ لین لگا ۔ بڑا قدرتی سی، پنجاب دے جٹ گھرانے دا سُکھ سہولتاں ماندا جایا پنجابی ورثے اتے پرانی روایات نوں بھلّ کے ایویں گمنام زندگی جیوَ کے ٹُر جاندا۔ پر ایہناں دِیاں تاں کھیڈاں ہی نیاریاں سن ۔ ایہہ تاں چنہاں دے چڑھدے پانیاں دے تارُو نکلے ۔ ایہہ تاں بے پرواہ نکلے ۔ ایہہ تختاں تاجاں دی دھونس نہ منے سگوں ایہناں تلوار نوں اپنا شنگار بنایا ۔ ایہناں نے وڈیاں سنگ یاری نہ لائی سگوں چھوٹیاں نوں اپنے گلے لایا۔

بابر دی موت 26 دسمبر 1530 تک ساندل بار اندر بغاوت ہَجے ہَجے رفتار پکڑ چکی سی۔ مغل سسٹم وچ اجے پرپکتا تے ستھرتا دی کسر سی جس نوں اکبر نے آ کے پیراں سراں کیتا ۔ ایس دے طاقت وچ آون توں پہلاں ہی اوس دی سردردی لئی ڈھول اتے نگارے کُٹے جا رہے سن تے اوہناں دی گونج گھٹو گھٹ آگرہ دِلی نہیں تاں لاہور دے کناں وچ ضرور پے رہی سی ۔ ایہہ اوہ ویلہ سی جدوں کوئی پتہ نہیں سی ہوندا کہ اج دے دِن رات دا بادشاہ اگلی سویر نوں ہتھ وچ ٹھوٹھا لئی کھڑا ویکھیا جاوے ۔

ٹھیک سولھویں صدی دے ادھ وچ ہیبت خان لاہور دا صوبیدار بن چُکا سی جس نوں عظیم ہمایوں دا وی خطاب مِل چکا سی۔ ہمایوں پہاڑیاں (KAMAON HILLS)

دے آنڈھ گوانڈھ قطب خان لٹاں ماراں کر کے ہیبت خان کول رہ رہیا سی ۔ قطب خان نوں دلی حاضری بھرن لئی بلاوہ گھلیا گیا جیہنوں اوس نے نہ منیا ۔ آگرہ توں اپنے بھرا سید خان اتے شیر شاہ دے خاصم خاص خواص خان اتے کجھ ہور ناخوش سرداراں نال انبالہ ول کُوچ کردے جتھے اوہناں دا ساہمنا سلیم شاہ نال ہوندا ۔ پر ایس توں پہلاں مسئلہ بن گیا کہ جت توں بعد راجا کون ہووے گا ۔ خواص خان راج کمار عدل خان دے حق وچ سی جدکہ ہیبت خان خود اپنا حق جتا رہیا سی ۔

سید محمد لطیف دی 'History of the Panjab' پنّا 129 مطابق : ہیبت دا کہنا ہے :

"The kingdom was no Man's inheritance, But Belonged to Him Who Wielded The sharpest Sword."

آپسی پُھٹ اتے کھچوتان وچ معمولی جھڑپاں مگروں سلیم شاہ جیتو بن نِکلیا ۔ دوسرے پاسے ہمایوں سندھ پار کر کے پنجاب ول ودھدا آ رہیا سی جدوں کہ سلیم شاہ نے اپنے آپ نوں جوکاں لگائیاں ہوئیاں سن ۔ قدیم ہندوستان وچ حکیم خون دیاں بیماریاں دے علاج لئی جوکاں لاؤندے سن جو سریر وچوں گندہ خون چوس لیندیاں سن ۔ لڑائی دا بندا ہویا ماحول شانت ہو گیا ۔ سلیم شاہ دِلی تے اوس توں بعد گوالیار نوں کُوچ کر گیا ۔ ہمایوں لاہور آن دھمکیا ۔

لگاتار دے سوکیاں نے کساناں دی کھیتی آمدن نوں ادھیوں ادھی کر سٹیا کیوں جو اوہناں زمانیاں وچ فصلاں مینہاں دے ہی آسرے ہوندیاں سن ۔ ایویں تاں لوک نہیں سن ربّ نوں ترلے ماردے :

رباّ ربا مینہہ ورسا، ساڈی کوٹھی دانے پا

کھوہ بہت ہی گھٹ ہوندے سن ۔ کھوہ پٹواؤنے بڑی وڈی گل ہوندی سی ۔ ہاں، کئی کسان وگدے دریاواں نالیاں چھپڑاں چ جھتیاں نال اپنی فصل دی سنجائی وی کر لیا کردے سن ۔ بہتی وار تاں کسان اپنیاں پیلیاں وریال (سُنی) ہی چھڈ دیندے سن

مطلب چھ مہینے پہلی وِلیھی رہن دینی تے اِکو فصل ہاڑھی جاں ساوَنی کر لینی ۔ پنجاب وِچ تاں ایہہ روائت ہرے انقلاب دے آوَن توں تھوڑا چر پہلاں ہی بند ہوئی ہے ۔

ہُن تک بجلی خان/ساندل بھٹی اپنے گوانڈھی خودمختیار علاقیاں دے سرداراں نال میل ملاپ بنا چکے سن ۔ لاہور توں مغلاں دے منصبدار زمینی لگان دی اگراہی لئی آوَندے تاں اگوں اوہناں نوں بھٹیاں نال مقابلہ کرنا پیندا ۔ اوہ بار بار آوَندے اگوں بار بار جھڑپاں ہوندیاں ۔ کُجھ ایدھروں مردے، کُجھ اودھروں مردے تے ایہہ سلسلہ قریب 10 سال تک چلدا رہیا ۔ تھک ہار کے لاہور دے ہیبت خان نوں سختی ورتنی پئی کیوں جو اوہ ساندل بار دے بھٹیاں دی بغاوت نوں مغلاں لئی وڈا چیلنج سمجھدا سی ۔ اوہ اوہناں نوں پوری طرحاں دباوَنا چاہندا سی ۔ ایس توں پہلاں کہ ساندل بار دی بغاوت دی اگ کدھرے ہورناں علاقیاں وِچ پھیل جاوے، اوہ ایس نوں مٹاوَنا چاہندا سی ۔

اوس دور تے اج دے دور وِچ کِنا کُجھ رلدا مِلدا ہے ۔ اجّ دِلی دے تخت دے حاکماں نوں پتہ ہے کہ جیکر پنجابیاں دی بغاوت نوں، جو کساناں اُلٹ بنائے قنوناں خلاف لڑائی لڑ رہے نیں، نہ دبایا گیا تاں اوس دے کِنے بھیانک سِٹے نکل سکدے ہن ۔ تواریخ بار بار چیخ چیخ کے گواہی بھر رہی ہے کہ جتھے وی پنجاب نال جاں پورے ہندوستان نال بدیشیاں جاں دیسیاں نے ودھیکیاں کیتیاں، اتیاچار کیتے اوتھے فیر پنجابیاں نے ہی کدے دِلی وِچ اسمبلی اندر بمب سُٹ کے دھوئیں دا پُرامن دھماکہ کیتا تے یاں فیر لنڈن دے کیکسٹن ہال وِچ ظالم بُچڑاں نوں گولیاں دا نشانہ بنایا سی ۔

ظالم چاہے مغل حکومت ہووے، انگریز ہون جاں اجّ دے حاکم ہون، ایہناں خلاف لڑائی دا مُڈھ بھلا ہمیشہ پنجابیاں نے ہی کیوں بدھا؟ ایہہ اِک باقاعدہ پچھوکڑ ہے ۔ جیویں کہندے نیں پنجاب دے جمیاں نوں نت مہماں ۔ ہندوستان دے اُتر پچھمی خطے نوں ہمیشہ ہی باہرلیاں طاقتاں نال بھڑنا پیا ۔ آ جا کے ایہی میدانی سرحدی جتھوں حملہ آور چڑھائی کردے تے ملک نوں ماردے کُٹدے لُٹدے رہے ۔ ایتھوں دے لوک پیڑھی در

پیڑھی ایہناں دھاڑویاں دا مقابلہ کردے رہے۔ لگاتار ہوندے ایہناں بھیڑاں نے پنجابیاں نوں لڑن دے نویں نویں تجربے سکھائے ۔ اج اوہی تجربے ساندل بار دے بھٹی راجپوت مغلاں وروودھ ورت رہے سن ۔لڑنا مرنا تاں جیویں پنجابیاں دے ہڈاں وچ رچ چکیا ہووے ۔ اجیہا سبھاء بن جان کرکے ہی کجھ سماں جے باہرلے ویریاں توں ویلھ بنا لیندے تاں ایہہ پھر آپس وچ وی اُلجھ جاندے ۔ پر جدوں زندگی موت دا سوال بندا فیر کٹھے ہو کے وَیری دا ہی مقابلہ کردے ۔ پنجاب وچ سکھاں دیاں باراں مسلاں دا اتہاس ایس دی گواہی بھردا بجلی خان، فرید خان بھٹی اتے اوہناں دے کئی ہور سرکڈھاں نوں گاہے بگاہے مغلاں دیاں خفیہ سرگرمیاں راہیں لالچ، سرکاری رتبے، وڈے رقبے دین دے سبز باغ وکھائی گئے کہ کسے وی طرحاں ساندل بار دے لوک شاہی دربار دی اِین منّ لین ۔ پر انج نہ ہویا ۔ بس اوہی چالاں جو دِلی دی اجوکی ہندوستانی حکومت راجدھانی دوآلے بیٹھے پنجاب، ہریانہ، راجستھان، اُتر پردیش، مدھ پردیش، بہار، گجرات، مہا راشٹر، تامل ناڈو دے کساناں دی جدوجہد نوں ختم کرن لئی کھیڈ رہی ہے ۔

لاہورتوں شاہی فوج دے دستے پنڈی بھٹیاں ول تورے گئے ۔ ایہناں دا مقابلہ ساندل باریاں نے کیتا ۔ شاہی فوج بھٹی سرداراں نوں جیوندیاں نوں پھڑ کے لاہور لجانا چاہندی سی۔ پنڈی بھٹیاں توں ایہناں دے ہتھ کجھ نہ لگا۔ ایہہ شاہی فوج لبھدی لبھاوندی جد چنہاں دے پتن تے پہنچی تاں اوس ویلے بجلی خان اتے فرید خان بھٹی پارلے پاسیوں پنڈی بھٹیاں ول بیڑی تے دریا پار کر رہے سن ۔ بس فیر جو ہونا سی اوہ ہو گیا ۔ بیڑی وچ بے بس اپنے کجھ ساتھیاں سمیت مغل فوجیاں نے ایہناں نوں دبوچ لیا۔ دونوں پیو پتراں نوں بندی بنا کے لاہور دے شاہی قلعے اندر قید کر دتا گیا ۔ ایہناں نوں اوویں ہی بیڑیاں وچ جکڑ کے لاہور لیاندا گیا جیویں قریب 170 سال پہلاں بندہ سنگھ بہادر نوں گرداس ننگل (گورداس پور ضلع) دی کچی گڑھی چ مغلاں نے پہلاں لاہور تے بعد وچ دلی لیاندا سی ۔ ایتھے مغلاں نے ساندل بار والی غلطی نہیں سی دوہرائی ۔ جے

ساندل بار والا واقعہ، جس وچ بجلی خان اتے فرید خان سمیت باقی باغیاں نوں وی پکڑ کے لاہور دے راہے پا لیا جاندا جیویں بندہ سنگھ نال اوس دے 740 سِنگھ پھڑ کے اوہناں نوں لاہور/دِلی لجایا گیا سی تاں شاید "سُندر مندریے تیرا کون وچارا" والا اتہاس ہی کجھ وکھرا ہوندا! سِکھاں لئی 1716 توں لے کے 1799 دا اٹھ دہاکیاں دا دور ایہناں دی زندگی موت دا سوال بن چکا سی ۔ ایہناں دے گھر بس گھوڑیاں دیاں کاٹھیاں اتے کھان لئی کیہ سی بوجھیاں وچ بجھے چھولے ۔

لاہور دے کچے پکے شاہی قلعے اندر بجلی خان اتے فرید خان بھٹی نوں تن دن لالچ دتے جان مگروں تسیہے دتے گئے ۔ اوہناں موہرے بڑی معمولی شرط سی ۔ لاہور تخت نوں اپنا تخت منو ۔ تہانوں ساندل بار دے منصبدار بنا دتا جاوے گا ۔ زمین دا لگان اُگراہ کے لاہور دے شاہی خزانے وچ جمع کرا دیا کرنا ۔ تہانوں تہاڈا حصہ نقدی وچ ادا کر دتا جایا کرے گا ۔ تسیں جد مرضی شاہی دربار آؤ، تہاڈی دستار دا مان ستکار ہووے گا تے پہریدار تہانوں سلام کرن گے ۔

نواں اتہاس سِرجن لئی نویکلی سوچ وچاردھارا، ہمت دلیری اتے مرن مٹن دا جذبہ ہونا چاہیدا ہے ۔ اج وی ایہہ گل پلے بنھ لئیے کہ ڈرپوک لوکاں نوں دنیا کدے وی یاد نہیں کردی ۔

مغلاں دیاں ساریاں شرطاں راجپوت بھٹیاں ولوں ٹھکرا دتیاں گئیاں ۔ مُغل شاہی دے حاکم تھک گئے بھٹیاں نوں مناؤندے مناؤندے پر ایہہ ساندل بار دے سپوت ٹس توں مس نہ ہوئے ۔ موت بناں شک ایہناں دے موہرے کھڑی ہے پر ایہہ ڈردے نہیں ۔ اجیہے جانبازاں نوں ہی پروفیسر پورن سنگھ کجھ اِنج بیان کردا:

ایہہ بے پرواہ پنجاب دے،
موت نوں مخولاں کرن، مرن تھیں نہیں ڈردے
پیار نال ایہہ کرن غلامی،

جان کوہ اپنی وار دیندے :
پر ٹیں نہ غنن کسے دی،
کھلو جان ڈانگاں موڈھے تے اُلا ردے ۔

ہُن سوال سی، ایہناں نال کس طرحاں نپٹیا جاوے ۔ فیر مغلاں نے اوہی کجھ کیتا جو جابر حاکم نابراں نال کردے آئے سن ۔ ساندل بار دے ایہناں پیو پتراں دے سر قلم کر دتے گئے اتے عام لوکاں وچ ڈر دہشت دا ماحول پیدا کرن لئی ایہناں دے دھڑاں اندر گھاہ پھوس بھر کے لاہور دے قلعے اُپر ٹنگ دتا گیا ۔

تیرا ساندل دادا ماریا، دتا بھورے چ پا
مغلاں پٹھیاں کھلاں لاہ کے، بھریاں نال ہوا
جے توں بند راجپوت دی، نیوں کے گھڑی لنگھا
جمنا تے مر جاونا، مرداں دے بول رہن سر جا

کیہ لاہور تخت دے ایس گھناؤنے کارنامے نے اوہناں دا زمینی لگان روکن دا مسئلہ، فوجی دستیاں اتے وپارک آواجائی وچ رکاوٹاں کھڑے کرن دا مسئلہ حل کر دتا سی؟ ہرگز نہیں! سگوں ایہناں دی دتی قربانی نے ساندل بار دے باغیاں نوں نویں سمیکرن دتے تے اوہ سن : سماج دے ہر طبقہ نوں کسانی جدوجہد نال جوڑیا جاوے اتے لاہور دے تخت نوں سرعام للکاریا جاوے اتے مُغل شاہی خلاف لمکویں لڑائی (PROTRACTED) لڑی جاوے ۔ فیر وی بہت سوال کھڑے ہن کہ کیہ باغی جمنے بند ہو گئے؟ کیہ لوکاں نے لاہور تخت نوں گھورنا بند دتا؟

ایہناں سوالاں دے جواب تہانوں سجے کھبے اپنے آپ ملدے رہن گے، بس تھوڑی اُڈیک تاں کرنی ہی پوے گی ۔ بچیاں نوں وڈّے ہون وچ تھوڑا سماں تاں لگدا ہی ہے ۔ نویں سوچ بندی ہے، نویں تیاری تے ہور بہت کجھ نواں سہیڑنا پیندا ہے ۔

دُلا پُت چناب دا

سائدل بار دی دھرت نے اک پُت سی جایا
نام سی دلا اوس دا، جس تخت ہلایا

اجے تہانوں فرید خان بھٹی دی بیگم لدھی گھرے اِک پتر دے جنم دی اُڈیک کرنی پوے گی ۔ اجے ہُنے ہی تاں لدھی دے خاوند اتے اوس دے سوہرے نوں لاہور شہید کیتا گیا ہے اتے اوہناں دی شہیدی توں قریب چار مہینے بعد اِک پتر نے پیدا ہونا ہے ۔ آؤ، کجھ چِرلئی رُکدے ہوئے تھوڑی ساندل بار دی سیر کر آؤندے ہاں ۔

ساندل بار سماجی ثقافت توراریخی پکھوں دُلے دی بار دیاں حداں اندر آبادی دا وستھار بہتا مغل اتے سِکھ دور وچ ہویا ۔ قبیلیاں درمیان آپسی لڑائیاں دشمنیاں نے ایتھے ہیٹھلی اُتے لے آندی اتے اج وی وکھ وکھ شہراں/قصبیاں وچ تہانوں پرانی وسوں دی ہوئی تباہی دے کھنڈر دکھائی دیندے ہن ۔

آؤ کجھ شہراں قصبیاں ولّ گیڑا ماردے ہاں:

1. سانگل یاں ساکالا :

ایس نوں سانگل، سانگلا، جاں ساکالا مِبا نال وی جانیا جاندا سی ۔ سکندر دے حملے سمیں ایہہ شہر کاٹھیاں قبیلے دی راجدھانی سی ۔ جد 630 عیسوی وچ اِک چینی یاتری ہیونسانگ ساکالا ایتھے آیا، تد شہر دے چفیرے دیاں دیواراں ڈھیہہ ڈھیری کر دتیاں سن ۔ ایسے تھاں راجا اشوک ولوں دو اُچے مینار وی بنائے گئے ۔ جنرل کننگھم مطابق کدے ایتھے چاردیواری ہوندی سی ۔ سکندر دا ایس ستھان تے یدھ وی ہویا دَسیا گیا ۔

2. اسرور :

دُلے دی بار اندر خانگاہ ڈوگراں لاگے چنگی وسوں ہوندی سی تے نام سی اسرور یاں

مسرور ۔ کدے سانگلا پنجاب دی راجدھانی ہوندی سی پر سکندر دی کیتی تباہی مگروں اسرور سی ۔ ایتھے اک پہاڑی دی چوٹی تے اکبر دور آغا شاہ ڈوگر ولوں مسجد وی اُساری گئی جو اجّ وی موجود ہے ۔

3. عبدی آباد (شاہ کوٹ):

ڈَلے دی بار دے دکھن پوربی پاسے ہے شاہ کوٹ ۔ ایہہ وڈا قلعہ سی جو تن پاسیاں توں پہاڑیاں نال گھریا ہوندا سی ۔ اج اینی ترقی دا صدقہ کُجھ نشان ہی بچے ہن ۔ ایہہ قلعہ ہمایوں سمیں عبدی آباد ولوں اُساریا گیا سی ۔

4. جے پور حافظ اباد:

ایہہ مقام کدے ایران افغانستان اتے دوسرے پاسے دلی ول جاندے چڑاہے تے ہوندا سی ۔ کدے ایہی رستہ سکندر، محمود غزنوی، محمد غوری، بابر، احمد شاہ ابدالی اتے افغاناں ولوں ورتیا گیا ۔ اُتر پچھمی کھیتراں اندر آواجائی، ویوپار لئی راجا اشوک اتے سمراٹ چندر گپت ویلے بہت اہم مقام سی ۔ چینی یاتریاں دی آمد سے ایس نوں جے پور دے نام نال جانیا جاندا سی ۔ پر جیویں وقت کسے نوں معاف نہیں کردا ایس کتھن دے مطلب اتے جنگاں یدھاں دی بھیٹ چڑھ گیا ۔ اکبر سمیں نواں نگر وسایا گیا تے اوہ ہے حافظ آباد ۔ سِکھاں دے چھیویں گوروسری گورو ہرگوبند صاحب کشمیر توں واپس پنجاب آوندے وقت سن 1620ء وچ ایتھے ٹھہرے سن اتے اوہناں دی یاد چ اِک گرودوارہ نماوارا بلڈنگ وی ہے جو 1947ء توں پہلاں شرومنی گرودوارہ پربندھک کمیٹی تحت سی ۔

5. رام گڑھ:

ایہہ حافظ آباد نزدیک ہے فیصل آباد ریلوے لائن اُپر ۔ ایتھے ہنجرا قبیلے دا واسا ہوندا سی ۔ تقریباً 550 سال پہلاں ایہہ وی کھنڈر ہو گیا ۔ منیا جاندا ہے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے راج کال سے ایہہ کپور پروار دے مدن سنگھ کھتری ولوں زمین لے کے مُڑ وسایا گیا ۔ 1947ء وچ پنجاب دے بٹوارے ویلے ایتھوں سارے ہندو سِکھ چڑھدے پنجاب چ آ گئے سن ۔ زیادہ تر کھوکھر برادری ہے، ایس کر کے ایہہ ٹھٹھا کھوکھراں نام نال مشہور ہے ۔

6. سروپوالا :

حافظ آباد توں شاہ جمال نوں جاندی سڑک دے دکھن پچھم ولّ سروپ والا ہے ۔ اس نوں تقریباً 500 سال پہلاں ہنجرا ذات دے سروپ ولوں آباد کیتا گیا ۔ تباہ ہون مگروں 300 سال پہلاں راوی پاروں آئے جویا قبیلے نے زمین لے کے فیر آباد کیتا ۔

7. کالے کیہ ٹبا:

ایہہ تھاں کالے کیہ منڈی لاگے صدیاں پہلوں ہنجرا قبیلے ولوں آباد کیتا گیا سی ۔ ایس دی تباہی نے قریب اک کلومیٹر لمبا پہاڑی اُتراء چڑھاء بنا دتا ۔ دوبارہ وِرکاں ولوں آباد کیتا گیا ۔

8. بدر علی :

ایہہ پنڈ پنڈی بھٹیاں توں چنیوٹ نوں 10 کلومیٹر جاندیاں آوندا سی ۔ چناب دے ہڑھاں نے ایس نوں تباہ کر دتا اتے لوک ایدھر اودھر کھنڈ گئے ۔ دوبارہ کھرلاں ولوں وسایا گیا ۔

9. چونترا :

ایہہ پنڈ موٹر وے سکھیکی لاگے ہوندا سی ۔ اُچیاں ٹبیاں دی کھدائی دوران بُدھ سمے دے گہنے اتے بھانڈے مِلے ۔ ڈھولر راجا نے عام لوکاں دے بہن لئی اِک وڈا چونترا، جس نوں اسیں عام ہی ستھ کہہ دیندے ہاں، بنوایا سی ۔ ستارھویں صدی وچ کھرلاں نے مڑ وسایا ۔

10. ٹبی وورودہ :

ایہہ مقام کدے سکھیکی جلال پور دے راہ تے وسیا ہوندا سی ۔ صدیاں پہلوں وورودہ ہنزرا نام دے بندے نے وسایا ۔ تن سو سال پہلاں ایتھے کھرل آن وسے ۔

11. متیکی :

ایس دا ہنجرا قبیلے دے سردار متا نال تعلق دسیا جاندا ہے ۔ ہن ایتھے مڑھیاں ہن ۔ کھدائی دوران پتہ لگا کہ کدے چار دروازیاں والا قلعہ سی ۔ قبراں، تامبے دے سِکے اتے

مٹی دے بھانڈے لبھے گئے۔ پندرھویں صدی وچ ابراہیم لودھی کھرلاں ولوں دوبارہ وسوں ہوئی۔

12. قلعہ فتح گڑھ:

رسول پور دے دکھن پچھّم ول تن کلومیٹر دی دوری تے وسیا ہوندا سی جس دا اجوکا نام قلعہ چندھڑاں ہے۔ بھٹیاں اتے چندھڑاں دی لڑائی وچ ابراہیم لودھی کھرلاں نے بھٹیاں دے غلام محمد چٹھا اتے مراد بخش دے پتر حسن خان بھٹی دی مدد کیتی۔ چٹھیاں دی بہت ساری فوج ماری گئی، ہار ہوئی۔ سکھ راج کال سمے موضع روپے کیپے توں چندھڑاں نے مڑ قایم کیتا۔

ایہہ تاں بہت ہی تھوڑا جیہا ویروا دتا گیا ہے ورنہ بہت اجیہے ستھان کنج اُسر دے رہے، ڈھہندے رہے ایہہ اک لمبی داستان ہے۔ اِک دلچسپ واقعہ ایہہ ہے، جو اساں پنڈی بھٹیاں دے گورنمنٹ ڈگری کالج دے پرنسپل جناب اسد سلیم شیخ ہوراں دی کتاب "نگر نگر پنجاب" وچوں لے کے تہاڈے نال سانجھی کردے ہوئے فیر واپس چناب دے کنارے ول چلاں گے، جس دیاں کل کل کردیاں چھلاں وچوں کلکاریاں دی ایسی آواز آوے گی جو شاید پہلاں کدے نہیں سی آئی۔

"نگر نگر پنجاب" دے 380-381 پنیاں مطابق اک نگر ہنڈالی (HANDALI) سی جو پہلاں ضلع سرگودھا وچ آوندا سی پر اج کل ضلع خشاب (خوش آب) وچ ہے۔ نگر ہنڈالی بارے اتہاسکاراں دیاں وکھ وکھ راواں ہن کہ ایہہ نام کنج ہوند وچ آیا۔ کجھ اِک دا کہنا ہے کہ ایس علاقے دے راجا ہندال توں ہوندا آلیا تے پھر ہنڈالی بن گیا۔ دوسری روائت مطابق ایس تھاں دے آلے دوآلے دے دو قبیلے کئی دہاکے آپس چ لڑدے مردے رہے تے اوہ سن اعوان اتے ٹوانے۔ ایتھے ہی بس نہیں، رنجیت سنگھ دے راج کال سمے وی ایتھے لڑائیاں ہوندیاں رہیاں۔ لوکاں دیاں ہڈیاں پنجر ایس قدر ایس پہاڑی کھیتر وچ رلدے ویکھے جاندے رہے کہ لوکاں نے ایس تھاں نوں ہڈاالی ہی کہنا شروع کر دتا جو بعد وچ ہنڈالی بن گیا۔ خوشاب بارے وی انج ہویا کہ کدھرے ہمایوں ایس علاقے وچ آیا۔ جدوں اوس نے ایتھوں دا پانی پیتا اوس نوں چنگا لگا تے اوس نے

کیہا کیڈا مٹھا پانی ہے۔خوشاب فارسی دے دو شبداں دا میل (خوش+آب) مطلب مٹھا پانی توں بنیا ہے۔

پڑھن ہاراں دی جانکاری لئی دسدے جایئے کہ ایہہ اوہی ہنڈالی ہے جتھے مشہور پترکار، ناول کار، اتہاسکار، کالم نویس، السٹریٹڈ ویکلی آف انڈیا، ہندوستان ٹائیمز اتے نیشنل ہیرلڈ دے سمپادک خشونت سنگھ پیدا ہوئے سن۔ ایتھے ہی خشونت سنگھ دے دادا سجان سنگھ سن جیہناں پاس کافی اوٹھ ہوندے سن اوہ کوہستان نمک دیاں پہاڑیاں وچ نمک دا ویپار کردے رہے۔ خشونت سنگھ دی آخری خواہش سی کہ اوہناں دی راکھ نوں ہنڈالی وچ، جتھے اوہ پڑھدے رہے اوہناں دے بورڈنگ بناؤن واسطے ورتیا جاوے۔

ہنڈالی دے علاقے وچ اِک مشہور ڈاکو وی چراغ بالی (Charagh-bali) ہویا، جس نوں ایس علاقے دے لوک غریباں دا مسیحا اتے امیراں دھناڈھاں لئی موت سمجھدے سن۔ اِک پولیس مقابلے وچ چراغ بالی دی 1973 وچ موت ہوگئی۔ اوس اُپر فلم وی بن چکی ہے۔

دُنیا دے ہر حصے دے ہر پنڈ قصبے اندر کنا ہی عجیب وغریب اِتہاس لکیا پیا ہے! سماج بہت کجھ اس اتہاس توں سکھ کے اپنی زندگی دیاں گُجھیاں رمزاں نوں جان سکدا ہے۔ پر اج بندہ بہت دانشمند ہو چکا ہے۔ اوہ کجھ وی کسے توں نواں نہیں سکھنا چاہندا۔ اوہ اپنے آپ وچ پورا بھریا پیا ہے۔ جو پہلاں ہی بھریا ہووے اوس وچ نواں کجھ نہیں پوے گا۔ ایس اُپر غور کرن دی لوڑ ہے۔

اج کل کنا کجھ کوڑ پڑھایا جاندا ہے۔ اسیں لکیر دے فقیر ہو گئے۔ آؤ اگوں سوال کرن دی جُرئت پیدا کریئے۔ آؤ ظلم ساہمنے اس دی موت دا کارن بنیے۔

چناب دے لہندے پاسے پنڈ بدرنوں دریا دے طوفانی وہناں نے ہولی ہولی اپنے وچ سما لیا۔ چڑھدے پاسے پنڈ چوچک سی جو اج وی پوریاں ٹھاٹھاں نال وس رہیا ہے۔ آؤن جان اتے ویوپارک پکھوں ایہہ مقام سی جتھوں لوک بیڑیاں راہیں چناب نوں آر پار کردے سن۔ چوچک ڈُلے بھٹی دے وڈیریاں دا پنڈ، جو پچھوں چوتھی پشت دھیر بھٹی دے

لڑکے عدن نال ملدا اے ۔ عدن دے چوداں پُتراں وچوں اک لکھاڑا سی اتے چوچک اوسے دا ہی پُتر سی ۔ اگوں چوچک دے تن پُتر نسیوٗ، وارث اتے بدرسن ۔ ایہی بدر مغلاں دے سمے چوچک اتے بہلول پور دے درمیان فتح آنا اتے توت والا دے نال سی ۔

ڈُلے بھٹی دی ماں مائی لدھی دریاؤں پار چنیوٹ دے علاقے نال تعلق رکھدی سی ۔ ڈُلے دے جنم ویلے اوہ بیڑی وچ سوار چناب نوں پار کر رہی سی ۔ لوک روایت چلی آ رہی سی کہ جد لدھی دریا پار کر رہی سی اوددوں بچے دا جنم ہویا ۔ دائی نے بچے دے جسم تے کوئی نشان ویکھ لدھی نوں کیہا ایہہ بچہ عام نہیں، کوئی خاص ہووے گا ۔ مائی ابراہیم لودھی نے بچے نوں اپنی تلوار چناب دے پانی وچ ڈبو کے اوس اُپر افیم چھہا کے گُڑھتی دتی ۔ ایہہ روایت ساندل بار دے بھٹیاں اندر کئیاں پنڈاں وچ اج وی پرچلت ہے ۔

شاید دسنا ضروری ہووے گا کہ جو پُرانیاں گلاں باتاں، لوک کہانیاں، لوک نائکاں نال جڑیاں نیں، اوہناں نوں لوک دھارا دی زبان وچ دند کتھاواں کیہا جاندا ہے ۔ تواریخی حوالے نال ہیرووا ں نال بیتے ورتارے اتے گھٹناواں دا تعلق فیر دند کتھاواں بن جاندیاں ۔ فیر ایہی روایت دا درجہ دھار لیندیاں ہن ۔ ایہہ پیڑھی در پیڑھی لوکاں دیاں یاداں وچ سما جاندیاں ہن ۔ ایہناں وچ ٹُٹ بھج اتے ہور کئی رلیویں وی آ جڑدے ہن ۔ اجیہے لوک نائک دھرماں دی ونگن چوں باہر ہی رہندے نیں ۔

اوہ نہ ہندو، نہ مسلمان، نہ سکھ ہوندے نیں ۔ اوہ تاں بس عام لوکاں دے ہیرو ہوندے نیں ۔ لوک کدے وی اپنے سورمیاں نوں اونا کرکے کدے نہیں وسدے سگوں بہتی وار ہور وی ودھا چڑھا کے بڑے مان اتے وشواس نال اوہناں بارے گلاں کردے ہن ۔ اک ہور خاص گل ایہہ ہے کہ لوکاں ولوں اپنے اپنے مقامی رنگاں نال رنگ برنگیاں باتاں پائیاں جاندیاں ہن ایہناں وچ ادھ پچدھ سچ وی ضرور ہوندا ہے اتے ادھ پچدھ تصوراتی وی ۔ اج اسیں ہر ممکن کوشش کراں گے سچ دے پلے نوں پھڑی رکھیے ۔ قاری دی ودھ توں ودھ ڈھر تک سچ جانن دی آس امید رکھدے ہن ۔

بچے دا نام دُلا سی تے راجپوت بھٹی اوہ ہے ہی سن ۔ پنڈی بھٹیاں وچ آباد۔ دُلے دا اوتھے بچپن بیتیا، جوان ہویا، کھیڈیا ملیا جو عام پنجاب دے گبھرو ۔ بچپن دے یاراں متراں دی منڈلی وچ دادو ڈوگر، جمال خان، کمال خان، قلعہ بوال، دولا کوُلا، سرمدو چوڑھا، روڑ جٹ، سلاّ مراثی، خابنا وزیر سن ۔ ایہہ سارے کٹھے جوان ہوئے، پنجاب دیاں ساریاں عام روایتی کھیڈاں ملاں کردے، لڑدے جھگڑدے، اخیر تک اک دوسرے دا ساتھ نبھاؤندے رہے ۔ بیڑاں وچ نشانے بازی تے شکار کھیڈنا جیویں ایہناں لئی عبادت کرن دے برابر ی ۔ ویسے اج توں 70 /75 سال پہلاں تک پنجاب اندر اج وی ایسے طرحاں دا ماحول ہوندا سی پر موجودہ ماڈرن دور وچ زمانے نے بہت ترقی تاں ضرور کرلئی پر ہولی ہولی اپنے ورثے، رہتل، ریتاں رواجاں توں لوک دور چلے گئے ۔

ساندل بار دا علاقہ سنگھنے جنگلاں، جنڈ کریراں، گگراں، ٹالھیاں، بوہڑاں، پپلاں، توتاں نال بھرپور ہوندا سی ۔ جنگلی جانوراں دی بھرمار ہوندی جیویں ہرن، پاہڑے، باراں سنگے، گدڑ، سور، تتر بٹیرے ۔ ایہہ جنگلاں دی خوبصورتی سن ۔ ساون مہینے مور پیلاں پاؤندے تے مسافراں نوں اپنی چال روکنی پیندی ۔ شکار کرنا کجھ دا شوق اتے بہتیاں دی مجبوری ہوندی سی ۔ بہتے شکاری لوک نڈر اتے دلیر ہوئے ۔ لڑاکے ہونا قدرتی سی ۔ ایہہ وی کسے جنگی ابھیاس وانگ ہی ہوندا سی ۔ اجیہے لوک گوریلا ڈھنگ دیاں یدھ نیتیاں وچ نپن بن جاندے ۔ ایسے نوں ہی ڈھائی فُٹ دی لڑائی کیہا جاندا ہے ۔ دشمن نوں وساہ کے مارنا تے اپنا نقصان وی گھٹ توں گھٹ ہون دینا ۔

دُلا بھٹی شاید اجیت روپ وچ آون والیاں چنوتیاں نال متھا لاون لئی اپنے آپ نوں تیار کر رہیا سی ۔ چنگے بھلے رقبے دے مالک، کھلا کھان پین، دودھ دہیں دیاں لہراں بہراں، وڈے وڈے دروازیاں اندر بجھیاں گھوڑیاں اتے راٹھاں ورگی زندگی ۔ بھٹیاں دا ایہہ پروار بے شک مغلاں لئی راٹھاں دا ٹبری پر عام لوکاں لئی ایہہ عام ہی سن ۔ لوکاں دے دکھ سکھ وچ بھائیوال ہونا ایہناں دے وڈیاں دے چنگے کردار دا صدقہ سی ۔

تواریخ نال وادھے گھاٹے

اِک بڑا وڈا بھرم بھلیکھا ساڈے تواریخ داناں وچ پایا جاندا ہے۔ ایتھوں تک کہ دُلاّ بھٹی تے واراں لکھن والیاں دی بہت فضول لکھن وچ کوئی کسر نہیں چھڈی۔ قصیاں واراں نوں دلچسپ بناؤن لئی تاں کہ پڑھن ہاراں دی دلچسپی بنی رہے بڑا کجھ وادھروں ایدھروں جوڑ کے لکھیا گیا جس دی سخت مذمت ہونی چاہیدی ہے۔ ایس وچ قصہ دُلا بھٹی دا رچیتا کشن سنگھ عارف وی شامل ہوندا ہے۔ گھٹناواں دے پرسنگ وچ اوس ولوں بہت کجھ توڑمروڑ کے پیش کیتا گیا۔ جے ایس طرحاں دے رجحاناں نوں ٹھلھ نہیں پائی جاندی تاں اسیں آون والیاں نسلاں نوں کیہ دے کے جاواں گے! مستقبل وچ ہون والے لکھاری وی گھٹ نہیں کرن گے۔ اج وی تواریخ داناں ولوں شہید بھگت سنگھ دے نام نال دہشت گرد جوڑیا جاندا ہے۔ دوسرے پاسے نتھو رام گوڈسے ورگے مہاتما گاندھی دے قاتل نوں کئیاں ولوں محبِ وطن تک کہیا جاندا ہے۔

دُلے بھٹی دی زندگی نال کیویں عجیب عجیب کہانیاں جوڑیاں گئیاں اوہ اسیں دُلے دی ودھدی عمر دے نال نال بیان کراں گے۔ اجے کجھ اُڈیک کرنی پوے گی۔

دُلا اپنے سنگیاں نال موج مستیاں ماندا۔ کھوہیاں چ پانی بھردیاں مٹیاراں دے کچے گھڑے غلیلاں دے نشانیاں نال توڑدا۔ گھراں اندر سوانیاں تانیاں اُندیاں دے دھاگے کھلاردا۔ تندور تے پکدیاں گرم گرم روٹیاں چک کے کجیاں وچوں گھیو مکھن لبھ لینا۔ عملیاں دی گھوٹی شردائی دے کجے توڑ دینے۔ عملی غصے وچ گالھاں کڈھدے برا بھلا بولدے، ذاتی طنز کردے۔

اوئے کنجرو! تہاڈیاں بروہاں وڈھ گھتاں گے ۔ فیر پتہ لگو جدوں عملی ننگے ہو کے بھنگڑے پان گے ۔

اوئے تہاڈیاں بڑھیاں اندر وڑ جانا ۔ تہاڈیاں لویریاں کھول دینیاں ۔ بکریاں بھیڈاناں لبھدے پھروگے ۔

اوئے سوہری دیو، ساڈا تاں کجھ ہے نہیں، ساڈا کیہ جانا تے تہاڈا کجھ نہیں رہنا!

عملیاں دیاں بددعاواں توں بھٹیاں دے جواناں نے بچ بچ کے رہنا ۔

جیویں ایہناں لوکاں دیاں بولیاں سچ ہو جاندیاں نیں ۔ ایویں وہم ہی سن ۔ دل لگیاں کردے، گالھاں کھاندے، گالھاں کڈھدے ۔ ایہناں تاں اجے تیر مارنے تے تیر جھلنے نیں ۔ ایہناں تاں گھوڑیاں دیاں کاٹھیاں تے بیٹھ ساندل بارتوں لاہور تک دی جوہ وچ اپنے بنگل وجاؤنے نیں ۔ ایہہ بچپن نوں رج کے جیون ہنڈھاؤن گے کیوں جو ایہہ عمراں تھوڑیاں لکھا کے آئے نیں ایہہ اپنیاں پیڑاں چھڈ کے جان گے تے پھر اوہناں پیڑاں اُپر ہور وی کئی چلن گے ۔ ایہناں دیاں عمراں چھوٹیاں پر پینڈے ضرور لمبے ہون گے ۔

پنڈی دے باہر ڈُلے ہریں پئے گلی ڈنڈی کھیڈدے سن جد ڈُلے نے گلی نوں ایسی سٹ ماری کہ ایہہ ادھے اے کڑ دی دوری تے آؤندے پنڈت دی جا ہک وچ وجی ۔ پنڈت گلی چک کے ایہناں منڈیاں دی ڈھانی کول گلی پھڑاؤندا:

اوئے منڈیو، ایتھے کسے نہیں رہ بہنا ۔ چنگے کم کرو ۔ لوکیں وی یادکرن گے ۔ مشہور بن جاؤگے ۔

پنڈت دے متھے اُپر تلک اتے موڈھے اپر کھدر دا جھولا، مونہہ چ رام رام گن گائن کردا لاگے آن کھلوتا سی ۔

پنڈتا، ذرا دس سوآہ جھولے وچ کیہ آ؟

منڈے مشکریاں کررہے سن ۔

ایس وچ میری پوتھی اے ۔ ذرا وڈے ہو جاوو، تسیں وی پڑھیو ۔ لوک یادکرن گے ۔

پنڈتا، تیری پوتھی کیہ دسدی اے۔

سچی سچی کرت کرو، کمائی کرو۔ بیڑے پار ہوسی۔ ونڈ کے چھکو تے بھگوان دا نام جپو۔

پنڈتا، آپ توں منگدا پھرداں۔ ایہہ تیری چنگی کرت کمائی اے؟

اوئے بھلیو، کسے نے ٹُر پھر کے وی تاں خبر سار لینی ہوئی۔ جے سارے تساں ورگے ہو جان پھر دنیانداری دا کیہ بنو؟

پنڈتا ہور کیہ کہندی، تیری لال پوتھی؟

اولِ اللہ نورُ اپایا قدرتِ کے سبھ بندے
ایک نور تے سبھ جگُ اپجیا کوَن بھلے کو مندے

ایہہ کون؟

کیہ جانیے؟

ایہہ بول آہ تہاڈے لاگے ہی شیخوپورے نیڑلی تلونڈی توں بابا نانک ہوراں دے نیں۔ اوہ کہندے ایہہ ساری کائنات اک ربّ دی بدولت ہے۔ ایتھے سارے ہی برابر نیں۔ کوئی ماڑا چنگا نہیں، سارے اوسے دے جیو نیں۔

ساڈی ڈھانی وچ ویکھ لے آہ سرمدو چوڑھا ای، آ روڑ جٹ، آہ دادو ڈوگر، آہ سلاّ مراثی تے آہ ترکھاناں دا داؤلا کولا۔ اسیں ویکھ لے سارے کٹھے کھاندے تے کٹھے پلی... ای۔ ساڈے وچ کوئی اچا نہ کوئی نیواں نہ چلو ٹھیک اے پر بھلے کمیں نبیڑے ہون گے۔

پنڈتا، جاندا جاندا ایہہ تاں دسدا جا چھیتی مشہور کنج ہوسی؟ اگر چنگے کم کروگے لوک ہولی ہولی یاد کرن گے اگر ماڑے کمیں چل پڑے، جھٹ لوکاں وچ مشہور ہوسی۔

پنڈت دیاں گلاں نے ایہناں گبھرواں نوں سوچن لا دتا۔ خاص کر کے ڈُلے اندر اتھرے پن دی وکھری تڑف سی۔ خورے اوہندے دماغ وچ کیہ آیا تے اوہ اگلے ہی دن پنڈوں باہر والے مدرسے وچ مولوی کول پڑھن چلا گیا۔ مولوی نے قرآن دیاں آیتاں توں بعد مغلاں دے راج دیاں صفتاں دے پل بنھنے شروع کر دتے۔ ڈُلے نوں چنگا نہ

لگا تے اوہنوں کھجھ آن چڑھی ۔ ڈُلے دے غصے نے اوس نوں مولوی دے گلے تک لے آندا۔ سریروں شروع توں ہی ہندل ہیڑ سی ۔ مولوی نے توت دی سوٹی نال بتھیرا ڈُلے نوں دور کرن داجتن کیتا پر اوڑوں تک ڈُلے نے مولوی نوں کٹ کڈھیا سی ۔

اوہناں پرانے سمیاں وچ انجیہے ورتارے واپرنے بڑی اچمبھے والی گل ہوندی سی ۔ چارے پاسے پنڈی بھٹیاں دا ڈُلا ڈُلا ہو گئی ۔ اوس نوں مدرسے والی تعلیم وچوں مغل بادشاہی دے حکماں دی آواز سنن لگی ۔ اوس نوں مغلی علم دی بتر وچوں غلامی دا جھاؤلا پین لگا ۔ اوس نوں مولوی مغلاں دا نوکر دسن لگا ۔ اوہ مولوی ہتھ پھڑی تکڑی چ نہ بیٹھا ۔ اوہ بازار وچ وکن والا نہ بن سکیا ۔ ڈُلے نوں ایہہ علم جھوٹھا لگا ۔ اوہ کوئی ہور علم سکھنا چاہندا سی۔ پر واس مدرسے دا علم اوس لئی حرام سی ۔ اوس نے کلے مولوی نوں ہی نہیں سی کٹیا سگوں اس نے تاں پہلی وار مغل حکومت توں نابر ہون دا اشارہ کیتا سی ۔ انج کہہ لو کہ پنڈی بھٹیاں نے دوبارا تخت لاہور نال متھا لاؤن دا مُڈھ بنھ دتا۔

مولوی مغلاں نال مِل جُل کے رہن تے سبھ کجھ صحیح جان دا مشورہ دیندا ہے ۔ ڈُلے لئی لاہور تخت ظلم، قہر، لٹ کھسٹ دا ڈھانچہ اے ۔ اوہ اوس ڈھانچے نوں توڑنا چاہندا اے ۔

شاید مولوی نے جان بجھ کے ڈُلے موہرے مغلاں دی گل توری ۔ کدھرے ڈُلے دی سوچ نوں مغلاں دی بات پا کے سجری جاگ لاؤن لگا سی ۔ اوس نوں پتہ سی ایہہ منڈا فرید خان بھٹی اتے لدھی دا فرزند اے ۔ ڈُلے دی ڈھانی دیاں حرکتاں توں وی جانو سی ۔ رَنج ایہہ نت نویں پٹھے پنگے کھڑے کردے نیں۔ مدرسے نے نواں علم تاں کیہ دینا سی شاید نویں منزل اے مقصد ضرور بنا دتا۔ مولوی نوں ڈھول دھپھیاں دا کوئی غلا افسوس نہیں سی ۔

بہت ایسے لوک وی ہوئے جو پڑھائی لکھائی توں کسی وجہ کر کے کورے رہ گئے لیکن دنیاداری وچ اوہناں دی دین، اوہناں دا سماج پرتی فرض ادا کرن دا جذبہ لاثانی سدھ ہویا۔ دوسرے پاسے بہت پڑھے لکھے گیانی دھیانی، ڈاکٹر بس سماج دے پہلاں توں قائم گھیرے دے تانے وچ کھوہ دے ڈڈو وانگ اپنی جون بھوگی جا رہے نیں۔ ویسے ایہہ

لوکاں نوں کافی ہاؤس کلچر بڑا ودھیا لگدا ۔ ایہہ تنکالی حاکماں توں واہ واہ وی کروالیندے نیں، چنگیاں تنخواہاں، ودھیا کوٹھیاں، ودھیا شراباں، تے کتے نہ کتے کئی کجھ ہور.....؟ ایہناں نوں بُدھی جیوی کیہا جاندا ہے ۔ جدوں کدے انسانی حقاں، انسانی برابری دی فیصلہ کن لڑائی ہوندی اے اودوں ایہناں وچوں بہتے سماج دے دشمن ثابت ہوندے نیں۔ اودوں ایہناں وچوں کوئی دلا پیدا نہیں ہوندا ۔ دُلا تاں اوّلے قسم دا علم حاصل کردا ہے جس وچ انعام موت ہے اتے ڈگری لوک دھارا وچ سدا لئی چمکدا نام ۔

لدھی بہادر راجپوت عورت اندر دی بدلے دا جذبہ سی پر اجے کجھ مجبوریاں سن ۔ اوہ دُلے نوں پورا جوان، نڈر تے لڑاکو ویکھنا چاہندی اے ۔ بس شاید وقت دی اُڈیک کر رہی اے ۔

ہجے ہجے پنڈی بھٹیاں اندر نوجواناں دا خون گرم ہوندا گیا ۔ ہُن بچپن لنگھ چکا سی تے الھڑ عمر دیاں بروہاں کھل چکیاں سن ۔ ایہہ عمر ہے وی بڑی خطرناک ۔ جو سنبھل گیا، اوہ سنبھل گیا۔ اوہ اپنا مقدر بنا گیا ۔ ایہہ سبھ سنبھل چکے سن، ایہہ بھٹکنا وچ نہیں سن کیوں جو ایہناں نوں اپنا مقصد، اپنا کارج لبھ چکا سی ۔ ایہناں نوں متر ویری دی پچھان ہو چکی سی۔ ایہناں نے کیہ، کدوں تے کیویں کرنا بس اس دی اڈیک وچ سن ۔ اپنے آپ نوں لگاتار تیار بر تیار کر رہے سن ۔

آؤ، پنڈی بھٹیاں توں بنی اک دند کتھا اُپر نظر ماردے ہاں کہ کنج تواریخ دے ورقیاں وچ وادھا گھاٹا کیتا گیا۔ پنڈی وچ عورتاں کھوہیاں توں پانی بھردیاں ہن ۔ بھرے پانی دے گھڑے سراں تے چکی عورتاں اپنے گھراں نوں مڑدیاں نے تاں دُلے ہوریں اوہناں گھڑیاں نوں اپنیاں غلیلاں دے نشانیاں نال بھن دیندے نیں۔ عورتاں دُلے دی ماں لدھی نوں جا کے شکایتاں کردیاں ۔ جے دُلا باز نہ آیا تاں اسیں پرھیا وچ گل کرن جاواں گیاں ۔ لدھی اوہناں نوں دھرواس بنھاؤندی، تسیں انج نہ کرنا، میں تہانوں پتل دیاں گاگراں لے دیواں گی ۔ جد لدھی نے اپنا وعدہ پورا کیتا تاں دُلے نے لوہے دیاں گولیاں بنوالئیاں ۔ پھر اوہی کم ۔ طعنے مہنے ۔

دُکھی ہوئیاں عورتاں وچوں اک نندی مراثن نے دُلے نوں طعنہ ماریا ایویں عورتاں دے گھڑے بھن کے سورما بنیا پھرداں، پتہ تے تاں لگے جے اپنے پیودادے دا بدلہ لے کے دسیں۔ نندی دا طعنہ کیہ سی جیویں دُلے دی ہِک اندر تیر کھبھ گیا سی۔ غصے وچ دُلا گھر آ کے اپنی ماں لدھی نوں پچھدا دس، کنج موئے سن میرے پیو دادا۔ پہلاں تاں لدھی نے آنا کانی کیتی پر دُلے دے غصے نوں ویکھدی ہوئی نے سبھ کجھ سچ سچ دُلے نوں دس دتا کہ کنج دو مشہور راجپوت پیو پتراں نوں اکبر بادشاہ نے لاہور دے شاہی قلعے وچ شہید کر دتا سی۔

ایتھے ایہہ دسنا ضروری ہے کہ کجھ پرچلت روایتاں جد صدیاں توں تریاں چلیاں آؤندیاں نیں تاں لوک اوہناں نوں سچ منن لگ جاندے نیں۔ ایتھے وی کجھ انج ہی ہویا۔ جد بجلی خان اتے اوس دے پتر فرید خان بھٹی نوں اکبر ولوں لاہور دے شاہی قلعے وچ پھاہے لایا گیا اودوں اکبر محض 5 سال دا سی جس دا جنم 15 اکتوبر 1542 نوں ہویا سی۔ ایتھے اسیں مغلاں دے منصب داراں نوں دُلے دے باپ دادے دی موت لئی ذمہ وار ٹھہرا سکدے ہاں۔

دوسری گل، پنجابیاں دے سبھاء وچعام ہوندا سی کہ کسے جٹ زمیندار دا قتل ہویا ہووے تے اوس دے گھر دیاں نوں وی پتہ نہ لگے تے اوس دا بدلہ نہ لیا ہووے۔ اِک پنڈ وچ قتل ہویا ہووے تے آلے دوآلے دے باہریں پنڈیں پتہ نہ لگے۔ انج گھٹو گھٹ پنجاب وچ تاں ہونا نہ ممکن سی۔ بناں شک پنڈیں تھائیں میہنے وجنے تاں عام ہوندا سی۔

کیہ دُلے نوں نندی مراثن دے میہنے نے ہی بدلہ لین لئی اکسایا سی؟ ایہہ اتے انجیے ہور سوال اسیں اپنے پڑھن ہاراں لئی چھڈ دے جا رہے ہاں۔

تھوڑا راجپوتاں بارے کہہ لئیے۔ ویسے تاں کجھ نہ کجھ بار بار ایہناں بارے ذکر آؤندا ہی رہوے گا پر اک گل کرنی چاہاں گے۔ اوہ کیہ ہے:

تسیں عام ہی سنیا ہووے گا خاص کر کے کجھ پرانے سمیاں دے جاگدی ضمیر والے لوکاں توں جیمل اتے فتح کون سن؟ ایہناں بارے اک لوک کہانی وی بڑی مشہور ہوئی سی

کہ کنج بادشاہ اکبر جیمل دی لڑکی نال نکاح کرنا چاہندا سی اتے جیمل نوں سنیہا بھیجدا سی کہ اوہ اپنی رضامندی دیوے ۔ پر انج نہ ہویا۔ جیمل نے واپس اکبر نوں سنیہا گھلیا کہ اسیں راجپوت ہاں تے توں مسلمان چغتا بادشاہ ہیں ۔ تیرا ساڈا کوئی رشتہ نہیں بندا ۔ جے توں دوبارہ ایہہ گل کیتی تاں پھر تلوار ہی فیصلہ کرے گی ۔

تے فیر تلوار نے ہی فیصلہ کیتا سی ۔ اکبر دے محلاں وچ گھنڈ گھٹ جیمل دی دھی دا ڈولا نہیں سی گیا۔

مغل بادشاہ اکبر ولوں 20 اکتوبر 1567 نوں راجستھان دی ریاست میواڑ دی راجدھانی چتوڑگڑھ تے حملہ کیتا گیا۔ راجپوت بہادری نال لڑے ۔ مہاراجہ ادے سنگھ نے آتم سمرپن تاں نہ کیتا پر جیمل اتے فتح (دوویں بھرا سن) نوں فوج دی کمانڈ سونپ کے آپ گولکنڈا دے قلعے وچ چلا گیا۔ راجپوت 7500 فوجیاں اتے 32000 کساناں دی مدد نال وڈی گنتی دی مغل فوج نال مقابلہ کردے رہے ۔ اخیر 22 فروری 1568 نوں جیمل اتے 23 فروری نوں فتح مغلاں نال لڑدے لڑدے مارے جاندے ہن ۔ ساری راجپوت فوج ماری گئی اتے اوہناں دیاں عورتاں، بچے جوہر دی بھیٹا چڑھ گئے مطلب اپنے مان سنمان دی رکھیا لئی اگنی بھیٹ ہو گئے ۔

کہہ لو جیویں بعد وچ سکھاں دا اتہاس رہیا ہووے اویں ہی راجپوتاں دا اتہاس سی ۔ ہاں، اک وڈا فرق ضرور سی ۔مشکل سمے یاں ساہمنے ہوندی ہار ویکھ راجپوتاں دیاں عورتاں اگنی بھیٹ ہو جاندیاں سن پر ایہہ ورتارا کدھرے وی سکھاں وچ نہیں سی ویکھیا گیا۔ ایہناں دیاں عورتاں مائی بھاگو وانگ لڑ مرتاں سکدیاں سن پر آتم داہ نہیں سن کردیاں ۔

بہت وار اتہاس وچ الوکار گھٹناواں واپردیاں واپردیاں رہ گئیاں کیونکہ سمیں دا سمیں سر جوڑ نہ بن سکیا۔ مثال وجوں سکھاں اندر بھگتی لہر توں مگروں مارشل ہونا اتے مغلاں دے اتیاچار ورودھ ڈٹ کے کھڑنا، گورو گوبند سنگھ محض 14 سالاں دی عمر وچ سن جد شواجی مراٹھا (1680-1630) دی موت ہوئی ۔ دوہاں دی مغلاں نال وچاردھارک، سماجی،

سیاسی کارناں کر کے آپسی کھچو تان خالصہ اتے مرہٹے کدھرے سانجھا فرنٹ بنا لیندے! نندیڑ وی تاں مہاراشٹر وچ ہی سی ۔

اوویں ہی راجپوت بھرا جیمل اتے فتح جو کہ دُلے بھٹی دے سمکالی سن ایہناں سورمیاں یودھیاں دی موت ویلے دُلاّ بھٹی 21 سال دا سی ۔

سماں بہت وچ وچارلے دے سوال چھڈ کے اگے نکل جاندا پر اوہناں دے جواب آون والیاں پیڑھیاں لبھ کے بڑا کجھ اُلجھیا سلجھا وی سکدیاں ہن ۔

ساندل بار اندر دوسری کسانی بغاوت

لدھی دُلے نوں سبھ کجھ دَس چکی سی ۔ ہُن اوس نوں چراں توں بند پییاں کوٹھیاں وی ستاون لگیاں ۔ اوہ کدے دُلے ول ویکھدی کدے اوس دے یاراں بیلیاں ول ڈونگھیاں نگاہاں نال تکدی ۔ لدھی اوہناں چہریاں نوں پڑھن دا جتن کردی، کیہ ایہہ مغلیہ سلطنت نال آڈھا لے سکن گے؟ کیوں نہیں؟ ایہناں اندر وی تاں راجپوتاں دا خون اے۔ اوس نوں بند پییاں کوٹھیاں وچوں کدے کدے موت وی دکھائی دیندی ۔ دوسرے پاسے اوس نوں لاہور دربار دے دروازے تے ٹنگے دُلے دے باپ دادے دے دھڑ وی نظر پیندے ۔ اوہ اڈول سی، گمبھیر سی، شانت سی ۔ اوہ اللہ اگے عرضوئی کردی، پنڈی بھٹیاں، ساندل بار تے پنجاب اُپر نظر سولی ہووے ۔

گتھلی وچ بجھیاں چابیاں لدھی نے دُلے ہتھ دیندیاں کیہا، میرے لال! دروازے دھیان نال کھولیں، چراں توں بندے پئے نیں۔ ٹھونہیں، کرلیاں، سپّ ایتھے عام ہون گے ۔ دُلے نے ہس کے اپنی اماں نوں جواب دتا، مغلاں نالوں تاں ایہہ جانور گھٹ ای زہریلے نے مائی! دُلے ہوراں دروازے کھول کے سبھ توں پہلاں لکڑاں پاتھیاں دی اگ بالی جیویں اوہ اندر پئے ہتھیاراں دی پوجا پئے کردے ہوون ۔ اصل وچ ایہہ چراں توں بند پئے دروازیاں اندر دی صاف صفائی اتے جانوراں توں بچاء لئی سی ۔ اندر دی جھاڑ پونجھ کرکے ہتھیاراں دی صفائی کیتی گئی ۔ پنڈی دے لوہار نوں بلایا گیا ۔ فیصلہ ہویا کہ ہتھیاراں نوں گرم کرکے سان تے چاڑھن دا کم لوہار دی بھٹھی تے نہیں سگوں دُلے دی کھلی ڈلھی حویلی دے اک پاسے ہی کیتا جاوے گا ۔ کیوں ایویں کوئی دند کتھا بنے!

کجھ ہی دناں وچ تلواراں، برچھے، ٹکوے، برچھیاں، گنڈاسے انج لشکن لگے جیویں ہنے ہی بھٹھی وچوں ڈھل کے باہر آئے ہوون ۔ پرانیاں بزرگاں توں رفلاں دی صفائی کروائی گئی جو کدے ساندل بھٹی ہوراں دے ساتھی رہِ چکے سن تے ہر تجربہ رکھدے سن۔

محفلاں بجن لگیاں ۔ پنڈی بھٹیاں توں علاوہ لاگلے پنڈاں کوٹنکا، شاہ بہلول، خورم چریرے، ٹھٹھا، کھیرو متوال، ٹھٹھی بہلول پور، ٹاہلی گورایا، سابات شاہ، گبرکا، پار خسرو، ڈالے کیلے، مصطفیٰ اباد دے الھڑاں نے دلے بھٹی دل وہیراں پاؤنیاں شروع کر دتیاں ۔ ہتھیاراں دی گھاٹ محسوس ہون لگی ۔ ایہناں نوجواناں وچ جوش، جذبہ، کجھ کرن مرن دی تڑپ اویں ہی کہہ لو جیویں 2020 دے آخری مہینیاں وچ دلی دوآلے اتری ہندوستان دے صوبیاں دے نوجواناں اندر ویکھی گئی ۔ ایہہ وی پنجابی سن جو نواں اتہاس رچن جا رہے سن ۔ ساندل بار اندر چوریاں وی ہوندیاں ۔عام لڑائیاں جھگڑیاں ڈانگ سوٹا وی چلدا ۔ اوہناں زمانیاں وچ ددھ توں ودھ مجھاں گاواں، گھوڑیاں بولداں، اوٹھاں دیاں چوریاں ہوندیاں ۔

ایہی رجیاں پجیاں گھراں دی امیری دولتی ہوندی سی۔ پنڈی بھٹیاں دے گبھرو چھوٹے چھوٹے ٹولے بنا کے جتھے کتے وی مغل سپاہیاں پھوجیاناں نوں ویکھدے اوہناں نال اُلجھ پیندے ۔ اوہناں نال تکرار ہندا، لڑائی ہوندی ۔ دوویں پاسے نقصان وی ہوندا ۔ نوجواناں دے ہتھ اوہناں دے گھوڑے ہتھیار وی لگ جاندے ۔ ایہناں چانچک ہون والیاں لڑائیاں وچ بڑا کجھ سکھن نوں ملدا ۔ گوریلا ڈھنگ طریقے ورتے جاندے۔ اپنے ہتھیاراں دی گھاٹ نوں پورا کردے ۔

جیویں کہندے نے Learn on Site اوویں ہولی ہولی وقت بیتن نال ایہناں نوجواناں دی جنگی اتے گوریلا ٹریننگ ہوندی رہی۔ پر اجے ایہناں نوں اجیہی سمگری چاہیدی سی جو ایہناں دے مقصد لئی بہت اہم سی ۔ گھر دیاں بند کوٹھڑیاں وچوں ملے ہتھیار ناکافی سن تے نہ ہی بہتے سمیں دے ہانی ۔

فیصلہ ہویا، ڈُلے دے نانکے پنڈ چنیوٹ، جتھے وڈے، چنگے وسدے رسدے جگیردار اتے مغل اہل کارسن اوہناں دے گھریں دھاوا بولیا جاوے ۔ ایہہ امیر گھرانے مُغل شاہی دا پانی بھردے، زمینی لگان اگراہ کے شاہی خزانے وچ جمع کرواوندے سن ۔ طے کیتے سمیں تے راجپوت بھٹی چنیوٹ اندر رات سمیں داخل ہو کے جیہناں جیہناں امیرزادیاں دی نشاندیہی کیتی پہنچ کے اوہناں دیاں تجوریاں، گہنے گیٹے، گھوڑیاں تے ہتھیار اپنے قابو وچ کیتے ۔ ایہناں دے ہتھیں کافی مال لگا ۔ ایہہ ڈُلے ہوراں دی پہلی مارسی تے ایہہ وی کوشش کیتی گئی کہ ڈُلے دے مامیاں نوں پتہ وی نہ لگے ۔ سبھ کجھ ترتیب نال ونڈیا گیا ۔ پہلاں ایہناں اپنیاں لوڑاں پوریاں کیتیاں تے باقی بچدا غریب غربیاں دے گھریں تقسیم کردتا ۔

چنیوٹ لکڑی دے کم وچ بہت مشہور رہیا ہے تے اج وی ہے ۔ عمارت سازی فنِ تصویر وِچ باکمال دی مہارت ہے ایتھوں دے لوکاں نوں ۔ کیہ وجہ سی لکڑی دے کاروبار وچ اینی نپنتا ہون دی؟ کشمیر توں چنگی قسم دی لکڑ مفت وچ ہی چنہاں دریا راہیں ایہناں دے بروہیں آن ڈھکدی سی ۔ عمر حیات محل اج وی جیوندی جاگدی مثال ہے ۔ ایس دے نامکرن بارے اکھ ہے کہ کسے راجے دی لڑکی اودھر دی لنگھدی ایتھے رُکی جس دا نام چندن سی ۔ چار چفیرا بہت ہریا بھریا رمنیک، پہاڑیاں دی وادی سہت اس نوں چنگا لگا ۔ اوس دے دماغ وچ ایس تھاں نوں آباد کرن دا وچار آیا ۔ آباد کر کے چندن اوٹدن مطلب 'Adobe of Chandan' دا نام دتا گیا ۔ سمیں دے مجاز نے چندن اوٹ توں چنیوٹ بنا دتا ۔ کدے بہت سندر شاہی مسجد اپر مثالی میناکاری ہوندی سی ۔ کدے 1806 عیسوی دے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے حملے سمے بہت نقصانی گئی سی ۔ اجکل پاکستان دے اوقاف بورڈ تحت آؤن نال کافی ودھیا حالت وچ ہے ۔ خاص قسم دے سنگِ لرزان پتھر دی ورتوں کیتی گئی ہے ۔

چنیوٹ دے پکوان، لکڑی دا کم، گھر گھر اندر وکھری قسم دی کندھ چتر کلا ۔ ایتھوں دے

کاریگراں نے اپنی کلا دا جوہر شاہی مسجد دلی، تاج محل آگرے دا قلعہ بنا کے تاں منوایا ہے۔

اج ڈُلے ہوریں چنیوٹ دیاں گلیاں محلیاں وچ ایتھوں دے لوکاں نوں نواں سنیہا دے رہے نیں۔ بندے دے پُت بن کے اپنی مٹی نال دھروہ نہ کماؤ ورنہ یاد رکھنا، بگانیاں دے بن کے تسیں کدے چین دی نیند نہیں سوں سکوگے۔ جے کدھرے باز نہ آئے تاں اسیں تہاڈا ستیاں پیاں نوں گھیرا پاواں گے۔ مغلاں دی حکومت دا نشہ اسیں تہاڈی مجھ کڈھ کے اتاراں گے۔ میرے طوفانی یودھے تہاڈے کولوں سانبھ نہیں ہونے!

ہُن تک پنڈی بھٹیاں دے جنگلی علاقیاں وچ بیڑاں بن چکیاں سن۔ بہتی وار آپ ہی پکٹ پکائیاں کردے۔ گھراں توں باہر رہن دے ڈھنگ طریقے جیویں خانا بدوش۔ نوجواناں دے جوش تے ہوش و حواس نوں پیراں سر رکھنا وڈا مسئلہ سی۔ دارو دا وادھا گھاٹا، آپسی گالم گلوچ اتے لڑائی جھگڑے وی ہون لگے۔ اک سبھا دا گٹھن کیتا گیا جس وچ پنج جنے لئے گئے سل مراثی، جمال خان، پرتھا جٹ، دادو ڈوگر تے خود دُلا بھٹی۔ سبھا بناؤنی ایہناں دی مجبوری بن گئی سی۔ جد کوئی چھوٹی موٹی غلطی کردا تاں اس نوں سزا دتی جاندی سی کہ اوہ کلا شکار کر کے لیاوے گا۔ فیر اوہ اس نوں پکا کے ساریاں نوں کھواوے گا۔ اگر کوئی وڈی غلطی کردا تاں اوس نوں کسے وڈے گھروں دودھارو پشو کھول کے لیاؤن دی سزا لگائی جاندی سی۔

پچھے دسدے آئے ہاں کہ لاہور توں کابل قندھار ایران جان لئی پنڈی بھٹیاں دا رستہ اہم منیا جاندا سی۔ سرکاری عملہ پھیلا، وپاری طبقہ اتے فوجی آواجائی عام ہوندی سی۔ خاص کر کے وپارک تجارتی کاروبار لئی پنڈی بھٹیاں مشہور ٹھاہر بن چکی سی۔ ایتھوں دے لوکاں دیاں فصلاں دی بربادی بہت ہوندی سی۔ لوک تاں پہلاں ہی غریب سن۔ اُتوں اوہناں دیاں فصلاں، مال ڈنگر دا نقصان۔ پنڈی توں دور آؤن جان والے راہاں دی گھیرابندی ہون لگی۔ مٹھ بھیڑاں ہون لگیاں۔ مغلیہ اہلکاراں اتے فوجیاں نال کھیہ بازی نتاپرتی دا ورتارا بن گیا۔

ماڑی قسمت نوں سرکارے دربارے دا جانیا پچھانیا گھوڑیاں دے وپار کرن والا علی سوداگر چنگی نسل دے تیز گھوڑے قندھارتوں لے کے لاہور جاندا ہویا رات پنڈی بھٹیاں رُکیا۔ ایہہ اوس دی مجبوری وی سی ۔ پنڈی دی سانجھی کھلی حویلی چ علی سوداگر دے پنج سو گھوڑیاں لئی پورا بندوبست کیتا گیا تے دُلے دے ساتھیاں نال پورا صلاح مشورہ ہو چکا سی ۔ گھوڑیاں دا ٹک ٹکاء اوہناں دا پانی اتے چارہ ایویں نہیں سی ہویا ۔ لمبے سفرتوں علی وی تھکیا ٹٹیا سی اتے اوس دے نوکر چاکر وی آرام دی بھال وچ سن ۔شرط سی صبح ترن توں پہلاں دُلے ہوریں پنجاہ گھوڑے تے اوہ وی اپنی مرضی دے اپنے کول رکھن گے ۔ اگر علی نے اڑی پھڑی کیتی تاں فیصلہ دُلے ہوریں کرن گے ۔

لیکھک دی پنڈ دُلے کیہ وچ دُلے بھٹی دی 14 ویں پیڑھی وچوں اصغرعلی نال ہوئی سن 2006 دی لمی ملاقات دوران کجھ چراں توں چلیاں آ رہیاں روایتاں توں کجھ کچیاں پکیاں جانکاریاں حاصل ہوئیاں ۔ اِک سی، جدترن ویلے علی سوداگر نے گھوڑے دین توں نہ نکر کیتی کیوں جو ایہہ سارے ترکی نسل دے مہنگے گھوڑے سن ۔ دوسرا، ایہہ سارے شاہی قلعے دی شان بننے سن ۔علی سوداگر ایہہ دس کے اپنی بانہہ ویلنے وچ پھسا چکا سی ۔ خود پھاہی وچ اڑ گیا ۔ انھا کیہ بھالے؟ دو اکھاں؟ سارا میدان دُلے بھٹی ہوراں دے موہرے سی ۔علی سداگر ترلے کردا رہیا پر اس دی کوئی واہ نہ چلی ۔ اوس نوں کجھ گھوڑے دے کے لاہور ول تردا کر دتا ۔ اینا شکر کہ اوہناں دی جان بچ گئی ۔

پاکستان دے مشہور سوجھوان نجم حسین سید لکھدے ہن کہ دُلے نے علی کولوں گھوڑے کھوہ کے دوہرا کاج کیتا ۔ اِک تاں اپنے بندیاں وچ گھوڑے ونڈ کے اوہناں دیاں لوڑاں پوریاں کیتیاں اتے دوسرا، اپنے عاقی باغی نابر ہون دا سنیہا لاہور دے شاہی دربار بھیج دتا ۔ پنڈی بھٹیاں اتے مُغل شاہی دی دشمنی وچ آئی کھڑوت نوں دُلے نے فیر جگا دتا ۔

ایتھے سانوں ذرا رُکنا پوے گا تے وچار کرنی پوے گی کہ آخر کیہ دُلا اتے اوس دے ساتھی اینے ہی قابل ہو چکے سن کہ اکبر نے پنڈی سنیہا گھلیا ہووے تے دُلا کھلیاں باہاں

نال لاہور چلیا گیا۔ ایتھے جا کے وڈے وڈے شاہوکاراں، امیراں وزیراں دے گھریں بھڑتھو مچا آیا ہووے تے اکبر وی ایہہ سبھ کجھ چپ چاپ سہن کر گیا ہووے۔ ایہہ ممکن ہی نہیں لگدا۔ گل تاں اوہی ہوئی۔ لوک کدے وی اپنے سورمیاں، جانبازاں نوں کسے گلوں اُونا نہیں درساؤنا چاہندے۔ خاص کر کے پنجابیاں دے سبھاء وچ ایہہ عام ہی ویکھیا جاندا رہیا ہے۔

لیکھک دی ایہہ پکا یقین ہے کہ اکبر بادشاہ نے کدے وی دُلے بھٹی نوں لاہور دے شاہی قلعے جاں دربار وچ آون لئی نیوتا نہیں سی دتا۔ ایڈی وڈی مغل سلطنت دا بادشاہ تے دوسرے پاسے اجڈ، پینڈو لڑکے، گنوار سمجھے جان والے ساندل بار دے بھٹی راجپوت۔ گل تاں ہمیشہ برابر والیاں نال ہوندی اے، جیہناں توں کوئی خطرہ لگدا ہووے۔ اجے ایتھے پہنچن لئی کجھ سال ہور لگن گے۔ اکبر دی گورو رام داس دے گھر پرتی شردھا بارے جوزف ڈیوڈ کننگم سکھ اتہاس دے پنا 60 توں انج لگدا ہے:"اکبر نے گورو گدی" دے نام اک وڈی جاگیر لا دتی سی۔ ایسے جاگیر وچ گورو جی نے تلا لوایا جو پچھوں امرت سرووَر (سری امرتسر) دے نام نال مشہور ہویا۔"

کئیاں نے لکھیا کہ دُلا بھٹی علی سوداگر دے گھوڑے اگے پچھے کر گیا سی تے اگلی سویر جد علی نے گھوڑیاں دی منگ کیتی تاں دُلا بھٹی اُکا ہی مکر گیا۔ ایہہ وی بے بنیاد دلیل ہے کہ دُلا مکر گیا۔ ایہہ کم دُلے نے اکبر سر بھاجی چاڑھن لئی کیتا سی۔ سچے سورمے جو کردے ہن ہمیشہ للکار کے کردے سن۔ انج ایہہ وی پنجابیاں دے ہی حصے آیا ہے۔ جد علی سوداگر خالی ہتھ لاہور پہنچ کے ساری گھٹنا درباریاں اگے بیان کردا جیویں قصہ کار کشن سنگھ عارف لکھدا ہے۔

علی وِچ لاہور دے جا بکے تے، دُوروں حال ہی حال پکاردا ہے
ہائے بادشاہ سئیں فریاد میری، علی پٹدا متھا پکاردا ہے
دُلا لٹدا راہیاں پاندھیاں نوں، نالے لٹدا تے نالے ماردا ہے
پیدا پنڈی وِچ آفتاب ہویا، جیہڑے نت ہی خون گزاردا ہے

....

کولوں اوہ شہزادے نے عرض کیتی، ایویں کوڑ شاہ ایہہ پیا ماردا ہے
جدوں شیخو دی شاہ نے گل سُنی، پھیر دل توں غصے نوں ماردا ہے

قصہ کاراں نے ایتھے شیخو (سلیم) نوں لے آندا ہے جس دا کوئی میل ہی نہیں بندا۔ پہلی گل، لدھی راجپوتاں دی دِھی دلیر انکھی عورت کنج اپنے خاوند اتے سوہرے دی موت بھل سکدی سی؟

دوسری گل،تواریخ دان وی بھل گئے کہ کیوں اوہناں نے لدھی نوں اینا لاچار، مجبور، بے بس دسیا کہ اوہ اکبر دے لڑکے نوں اپنے پُتر نال اکٹھیاں پال پوس کے جوان کرے گی۔ اپنا دُدھ شیخو نوں پلا کے اوس نوں اپنے پُتر نال لڑن جوگا کرے گی۔

تیسری گل،"چلومنّ لو کہ لدھی لاچار بے بس سی اتے بادشاہی حکم اوس لئی الٰہی سی۔ اکھے! اوس نوں گود وچ لے کے،شیخو نوں، دُلے نال پالنا پیا۔ پر بھلیولوکو، ایہہ کنج ممکن ہو سکدا سی؟ دُلاّ بھٹی دا جنم پنجاب وچ سن 1547 نوں ہوندا ہے اتے شیخو (سلیم) دا جنم 31 اگست 1569) نوں فتح پور سیکری دچ۔ ایہناں دیاں عمراں وچ 21-22 سالاں دا فرق۔ آس کرداہاں کہ ذرا تواریخ دے کھوجی برتی والے طالب علم ایس پاسے ضرور غور کرن گے۔

دعوے نال کہیا جا سکدا کہ اگر شیخو تے دُلا ہم عمر وی ہوندے تاں وی لدھی نے شیخو نوں اپنے دُدھ نال پلا کے جوان نہیں سی کرنا۔جیکر فیر وی یقین نہیں بندا تاں راجپوت بھٹیاں دے اتہاس ول ضرور نظر مار لینا۔ انکھ مان، عزت اتے ضد پگاوّن دی خاطر پنجابی لوک تاں اپنیاں آوّن والیاں نسلاں دی پرواہ نہیں کردے۔

جیکر اجے وی کوئی کسر باقی ہے تاں آہ لو، اسیں لوک عدالت وچ آخری گواہ وی لے آوندے ہاں۔ اکبر دا جنم 15 اکتوبر 1542 نوں ہویا۔ اکبر دُلے بھٹی توں محض پنج سال وڈا سی۔ ذرا سوچو،شیخو کدھروں آن جمیا؟

آؤ واپس پنڈی بھٹیاں چلدے ہاں جتھے دُلے ہوریں کسے تاڑ وچ بیٹھے نیں۔

پنڈی بھٹیاں دے آلے دوآلے دی آب و ہوا وچ جیویں بغاوتی رنگ بھرنا شروع ہو گیا سی ۔ کجھ سالاں دی چپ چاپ زندگی وچ جیویں ہلچل ہونی شروع ہو چکی سی ۔ آئی کھڑوت وچوں مُغل شاہی دیاں وڈھیکیاں نال لوکاں دیاں چیکاں دی آواز اُچی ہوندی جا رہی سی ۔ کسے دے گھر دیاں سردلاں اندر حاکماں دے لالچی بگھیاڑ اپنیاں من چاہیاں کر رہے سن ۔ کسے دیاں ہریاں بھریاں فصلاں اندر گھوڑے اُوٹھ خچراں گاہ پا رہیاں سن۔ کسے دیاں کنک دِیاں دھڑاں چکیاں جا رہیاں سن تے کسے دے مکئی دے منارے۔ نوجوان سوہنیاں کڑیاں اُپر نظر رکھی جاندی کدوں اوہ تھوڑی عمر وچ آؤن تے کدوں اوہ اوہناں نوں چکٹ کے منصب داراں، اہلکاراں دے گھراں اندر اوہناں دے من پرچاوے لئی پیش کر کے وڈے انعام تے رُتبے پائے جان ۔ ہتھاں وچ چابکاں پھڑی، ترلے والیاں پگاں بنھی، گھوڑیاں تے سوار مغلیہ ہرکارے آؤندے جاندے راہیاں توں پتہ کردے کہ کیہڑے پنڈ وچ کون کون لٹھ مار، لڑاکے، چوریاں کرن والے، ڈاکے مارن والے، سبھاء دے اڑب تے دلیر نیں۔ اوہناں دیاں فرداں بندیاں ۔ اوہ فرداں لاہور دربار جاندیاں تے اوتھے پڑھیاں جاندیاں ۔ فیر نویں اکھراں نال کجھ نام لکھے جاندے جیہناں نوں اُپرلے لوک ہی پڑھدے تے اگوں فرمان جاری کردے ۔ جد چوکھے نام ہو جاندے فیر لاہور توں نویں دستے تعینات کیتے جاندے ۔ چنگے تڑکے پنڈیں تھائیں چھاپے پیندے ۔ کجھ بے قصورے ہی قابو آ جاندے تے بہتے اصلی ایہناں دے ہتھیں نہ چڑھدے سگوں لک چھپ کے ایہناں نال ٹکراں لیندے ۔

ایہناں مغلاں دی دہشت ایس قدر سی کہ جے رستے وچ کوئی ایہناں موہرے سر نہ جھکائے، دعا سلام نہ کرے اوس دی شامت آ جاندی ۔ ایہناں دے برابر کوئی گھوڑسواری کرے ایہناں نوں برا لگدا، ایہناں دا رستہ کوئی خالی نہ کرے، تاں وی ایہناں نوں برا لگدا۔ ایہناں لاگے کوئی اُچی اُچی ڈھول وجائے تد وی ایہناں نوں بُرا لگدا۔ ایہناں موہرے کوئی

اُچ پھرلے والی پگ بنھ کے ٹُرے تاں وی ایہناں نوں اپنی ہیٹھی ہوندی جاپدی۔

پر ہُن تاں سبھ کجھ بدل رہیا سی ۔ ساندل بار اتے خاص کر کے پنڈی بھٹیاں دے جواناں نے نویں بچ وکھاونے جو شروع کر دتے ۔ بے گناہاں نوں ایہناں ہرکاریاں دی چنگل چ چھڈ والیندے، اوہناں دے ہتھیار گھوڑے تک وی کھوہ لیندے ۔ اوہناں نال برابر دی گھوڑسواری کردے ۔ اُچ اُچ پھرلے چھڈ کے ایہناں حاکماں نوں چڑاوندے، ڈراوندے، دھمکاوندے۔

جیویں کہندے نے، کل سماں اوہناں دا سی، اج ایہناں دا ۔ حکماں دی عدولی ہون لگی ۔ راہ روکے جان لگے ۔ گھوڑیاں دیاں لگاماں نوں کرڑے ہتھ پین لگے ۔ حاکماں نوں کراہے ٹُرن لئی مجبور ہونا پیا ۔ کیوں جو اوہناں نوں پنج دریاواں دے تارُو ونگار رہے سن۔ اوہ جاگ چکے سن ۔ اوّل تاں ایہہ ستے چھیتی جاگدے نہیں پر جے لوک کدھرے جاگ جان تاں فیر ایہہ نہ آپ سوندے نیں تے نہ اگلیاں نوں سون دیندے نیں ۔

وقت بڑا بلوان ہوندا ۔ وقت دے گیڑ نال بڑے بڑے کہندے کہاوندے وی ڈھیہہ ڈھیری ہوندے ویکھے ۔ کدے بابے دیاں، کدے پوتے دِیاں ۔ کدے بابر کیاں تے کدے بابے کیاں ۔ وقت کدے اکسار نہیں رہندا ۔ ایہہ ٹک کے تاں بہندا ای نہیں ۔ سدا اپنی مست روانی وچ اپنی چال نوں بے چال وی نہیں ہون دیندا ۔ ایہہ قادر دی قدرت دے اصولاں مطابق ہنیریاں، جھکھڑ، طوفان، ہڑھ، بھُچال، لاوے سبھ کجھ وکھائی جاندا ۔ بندہ جد آپ ہدریاں تے اُتر کے قدرت نال کھلواڑ کردا فیر وقت اپنی چال نال، اپنے انداز نال سزا دیندا ۔ وقت بتھیرا اپنیاں چالاں نال بندے نوں بندے دا پُت بنے رہن دے اشارے کردے پر بندہ ہی ایسا بن جاندے کہ اپنیاں بدبختیاں توں کدوں باز آوندا؟ ایہی وجہ ہے کہ اج تھاں تھاں ہاہاکار مچی پئی اے ۔ دھرتی اُپر کروپی، انسانیت دا گھان، رشتیاں وچ بے انتہا ٹُٹ بھج ، بندہ صبر سنتوکھ توں کوہاں دور، ہر تھاں پیسے دی سرداری، لالسا، گھمنڈ

ہرلوہرل، جھوٹھی شان وشوکت جیویں بندہ اپنا اصلا ہی گوا چکا ہووے۔

بابا فرید ایویں تاں نہیں کہندے :

فریدہ بارِ پراءِ بیسنا سائیں مجھے ن دیہہ
جے تو ایوے رکھسی جیءُ سریرہو لیہ

(آدی گرنتھ، پنا1380)

وقت دے مجاز نوں سمجھنا اوکھا ہی نہیں شاید نہ ممکن وی ہے۔ ہاں، اک گل وقت ضرور دَسدا ہے کہ کدے وی آخر نہیں آوندی۔

بودی والے طوفان

جیٹھ ہاڑ دے مہینیاں وِچ بودی والے طوفان چڑھدے تے دھرتی دا گھٹا مٹی ککھ کان اُڈا کے اسمانے بلے بنا بنا چاڑھ دیندے ۔ اودیں ہی اِک روایت پنڈی دے آلے دوآلے چلدی رہی ۔ جدوں وی لوکاں نے ویکھنا کہ اسمان وچ کالیاں گھٹاواں چڑھ آئیاں، ہوا دے طوفانی بلے بن اُڈے تے تاں لوکاں نے کہنا، ضرور کدھرے دُلے ہوراں دی مغل چغتیاں نال جھڑپ ہوندی پئی اے ۔ لوکاں نے اوس پاسے ول بھجنا شروع کر دینا کہ چلو چل کے ویکھیے تاں سہی، کون کس تے بھارُو ہوندا پیا اے! لوکاں جیوں جیوں اگے اگے ودھنا اوہ طوفان ہور دُور ہور دور ہوندا جانا تاں اَکّ کے لوکاں کہن لگ پینا، کوئی وڈی قیامت آون والی اے ۔ وڈی لڑائی ہون والی اے ۔

دُلیا صبر کر لینا سو، ایڈی کاہل کاس نوں کر چھڈی؟

سائی ننگے پیریں تاں لڑدا سی پر بناں سواری اوکھا سو

اپنے کنبے نوں بنھ کے رکھیں ۔ چوراں ڈاکواں دے وی اصول ہوسی ۔ تیری لڑائی مغلاں نال ای! بڑے بھاری لشکر ہین اوہناں پاس!

شائی کوئی نواں وتر دسدا جاہ، پھر کدمڑسی، پتہ نہیں!

دُلیا! کدے سِدھی ٹکر نہ لیسیں، اپنے لوکاں توں کدے پٹھ نہ موڑسیں! تیری سبھ توں وڈی طاقت ایہہ عام لوک ہوسی ۔ دُلیا! ایہہ دنیا دو چار روز دا میلہ ای ۔ سبھ کجھ ایتھے رہسی، نال کجھ نہ جاسی! ساڈے راہ بھاویں اڈو اڈّ پر بناں سچے عشق دے منزل نہ ملسی ۔

اوکھی گھاٹی بکھڑا پینڈا
راہ فقیری دا لما۔
سائیں ہُن میں پچھانہہ نہ مُڑساں ۔ مینوں اوہناں دی پچھان ہو گئی سو۔
دُلیا اوہ بڑے رنگ وٹا سی ۔ اوہ تیرے بن کے تینوں پھڑسی ۔ پھر نہ کہیں، دسیا نہ سو!
کدے کدے سائیں شاہ حسین اپنی موج وچ مست دُلے دے پنڈ لاگے آ نکلدا۔ جد پتہ لگدا تد دُلا اگل وانڈھی ہو کے سائیں نوں ملدا تے کجھ نہ کجھ سائیں دی بُکلی وچ پا دیندا۔ آ جا کے ہونا کیہ ہوندا سی؟ گُڑ، بُھجے چھولے، تل، افغانی کھجوراں یاں میوے۔
شاہ حسین دُلے توں محض اٹھ کو سال وڈا سی ۔ جد گورو نانک سنسار توں وداع ہوندے نیں اوددوں شاہ حسین 945 ہجری (1539ء) نوں پیدا ہوندا ہے۔
شاہ حسین مست ملنگ، مذہبی بندھناں توں مکت شریعت توں دور، ربی عشق وچ اینا رنگیا کہ کدے کدے اپنی سُدھ بُدھ وی بُھل جاندا۔ دُلے نال اوس نے چڑھدی جوانی توں لے کے اخیر تک اپنی یاری نوں نبھایا۔
چاہے مغلاں خلاف لڑائیاں ہوون، چاہے زمینی لگان دی گل ہووے، چاہے اکبر ولوں چلائے مذہب دینِ الٰہی دی مخالفت ہووے تے جاں فیر دُلے بھٹی دی لاہور وچ دِتی شہیدی دی گل ہووے اوس نے لال کپڑے پا کے الٰہی رنگ وچ دُلے دا ساتھ دِتا۔
علی سوداگر نال دُلے بھٹی ہوراں جو ورتارا کیتا سائیں شاہ حسین اِک طرحاں دا الاہما دے رہیا سی ۔"ذرا اپنے آپ نوں ہور مضبوط کرلو ۔ کالھی وچ کم وِگڑ جاندے نیں ۔"بس ایہہ اشارہ سی ۔
پتہ لگدا، مغلاں دا قافلہ بُگھیاں موہرے گھوڑے جپے واہو داہی افغانستان ولوں لاہور نوں آ رہیا ۔ بار دی سرحد نال اک 25 / 30 فٹ اُچی چوٹی تے دُلے ہوریں اپنا پہرہ رکھدے ۔ جد پتہ لگدا کہ کوئی چنگا مال متاع آ رہیا اوددوں اوہ خاص طریقے نال اپنے نگارے کھڑکدے ۔ پنڈی توں اُتر والے پاسے نوں دُلے ہوراں دے دستے کُوچ کر کے

اِک دم قافلے اُپر ٹُٹ پیندے ۔ مغل فوج دا مُکھی امیر بیگ ملکیرا میدان چھڈ کے دوڑ جاندا پر دُلا اوس دا پچھا کردا ہویا اوڑک اوس دا سر قلم کر ہی دیندا ۔ کجھ تواریخ داناں نے امیر بیگ ملکیرا نوں صوبیدار دَسیا ہے ۔ اکبر سمے پنجاب اندر مغل فوج دا کوئی ایس نام دا صوبیدار ہووے، اتہاس اس بارے چُپ ہے ۔ ہو سکدا، امیر بیگ ملکیرا صوبیدار نہیں پر صوبیدار دی تھاں اوس نوں منصبدار کہنا زیادہ ٹھیک ہے ۔ ویسے مغلاں دی فوج وچ صوبیدار لفظ اجے ہوند وچ ہی نہیں سی آیا ۔

دُلے بھٹی نے امیر ملکیرا دا سر میدھے کھتری نوں پھڑا کے کہیا، جا! جا کے مغلاں دے وڈّے چودھری نوں لاہور دربار میرے ولوں سوغات کہہ دیویں ۔ میدھا کھتری خود چنگا ویوپاری سی جس دی شاہی دربار تک عام پہنچ ہوندی سی ۔

میدھا کھتری ملکیرا دا سر کپڑے وچ ولھیٹ کے لاہور شاہی دربار اندر جا پیش ہویا۔ کیہ، کنج تے کیہ کجھ واپریا ایہہ سارا حال بیان کردا ہے ۔ جدوں سر ننگا کر کے سبھناں نوں وکھایا گیا تاں دربار اندر جیویں سناٹا چھا گیا ہووے ۔ جیویں مغلاں دی ماں مر گئی ہووے ۔ بھرے دربار وچ جیویں اکبر دے تاج نوں کسے نے اپنے کھونڈے نال اُڑا کے دھرتی تے سٹ دتا ہووے ۔ اوہ ہکا بکا رہ گیا ۔ دھرتی اوس نوں ویلھ نہیں سی دے رہی ۔ ایہہ کیہ بھانا ورت گیا! ایہناں اُجڈ لوکاں دی اینی ہمت؟ اینی دلیری؟ ایہناں دی اینی بے خوفی ؟ ایہہ لوک اینا قہر وی ڈھاہ سکدے نیں؟ ایہناں نوں میری سلطنت دا کوئی وی ڈر بھے نہیں؟ ایس منظر نوں ویکھدے ہوئے شاعر لکھدا ہے:

میدھا جا کے کوکیا، اکبر دے دربار
توں سُنیندا، اکبر بادشاہ، تینوں اکھیں ویکھیا آن
اک جمیا پنڈی وچ سُورما، ماں لدھی دے گھر لال
اوہنے لُٹ کے کھا لئیاں ڈالیاں، بھٹی کھوہ کے کھا لئے مال
میلہ جھٹ دا، ہونی نہ ٹلی، جیہڑی بیٹھی دُلے دی بار

اوہندے جمن نوں روندیاں رانیاں، وچ بٹیاں رون کراڑ
جے توں اکبر بادشاہ، چڑھ کے لے لے ڈُلے دی سار۔
جے توں پتہ نہ لیا اوس دا، آ جانی تینوں ہار
اوہنے دل ول مارنیاں ڈھانیاں، دے دیوے جواناں نوں ٹال
جمنا تے مر جاونا، مرداں دے بول رہن سر نال

کئیاں نے امیر بیگ ملکیرے دے قتل توں چھیتی مگروں دُلاّ بھٹی دا مسئلہ ختم کر دتا۔ ایہہ کسے پکھوں وی سچ دے نیڑے تیڑے نہیں ڈُھکدا۔ اجے تاں بہت کجھ ہونا باقی سی۔ اجے لاہور دے شاہی دربار سر ہور بھاجیاں پینیاں نیں۔ اجے اوہ ایڈا ڈاڈھا وی نہیں کہ کہ مغلاں نال سخت ٹکر لے سکے۔ اجے اوس نے اپنے ساتھیاں نوں ہور وی مکمل کرنا اے۔ اوہناں اندر اجیہی اگ پیدا کرنی اے جیہڑی ظالم حاکم شاہی نوں ختم کر سکے۔ اجے تاں اٹھکھیلیاں ہی کر رہیا۔

اکبر ملکیرے دے قتل توں بعد کنج اپنے پتر شیخو (سلیم) نوں پنڈی بھٹیاں گھل سکدا۔ شیخو تے دُلے دا کوئی میل ہی نہیں بندا۔

اکبر دا غصے وچ آ کے لگے شاہی دربار اندر اپنے جواناں نوں کہنا، ہے کوئی ایسا سورما جو دُلے نوں جیوندا پھڑ کے میرے ساہمنے پیش کرے۔ بار بار کہن تے مرزا نظام دین جو پہلاں وی بڑیاں تلاں مار چکا سی اج دربار وچ خاص انعام لین لئی پہنچیا ہویا سی، اُٹھ کے تھال وچ رکھے پان دے بیڑے نوں چکدا ہے جس دا مطلب سی اوہ بادشاہ دے پائے گئے سوال دا جواب دیوے گا مطلب کہ اوہ دُلاّ بھٹی نوں جیوندا بادشاہ ساہمنے پیش کرے گا تے ایس طرحاں اوہ اپنے نال باراں ہزار دی فوج لے کے پنڈی بھٹیاں نوں کوچ کردا ہے۔

ایہہ جاننا وی ضروری ہے کہ بگا ملکیرا وی اپنے قافلے نال باراں ہزار دی فوج لے کے آ رہیا دسیا جاندا ہے۔ کیہ واقعہ ہی ایہہ باراں ہزار دی نفری سی یاں ایویں بھیڈاں بکریاں سن۔ بگا ملکیرا اِک شاہوکار ویوپاری سی تے بناں شک اوہ سرکارے دربارے دا

خاص الخاص سی ۔ پر فوج دی نفری دا ایڈا وڈا ہونا؟ کیہ فوج اپنی ہی ویلھی سی جدوں کہ دوسرے پاسے ہندوستان دے پوربی دکھنی حصیاں وچ اکبر دے اُلٹ بغاوتاں دی سر چک رہیاں سن؟

کوئی دو راواں نہیں کہ ساندل بار دے بھٹیاں دی مغلاں نال بڑی ہی بے جوڑ جنگ سی پر کِتے نہ کِتے گھٹناواں نوں تواریخ دے ورقیاں تے بڑا رو چک تے اصلیت توں دور بیان کیتا گیا ہے ۔ تواریخ داناں نے سچائی کدھرے گھوہ کھاتے ہی پا چھڈی جاں اپنی ودھا چڑھا کے لکھ دتی کہ یقین کرنا وی اوکھا ہو گیا ۔ خیر! ہیدھا کھتری نوں سنن توں بعد اکبر دے الفاظ نوں شاعر کجھ اِنج دسدا:

نال غصے دے بولدا، بادشاہ سبھناں نوں کہندا
ہے کوئی ایتھے سورما، وچ کچہری رہندا؟
ہو کے پُت فرید دا، نال ساڈے کھہندا
اوہدا دانا پانی گھٹ گیا، ہُن ذرا کتے نہیں رہندا
سر وڈھ کے ساڈے صوبے دا، ہُن پنڈی رہندا
اُٹھو کوئی سورما، بادشاہ پھیر کہندا

مرزا نظام الدین نے پان دا بیڑا تاں چک کے مُونہہ وِچ دھر لیا پر اوس نوں ایہہ پتہ نہیں سی کہ جس دے ناں دا بیڑا اچکیا گیا اوہ کون ہے تے جد دُلے نوں جانن والیاں نے دسیا کہ نظام الدین اوہ بجلی خان دا پوترا فرید خان بھٹی دا پُتر ہے پنڈی بھٹیاں توں جس دا نام ہے دُلا بھٹی، مائی لدھی اوس دی ماں ای ۔ سُن کے مرزا نظام الدین کمب اُٹھیا ۔ پر ہُن تک تاں پان دا بیڑا وی چبیا جا چُکا سی ۔ تیر کمان وچوں نِکل چکا سی ۔

گل تاں انہونی لگدی ہے کہ ساندل بار اندر دُلا دُلا پیا ہوندا ہووے تے نظام الدین نوں اوس دی کوئی خبر سار وی نہ ہووے ۔ اوہناں زمانیاں وچ نہ آواجائی دے چنگے سادھن، نہ ہی اخباراں ٹی۔وی۔، پھر دور دُریڈے دیاں گھٹناواں دی جانکاری کدھرے

سال چھیل مہینیاں تک ہولی ہولی پھیلدی ۔ دوسرا، مرزا نظام الدین ہُنے ہُنے ہی جس دا پچھوکڑ پچھوں قصور دا سی، گڑھ گندالے دا قلعہ جِت کے لاہور آیا سی تے کسے وڈے انعام دی تاک وِچ سی ۔

اجے مرزا نظام الدین پنڈی بھٹیاں ول جان دی تیاری کرے گا ۔ اوس نوں کافی وقت لگے گا ۔ جتھے اوہ چنگا لڑاکو اے اوتھے اوہ چالباز اتے دھوکھے باز وی اے ۔ اوہ اگانہہ چل کے کیہ پینترے ورتے گا، تہانوں جانن لئی اُڈیک تاں کرنی ہی پؤ کیوں جو دُلے ہوریں تاں کدھرے ہور پاسے جان دی تیاری وِچ ہن ۔

دُلے ہوراں نوں نیوتا آیا ۔ اوہناں دے اِک بیلی دا ویاہ پنڈ بدر علی جو پنڈی بھٹیاں توں چنیوٹ والے پاسے 6/ 7 میلاں اُپر ی چنہاں دے ہڑھاں نے ایس خطے نوں کئی وار اُجاڑیا ۔ اخیر ہڑھاں توں بچن لئی ایتھے 1951 وچ اک بنھ اُساریا گیا جس دی وجہ کر کے ایہہ پنڈ ایدھر اودھر کھلر گیا ۔ ہُن ایتھے پنڈ نہیں ہے پر سرکاری ریکارڈ وچ اجے وی موجود ہے ۔

دُلے ہوریں گھوڑیاں تے سوار جد بدر علی پہنچے تاں کیہ ویکھدے نیں کہ کجھ مغل سپاہی پنڈ دے بندیاں نوں بنھ کے اِک وڈے بوڑھ ہیٹھ بیٹھے چھاں مان رہے نیں، تے بندیاں نوں دُھپے بٹھایا ہویا ۔ دُلے ہوراں پُچھیا، ایہہ کیہ بھانا ورت رہیا ہے تاں جواب ملیا ایہناں چنہاں وچوں لکڑاں چوری کیتیاں سن تاں مغل سپاہیاں پھڑ لئے نیں ۔ جد پوری گل کھلی تاں پتہ لگا ایہہ لکڑاں جو کشمیر چوں چنہاں دریا راہیں چنیوٹ رُڑھ کے جانیاں سن تے اگوں اک وڈے لکڑاں دے ویوپاری دے سپرد ہونیاں سن ۔ لمبے سمیں توں کشمیر دے ٹھنڈے علاقے وچوں وڈے وڈے وپاری دیار، کیل، چیل، دیودار دے درختاں نوں کٹوا کے دریاواں دے پانیاں راہیں اگلی منزل تک پہنچدا کر دے سن کیوں جو اوہناں وقتاں وچ نہ چنگے راہ ہوندے ہن تے نہ ہی ہور سادھن ۔ ایہی سستا طریقہ سی کیونکہ چنیوٹ تاں چنہاں دے بالکل لاگے سی ۔ کچے مال دی آمد اتے چنیوٹ دے

کاریگراں دے ہتھاں دا کمال جیویں پہلاں وی دس چکے ہاں ۔

دُلّا اپنی ڈھانی نال صلاح مشورہ کردے ۔ فیصلہ ہو چکا سی ۔ آ بیل مجھے مار ۔ جیویں پیسہ سُٹ کے لڑائی مُل لینی عام عادت بن چکی سی ۔ گُھٹ گُھٹ دارو سبھناں دی پیتی ہوئی سی ۔ نشے دے لور وِچ سپاہیاں تائیں کہن لگے، ایہناں بندیاں نوں کھول دیو ۔ پر اوہ نہ منے ۔ اوہناں دا جواب سی، اگر چنیوٹ والا شاہ کہہ دیوے تاں چھڈ دیواں گے ۔ پر ساڈی خاطر پانی وی تاں ہووے ۔ چنیوٹ بندے بھیج کے شاہ نوں پچھیا گیا، اوہ نہ ہی منیا ۔ جد گل کدھرے نہ بنی تاں دُلے نے سپاہیاں نوں کیہا،" چپ چاپ ایتھوں تر دے بنو تے میرے نانکے میرے مامے شاہ نوں وی کہہ دینا، ہُن تیریاں لکڑاں چنیوٹ نہیں، پنڈی توں اگانہہ نہیں جان گیاں ۔ دُلے نے نویں رِیت چلائی تے چوچک دے کنارے چنہاں توں جھوٹیاں دیاں ہنڈالیاں مگر لکڑاں دے وڈے وڈے موچھے پنڈی نوں ترنے شروع ہو گئے ۔ کئی نویں ترکھاناں لہاراں دے گھراں اندر لکڑی کٹن وڈھن دیاں آوازاں آون لگیاں ۔ اوہناں ماڑے سمیاں وِچ کئی چنگے بھلے ہور کتے چھڈ کے لکڑی دے کماں نال آن جڑے ۔ اج وی دستگیری دا کاروبار پنڈی بھٹیاں اتے چار چفیرے دے علاقے وچ اس دی گواہی بھردا ہے ۔

سُندر مُندرِیئے ! تیرا کون وچارا؟

امیراں جاگیرداراں نے ہمیشہ اقتدار بھوگدی طاقت نال اپنا گانڈھا سانڈھا جوڑی رکھیا۔ اِنج کرنا ایہناں دی مجبوری وی سی تے نال ہی لوڑ وی۔ حاکماں دی ہاں وچ ہاں نال ایہناں دی چمک دمک اتے شان و شوکت بنی رہندی۔ اگر ہاں وچ ہاں نہیں تاں حاکماں دے غصے دی ایہناں اُپر گاز ڈگنی ایہناں لئی ناقابلِ برداشت ہوندی۔ حاکماں نوں خوش کرن لئی ایہہ لوک بھتی وار سبھیاچارک قدراں قیمتاں دی وی تباہی کر دیندے۔ طاقت دے نشے وچ ایہہ لوک کیہ کیہ گُل کھِلاؤندے، بیان نہیں کیتا جا سکدا۔ ایہناں دیاں کئی کئی ان وِیاہیاں بیویاں، نوکر چاکر، ایس توں علاوہ رنڈی بازی ایہناں دے عام ہی شغل ہوندے۔ کسے وچ ہمت نہ ہوندی کوئی شکایت کرن دی۔

جیویں کہندے نیں، تگڑے دا ستیں ویہیں سو۔ ایتھوں تک کہ پنڈ وچ نویں ویاہی آئی بہوٹی نوں پہلی رات ایہناں جاگیرداراں دے چُبارِیاں وچ گزارنی پیندی۔ اج وی خاص کر کے لہندے پنجاب اندر جاگیرداری رجواڑا شاہی کلچر دا بول بالا ویکھیا جا سکدا ہے تے اسیں گل کر رہے ہاں قریب ساڈھے چار سو سال پہلاں دی۔ عورتاں تاں اج وی اپنے مرداں موہرے سر نہیں چُکدیاں۔ اودوں کیہ حال ہوندا ہووے گا؟ جے کدھرے کوئی ہمت جرئت کردی تاں علاقے وچ ہی نہیں سگوں بارھیں بارھیں کوہیں خبر پھیل جاندی، ویکھو! سیالاں دی ہیر نے کیہ چن چاڑھ دِتا۔ چاک نال بیلیاں وِچ کھیہہ پئی کھلاردی اے۔ ویکھو! کنج ویاہ والا چوڑا پائی صاحباں کھرلاں دے مرزے نال بکی تے سوار ہو نکل گئی۔

مقامی لوکاں اندر اِنج داپرنا اوویں سی جیویں کدھرے قیامت آ گئی ہووے ۔
بُریائیاں دی جڑھ تاں بھاویں مرد ہی ہوون فیروی ہر تھاں عورت نوں ہی نیواں سمجھیا جانا۔
ہک زوری تے دھکہ مرد کرے پر اوہ فیر وی سچا تے دُدھ دھوتا۔ عورت ہر طرحاں دیاں وڈِھیکیاں ظلمیاں جھلے تے اوہ فیر وی نیویں اتے پیَر دی جُتی کہلاوے ۔ واہ اوئے ڈاڈھیا! حد کر چھڈی ! عورت نوں کدھرے وی ڈھوئی نہیں ۔ ایہہ اوددوں وی نہیں سی جد بابے نانک نے کیہا سی :

سو کیوُ مندا آ کھیئے جِتُ جمہہ راجان ۔۔

پنہ 473 (ش.گ.گ.س.)

تے اج وی اوویں ہے جد عورت نوں جمن ہی نہیں دِتا جاندا، پیٹ وِچ ہی مار دتا جاندا ۔ مرد لئی عورت من پر چاوا بن کے رہ گئی ۔ جد وی پریا وِچ عورت دی بات ہوندی مرداں دی مجلس وچ عورت نوں بے عزت ہونا پیا ۔
اج دُلے بھٹی نے اک عورت، اک اَبلا، اک مجبور گھر دی عزت نوں بچا لیا ۔ اِک ایسا میل پتھر گڈّ دتا جس نوں اج پنجاب دے لوک کئی صدیاں بعد وی یاد کردے نیں۔ افسوس! مرد ذات نے بہتا سکھن دی عادت نہیں پائی ۔
آؤ، ایسی گھٹنا سانجھی کردے ہاں جس نوں اِک ہندو لکھاری جیون پرکاش مطابق اجے وی سارے پنجابی کسے نہ کسے روپ وچ لوہڑی دے تیوہار تے یاد کردے ہن۔ عموماً ایہہ تیوہار انگریزی مہینے جنوری دی تیراں تاریخ مطلب دیسی مہینے پوہ دے آخری دن آؤندا ہے ۔ پورا جوبن تے ہوندا ٹھنڈھ دا موسم۔ ہریاں بھریاں کنکاں دے کھیت ۔ پنڈی بھٹیاں دے لاگے ہی پنڈ کوٹ نکا دا اِک ہندو دُکاندار مول چند جس دی اِک خوبصورت لڑکی سُندر مُندری سی ۔ اِک مسلمان جاگیردار اوس لڑکی تے اپنی نظر ٹکائی بیٹھا سی ۔ جگیردار نے مول چند نوں سنیہا گھلیا کہ میں تیری لڑکی نال نکاح کرنا ہے، دس کدوں آواں؟“ مول چند لئی بڑی پریشانی بن گئی ۔ اسیں ہندو، ایہہ مسلمان ۔ عمر دا دُونا فرق ۔

غریب مول چند نہ ہاں کر سکدا سی تے نہ، نہ ہی کر سکدا سی ۔ چنتا وچ ڈُبے نوں کسے نے صلاح دِتی، تیری مدد صرف تے صرف اِک بندہ ہی کر سکدا اے تُوں اوس نوں کدھروں لبھ لویں تے اوہ ای دُلا بھٹی، مائی لدھی دا پتر ۔ بس اوہی اے جیہڑا ایہو جیے بھکی خاناں نال آڈھا لا سکدا ۔ اوہ تینوں پنڈی بھٹیاں توں باہر ہی کسے جنگل بیڑل وچ ملو؛ پنڈ تاں اوہ چِروکنا چھڈ چکیا ۔ اوہ ہر آئے دن ایہناں مغلاں نال کوئی نہ کوئی پنگا کھڑا کری رکھدا ۔ کردیاں کراؤندیاں، مردا کیہ نہیں کردا؟ مول چند نے دُلا بھٹی دی بھال کر لئی ۔ اوس نے ساری گل دُلے نال کیتی ۔ دُلے نے اوس نوں دھرواس تے حوصلہ دتا تے کیہا،”توں کوئی چنتا نہ کر ۔ اج توں ایہہ تیری نہیں، بس میری ہی دھی سمجھیں!“

دُلے بھٹی نے اپنے ساتھیاں نال ویونت بنائی ۔ اپنے اِک ہندو متر راہیں اِک چنگے ہندو لڑکے، جس دے باپ دا ناں سُندر داس سی، نوں ویاہ لئی تیار کیتا ۔ جس دن ویاہ مقرر ہویا اوہی دن جاگیردار نوں دس دتا کہ اوہ برات لے کے آ جاوے ۔ مِتھے دن دوہاں براتاں دا ڈُھکاء ہو گیا ۔ اِک برات دا بڑا آدر مان کیتا گیا ۔ دوسری برات ویاہ وچ بی دا لیکھا پاؤن والی بن گئی ۔ دُلے دے ساتھیاں نے ایہناں دی آؤ بھگت اِنج کیتی کہ ایہناں نوں راہ چھڈ کے بھجنا پیا ۔ پنڈ دی پرھیا بلائی گئی ۔ پہلاں جگیردار نوں بنھ کے عام لوکاں وچ بٹھایا گیا ۔ اوس نوں وارو وار جُتیاں مار کے اوس دی چنگی سیوا کیتی گئی ۔ جتھے اوس نے مول چندتوں معافی منگی، پنڈ دے معتبر بندیاں موہرے وی کناں نوں ہتھ لائے تے توبہ کیتی اوتھے اوس نے ساریاں ساہمنے وعدہ وی کیتا کہ اگے توں نہ اوہ کسے دی دِھی بھین نوں تنگ کرے گا تے نہ ہی زمینی مالیا اکٹھا کر کے لاہور گھلے گا ۔

سُندر مُندری دا ویاہ ہندو رسم و رواج نال کیتا گیا ۔ دُلے نے لڑکی دی جھولی وچ شکر دا شگن دے کے اوس نوں وداع کیتا ۔

سبھی ویاہ دا ایہہ دن لوہڑی والے تیوہار دا دن سی جو کِتے نہ کِتے ہندو متھہاس نال جڑیا ہے ۔ بھر سیالی دِن ۔ لوہڑی دے دن توں پہلاں ہی ہفتہ بھر پنڈاں دے مُنڈیاں

گُڑیاں دیاں ٹولیاں بن جانیاں ۔ آپو اپنے ہان پروان نال ۔ اوہناں گھراں نوں خاص نشانے تے رکھنا جیہناں گھر نویں نویں ویاہ ہوئے ہوندے جاں مُنڈا جمیا ہوندا ۔گڑیاں منڈیاں دے اپنے اپنے لوہڑی دے گیت ہوندے ۔ اج رات نوں پنڈ دے ہر گھروں لوہڑی منگی جاندی ۔ اوہناں زمانیاں وچ آ جا کے گھراں وچوں ہور کیہ ملنا ہوندا سی سوائے دانے، گُڑ، شکر، تل جاں مونگ پھلی دے ۔ سکیاں والی دوانی چوانی ہی بڑی وڈی گل ہوندی سی ۔ گیت تاں بہت ہوندے سن پر جو سبھ توں مقبول ہویا، اوہ سی:

سُندر مندریے، ہا
تیرا کون وچارا، ہا
دُلا بھٹی والا، اوئے!
دُلے دی دھی ویاہی، ہو!
سیر شکر پائی، ہو!
کُڑی دے بوجھے پائی، ہو!
کُڑی دا لال پٹاکا، ہو!
کُڑی دا سالو پاٹا، ہو!
سالو کون سمیٹے، ہا
چاچے چوری کُٹی، ہو!
زمیداراں لُٹی، ہو ۔
زمیدار سداؤ، ہو!
گِن گِن پولے لاؤ، ہو!
اک پولا گھٹ گیا
زمیندار نس گیا

پڑھن ہاراں دی جانکاری لئی کجھ بھلے وسرے لوہڑی دے گیت وی حاضر ہن جو

شاید ہی کسے قصہ کار جاں اتہاسکار نے لکھے ہوون ۔ ایہہ تاں پتہ نہیں کہ کیہ ایہہ اکلے ماجھے کھیتر وچ ہی گائے جاندے ہن جاں کدھرے ہورناں کھیتراں وچ وی کیوں جو لیکھک خود ماجھے نال تعلق رکھدا ہے تے چھوٹے ہندیاں لوہڑی ویلے یاراں بیلیاں نال ایہہ گیت گا کے خود وی لوہڑی منگدا رہیا۔ کیہ ہن اوہ گیت؟

آکھو منڈیو، ہنس پرا!

ہنس پرے نوں جاواں گے!

دو سو تیر، لیاواں گے

اِک تیر، ٹنگ لیا۔

وڈا ویر، منگ لیا۔

وڈے وِیر دے، دو کبوتر

اُڈدے اُڈدے، ٹاہلی بیٹھے

ٹاہلی لگا میوہ

کروگراں دی سیوا

گُراں دی دھوتی

پاڑ پوڑ کے بنالئی کاکے دی ٹوپی ۔

ایتھے کاکے دی تھاں تے نویں جمے بچے دا نام لیا جاندا سی ۔ ایسے طرحاں اک ہور ونگی تہاڈے نال سانجھی کر رہے ہاں:

آکھو منڈیو ونجھلی .... ونجھلی

ونجھلی دیاں لاساں لمیاں ....

مینہہ پیا تے کنکاں جمیاں ....

کنکاں وچ بٹیرے ....

دو سادھو دے دو میرے ....

سادھو گیا گھا ہے نوں............

بابے والے را ہے نوں...........

جتھے بابا ماریا.......................

پکا کوٹ سواریا۔...............   ....

پکے کوٹ نوں موہڑی..................

جیوے صاحب دیاں گھوڑی۔..............

گھوڑیاں پیڑ تڑ گے...........   ......

جین صاحب دے ڈھگے!.........   ......

ڈھگیاں گل پنجالی.....................

جیوے صاحب دی سالی!.................

سالی پیریں جتی......................

جیوے صاحب دی کتی!..................

کتی اتے پھوڑا.........................

جیوے صاحب دا گھوڑا!!.................

گھوڑے اتے کاٹھی.....................

جیوے صاحب دا ہاتھی...............

ہاتھیں ماریا پڈ، دیہہ مائی دانیاں دا چھج۔

جیکر کڑیاں ولوں گائے جاندے گیتاں دا حوالہ نہ دتا گیا تاں اوہناں نال بے انصافی ہوندی کہی جاوے گی۔ سو آؤ اک اوہ وی سانجھا کر دے ہاں:

ہلے ہلے نی بیریئے ہلے نی!

اوس بیری دے پتر جھلے نی!

جھل گئیاں نے لال کھجوراں نی!

چگّ لمیاں نے بھینے تہاڈیاں ویراں نی!
ایہناں ویراں دی ساپر ٹوپی نی!
میں تے انگنے آن کھلوتی نی!
ایہہ تے انگنا ہو گیا بھیڑانی!
جگ جیوے نی بھینو تہاڈا ویرانی
ایہہ ویر تے ہے دُلّا بھٹی نی!
اس وِیر نے کھٹ لئی کھٹی نی!
توڑیا پاپ تے جرم دا گھیرانی!
ازلاں تیک گاوانگی ایہدا سہرانی۔

دُلا بھٹی نوں لوہڑی تے رج کے یاد کیتا جاندا۔ یاد کیتا وی کیوں نہ جاوے؟ انکھ دا پرتیک ہی تاں سی دُلا۔ سورما سی دُلا۔ سچا پنجاب دا پُتر سی دُلا۔

اج کل وی، خیر اج کجھ کو سال پہلاں دے پنڈاں وچ بزرگاں نے بڑے لاڈ پیار نال اپنے بچیاں نوں جدوں وڈیاؤنا تے سجّ سجا کہنا، آ میرا دُلا شیر، آ میرا دُلا پتر، اوئے دُلا مرد بن اوئے، کسے نوں نیواں پاؤنا تد وی کہنا، جاہ وڈا دُلا بھٹی، ویکھ لاں گے تینوں وڈّ دُلے سورمے نوں! ہُن تاں ایہہ گلاں بیتے دیاں بن گئیاں۔ سماج نے ترقی جو بہت کرلئی۔ اج دے بیتے نوجواناں نوں تاں کئی وار اپنے دادے دا ناں وی یادنہیں ہوندا۔ کرتار سنگھ سرابھا، بھگت سنگھ، اودھم سنگھ کون سن، اوہناں کیہ کیتا، اوہناں دی پنجاب نوں جاں ملک نوں کیہ دین سی۔ کدے پُچھ لینا؟ تہانوں پورا سپشٹ ہو جاؤ۔

اوددوں لوک تُریاں جاندیاں عورتاں گلوں اوہناں دے گہنے گیٹے وی اج وانگ جھپٹ مار کے نہیں سن لاہندے۔ اوددوں لوک اج وانگ عورتاں دیاں عزتاں نہیں سن لُٹدے۔

اوددوں لوک گلی محلے پنڈ لے دی دِھی نوں اپنی دِھی بھین سمجھدے سن۔

اوددوں رشتیاں دی پہچان ہوندی سی ۔

اوددوں انسانیت جیوندی سی ۔

اوددوں تکڑے ماڑیاں دی لٹ تاں ضرور کردے سن پر فیر وی اوہناں وچ اج جنی نیچتا پھر وی نہیں سی۔

اوددوں لوک اِک دوسرے دی سار لیندے سن ۔ دُکھ درد ونڈاؤندے سن ۔ وکھاوا نہیں سن کردے ۔

اوددوں لوک وٹائی پگ دی لاج رکھدے سن ۔گل دے پورے سن ۔

جتھے لا چھڈی اوتھے نبھا کے وی وکھائی ۔لوک بہتا چھلاوا نہیں سن کردے ۔

اوددوں لوک اَن پڑھ ہوندے سن پر اج دے پڑھیاں لکھیاں نالوں ودھیرے عقل مند سیانی، پارکھو اکھ رکھدے ہوندے سن ۔

اوددوں لوک مونہہ زبانی کلامی سینکڑیاں دا، ہزاراں دا بناں لکھت پڑھت سودا کر لیندے سن ۔لوک گل ویاہندے سن ۔

کون متر بیلی، کون دشمن سرعام پتہ لگدا سی ۔ اج وانگ لائیاں کتے ودھائیاں کتے نہیں سی ہوندا ۔

کون کس دا خیر خواہ اج پتہ ہی نہیں لگدا ۔

دھوکھے اج وانگ نہیں سن ہوندے ۔اج تاں تھاں تھاں ہیرا پھیریاں، بے وشواسی، بے صبری دا ہی بول بالا ہے ۔

ایتھے اک وڈا بھلیکھا وی بنیا تریا آ رہیا ہے ۔ جے اجیہے بھلیکھے لکھاریاں نے کدھرے اپنی سُدھ بدھ وِچ کے لکھ دتے اوس دا مطلب ایہہ ہرگز نہیں کہ اوہناں نوں صحیح طریقے نال وچار کے، کھوج کے ٹھیک نہ کیتا جاوے ۔اج تاں اصل نہیں رہے گا ۔

اگر کنک دی پیلی وچوں ندین نہیں پٹوگے تاں پھر ندین ہی وڈھوگے، کنک نہیں ۔ یاد رکھیے جھوٹھ دا پسارا بڑی چھیتی پھیلدا ہے ۔

آؤ ویکھیے اوہ بھلیکھا ہے کیہ؟

پچھے اسیں سُندر مندری دی گل کر کے آئے ہاں ۔ کئیاں نے ایس واقعہ نوں بادشاہ اکبر نال لیا جوڑیا ۔ جو بالکل ہی نہ منن یوگ ہے اتے اوس دے کئی کارن ہن ۔ کجھ ایس طرحاں دسیا گیا وکھ وکھ لوکاں ولوں ۔

حافظ آباد اتے جنڈیالا شیر خان دے جنگلی علاقیاں وچ مغل بادشاہ اکبر شکار کرن آؤندا ہے ۔ جتھے اوس دی نظر اک پندراں سولھاں سالاں دی خوبصورت ہندو لڑکی اُپر آن ٹکی ۔ اکبر نے لڑکی دے باپ دا پتہ کروایا ۔ اُپرنت لڑکی دے باپ مول چند نوں سنیہا گھلدا ہے کہ اکبر اوس دی لڑکی نوں اپنی بیگم بناؤنا چاہندا ہے ۔ سنیہے نے مول چند نوں پریشان کر دتا ۔ پنڈی بھٹیاں دے لاگے کوٹ نک دے ایس ہندو مول چند نوں کسے نے صلاح دتی کہ جیکر توں دُلا بھٹی نال گل کریں تاں اوہ تیری امداد ضرور کرو ۔ مول چند دُلے نوں مل کے اپنی پریشانی دسدا ہے تاں اگوں دُلے نے کیہا "توں فکر نہ کر" میں تیری لڑکی دی رکھوالی کراں گا اتے اپنے ہتھیں ایس دا ویاہ تہاڈے قبیلے وچ کراں گا ۔ تے دُلے نے جد سندر مندری دا ویاہ ہندو لڑکے نال کروایا تاں اکبر ہتھ ملدا رہ گیا ۔ غصے وچ اکبر نے اپنے جرنیل حافظ نوں دُلا بھٹی نوں پکڑن لئی گھلیا سی ۔

کِڈی ہاسوہینی اتے من گھڑت کہانی ۔ اکبر ایڈا ہی کمزور سی کہ اوس نوں کوئی چیز پسند آئی ہووے تے اوس نے حاصل نہ کیتی ہووے ۔ اِک بادشاہ ہووے، ایڈی وڈی سلطنت ہووے تے اوس نوں بے بس بنا کے رکھ دتا ہووے ۔

کس توں بُھلیا ہے ہندوستان دے اِک اُتری صوبے دا مُکھی ہووے ۔ چنگا بھلا وسدا رسدا جاگیردار پروارک پچھوکڑ تے فیر وی گوانڈھی ملک دے مشہور شہر چ اک بی بی نوں اپنے محلاں وچ اپنے شغل لئی بناں کسے ڈر خوف دے سرعام رکھیا ہووے ۔ باوجود چار چفیرے دیاں گھیاں لعنتاں دے فیر وی اوس تے کوئی اثر نہ ہووے ۔ مغل کال دی تاں گل ہی ہور سی ۔ امیری دا، طاقت دا انھا نشہ، جاگیرداری کردار دا چلیا آ رہیا پرانا

پر بھاو ایہناں لوکاں لئی شاید ایہہ سبھ کجھ کرنا سبھنک ہے پر مدھ ورگ لئی نہیں ۔

ساندل بار دی جوہ اندر 1547 ورگے حالات بن چکے سن ۔ دُلاّ بھٹی اتے اوس دیاں گوریلا ٹکڑیاں آئے دن کسے نہ کسے پاسے مغلاں دے دستیاں اُپر بھاری پیندے اوہناں نوں مار مکاؤندے، گھوڑے ہتھیار کھوہ لیندے ۔ چراں توں علاقے دے کساناں نے زمین دا مالیا لاہور نہیں گھلیا ۔ جیویں ہولی ہولی لاہور دربار دے خزانے دی شاہ رگ کٹی جا رہی ہووے لاہور دا اُتری پچھمی علاقہ باغی ہو چکا سی ۔ ایس علاقے وچ کوئی ان سکھاویں گھٹنا واپر جانی تاں اوس دا نبیڑا سرکارے دربارے نہیں مقامی لوک ہی کر دیندے تے اوہ وی تُرنت تے بناں وڈھی خوری دے ۔ فیصلے نیاں پوروک ہوندے کیونکہ بھٹی راجپوتاں دی وہشت سمجھو جاں عام لوکاں دی چیتنتا وچ بدلاء ۔

دُلاّ بھٹی دے باپ دادے ویلے دے کسان سنگھرش جس نوں اعتزاز احسن اپنی کتاب سندھ ساگر (Sindh Sagar) وچ کسانی جدوجہد (Peasants, Movement) دا ناں دیندا ہے، ہُن پوری طرحاں ساندل بار وچ اپنا پاسار کر چکا سی ۔ بیگار (Baigar) مطلب مفت خوری وچ عام غریب لوکاں توں کم کرواؤنا بناں کسے مزدوری توں، بُری طرحاں متاثر ہو چکی سی ۔

عام ہی منادی کروا رکھی سی جتھے وی کوئی سرکاری سمگری جاں خزانہ لبھے واس نوں لُٹ لئو پر ایس دی پوری جانکاری پنڈی بھٹیاں دے باہر کسے وی عملیاں دے ڈیرے پہنچ کیتی جاوے ۔ عملیاں دے ایہہ پنڈوں باہر دے ڈیرے دُلے ہوراں لئی خفیہ ادارے دا کم کردے سن ۔ کنا لٹیا، کتھوں لٹیا، کیہڑے کیہڑے پنڈاں دے گبھرو سن، جیہناں ایہہ نیک کم کیتے سبھ دا حساب کتاب رکھیا جاندا ۔ لٹے مال وچوں دُلاّ بھٹی اپنے ساتھیاں دا حصہ رکھ کے باقی غریب لوڑونداں وچ تقسیم کر دیندے ۔ اِک تھاں دا لٹیا مال دوسرے علاقے تے دوسرے دا مال تیسرے علاقے وچ پہچدا کیتا جاندا ۔ اوہناں سمیاں دیاں خاص وستاں ول دھیان دتا جاندا جو انسانی جیون دے آدھار لئی اہم ہوندیاں جیویں کہ

بلد، مجھاں، گاواں، کھوتے، خچراں، ہل پنجالیاں، سہاگے ۔

دُلا بھٹی دی لڑائی ہُن کوئی نج لئی نہیں سی رہ گئی ۔ ایس لڑائی دا خاصہ بدل چکا سی ۔ ہُن باپ دادے دے بدلہ لین والی چیس عام لوکاں دیاں مشکلاں مصیبتاں نوں ختم کرن والے وِدروہ دا روپ دھار چکی سی ۔ ہُن ساندل بار دی لڑائی سمّی مغلاں دی دِھرنال سی ۔ ہُن گھر دیاں دی لڑائی باہرلیاں نال سی ۔ ہُن اندر دی لڑائی باہر نال کھہ لسو ۔ پنڈی بھٹیاں نے پوری ساندل بار نوں جگایا تے ایہہ جاگ لاہور دے شاہی قلعے نوں وی دمامے دی چوٹ نال پریشان کر رہی ہے ۔

گنتی دے کجھ جواناں نے اُچی للکارے مار کے ساندل بار وچ چھوٹے کساناں، محنتیاں، مزدوراں، کامیاں، ایالیاں، نمانیاں نتانیاں نوں بندے دی جون جیون دا سبب دسیا ۔ اوہناں نوں بناں کسے حاکم شاہی دے علم توں بغیر اینا اچا گھڑ دتا کہ اوہ حاکماں نوں سوال پچھن لگ پئے ۔ حاکم دِھر ایہہ کدے نہ چاہے کہ اوہناں دی رعیت اوہناں نوں اوہناں دیاں کیتیاں کرتوتاں، گھپلے، ہیرا پھیریاں پچھے ۔

ساندل بار کسانی جدوجہد دِیاں پیڑاں تے چلدیاں

صوفی رنگ وچ رنگے کجھ فقراں نے اپنے ہی طریقے نال مذہبی سُراں ول لوکاں نوں جوڑن دا سبب بنایا۔ ایہہ اپنے صوفی راگاں راہیں ربّ دیاں صفتاں کردے تے انج گاوَن لگ جاندے:

ربا میرے حال دا محرم توں!
اندرِ توں ہیں، باہر توں ہیں،
روم روم وچِ توں!
توں ہیں تانا، توں ہیں بانا
سبھ کچھ میرا توں
کہے حسین فقیر نمانا،
میں ناہیں سبھ توں!

ہور وی اگانہہ جاندیاں شاہ حسین مطابق خدا دی یادتوں وہین لوکاں نوں انت تے جھورنا پئے گا۔

ایولن انڈرہل مطابق عبادت اِک سادھن ہے، جس دوارا خدا اتے جیواتما وچکار نکٹورتی تعلق قائم ہو جاندا ہے۔

شاہ حسین ربّ دی پراپتی لئی اِکو ذریعہ دعا اتھوا بندگی مندا ہے۔ اوس مطابق

کہے حسین سہیلیو سہ کت بدھ پایئے
کر صاحب دی بندگی، رینِ جاگرت رہیے

شاید اورنگزیب دے جبری دھرم بدلاء نے اینا کم نہ کیتا ہوئے جِنا صوفی سنتاں فقیراں دے پیارے بولاں اتے عام زندگی دے ورتارے نے کر دتا۔

اکبر دے دینِ الٰہی، اِک نویں دھرم نوں 1582 نوں پیش کرنا جو ہندو اسلام، یہودی، جین، عیسائی مت دا مشرن سی تے بناں شک اکبر دے سارے ہور دھرماں پرتی فراخدلی دا اک نمونہ وی سی پر مقامی مذہبی وچاردھارا نال جڑے لوکاں نے اوس نوں نہ منظور کر دتا۔ چاہے لوک دینِ الٰہی دی سرعام مخالفت نہیں سن کردے کیونکہ حکومت دا وی خوف سی پر کجھ اِک نے ضرور کھلے عام ایس دی مخالفت کیتی تے اوس دے وردودھ وچ لوکاں نوں جاگروپ وی کیتا۔

اتفاق نال دُلا بھٹی، شاہ حسین اتے شاہ بہلول دریائی تنو اکو سمیں ہونا سونے اُپر سہاگے والی اک اُمیداں جگاؤن والی گل ہی سی۔ شاہ بہلول دریائی دی مزار اج وی پنڈی بھٹیاں دے باہر اس گل دا ثبوت ہے کہ اوہ دُلے بھٹی دے کنا نیڑے سی اودیں ہی جیویں شاہ حسین۔ شاہ حسین اتے اوس دا ساتھی شاہ بہلول دینِ الٰہی دا سخت مخالف سی۔ ایہی وجہ سی کہ شاہ بہلول نے اک طرحاں نال ساندل بار اندر سیاسی پناہ لے رکھی سی۔ ایتھے ہی بس نہیں شیخ احمد سرحدی، مجدد الف ثانی اتے کشمیر توں عبداللہ ازیاج اتے اوس دا پتر یعقوب وی ایہناں وچ شامل سی۔ ساندل بار ایہناں سبھناں لئی Safe Heaven ہی سی جتھے کوئی ایہناں دا کجھ نہیں سی وگاڑ سکدا۔

ہُن تک دُلے ہوریں کئی ملاں مار چکے سن۔ جے اوہناں نے مغل حاکماں اہلکاراں دیو پاریاں کاراں دا نقصان کیتا تاں اوہناں دا اپنا وی نقصان ہویا۔ جیکر دُلے دا کوئی ساتھی لڑائی وچ ماریا جاندا تاں اوس دے ماں باپ، بھین بھائی، بیوی بچیاں دی سانبھ سنبھال دُلے دے ساتھی رل کے کردے۔

ہندوستان دے اتہاس وچ شاید پہلی وار کسے حاکم شاہی نوں زمینی لگان دے مسئلے تے کسے نے چیلنج کیتا سی۔ ہاں، بناں شک بعد وچ سن 1708 وچ گورو گوبند سنگھ دے

اکال چلانا کر جان توں پچھوں بندہ سنگھ بہادر سرحد اتے مالوے دے کھیتر وچ زمین ہل واہک دی دا سنگھرش وِڈھیا تے بہت تھوڑے سالاں وچ وڈے وڈے زمینداراں دیاں وڈیاں وڈیاں ذیلاں نوں چھوٹے چھوٹے ٹکڑیاں وچ لیا کے چھوٹے کساناں واہکاں وچ تقسیم کیتا سی ۔

گوریلا ڈھنگ طریقے دُلّا بھٹی نے ورتوں وچ لیاندے ۔ اوہناں کسے توں کوئی ٹریننگ نہیں لئی سی ۔ ایہہ اوہناں دی مجبوری اتے وقت دی منگ سی جس نوں بعد وچ سکھاں نے اک نویں جگت وجوں ورتیا ۔ اوس نوں کہندے سن ڈھائی فٹ مطلب پہلاں مارو، پھیر پچھے ہٹو اتے پھیر مارو ۔ ایس نوں چینی انقلابیاں نے بہت چر پچھوں اِک نواں ناں دتا جس نوں کہندے سن 'Two steps forward, One step backward خشونت سنگھ اپنی کتاب سکھ ہسٹری دے پنا 91/90 تے لکھدا ہے۔

'بھاویں بندہ بہادر دی کامیابی تھوڑے سمیں لئی سی ۔ پر اوس نے ایہہ ثابت کر دتا کہ کسانی سماج حکومت ہتھوں بہت تنگ سی ۔ کیول ستاں سالاں دے طوفانی سمیں اندر بندہ بہادر نے زمین دی مالکی دا ڈھانچہ بدل دتا راج دے دکھنی حصے دے وڈے مسلمان زمینداراں دیاں مالوا اتے جالندھر دے علاقے دیاں زميناں ختم کر دتیاں ۔ پہلوں وڈیاں جائیداداں نوں چھوٹے چھوٹے حصیاں وچ ونڈیا، چھوٹے چھوٹے کساناں لئی ۔ جدوں سکھاں دا راج ہویا تاں ایہناں زميناں نوں مڑ اکٹھ کر کے سکھ سرداراں دے قبضے وچ دتا گیا۔

چھوٹے کساناں دے حق وچ سن 1857 وچ انگریز حکومت خلاف اِک چنگے وسدے رئیس جاگیردار پروار نے مورچہ لایا سی ۔ جس دا نام سی رائے احمد خان کھرل (1785 26 جولائی 1857) ساندل بار دا پنجابی راجپوت چک نمبر 434 دے جھمراں پنڈ توں جو 23 کلومیٹر ڈھاڈلیاں والا، ضلع فیصل آباد (ہُن) اتے 57 کلومیٹر فیصل آباد شہر توں ۔ بھر جوانی ویلے رائے احمد کھرل مہاراجہ رنجیت سنگھ خلاف دی لڑیا سی ۔ رنجیت سنگھ دے راج خاتمے مگروں جدوں انگریزاں نے پنجاب نوں اپنے ادھیکار کھیتر وچ لے آندا

تاں انگریز ادھیکاریاں نے چنگے گھوڑے اتے نوجواناں دی بھرتی لئی وڈے وڈے جاگیرداراں اگے سوال کیتے ۔ جدوں احمد کھرل نوں مدد کرن لئی کہیا گیا تاں اوس نے نہ کر دتی ۔ انگریزاں نے احمد کھرل نوں اپنی بلیک لسٹ وچ داخل کر لیا پر اوس دلیر مرد نے اپنے آلے دوآلے دے پنڈاں چ نوجواناں نوں لام بند کر کے انگریزاں خلاف لڑن لئی گوریلا ٹریننگ دینی شروع کر دتی ۔ انگریزاں ولوں پھڑو پھڑائی دا دور شروع ہویا اتے احمد خاں کھرل دے کجھ ساتھی پھڑے گئے ۔

احمد خاں کھرل جتھے انگریزاں دی فوجی بھرتی وچ وِگھن پا رہیا سی اوتھے اوس نے کساناں نوں کہہ رکھیا سی کہ ایہناں حاکماں ولوں تھاپے گئے نمبرداراں نوں زمین دا لگان بالکل نہیں دینا ۔ جولائی 1857 نوں اپنے پھڑے جا چکے ساتھیاں نوں جیل وچوں چھڈواؤن لئی گوگیرا جیل (ہُن ساہیوال ضلع اندر) حملہ کیتا گیا جتھوں اوہناں اپنے سارے ساتھی چھڈوا لئے ۔ اصل وچ 1857 دے غدر لئی گولی دا پہلا فائر مئی 1857 نوں برک پور وِکھے چلایا گیا سی اتے انگریز دے کن کھڑے ہو گئے سن ۔ ایس غدر دی چنگیاڑی نوں دباؤن لئی ہی انگریزاں نے مدد منگی سی پر اگوں رائے احمد خان کھرل دا جواب سی: کھرل اپنیاں عورتاں، گھوڑے اتے زمین کسے نال سانجھی نہیں کر دے ۔

خاص کر کے راوی دے دوہیں پاسیں احمد خاں کھرل دا بہت اثر بن چکا سی ۔ دنو دن ایہہ انگریزاں لئی وڈی سر دردی بندا گیا ۔ اخیر گوریاں نے اوہی پاڑو تے راج کرو والی اپنی کالی کرتوت نوں انجام دتا تے احمد کھرل دے ساتھیاں وچوں سرفراز کھرل اتے نابن سنگھ بیدی نوں اپنے نال جوڑ لیا اتے اوہناں دی مدد نال اک دھوکھے بازی والی چال ہیٹھ احمد خرل نوں پھڑ لیا گیا ۔ اوہ اجے شاید پھڑیا نہ جاندا جے کدھرے نماز ادا نہ کر رہیا ہوندا ۔ 21 ستمبر 1857 نوں گوگیرا نیڑے انگریزاں نال لڑدا شہید ہو گیا ۔

ملتان اتے ساہیوال دا وچکارلا علاقہ جسدا تعلق نیلی بار نال سی اوتھوں دے اِک مرجیوڑے نے وی دُلا بھٹی وانگ انگریزاں دے راہ بند کیتے سن ۔ پنجاب اندر کس قدر

احمد خاں کھرل عام لوکاں دا ہیرو بن چکا سی جس نوں لوک ایمو کھرل (امو کھرل) دے نام نال وی جاندے سن، دور یورپ وچ بیٹھے کمیونسٹ وچاردھارا دے پتاما کارل مارکس وی لکھنوں نہ رہ سکیا۔

16 ستمبر 1857، نیو یارک ڈیلی ٹریبون مارکس دے وچار انج چھاپدا ہے:

مارکس نے اپنے اک لیکھ وچ لکھیا ہے کہ برطانیہ لئی نواں خطرہ پنجاب توں اُٹھ رہیا ہے۔ پچھلے اٹھ دناں توں لاہور اتے ملتان وچکار رابطہ ٹھپ ہو چکیا ہے۔ پنڈی توں خبر آئی ہے کہ تن قبیلیاں دے سردار اکٹھے ہو کے جگت لڑا رہے ہن۔ سر جوہن لارینس نے اپنے سوبیئے نوں اکٹھ وچ جان دا حکم دتا۔ سوبیئے دی پشٹی توں بعد لارنس نے سرداراں نوں پھاہے لاؤن دا حکم گھلیا۔"

رائے احمد خاں خان کھرل دی موت دے ٹھیک دو دناں مگروں ہی کھرل دے اِک ساتھی مراد فتیانا نے کمیشنر لارڈ برکلے نوں گولیاں مار کے ختم کر دتا سی۔

اج ساندل بار دے لوک رائے احمد خاں کھرل نوں واراں قصیاں گیتاناں راہیں یاد کردے ہن۔ اجیہے وِیر یودھے آؤن والیاں پشتاں لئی سدا نویں سنیہے دیندے رہن گے۔

کسان دا اپنی زمین، اپنی مٹی نال ربّ ورگا موہ ہے۔ چاہے سبھ کجھ لٹ پٹ جاوے کسان کدے اپنی زمین/پیلی نوں کسے غیر دے ہتھاں وچ نہیں ویکھنا چاہندا۔ خاص کر کے پنجاب دا جٹ مرنی مر جاوے گا پر کدے اپنے کھیت دی وٹّ ونگی نہیں ہون دیندا۔ مٹی تاں اوس دی جند جان ہے۔ مٹی نال ہی اوس دی سرداری ہے۔ مٹی نال اوس دی ہوند جڑی ہے۔ اوہ شبد دے سچے ارتھاں چ مٹی راہیں ربّ دی عبادت کردا اوس نوں سجدہ کردا ہے۔ دنیا دے کسے وی ہور کم کار، جاں ونج وپار نالوں سبھ توں صاف ستھرا کار ویہار صرف تے صرف کھیتی ہی تاں ہے پر ہے ایہہ کار وہار بہت ہی کٹھن۔ ایہہ کھیتی ہی ہے جس نوں کردیاں انسان ہمیشہ قدرت دے نیڑے رہندا ہے۔ ایسا کار وہار جتھے کجھ وی غلط کر کے انسان جیوندا نہیں رہِ سکدا۔ گورو نانک صاحب نے بہت سارے بھلے

بھٹکیاں، خونخواراں، چوراں بدمعاشاں ڈاکوآں نوں جدوں اوہناں دا جھوٹھا مان ہنکار توڑیا تاں کھیتی کرن والے پاسے نوں توریا سی۔ خود گورو نانک صاحب نے کرتارپور صاحب (پاکستان) وچ قریب 18 سال اپنے ہتھیں کھیتی کیتی اتے سانجھے لنگر دی پرتھا چلائی جو اج تک پورے سنسار وچ لگاتار بناں کسے بھن بھید، بناں کسے رنگ روپ جاں اُوچ نیچ دے بھید بھاو دے چل رہی ہے۔

گورو صاحب ولوں لنگر دے نال سنگت اتے پنگت دی مہانتا اُپر بہت زور دتا گیا۔ ہندوستان اندر ایہہ اک بالکل نویں نویکلی وچاردھارا سرجی گئی۔ گورو نانک صاحب دی دور اندیشی دا کمال سی جدوں اوہ ساریاں نوں زمین تے بٹھا کے بھوجن چھکن دی ریت دا پیغام دیندے ہن۔ سبھناں لوکاں ولوں رل مل کے تازہ کھانا تیار کرنا مطلب لنگر وچ پرماتما دا شکریہ کرنا تے سبھ نے چوکڑے مار کے بیٹھنا۔ بناں شک چاہے کوئی لکھ پتی ہووے جاں ککھ پتی ہووے لنگر دی روایت نے ساریاں نوں اِکو تھاں اتے اِکو پنگت وچ لیا بٹھایا۔ سنگت مطلب جن سموہ دا اکٹھیاں مل بیٹھ تے قدرت دے سوہلے پڑھنے گاؤنے وچارنے۔ ربّ دی عبادت وچ لین ہونا۔ سنگت دی مہتتا کڈی اُچی ہے! جد سبھ اکٹھے سر جوڑ بیٹھدے نے فیر ماڑے خیال وچار انسانی من وچ نہیں آؤندے۔ سنگت وچ بیٹھ کے مشکل توں مشکل مسئلے وی سہجے ہی حل ہو جاندے۔ سینکڑے سالاں بعد شاید جد پنچایتی سسٹم لاگو ہویا تاں اوہ وی سنگت دا ہی روپ سمجھیا جا سکدا ہے۔

چنگی سنگت نال جتھے آپسی سماجی بھائی چارک سانجھ مضبوط ہوندی اوتھے چنگیاں صلاحاں دلیلاں نال پروارک رشتے دی قایم رہندے نیں۔ سنگت وچ بیٹھ کے جدوں کسے مسئلے اُپر سبھناں ولوں وچار آؤندے نیں اودوں فیصلے وی صحیح لئے جاندے نیں۔

قریب 50ویاں 60ویاں تک پنجاب دے بہت پنڈاں اندر پریا/سنگت دے روپ وچ بیٹھ کے مسئلے حل کر لئے جاندے رہے۔ لوک ٹھانیاں کچہریاں ول نہیں سن دوڑدے۔ پر افسوس! ہُن سبھ کجھ بدل گیا۔ سنگت بس اک شبد ہی بن کے رہ گیا۔

اج پھر لوڑ ہے نانک، مردانے، لالو دی سنگت آ جڑے۔

اج لوڑ ہے سرب ییکجہتی دے سدھانت اُپر پہرہ دین دی۔

اج لوڑ ہے بابر نوں جابر کہن دی۔

انسان دے جیون اندر کھیتی کنا اُچا تھاں رکھدی ہے آؤ ویکھیے گورو نانک صاحب سورٹھ محلہ 1 گھرُ 1 وچ کیہ لکھدے ہن:

منُ ہالی کرسانی کرنی سرمُ پانی تنُ کھیت ۔۔

نامُ بیجُ سنتوکھُ سہاگا رکھ غریبی ویسُ ۔۔

بھاؤ کرم کرِ جمسی سے گھر بھاگٹھ دیکھُ ۔۔1۔۔

گورو صاحب انسانی جیون نوں کھیتی دی طرز تے جیون دا سنیہا دیندے ہن کہ ہے بندے! من نوں ہالی دی طرحاں اُدمی ہمتی بنا، اچے سچے آچرن نوں واہی سمجھ، محنت کرت نوں پانی بنا تے سریر نوں پیلی سمجھ تے فیر اوس پیلی وچ پرماتما دا نام بیج۔ صبر سنتوکھ نوں سہاگا بنا کے غریبی والی سادھارن جیون جاچن بنا لے۔ پرماتما دی کرپا نال پریم پیدا ہووے گا۔ سریر گھر پر بھاگاں والا ہو جائے گا۔

ایتھے ضروری ہے سمجھنا کہ کھیتی دی کی مہانتا ہے انسان دے جیون اندر۔ جے کھیتی ہے تاں جیون ہے۔ جیو جنتو ہن۔ قدرت وچ خوشی ہے۔ جیون دھارا وچ سمانتا ہے۔ کیونکہ کھیتی دی کرت کمائی وچ کوئی کھوٹ نہیں ہوندی۔ کوئی چھل فریب نہیں ہوندا۔ بندے دا سدھا قادر دی قدرت نال واہ واسطہ بنیا رہندا۔ بناں شک جدوں توں بندے نے اپنی مٹی نال ہیرا پھیری کرنی شروع کر دتی اوودوں توں ہی کئی علامتاں آن چمبڑیاں۔ پیسے دے لالچ نے مٹی اندر زہر آن وسایا۔ پیداوار/ پیسہ کئی گنا ضرور ودھا لیا پر ایتھے کئی بیماریاں تے ہور ساڑھ ستیاں وی ودھ گئیاں۔ ایس پیسے دے لالچ نے رشتیاں اندر کھچوتان، لڑائی جھگڑے، دیر دروددھ وغیرہ لے آندے۔ سارا تانا بانا ہلا کے رکھ دتا۔ زندگی وچوں سہجتا کھنبھ لا کے اڈ گئی۔ لوک ویلھے ہو کے بیٹھ گئے۔ نشیاں نے

نوجوانی کھانی شروع کر دتی ۔

پر کیوں جو اسیں گل کر رہے سی کسانی مدعے دی تے آؤ ایس توں پہلاں کہ واپس پنڈی بھٹیاں/ ساندل بار ول گیڑا ماریے، اک ہور کسانی جدوجہد نال جڑی 20ویں صدی دی گھٹنا نوں وی یاد کر لیئیے ۔ انگریزی حکومت دا اگست 1947 نوں ہندوستان چھڈ کے چلے جانا ۔ پورے ملک اندر قریب 600 ریاستاں سن ۔ اوددوں پنجاب اندر 8 ریاستاں ملا کے پیپسو (PEPSU) بنایا گیا جس دا مطلب سی

The Patiala and east Punjab States Union (PEPSU)

جس دی راجدھانی پٹیالہ سی ۔ کل رقبہ 26208 ورگ کلومیٹر سی ۔ راجیاں، مہاراجیاں، جگیرداراں، رجواڑیاں راہیں ہوندی مظاریاں دی لٹ نوں ختم کرن لئی لال پارٹی (لال کمیونسٹ پارٹی ولوں سن 1948 توں اک سنگھرش شروع کیتا گیا جس دی اگوائی کامریڈ تیجا سنگھ سنتتر نے کیتی ۔ پیپسو دے 784 پنڈا وچ سنتتر ہوراں دے چار سو گوریلا یودھیاں نے رجواڑاشاہی اُلٹ ایہہ لڑائی چار سال (1948-52) تک لڑی ۔ سنگرور ضلعے دا اک پنڈ کشن گڑھ ایس لہر دا مکھ مرکز بنیا جتھے 19 مارچ، 1949 نوں حاکم شاہی ولوں چار کساناں نوں گولیاں مار کے شہید کر دتا گیا سی ۔

The Indian Express Akbwr 'Kishangarh village was the epicentre of Protests and four farmers were killed here on March 19, 1949. Hence our village has historic importance"

ایہہ لفظ سن جو پنڈ کشن گڑھ، واسی کلونت سنگھ نے انڈین ایکسپریس نوں کہے سن ۔ 784 پنڈاں دی(1,80,000)ایکڑ زمین وڈے وڈے جگیرداراں بسویداراں توں کھوہ کے غریب کساناں، مزعاریاں، چھوٹے دُکانداراں وچ تقسیم کیتی سی ۔ آزاد بھارت وچ اجیہا پہلی ویر انج ہویا ۔ ٹھیک ایسے سمیں تلنگانا کسانی سنگھرش وی لڑیا گیا لیکن ایس نوں بری طرحاں دبا دتا گیا ۔ کدھرے ایتھے پنجابیاں دا جذبہ کم نہیں سی کر رہیا ۔

پنجابی شاعر سنتوکھ سنگھ دھیم نے اس بارے اک نظم لکھی:

تلنگانا توں کرون لے،
کشن گڑھ سر چکت اپنا
توں سُن لے ویدنا یگ دی
نہیں ہن غافلی پگدی۔

اج کشن گڑھ نوں مزار عالہر دا مڈھ اویں ہی منیا جاندا ہے جیویں ساندل بار دی پنڈی بھٹیاں نوں دُلے بھٹی ویلے رتبہ حاصل سی۔

آؤ ہور تفصیل وچ نہ جاندے ہوئے چڑھدے توں لہندے پنجاب ول چلدے ہاں۔ آہ دو تن دریا ہی پار کرنے نیں۔ پہلاں ستلج پھر بیاس تے پھر راوی۔ بس راوی پار کردیاں ہی تسیں ساندل بار دی جوہ وچ جا وڑنا۔ ہاں، ہو سکے تاں جاندے جاندے شاہی قلعے نوں وی نہار دے جانا کیوں جو اخیر ساڈی منزل ایتھے آکے مکنی اے۔

اکبر دی مغلی سلطنت پورے ہندوستان دے اُتر دکھن توں پورب پچھم تک اپنے پیر پسار چکی سی۔ ایہہ پہلی ویر ہویا سی کہ کسے بادشاہ نے ہندوستان اندر ایڈی وڈی مَل ماری ہووے۔ بناں شک وکھ وکھ خطیاں وچ باغی دھراں دی سر چکدیاں رہیاں جیویں کہ مراٹھے مہاراشٹر توں راجپوت راجستھان توں تے بیٹھاں دور پیراں ہیٹھ دکھنی راج۔ پر جس طرحاں دا عام لوکاں ولوں مقامی طور تے اکبر دا ورودھ ہویا اوہ ساندل بار اندر سی جتھے پنجابیاں دی انکھ، غیرت، مردانگی مغلاں موہرے اپنا اصلی کردار ثابت کر رہی سی۔ اجے کجھ ہی چر پہلاں بابا نانک بابر نوں جابر کہہ رہے سی تاں چھیتی ہی مگروں دُلا بھٹی بابر دے پوترے اکبر نوں لاہور دے شاہی قلعے موہرے للکار رہیا ہے۔

1587ء دے نیڑے تیڑے۔ پنجاب اندر سوکے نے لوکاں دے ساہ سُوت لئے۔ ہریاول کدھرے گم ہوگئی۔ پیلیاں وچ فصلاں سُک کے سڑ گئیاں۔ سکے جنگلاں اندر اوہنیں دنیں ہوا نھیری نے سکے خشک ٹہنیاں وچوں اگ بال دینی تے جو کجھ بچیا ہونا اوہ

دی سٹ کے سواہ ۔ لوکاں نوں مجبوراً اپنے پشو ڈنگر دریاواں دے کنڈھیں لجانے پئے ۔ کجھ چنہاں دے کنڈھے آ وسے تے کجھ راوی دے کنارے ۔ لوکاں نے کٹھے ہو کے راجے اگے فریادی ہون دیاں صلاحاں کرنیاں ۔ کدھرے شاہی ہرکارے زمینی لگان دی اگراہی لئی ہی نہ آ جان ۔ پر راجے دے اہلکاراں دی دہشت کون جھلدا؟

کجھ پنڈاں دے معتبر لوکاں نے صلاح مشورہ کر کے فیصلہ کیتا کہ کیوں نہ گوئندوال جا کے سکھاں دے پیر پاتشاہ ارجن دیو ساہمنے اپنی درد کہانی رکھی جاوے ۔ ایہہ لوک جان دے سن کہ اکبر بادشاہ ارجن دیو ہوراں پاس اوہناں نوں آ کے ملدا ہے تے ضرور ساڈی مدد ہو سکدی ہے ۔ نال ہی ایہناں نوں پتہ سی کہ لاہور توں سائیں میاں میر وی ارجن دیو دے چنگے متر ہن ۔ لاہور دے لاگے عام مشہور سی کہ سکھاں دے پیر لوکاں دیاں مشکلاں حل کرن لئی کئی کھوہ وی لگوا چکے نیں ۔ فیر ایسا مہاں پُرکھ اتے ربّ دا بھگت کیوں نہ اوہناں دی فریاد سُنے گا؟

گل وچ پلو پا کے لاہور دے لوک ارجن صاحب کول جا فریادی ہوئے ۔ بینتی کیتی کہ سچے پاتشاہ، بہت سوکے نے سبھ کجھ تہس نہس کر دتا ۔ ہُن تاں سالانہ لگان بھرنا وی ساڈے وس نہیں رہیا ۔ کیوں نہیں تسیں بادشاہ سلامت توں ساڈا لگان معاف کروا دیندے ۔ گورو صاحب نے اوہناں نوں پورا حوصلہ دتا اتے اِک دوسرے دی مدد کرن دی تعلیم دتی ۔ بہت جلد ہی گورو صاحب نے اکبر نوں سنیہا گھلیا تے لوکاں دیاں مشکلاں توں جانو کروایا تے زمینی مالیا معاف کرن لئی کیہا ۔ اکبر نے چنگیاں بارشاں ہون تک مالیا معاف کر دتا ۔ ایہہ اوہی سماں سی جدوں ساندل بار اندر کسان اپنے حقاں لئی اک جُٹ ہو کے لڑ رہے سن ۔ کئی لکھاریاں نے تاں ایتھوں تک وی لکھیا کہ جتھے اکبر نے گورو ارجن صاحب نال اپنی نیڑتا دا ثبوت دتا اوتھے اوہ لاہور دربار دے نک ہیٹھ چل رہے کسانی سنگھرش توں وی ضرور متاثر سی ۔ اکبر ادارواداری سی تے نہیں سی چاہندا کہ جتھے اوس دے دینِ الٰہی دی لاہ پاہ ہوئی اوتھے لوک وِدروہ ہون نال ہور وی بیٹھی ہووے ۔ گورو ارجن

دیو دا گرنتھ تیار کرنا۔ اکبر نوں اسلام دھرم بارے نندا بارے جھوٹھی شکایت ہوئی تے بابا بڈھا جی تے بھائی گرداس جی نے اکبر دا بھلیکھا دور کرنا سٹے وجوں اکبر دا ڈر وہم دور ہویا تے پوتر پوتھی موہرے اوس دا اِکونجا موہراں دا متھا ٹیکنا۔ دوہاں سکھاں مطلب بابا بڈھا جی اتے بھائی گرداس جی نوں خلعت بخشی۔ نال ہی اک ودھیا چوغا گورو ارجن صاحب لئی بھیجنا جتھے اوس دی گورو صاحب دی لوک پراتا دا ثبوت سی اوتھے اوہ گورو ارجن صاحب دے اُچے سچے جیون اگے وی سر جھکاؤندا سی۔

ایہہ واقعہ چاہے دُلے نوں پھانسی ہون توں پچھوں واپریا لیکن ایتھے کیول ایہہ دس دا جتن کر رہے ہاں کہ مغل بادشاہ کس حد تک سکھ گرواں پرتی سچیت سی۔ گورو امرداس توں گورو ارجن صاحب تک اکبر دا گروگھر پرتی چنگا سنیہ بنیا رہیا۔ گورو صاحب نوں ملن توں پہلاں اکبر نے پنگت وچ بیٹھ کے لنگر وی چھکیا سی۔ گورو گھر دی مریادا، صاف صفائی، اصولاں توں اکبر بہت متاثر سی۔ جد اوس نے امرتسر شہر وساؤن لئی کھلی جاگیر دینی چاہی تاں گورو صاحب نہیں سن منے۔ اوہناں کیہا سی ایہہ سبھ سنگتاں دا اُپرالا تے اوہی کرن گے۔ ہاں، گورو صاحب نے اکبر نوں عام پرجا پرتی واس دے بن دے فرضاں دا ضرور احساس کروایا سی جیویں کہ جزیا ہٹا دتا گیا، یاترا ٹیکس وی ختم کر دتا۔ راجپوتاں نال رشتے داریاں اتے اُچیاں پدویاں، ہندو تیوہاراں وچ حاضری بھرنی وغیرہ۔

اکبر دی موت مگروں سبھ کجھ بدل گیا۔ گورو گھر رو پرتی گر گدی دے لالچیاں نے کوڑ پرچار کر کے جہانگیر دے ایسے کن بھرے کہ اس نوں تزکِ جہانگیری وچ لکھنا پیا:

"بہت سارے بھولے بھالے ہندو بلکہ مورکھ تے کمینے مسلماناں نوں اوس نے اپنی رہُ ریتی مطابق بنا کے پیری دے ولپنے دی اُچی ڈونڈی پٹوائی ہے۔ سارے اوس نوں گورو کہندے ہن.... میرا چراں توں چت سی کہ اس (دُکانِ باطل) جھوٹھ دی دُکان نوں بند کر دیاں جاں اسے محمدی وچ لے آواں۔"

لکھاریاں، قصہ کاراں، اتہاسکاراں، جھوٹھ دے پلندے لکھ لکھ وڈے انعام تے

رتبے ضرور حاصل کیتے پر لوک نائکاں نوں لکھوں ہولے کرن وچ کسر نہ چھڈی ۔ اگے کجھ مثالاں دیندے ہاں جیہڑیاں ڈُلے بھٹی دے کرداراں نوں ہور وی نکھارن گیاں ۔

ایہہ کجھ بین الاقوامی کردار جو زمینی مسئلے، رجواڑشاہی دی دھکے شاہی، سیاسی لٹ کھسٹ دے ستایاں دی جھلک وکھاؤن لئی دے رہے ہاں ۔

1. جراج یاڈوسک Juraj Yadosik

سن 1688ء وچ اج کل جانے جاندے سلوواکیا وچ پیدا ہویا جراج یاڈوسک محض 25 سال دی عمر جیویا ۔ مدھ یورپین ملکاں وچ اوس بارے کوتاواں، گیت، ناول، فلماں بن چکیاں ہن ۔کرک (گھرچ) باغیاں الٹ 15 سال دی عمر وچ لڑیا ۔ بعد وچ شاہی فوج وچ بھرتی ہویا ۔جیل گارڈ بنیا جتھے اوہ اک قیدی ٹوماس (ٹھومس) نوں ملیا تے بعد وچ اوس دے گروپ وچ شامل ہوندا ہے ۔گروپ دا لیڈر بن کے پہاڑی گھاٹیاں نوں گھوڑے دی پٹھ تے بیٹھ کے نہاردا ۔ امیرزادیاں اتے دولتمند وپاریاں دی لٹ کرکے، دھن دولت نوں غریباں وچ تقسیم کردا ۔ لوک اوس نوں چنگے کردار والا ((Chivalrous Tactics) کہہ کے جانن لگے ۔ لوکاں نے اوس نوں لتاڑے لوکاں دا رکھوالا کیہا ۔ اخیر جراج نوں پھڑ کے 17 مارچ، 1713 نوں پھانسی دے دتی گئی ۔

جُراج دی یاد وِچ مالا فاتراں دیاں گھاٹیاں وچ اوس دا 5.7 میٹر دا لوہے دیاں چادراں دا بنیا بُت اج وی اوس دی یادنوں تازہ کر رہیا ہے ۔

2. ناکامورا جروچیرا (Nakamura jirokichi)

ناکامورا جاپان دا جم پل سی ۔ اوس دا پچھوکڑ وی کسانی والا سی ۔ اپنی زندگی وچ اوس نے 100 توں ودھ سیموری (Samurai) گھرانیاں نوں لٹیا تے ساری کمائی نوں غریب گھراں وچ تقسیم کردتا ۔ اوس بارے کیہا جاندا ہے کہ واس نے جنرل آکیچی منشہیڈ (Akechi-Mitsuhide) نوں مارمکایا سی ۔ دوہری زندگی جیوندا سی ۔ دن ویلے

مزدوری تے فائر فائیٹر اتے رات ویلے چوریاں ڈاکیاں ۔ سن 1822 نوں پھڑیا جاندا ہے ۔جسم تے ٹیٹو (Tattooe) پا کے تے ایڈو (Edo) وچ اوس دے داخلے تے پابندی لا دتی گئی ۔ 8 اگست، 1831 نوں دوبارہ پھڑیا گیا۔ اوس نے 100 امیر گھرانیاں نوں لٹن دی گل قبول کیتی ۔ اپنے 15 سالاں دے جنگجوئیں وچ اوس نے 30000 روؤ (Ryo) لٹیا ۔ آخری وار پھڑے جان توں پہلاں اوس نے اپنیاں پتنیاں نوں طلاق لئی پیپر بھیج دتے سن تاں کہ اگر اوس نوں سزا ہوندی ہے تاں گھٹوگھٹ سرکاری تنتر اوس دے پروار نوں تنگ پریشان نہ کر سکے ۔ آخر پھڑے جان تے اوس نوں گھوڑے نال بنھ کے شہر وچ پھیریا گیا تے سر قلم کر دتا ۔ ٹوکیو لاگے ایکو (اوکو) دے مقام تے دفنا دتا گیا ۔ لوک اوس نوں وی یاد کردے ہن تے اوس یودھے دی مڑھی تے میلے لاؤندے ہن ۔

3. سکوٹی سمتھ (Scotty Smith)

1845 - 1918 جس دا اصلی ناں جارج لینجر لی نوکس سی جو کہ اک امیر سکاٹش خاندان وچ پیدا ہویا ۔ جس لڑکی نال اوس دے باپ نے اوس دا ویاہ کرنا چاہیا، ایہہ نہ منیا ۔ نتیجے طور پروارک جائداد وچوں اوس نوں باہر کر دتا گیا ۔ فیر وی اوس نے کجھ دھوہ کے ویٹرنیرین دا کورس پورا کر لیا ۔ پہلاں سکوٹی آسٹریلیا گیا ۔ کہیا جاندا کہ ایتھے وی پیر نہ لگے تاں بھارت دی آرمی رجمنٹ وچ ویٹرنری افسر بن گیا ۔ ایہہ نوکری اوس نوں اوس دے اِک کمانڈر ان چیفنڈر چاچا جو بھارتی فوج وچ سی، اوس راہیں حاصل ہوئی سی ۔ اوتھے اک کیولری سکوئیڈرن دی موت دے دوش تحت اوس نوں کورٹ مارشل کر کے ڈسچارج کر دتا گیا ۔

1877 نوں سکوٹی دکھنی افریقہ آیا ۔ اوتھے سکوٹی عام چوریاں اتے ہاتھیاں دے شکار وچ پے گیا ۔ ہیریاں دے غیر قانونی دھندے، گھوڑیاں دی اتے ہائی وے چوریاں وغیرہ ۔ بہت وار پھڑیا گیا تے بچ نکلدا ۔ ہمیشہ کہندا، کوئی جیل نہیں جیہڑی مینوں قابو رکھ سکدی ہووے ۔

روبن ہڈ دے نقلی ناں ہیٹھ کالاہاری علاقے وچ اوہ امیراں نوں لٹدا تے غریباں دی مدد کردا جانیا گیا۔ سکوٹی اپنگٹن (Upington) دے قصبے وچ 1919 دوران اِک فلو دی مہاماری کارن مر گیا۔ اوس دی قبر اپر ایہہ لکھیا ملدا ہے۔

"Never will his memory fade-jessie"

4. سلواتور گیلیانو (Salvatore Giuliano)

سلواتور (16 نومبر 1922 5 جولائی 1950) اک سسلین (اٹلی) کسان پروار وچوں سی۔ اوس دے ماپیاں نے اپنی زندگی دے کجھ شروعاتی سال امریکہ وچ بتائے، کم کیتا تاں کہ واپس جا کے اوس کمائی نال کھیتی کرن لئی زمین خریدی جا سکے۔ 10 توں 13 سال دی عمر تک پرائمری سکول دی تعلیم حاصل کیتی۔ کھیتی وچ باپ دی مدد کرن لئی سکول چھڈ دتا۔ دوسری سنسار جنگ لگدی ہے تاں سلواتور نوں روڈ بلاک اتے ٹیلیفون سسٹم دے ڈھانچے نوں قایم کرن دا کم مِل گیا۔ کم تاں ودھیا کردا سی پر اپنے وڈیاں افسراں نال لڑائی جھگڑے وچ اُلجھ گیا۔ نوکری کھس گئی۔

جولائی 1943 وِچ Allied Forces سسلی (Sicily) اُپر حملہ کر دیاں ہن۔ سرکاری ڈھانچہ تہس نہس ہو گیا۔ کھان پین مہنگا اتے بلیک مارکیٹنگ دا بول بالا۔ وڈے بھرا گیسیپی (Giuseppe) ولوں فوج وچوں لیاندا گھوڑا اتے بیریٹا ہینڈ گن لے کے اُڈارو ہو گیا۔ وڈے وڈے امیر لوکاں دے خوراک نال بھرے گوداماں دی لٹ کر کے اوہی خوراک عام لوکاں نوں منڈی ملّ توں گھٹ دام اُتے ویچدا۔ اِک گھٹنا وچ اوس دے ہتھوں اِک سپاہی وی ماریا گیا۔ بس پھر کیہ سی؟ اِک 50 آدمیاں دا ٹولا بنا کے امیراں دی لٹ کرن لگا۔ پولیس توں ہتھیار کھوہندا اتے پولیس سُوہیاں دا صفایا کردا۔ بیماراں اتے بزرگ عورتاں دی ودھ توں ودھ امداد کردا۔ پولیس لگاتار 7 سال اوس دی کُھرا کھوج لبھدی رہی۔ ایہہ لوک مناں وچ وس چکا سی۔ ساگنا دیاں پہاڑیاں اوس دے ٹولے دی پناہ گیری کر دیاں سن۔ اوس سمیں تاں سلواتور نے سسلی دی پورن آزادی دی وکالت وی کیتی۔ اپنا

ہی نہیں اوس نے امریکی پردھان ہیری ٹرومن نوں دو چٹھیاں وی لکھیاں کہ سسلی نوں امریکہ دا 51واں سٹیٹ بناؤن وچ اوس دی مدد کرے۔ پچھمی سسلی وچ مئی دن (مزدوراں دا دن) مناؤن سمیں 17 لوکاں دی ہوئی موت دا دوش سلواتور توں لے سر بھنیا گیا۔

27 سال دی عمر وچ سلواتور نوں سرکاری تنتر نال رلے لوکاں نے گولی مار کے مار دتا۔

Eric Hosbawn مطابق:

Giuliano as a "Social Bandit", which he defines as "Peasant outlaws whom the lord and state define as criminals, But who remain within peasant society, and are considered by their people as heroes, as champions, avengers, fighters for justice, perhaps even leaders of liberation, and in any case men to be admired, helped and supported."

5. روکوگوانارڈ (Rocaguinarda)

18 دسمبر 1582-1635 پیئرٹ روکوگوانارڈ اٹلی دے نیپلز (Naples) شہر وچ 18 دسمبر، 1582 نوں اک امیر کسانی ٹبر وچ پیدا ہویا۔ انسانی حقاں دی راکھی لئی لڑدے اک سنگٹھن وچ حصہ لیندا اے۔ سن 1602 توں 1611 تک اپنے ڈاکواں دے برگیڈ نال عام لوکاں دی آواز بنیا۔ اک لڑائی وچ پیئرٹ دی ڈاکواں والی پارٹی Carles De Vilademany دی نے مدد کیتی تے جت حاصل کیتی۔ سرکار ولوں ایہناں دے صفائے لئی رائل فورس ولوں حملے کیتے گئے۔ ایہناں نے اپنے بچاء لئی ڑچہ دیاں پہاڑیاں وچ جا پناہ لئی۔

اک سمجھوتے تحت 30 جون، 1611 نوں Archbishop of Zaragoza نے بادشاہ دے کہن مطابق ایہناں ڈاکواں دی پارٹی نوں معاف کر دتا گیا۔ ایس توں بعد پیئرٹ دی باقی زندگی دا بہتا ویروا نہیں ملدا، موت 1635 نوں ہوئی۔

6. ویرپن (18 جنوری، 1952 18 اکتوبر، 2004)

سماجی، مادی اتے سیاسی حالاتاں نے انسان نوں اڈّھا انسان تے ادھے توں پورا انسان بناؤن وچ اہم رول نبھایا ہے۔ کئیاں غریب، بے سہارا، مظلوم لوکاں وچوں ویرپن ورگے پیدا ہوئے۔ 18 جنوری 1952 نوں کرناٹک وچ پیدا ہویا۔ ایہہ موٹیاں موٹیاں کُنڈھیاں مچھاں والا ہاتھی دنداں دا تسکر اتے چندن دی لکڑی نوں جنگلاں وچوں وڈھ کے ویچن والا قریب تن دہاکے تامل ناڈو، کرناٹکا اتے کیرل سرکاراں لئی مصیبت بنیا رہیا۔

جتھے ویرپن دعویٰ کردا سی کہ واس نے اپنے وینیئر قبیلے، جس نوں سبھ حکومتاں نے اوہناں دے مُڈھلے ادھیکاراں توں وانجھے رکھیا ہویا سی دی مدد کردا ہے، اوتھے نال ہی سیاسی لیڈراں جیویں کہ تامل ناڈو دے مُکھ منتری ایم۔ کرناندھی ورگیاں نے اوس دے ناں تے سیاست وچ لاہا وی لیا۔ چندن دی لکڑی اتے ہاتھی دنداں دا ویوپار وڈیاں کمپنیاں تاں کر کے کروڑاں روپے کما رہیاں سن پر مقامی لوکاں نوں اوس وچوں اوہناں دیاں مُڈھلیاں ضرورتاں لئی کجھ وی نہیں سی دتا جاندا، اوہ جنگلاں وچ جنگلی جیون ہی بسر کرن جوگے سن۔

ایتھے اِک گل صاف ہوندی ہے کہ کوئی تن دہاکے تک کیویں جیوندا رہیا۔ جواب سدھا ہے کہ یاس قسم دے کرداراں نوں اوہناں دے اپنے ہی لوک اپنے وِچ چھپاؤندے رہے اتے حاکم شاہی دے درندیاں توں بچاؤندے رہے۔ ایہہ غریباں نوں سہارا دیندے تے غریب لوک ایہناں لئی ڈھال بندے رہے۔ عام لوکاں تے ہوندے اتیاچار دا بدلہ وی لیندے رہے۔

ویرپن نے اوس مکھ دھارا توں اڈّ ہو کے 18 سال دی عمر وچ ہتھ وچ گن لے، پولیس نوں، پولیس مخبراں نوں اتے سیاسی لیڈراں نوں چیلنج کرنا شروع کر دتا۔ سمیں دے بیتن نال قتل و غارت دی اجیہی ہنیری جھلی جس وچ قریب 184 قتل ہوئے جیہناں وچ 97 پولیس اہلکار، 900 ہاتھی مارن دا دوش۔ سرکاراں ولوں ویرپن دے سر اُپر انعام دی رقم

5 کروڑتوں ودھدی ہوئی 50 کروڑ تک جا پہنچی ۔

جتھے نومبر 1991 نوں اِک آئی۔ایف۔ایس۔ افسر سری نواس نوں ماردا ہے اوتھے اگست، 1992 نوں اک پیش افسر ہری کرشنا نوں وی گھات لا کے ماردا ہے ۔ 9 اپریل، 1993 نوں لنیڈ مئنس لا کے کرناٹک دے ضلع چامارجنگر دے پالار مقام تے اِک پولیس پارٹی دے اکٹھے 22 ممبراں نوں ماردا ہے ۔ اپنے ساتھیاں دی موت دا بدلہ پولیس افسراں دا صفایا کرکے لیندا اے ۔ کدھر 30 جولائی 2000 نوں مشہور فلمی ایکٹر راج کمار اتے اوس دے تن ہور ساتھیاں نوں اغوا کرکے 108 دن اپنے قبضے وچ رکھدا ہے ۔

کہندے ہن کہ راج کمار دی رہائی لئی کرناٹک سرکار نے 20 کروڑ دا سودا کیتا سی ۔

اخیر 1992 وچ کرناٹک تامل ناڈو سرکاراں نے مل کے سپیشل ٹاسک فورس بنا کے ویرپن نوں ہر حیلے پھڑنا جاں ختم کرن لئی کم شروع کیتا پر ایہناں نوں وی ہور 12 سال لگدے ہن ۔

18 اکتوبر، 2004 نوں تامل ناڈو دے دھرماپری ضلعے دے پنڈ پاپرپتی لاگے ویرپن اتے اوس دے زخمی ساتھیاں نوں اِک پولیس پارٹی جو ایمبولینس وچ ایہناں نوں ہسپتال لجان لئی کہندی کیوں جو پولیس والے ڈاکٹری لباس وچ سن ۔ پولیس چراں توں ڈونگھی چال بنا رہی سی ۔ اوس پولیس چال دا ناں سی وپرتون چھوچون ویرپن نوں اوس دے تن ہور ساتھیاں نال ماریا گیا۔

وسدے جایئے کہ ویرپن نے جتھے کاویری پانی سنکٹ مسئلے وچ تاملاں لئی انصاف دی منگ کیتی سی اوتھے اوس نے کرناٹک وچ تامل بولی نوں دوسرا درجہ دین دی وی وکالت کیتی سی ۔

تن صوبیاں دیاں سرکاراں دا ویرپن اُپر 784 کروڑ روپیہ خرچ ہویا۔

دکھنی ہندوستان وچ ویرپن نوں رابن ہڈ دا درجہ دواون وچ پابندی شدادی تنظیماں جیویں کہ TNRT اتے TNLA جو سری لنکا وچ LTTE دا ہی اک فرنٹ سی، نے وی اہم

بھومکا نبھائی ۔

23 ستمبر، 2000 دے اوقاں (Economic And Political) دے فولنچس ہیٹھ لکھے لیکھ مطابق ویرپن دی سٹیٹمنٹ کجھ اِنج درج ہے کہ اوہ ہاتھیاں دا شکار کیوں کردا سی ۔

"84 lakh living beings like birds and ants, would feed on it"

7. پھولن دیوی

اُتر پردیش (U.P) دے اک پنڈ گھہر کھر پُھرا وچ سن 1963 نوں اِک غریب گھر وچ پیدا ہوئی پھولن دیوی نوں حالات نے اجیہی مار ماری کہ اِک دن اوہ 'Bandit Queen of India' دے ناں نال مشہور ہوئی ۔ اوس دے چاچے ولوں اوس دے باپ دی زمین ہتھیاؤن توں علاوہ جو اتیاچار اکھوتی اُچ جاتی دے ٹھاکراں نے اوس اُپر کیتے اوس دی مثال شاید ہی کدھرے پیارے بھارت وچ ملدی ہووے ۔ پھولن چھوٹی عمر توں ہی سخت محنت کردی رہی تے سبھاء دی دلیر سی ۔ چاچے ولوں ودھیکیاں اتے اوس دے پتر مایادین نے ایہناں دے کھیتاں وچوں اک وڈے نم دے درخت نوں وڈھ سٹیا۔ پھولن نے بہت مخالفت کیتی تے لڑائی جھگڑا رہن لگا ۔

چاچے نے پھولن دے کھاڑکو اتے انکھی سبھاء توں چھٹکارا پاؤن لئی اوس دے باپ نال صلاح کر کے عمر وچ تن گنا وڈے آدمی پُوٹی نال ویاہ کر دتا ۔ اوس نے وی پھولن نال گھٹ نہ کیتی ۔ دُکھی ہوئی پھولن اپنے پنڈ واپس پرت آئی ۔ ویاہی وَرہی دا واپس پیکے گھر آ جانا بھارتی سماج وچ سویکار نہیں ہوندا چاہے کوئی کنیاں وی مصیبتاں وچ کیوں نہ ہووے۔

سن 1979 وچ مایادین نے پھولن نوں جھوٹھے چوری دے کیس وچ پھسا کے جیل پہنچا دتا ۔ تن دناں دی انٹیروگیشن وچ پولیس نے پھولن اتے انھا تشدد ڈھاہیا اتے لوکاں دی رکھوالی کہاؤندی پولیس نے پھولن نال کئی وار بلاتکار وی کیتا ۔ جیل وچوں باہر آؤن تے کسے وی اوس نال کوئی ہمدردی ظاہر نہ کیتی ۔ پھولن ہُن مرد پردھان سماج تے سیاسی ڈھانچے نال نفرت کرن لگی ۔

اُچ جاتی دے ٹھاکراں نے رہندی کسر اوودوں پوری کر دتی جدوں بھم وچ ایہناں نے پھولن نوں اِک جانور دی طرحاں پھڑ کے بالکل ننگی کر کے پنڈ دے ادھ وچکار کئی لوکاں ساہمنے لیا سُٹیا۔ سبھناں نوں اوس دی عزت نال کھیڈن دی کھل دے دتی۔ پورا اک ہفتہ حیوانیت دا ننگا ناچ ہوندا رہیا۔ اخیر کسے طرحاں اک نیویں جاتی دے پینڈو نے اوس دی بچ نکلن وچ مدد کیتی۔

سماجی سیاسی مالی لٹ کھسٹ دی مار جھلدی پھولن دیوی نوں آخر سن 1979 نوں 16 سال دی عمر وچ بندوق دا سہارا لینا پیا۔ 14 فروری، 1981 نوں جس پنڈ بھم جتھے کجھ سال پہلاں پھولن دیوی نوں نوچ نوچ کھادا گیا سی، اج اوسے پنڈ وچ اپنے پورے بھرگد نال پہنچی اتے ٹھاکراں نوں چُن چُن کے ماریا۔ پورے ہندوستان دی سیاست وچ طوفان کھڑا ہو گیا۔ طوفان اُٹھدا اوی کیوں نہ؟ اک اکھوتی اتے نیویں جاتی دی عورت نے سیاست دے علمبرداراں دیاں رگاں نوں ہتھ جو پایا سی۔

روپوشی دے دِناں وچ پھولن دیوی نے اوہناں لوکاں دا خاص کر کے صفایا کیتا جو عورت جاتی اتے اتیاچار کردے سن اتے نال ہی وڈے وڈے ٹھاکراں دیاں تجوریاں دے مونہہ بھنے۔ جتھے تے جیویں ہو سکیا غریب گھراں دا سہارا بنی اتے جو ویاہیاں عورتاں نوں چھڈ دیندے سن، اوہناں نوں سبق سکھایا۔ جس طرحاں پھولن دیوی اِک چنڈی دا روپ دھارن کر چکی سی اوس دیاں گھر گھر گلاں ہون لگیاں۔ اوس نے عورت جاتی نوں اپنے حقاں پرتی جاگروک کیتا۔

قریب 2000 پولیس فورس دے جوان، ہیلی کاپٹراں دی مدد نال پھولن نوں لبھدے لبھدے ہار گئے اتے اُتر پردیش دے تتکالین مکھ منتری وی۔ پی۔ سنگھ نوں اپنے عہدے توں فارغ ہونا پیا۔ پھولن دیوی دیاں ہندو دُرگا ماتا دیاں شکلاں وچ تصویراں بازاراں وچ وِکن لگیاں۔

اندرا گاندھی دی سرکار پھولن دیوی موہرے گوڈے ٹیک گئی اتے مجبوراً سمجھوتہ کرن

لئی آ اُتری ۔ کئی شرطاں دے تحت پھولن دیوی نے 1983 نوں اُتر پردیش وچ نہیں سگوں مدھ پردیش دے اوس سمیں دے مکھ منتری ارجن سنگھ ساہمنے ہتھیار سٹ دتے ۔ اوس نوں اُتر پردیش دی پولیس اُپر بھروسہ نہیں سی ۔ ہتھیار سٹن سمے 300 سرکھیا پولیس جوان اتے تقریباً 10 ہزار لوک پھولن دیوی دی جھلک ویکھن لئی آئے ۔

پھولن اُپر 48 جرم اتے 30 ڈکیتیاں مڑھیاں گئیاں ۔ مقدمہ چلیا ۔ پورے 11 سال گوالیار سینٹرل جیل (مدھ پردیش) وچ بتائے ۔ ایہناں 11 سالاں وچ پھولن نے طرحاں طرحاں دے انسانی ورتاریاں نوں بڑی گمبھیرتا نال ویکھیا ۔

1996 وچ پھولن دیوی لوک سبھا دی ممبر چُنی گئی اتے دلت جاتی دے لوکاں دی آواز بن کے اوہناں دے انسانی حقاں دی وکالت کرن لگی ۔ سن 1998 دی چون تاں ہار گئی پر دوبارہ 1999 وچ چُنی گئی ۔

اک بھولی بھالی پینڈو لڑکی نوں سماج نے انصاف نہیں دتا تاں اوس نے بندوق دا سہارا لیا کیوں جو اوس دے ساہمنے ہور کوئی راہ ہی نہیں سی رہیا ۔ اوس نے سماج وچلے گندے کیڑیاں نوں مسلیا تے اوس نوں انعام ایہہ ملیا کہ بناں عدالتی فیصلے دے اوس نوں 11 سال جیل وچ ڈکی رکھیا گیا ۔ اوہ باہر آون تے سماج وادی پارٹی اندر داخل ہوندی ہے تے دو وار دِلی دی پارلیمینٹ ممبر بندی ہے۔

ڈاکوتوں راجسی آگو بنی 37 سالا پھولن دیوی 25 جولائی 2001 نوں راجدھانی دے دھر اندر وی۔آئی۔پی۔ کھیتر وچ لوک سبھا دے سیشن ختم ہون توں پچھوں جد داخل ہوندی ہے اوس ویلے 3 نقاب پوش حملہ آوراں نے گولیاں مار کے اوس نوں موت دے گھاٹ اُتار دِتا ۔ دِلی پولیس نے کُل 11 بندیاں خلاف دوش پتر دائر کیتا سی ۔ پورے 13 سالاں بعد ودھیک سیشن جج بھارت پراشر نے 10 نوں بری کر دتا پر پرمکھ دوشی شیر سنگھ رانا نوں 14 اگست 2014 نوں عمر قید دی سزا دے نال اِک لکھ روپئے جرمانہ کیتا ۔

اَسیاں دا دہاکا چمبل گھاٹی وِچ پھولن دیوی دے نام نالوں کدے وکھ نہیں

ہووے گا۔ جس دن پھولن دیوی نوں مار دین دی خبر اُتر پردیش دے غریب دلت گھراں وچ پہنچی اوہناں وچوں بہت ساریاں دے چُلھیاں وِچ اگ نہیں سی بلی ۔

8. پنچم سنگھ چوہان

اُتر پردیش (U.P) دے نال ہی بیٹھاں مدھ پردیش (M.P) لگدا ہے ۔ ایس صوبے دے ضلع دموہ دے پنڈ سنگھ پور وچ سن 1924 نوں پنچم دا جنم ہوندا ہے ۔عام ساداھارن گھر وچ پیدا ہوئے پنچم نوں 1958 وچ پنڈ دیاں پنچایتی چوناں سمے 12 امیر گھراں دے شرارتی غنڈیاں نے بے تحاشہ کٹیا ۔ ایتھے ہی بس نہ کیتی سگوں بیل گڈی وچ سٹ کے پولیس سٹیشن وی پہنچا دتا ۔ جھوٹھا کیس اوس دے سر مڑھ دتا ۔ اوہ سزا کٹ کے باہر آؤندا ہے تاں پھر اوہی سلسلہ امیرزادیاں دے وگڑے کاکیاں ولوں شروع ہو جاندا ہے ۔ گھر چھڈن لئی مجبور ہوندا ہے تے اخیر اِک مشہور ڈاکواں دے گروپ جس دا موہری سردار موہر سنگھ ہوندا ہے، وچ رل جاندا ہے ۔

بدلہ لین دا دور شروع ہوندا ہے ۔ لٹاں کھوہاں، قتل و غارت ۔ جتھے وڈے دھناڈھاں نوں لُٹدا ہے، اوتھے غریباں نوں گھر وی بنوا کے دے رہیا ہے ۔ اپنی زندگی دے 14 سال جنگلی جیون وچ بتاؤندا ہے ۔حکومت اوس دے سر زندہ جاں مردہ پھڑے جان لئی کروڑ دا انعام رکھدی ہے ۔

اوہ سن 1972 وچ لوک نائک جے پرکاش نارائن دی اپیل کرن تے اپنے 550 ساتھیاں سمیت ہتھیار سٹ دیندا ہے ۔ عدالت سزا ضرور سناؤندی ہے پر تتکالین راشٹرپتی فخرالدین علی احمد سبھناں دی سزا معاف کر دندا ہے ۔ پنچم توں پنچم ڈاکو بنے خونخار اُپر 100 بندیاں دی ہتیا دا مقدمہ چلیا سی ۔ جیویں والٹیر لکھدا ہے:

'A Society Gets a criminal it deserves'

اساویں حالات ہی ہوندے ہن جو انسان نوں حیوانیت ول لجاندے ہن ۔ اج پنچم سنگھ دی عمر قریب 97ویں سال وچ داخل ہو چکی ہے ۔ اوہ ہر طرحاں نال وقت دے

سیاسی لوکاں نوں دوش دیندا ہے۔

ہُن تک پنچم سنگھ 19 صوبیاں دیاں 400 توں زیادہ وکھ وکھ جیلاں وچ جا کے قیدیاں نوں راجیوگ بارے دس چکا ہے کہ کس طرحاں زندگی نوں وکاراں توں رہت کر کے سچی سچی انسانی زندگی بتائی جا سکدی ہے۔

پنچم سنگھ اپنی نجی زندگی دی گل کردا ہے۔ اوس نے اپنے ڈاکو دور وچ کدے کسے عورت اتے ہتھ نہیں سی چکیا۔ اِک وار اوس دے گروہ دے اک ممبر نے اِک عورت نال گندہ ووہار کیتا تاں اوس نوں زندہ ساڑ دتا گیا۔

پچھلے 24 سالاں توں بھوجن تیاگ چکا ہے۔ سویرے سوکھتے 4 وجے اُٹھ کے سکے میوے نال دودھ دا سیون کردا ہے۔ زندگی بھر لسّن اتے پیاز تک دا سیون نہ کرن والا آخر ہتھ وچ بندوق لے کے جنگلاں دا راہی کیوں ہو تریا، ایہہ اک سوال ہے؟ تے اوہ اس دا جواب خود دیندا ہے کہ بیمار سیاسی، سماجی تے مادی ڈھانچہ ذمہ وار ہے۔

پنچم مطابق اج دے سیاسی لیڈراں نالوں جنگلی جیون جیو رہے ڈاکواں دا آچرن کِتے چنگا ہے۔ اوہ اپنے اصولاں مطابق کم کردے نیں، ایہناں بھرشٹ لوکاں وانگ نہیں۔

ایس توں پہلاں کہ اسیں واپس پنجاب دی دھرتی ول اپنا رُخ کریئے، اجے تہانوں امریکہ اتے میکسیکو لے کے چلنا ہے کیوں جو اجیہے کردار جیہناں دی اسیں پچھے گل کر آئے ہاں جاں ہور کرن جا رہے ہاں قریب قریب اِکو طرحاں دے ہی ہوندے ہُن جے وکھریواں ہوندا ہے تاں اوہ بول سبھیاچار جاں ملکاں دا ہی ہوندا ہے۔ جُڑے سارے دھرتی نال ہی ہوندے نیں تے اوہ وی بہتے کسانی کِتے نال۔

پہلاں امریکہ چلدے ہاں۔

9. جیسی جیمز (Jesse James) 5 ستمبر، 1847. 3 اپریل 1882

جیسی جیمز 5 ستمبر، 1847 نوں کرنی (Kearney) موجوری سٹیٹ (امریکہ) وچ

پیدا ہویا۔TED P. Yeatman دی لکھی۔ سن 2000 وچ کتاب Frank and Jesse-James مطابق جیمز بھرا اِک چنگے بھلے کسانی پروار جس کول 200 ایکڑ دی مالکی سی، وچ پیدا ہوئے۔ حالات نے اوہناں نوں کیہ توں کیہ بنا دتا کہ گھروں بے گھر بنا دتا۔

جیسی جیمز دے وڈے بھرا الیگزینڈر فریکلن جیمز دا جنم 10 جنوری، 1843 نوں ہویا۔ امریکہ دی خانا جنگی سمے جیمز بھرا 'Confederate Guerrilas' اتے 'Bushha Ckers' نام دِیاں تنظیماں دے ممبر بن چکے سن۔ ایہناں اُپر 'Union soldiers' اتے 'Centralia Massacre' خلاف لڑن دے دوش لائے گئے اتے حکومت ایہناں دے پچھے لگ پئی۔ جد ایہہ روپوش ہو گئے تے امریکہ دے اتہاس وچ پہلی وار دن دیویں ایہناں نے Liberty شہر اندر اِک بینک 14 فروری، 1866 نوں لٹیا اتے ایس توں بعد چلدیاں گڈیاں وچ ڈاکے مارے۔ ایہناں لٹاں ماراں، ڈاکیاں دی لمبی داستان ہے۔

جیمز کدھرے وی پولیس نوں لاگے نہیں سی لگن دے رہے۔ اخیر شکاگو دی اِک سوہیا ایجنسی دے مکھی Allan-Pinkerton نے ویونت بنا کے اپنی ٹیم نال 26 جنوری، 1875 نوں جیمز دے Farm House اُپر حملہ کر دتا۔ گھر اندر بمب سٹ کے اگ مچا دتی۔ اوس نے سوچیا کہ شاید انج کرن نال دوویں باغی قابو آ جان گے۔ پر نہیں۔ ایس اگ نال ایہناں دی ماں دی اک بانہہ ضرور اڈ گئی پر سبھ توں وڈا نقصان ایہہ ہویا کہ ایہناں دا اک 13 سالاں دا متریا بھرا اگ وچ جھلس کے مر گیا۔

Ted P. Yeatman اپنی کتاب وچ اک تھاں لکھدا ہے

"............... The attack on James' house ended with his mother Mrs. Samuel's lower position of her right arm amputated and the death of his brother, Archie, Pexton Samuel, who was 13 years old .... we called him an outlaw and he was, but fate made him so. When the war came, he was just turned 15. The border was all aflame with steel and fire, and ambuscade and slaughter. He flung himself into a band which had a black flag for a banner and devil for riders, what he did, and it was fearful. But it was war".

سے دی حکومت جیسی جیمز نوں جیوندے جی تاں نہ پھڑ سکی تے اخیر اک خفیہ ادارے راہیں بوب فورڈ نام دے بندے نوں ایہناں دے گروہ وچ شامل ہون لئی چنیا جس نے 10 ہزار ڈالر انعام حاصل کرن لئی جیسی جیمز نوں St. Joseph ناں دے شہر وچ دھوکھے نال 3 اپریل، 1882 نوں گولی نال مار دِتا۔

ہر سال ستمبر دے تیسرے ہفتے جیسی جیمز نام تے 6 وکھ وکھ پنڈاں شہراں وچ میلے لگدے ہن تے اوس دی زندگی تے بنیاں فلماں دکھائیاں جاندیاں ہن۔ کجھ پرمکھ تھاواں دے نام اودیں ہن:

Northfield, Minnesota, Kearney, Missourai, Russellvile, Kentucky, Hazel Dell, illinois aqy Oak Grove-Louisia-NA.

ایس توں پہلاں کہ واپس پنجاب ولّ اپنا پھیرا پایئے، چلو امریکہ دے ہیٹھاں دکھن ول میکسیکو وی گیڑا مار آؤندے ہاں۔

10. پاچو ویاو(Pancho- Villa) 5 جون، 1878-20 جولائی، 1923

جد سماجی بے انصافی اپنیاں حداں پار کردی ہے تاں فیر پاچونویا ورگے پیدا ہوندے ہن۔ اوس دا جنم اِک غریب کسان دے گھر 5 جون، 1878 نوں Sam Juandel-Rio-Durango-Mexico وِچ ہویا۔ چھوٹے ہوندیاں توں الھڑ عمر تک کھیتاں وچ اپنے باپ نال ہتھ وٹاؤندا رہیا۔ باپ دی موت توں بعد کھیتی دا کم آپ سنبھال لیا۔ ایہناں دے پنڈ دے لاگلے اِک جگیردار جس دا ناں Agustin Lopez Negrete سی، نے پاچوں ویا دی 14 سالا بھین نال بلاتکار کر دتا۔ تھوڑے سمیں وچ ہی پاچوں ویا نے ایس جگیردار نوں بدلے دی بھاونا نال گولیاں مار کے مار مکایا۔ پولیس پھڑن آئی تاں بھگوڑا ہو گیا۔ پھڑیا جاندا ہے۔ سزا ہوندی ہے۔ فیر جیل وچوں فرار ہوندا ہے۔ اجیہا فرار ہوندا ہے کہ سماجی تانے بانے نالوں ٹٹ کے جنگلاں پہاڑاں دا ہمراہی ہو تردا ہے۔ گھمدے گھماؤندے آخر پاچونویا اک اجیہے گروہ دا ممبر بن گیا جس دا ناں سی شپر گروپ اتے جس

دے سردار دا ناں سی 'igacio-Parra'۔

لُٹاں کھوہاں اتے مار دھاڑ توں بعد پاچوں ویاوں دی نیڑتا Abraham Gonzalez نال ہوئی جس نے اوس دی زندگی نوں نواں موڑ دتا اتے پاچوں نوں میکسیکن لوکاں دی آزادی واسطے لڑن لئی پریریا۔

سن 1910 وچ مڈیرو (Madero) ولوں میکسیکن انقلاب شروع کیتا گیا جس وچ پاچوں نے بڑی بہادری نال کم کیتا۔ سن 1913 وچ میکسیکو دی خونی خانہ جنگی دوران General Victoriano Huerata طاقت وچ آ گیا۔ طاقت وچ آون توں پہلاں ہریتا (Huerta) نے مڈیرو نوں مار دتا سی۔ پاچوں اتے Victoriano- Carranza اِک ہو گئے اتے ہریتا دے اُلٹ لڑن لگے۔ سن 1914 دیاں گرمیاں وچ ایہہ اِک دوسرے دے دُشمن بن گئے۔ 9 مارچ، 1916 نوں پاچوں نے کولمبس Columbus (New Mexico) اُتے اک زبردست حملہ کیتا۔ امریکہ دے پردھان ووڈرو ولسن نے General John J. Pershing دی کمانڈ ہیٹھ 10 ہزار فوجیاں دے ٹولے نوں پاچوں نوں پھڑن لئی گھلیا، پر پوری طرحاں ہار گئے۔ اوس دے باوجود امریکن فوج پاچوں دا پچھا جنوری 1917 تک کردی رہی۔

اِک سمے تے پاچوں دی ملاقات دکھنی میکسیکو دے بہت ہی غیرت مند انقلابی ایمیلیانو شپاتا (Emiliano Zapata) نال ہوندی ہے۔ شپاتا میکسیکو دے دکھنی حصے اتے پاچو اُتری حصے وچ لڑ رہے سن۔ سن 1920 وِچ پاچوں اپنی انقلابی زندگی توں فارغ ہو گیا۔ تھوڑے ہی سمیں بعد 20 جولائی، 1923 نوں اک سازش تحت جس دی اگوائی پردھان Obregon کر رہیا سی، پاچوں نوں پھررل دے مقام تے مار دتا گیا۔

اج پاچوں ویا اکلے میکسیکو وچ ہی نہیں بلکہ پورےSouth America وچ اِک مہان یودھا اتے انقلابی وجوں جانیا جاندا ہے جس دی زندگی اپر ان گنت فلماں بنیاں اتے کتاباں لکھیاں جا چکیاں ہن۔

ویکھدے ہی امریکہ دی غدر پارٹی ولوں چھاپے جاندے غدر اخبار غدر دی گونج 17 مارچ 1914 وچ پاچوں ویاوں بارے کیہ لکھیا گیا سی:

"........ ویا اک چھوٹے جہے پنڈ وچ غریب کسان دے گھر جمیا سی ۔ چھوٹی عمر توں ہی بکریاں، گئوآں چاردا تے کھیتی دا کم کردا سی ۔ بڑا بہادر تے دِل والا سی ۔ پنڈ دے لوک ایس نوں شیر کہیا کردے سن ۔ اوس نوں وی چھیتی ہی اپنی شیر دلی نوں دکھاؤنا پیا ۔ میکسیکو وچ اس ویلے بے لگام حاکم ڈیاز دا راج سی ۔ ..... امریکن اتے انگریز دوجی قوم توں وڈھی لے کے اوہناں نوں زمیناں دے رہیا سی ۔

غریب کساناں نوں ایہناں جگیرداراں دی غلامی وچ ویچ دیندا سی ۔ کسان تاں سمجھدا کہ زمین میری ہے، پر کسے دن اوس نوں پروانہ آ جاندا سی کہ ایہہ زمین فلانی کمپنی نوں ویچ دتی ہے اتے اگے واسطے توں ایس دا کاشتکار نہیں اتے ایس کمپنی نوں معاملہ دیویں ۔۔۔ ایس طرحاں اک ضلعے دا حاکم ویا دی بھین نوں چک کے لے گیا اتے زبردستی اک پارٹی دی مدد نال نکاح پڑھا لیا ۔ تد ویا اپنی بھین نوں بھالن تریا ۔ لڑکی بڑی سندر سی ۔ ویا کھوج کڈھدا ہویا اوس حاکم تک پہنچ گیا اتے اوس نوں کندھ دے نال کھڑا کر کے گولی مار دتی اتے اپنی بھین نوں نال لے آیا ۔ جد ایہہ خبر ڈیاج دی سرکار نوں پجی تاں اوہ بڑے حیران ہوئے ۔

پنڈاں دی پولیس نوں حکم دتا کہ ویا نوں پھڑ لوو، پر اوہ اجیہا پنچھی نہ سی جیہڑا پھڑیا جاوے ۔ اوہ پنڈوں بھج گیا اتے پولیس دے ہتھ نہ آیا ۔ سرکار نے حکم دے دتا کہ جیہڑا آدمی ویا نوں جیوندا جاں مردہ لیاوے، اوس نوں 30 ہزار ڈالر دا انعام دتا جاوے گا ۔ ..... ویا پہاڑیں جا وڑیا تے سرکار دے خزانے لٹن لگ پیا ۔ بس فیر کیہ سی، کئی سورمے اوس دے ساتھ مل گئے ۔ اوہناں پنڈ دی پولیس دے کئی دستے مار دتے ۔ کئی ضلعیاں وچ رولا پے گیا اتے کئی ظالم حاکماں اتے امیر جگیرداراں نے اوس دی تلوار دا سواد وی ویکھیا ۔ اپنے ساتھیاں نال اوہ جگیرداراں دے گھر لُٹ لیندا سی ۔ دانے، پھل وغیرہ جو

وی چیز ملدی سی، غریباں نوں ونڈ دیندا سی ۔ سرکاری خزانے لٹ کے کساناں نوں ونڈ دیندا سی ۔ ایس طرحاں ویا سبھ نوں پیارا ہو گیا ۔ لوک اوس دی خاطر جاناں دین نوں تیار ہو گئے ۔ اوہ پنڈاں وچ لکیا رہندا، پر کوئی اوس دا بھید نہ دسدا ۔ سرکار اتے جگیردار کہندے سن کہ ویا لٹیرا ہے، پر لوک کہندے سن کہ ویا پرجا بھگت ہے ۔

...... جد منڈیرو نے ڈیاز دے وروودھ کھلم کھلا غدر کیتا تاں ویا منڈیرو دی فوج وچ جا ملیا ۔ اوس نوں کرنیل دا درجہ مل گیا ۔ ویا دی بہادری نے اوس نوں چھیتی ہی کرنیل توں جرنیل بنا دتا ۔ ویا بڑا ہشیار جرنیل سی ۔ کئی ہزار غریب بے علم کساناں تے مزدوراں نوں اکٹھے کر کے اوس نے اک اجت فوج بنا لئی ہے ۔ ......

اک لکھ پتی مسٹر ٹراز کئی پنڈاں دا مالک سی ۔ اوس دے پاس لکھے کاغذ سن کہ اوہ استنے پنڈاں توں لگان لیندا سی ۔ ویا نے اوس دی ساری جائداد ضبط کر لئی اتے کساناں نوں کہہ دتا کہ لگان نہ دیو ۔ ہن اوہ رئیس لاس اینجلس دے پاس اک باغ وچ کھیتی کردا ہے ۔ ویا نے اک بنٹن ناں دے انگریز رئیس نوں مار دتا سی کیوں جو اوہ ہریتا دی مدد کردا سی ۔ ویا انجھے آدمیاں دا دشمن ہے، جیہڑے کئی کساناں پر مالک بن کے بیٹھ جاوے تے بغیر کم کرے پیسہ کمائے ۔ ویا امیراں اتے حاکماں نوں دیکھ کے نہیں راضی ۔ ایس کر کے لوک اس پر جاناں دین نوں تیار ہن ۔ ویا کوئی زیادہ پڑھیا لکھیا نہیں ہے ۔ صرف خط پتر کر سکدا ہے ۔ اوہ دی ہنے ہی سکھیا ہے، پر ہمت، بہادری تے سچی دیش بھگتی وچ اک مثال ہے ۔"

دکھ وکھ ملکاں دے کجھ انجھے کرداراں دی گل ایس لئی کرنی پئی تاں کہ اسیں جس دی ایتھے گل کرنی ہے ایس نال ٹھیک انصاف کر سکیے ۔ جگا جے ہتھ رفل نوں لے کے گھوڑی تے سوار ہو کدھرے اپنے بیلیاں نال چڑھائی کردا ہے تاں کیہ کدھرے اپنے دشمناں دی پچھان اوہناں دی نشاندہی ٹھیک کردا ہے جاں ایویں ہی لٹ مچائی پھردا ہے ۔

محمد دین عرف مناجٹ عمر سن 2014 وچ قریب 78 سال، جس دا پہلا ناں مہیندر

سنگھ سدھو پتر سلکھن سنگھ جو کہ جگے دے چاچیوں بھرا مطابق اک وار ایویں بیٹھیاں بیٹھیاں جگے دے یاراں متراں نے پچھ لیا کہ تیرے حصے کنی پیلی آوندی اے تاں جگے نے جواب دتا پٹواری توں پچھ کے دساں گا۔

جگا پٹواری کول پنڈ تلونڈی گیا تے اپنی زمین دیاں فرداں دین لئی کیہا تاں پٹواری نہ نکر کرن لگا۔ جگے نے اوس دا منت ترلا تاں کیہ کرنا سی۔ جگا سمجھ گیا کہ کم دے بدلے شاید کجھ چھلڑ (نقدی پیسہ جاں اناج) بھالدا ہے۔ دو تن وار کہن تے وی جدوں پٹواری نے کوئی توجہ نہ دتی تاں جگے نے پٹواری دا سارا پٹوارخانا کھیہہ خراب کر پٹواری نوں ہی منتاں ترلیاں تے لے آندا۔ جگے دی بے پرواہ دلیری اتے جرئت نے اج پہلی وار اک حاکم دی حاکم تائی نوں اوس دے اصلی تھاں ٹکانے لیاؤن دی پہل کیتی۔ جگے نے ساجی کُریتیاں نال متھا لاؤنا شروع کر دتا۔

Eric Hosbsbawn دی لکھی مشہور کتاب 'Bandits' دے صفحہ 10 اتے انج درج ہے

"...... Most of the bandits who have become genuinely famous figures in song and story are persons of purely local range and horizons. Their names and the details of their exploits hardly matter."

پنڈاں وچ اتے خاص کر کے کسانی کردے پریواراں وچ جیتے نوجواناں دا باغیانا طبیعت دا مالک ہونا بہت فطری ہوندا ہے۔ ایس دے پچھوکڑ وچ اوہناں دی مالی، ساجی حالتاں دی داستان بڑی بھاوپورت ہوندی سی۔ مٹی نال مٹی ہوندے ایہہ کسان سبھے ہی بڑے سخت اتے اڑب سبھاء دے مالک ہوندے سن۔ اپنے کھیتاں چ باہر کدھرے دی کسے سرکارے دربارے کوئی کم کروا لینا ایہناں لئی ہمیشہ لنکا نوں جت لینا ہوندا سی۔ کسے وی طرحاں دی حکومت موہرے ایہناں دا سر جھک جانا بڑا اوکھا سی۔ چھیتی کیتیاں کسے دا بھے کاہنوں مندے سن۔ جیویں پروفیسر پورن سنگھ کہندے ہن

ایہہ بے پرواہ پنجاب دے، موت نوں مخولاں کرن،
مرن تھیں نہیں ڈردے
جان کوہ اپنی وار دیند
پر ٹیں نہ منن کسے دی
کھلو جان ڈانگاں موڈھے تے اُلاردے

عوامی ہیرو، ہمیشہ پیڑھی در پیڑھی بناں کسے لکھت پڑھت دے کیوں لوکاں دے دلاں اندر اپنیاں یاداں، اپنے کیتے کارنامیاں دیاں ولکھن کہانیاں چھڈدے آوندے رہے ۔کوئی تاں وجہ ہوؤ کہ لوک ایویں کسے نوں کیوں یاد رکھن!

کیونکہ ایہہ عام لوکاں چ ہوندے نیں۔ عام لوکاں دی بولی تے عام لوکاں دا سبھیاچار ہی ایہناں دا پہراوا ہوندا ۔ ایہہ غیرت مند ہوندے نیں۔ اصولاں دے پکے۔ دھوکھا نہیں کردے، نہ کرن دیندے نیں۔ غریباں مظلوماں لئی بڑے نرم دل پر دشمن لئی بڑے کٹھور۔ ایہہ عام لوکائی چ باہر ہوندے ہوئے وی ہمیشہ اوہناں دے وچ ہی رہندے نیں۔ پینڈو لوک ایہناں لئی جنگل دی طرحاں جتھے مصیبت دیلے ایہہ اوہناں وچ رچ مچ جاندے نے اوتھے ایہہ انکھ آبرو لئی آپا تک نچھاور کرن والے ہوندے نیں۔

تے فیر ذرا سوچو، دُلا کنج بادشاہ اکبر دی بیگم، جدوں اوہ اپنے لام لشکر نال حج لئی جا رہی سی تے پہلا پڑاء لاہورتوں چل کے پنڈی بھٹیاں دُلے بھٹی پاس کیتا تاں اوس دا سارا سامان، دھن دولت دُلے نے لٹ کے اوس نوں کیہا، جا جا کے اپنے خصم نوں کہہ دئیں ایہہ کم دُلے نے کیتا ای ۔ بیگم دا خفا ہونا تے دُلے نے غصے وچ آ کے اوس دے سر دے وال مُن دینے ۔ پہلی گل دُلا ایس طرحاں دے کردار دا ہے ہی نہیں سی ۔ جیہناں دے مقصد اُچے ہودن اوہ اس طرحاں دیاں گھٹیا حرکتاں نہیں کردے ۔ دوسری گل، بیگم کیوں اپنے آپ نوں اپنی سلطنت دے دشمن دے خیمے وچ لیاوے گی ۔ بابو رجب علی ہوراں وی لکھ دتا:

ڈاکے مارے سورما، لٹ لیا دیش تمام
سارے ہو مشہور گیا، جوان دُلے دا نام
بیگم دا سر کتروان، لٹ لیا کل اِسباب
شاہ نوں خبراں لگدیاں، ہو گیا بھجّ کباب

ایتھے ہی بس نہیں اکبر نے بیگم دا حال سنن مگروں شیخو (سلیم) نوں پنجاہ جوان دے کے دُلے نال ٹکرن لئی گھلیا۔ راہ وچ دلا شکار کھیڈ دا ملدا اتے جد دلا شیر نوں ماردا شیخو خوش ہوندا تے دُلے نوں گھوڑا انعام دیندا تے اپنے نال لاہور لے کے آجاندا۔ شیخو سمجھدا اوس دا ابا دُلاّ بھٹی دے سارے گناہ معاف کر دیوے گا۔

دُلا کتے کچیاں کوڈیاں نہیں سی کھیڈ دا جوان ہویا۔ اوہ تاں پیر پیر تے وروودھیاں دا ساہمنا کردا اپنے اصلی ٹکانے تے پہنچنا چاہندا سی۔ ایتھے اسیں دُلاّ بھٹی اتے شیخو (سلیم) دا آپس وچ بان پروان ہی نہ ہون کرکے اس گل نوں مڈھوں ہی خارج کردے ہاں۔ اشکے جایئے! من چاہیاں اتے من گھڑت قلماں چلاؤن والیاں دے۔

پر ٹھہرو، اجے تاں اکبر نے دُلے بھٹی نال ملاقات وی کرنی اے۔ اجے تاں دُلے نے اک نویں دوار راہیں پہلاں اپنے پیر اندر کرنے نے تے فیر دھوڑی دی سخت جتی دی نوک اکبر نوں وکھاؤنی اے۔ اجے تاں اکبر نے دُلے دی بھیانک شکل توں ڈرنا اے تے پھر شیخو نوں کہنا، ایس نوں لاہور شہر دی سیر کروا دے۔ دُلا لاہور دی سیر کردا۔ حلوائیاں دیاں دُکاناں لٹدا پھر قصائیاں نوں کٹدا ماردا اے۔ ایہہ لوک بادشاہ موہرے فریادی ہوندے نیں پر شیخو ایتھے وی دُلے نوں بچالیندا کہ اوہ بے قصور ہے۔

حد تاں اودوں ہوندی اے جد اکبر نے دُلے دی بھیانک شکل توں بھجے کھاندیاں چھیتی دربار چ باہر شہر دی سیر کرن لئی شیخو نوں کیہا۔ کون سی اوہ جس نے دُلے بھٹی دی شکل ویکھی ہووے گی تے فیر اوس نوں کدھرے چتر دا روپ جاں لکھتی بیان کیتا ہووے گا۔

پڑھن ہاراں دی جانکاری لئی دسدے ہاں کہ اج وی پنڈی بھٹیاں دے راجپوت نوجوان قریب چھ چھ فٹ دے جوان، سوہنے سنکھے گبھرو ہن ۔ چلو من لو ڈلا بھٹی دی شکل اکبر نوں ڈراوٗنی لگی ۔ سانوں یاد رکھنا چاہیدا کہ شکل دا عقل نال کوئی رشتہ نہیں ہوندا ۔ پنج تتاں دا بنیا سریر کیہو جیہی شکل اختیار کردا، ایہہ کجھ بندے معنے نہیں رکھدا ۔ چنگی سوہنی شکل والے کئی وی کم کردے نیں تے ماڑیاں شکلاں والے کڈے ماڑے؟ نبیڑے تاں عملاں نال ہی ہوندے نیں ۔ دنیا دے سارے دھرم گرنتھ وی ایہی دسدے نیں ۔ ایویں سوہنیاں شکلاں تے نہ ڈُلھو تے ماڑیاں تے نکّ نہ چڑھاوٗ ۔ اج ڈلا بھٹی دنیا دے سارے سوہنیاں چ سوہنا اے ۔ اج ہر پنجابی مان نال ہکّ چوڑی کر کے کہندا اے ۔ کیوں؟ کیونکہ دُلے دیاں ماریاں ملاں نے اوس نوں بہت اُچا رتبہ دے کے نوازیا اے ۔ کیہ تہانوں پتہ ہے کہ مہاراجہ رنجیت سنگھ چھوٹی عمرے سیتلا (چیچک) بیماری دا شکار ہو گیا اتے کھبی اکھ سدا لئی چلی گئی؟ اینا ہی نہیں، اوس دا چہرہ وی کُروپ ہو گیا سی ۔ رنجیت سنگھ دا قد وی مساں ساڈھے پنج فٹ ہی سی ۔ ہُن جے گل کریئے اوس دے قریب چالی سالاں دے راج کال دی، اوس دیاں کامیابیاں دی، تے دوسرے پاسے اوس دی شخصیت دی پھر تاں کوئی گل ہی نہیں بندی ۔ کیہ کسے نوں پتہ سی کہ پنج دریاواں دی دھرتی دا سیتلا دی مار دا ماریا ایہہ منڈا اِک دن لاہور دی ہکّ تے سوار ہووے گا ۔ گل اوودوں بنی جد اُنی سال دی عمر وچ لاہور دے شاہی تخت موہرے گھوڑے تے سوار ہویا رنجیت سنگھ شاہ زمان (1793-1801 راج کال) نوں کہہ رہیا سی:

"اے احمد شاہ ابدالی دے پوتے، ویکھ سردار چڑھت سنگھ دا پوتا آیا ہے ۔ ذرا ساہمنے آ تے ایس نال دوہتھ کر کے ویکھ لے ۔"

اُتر پچھمی دیشاں توں ہوندے ہلے ہندوستان اپر جلدی ہی رنجیت سنگھ دے مہاراجہ بنن مگروں بند ہو گئے ۔ مغل دربار دا اک انگریز ریزیڈینٹ کولنس لکھدا ہے ۔ اسیں ایہہ حوالہ سکھ ہسٹری خشونت سنگھ پنہ 134 توں دے رہے ہاں:

"اوس ویلے سارے ہندوستان وچ اس سردار نوں سکھ قوم دا راکھا سمجھیا جاندا ہے۔ ایہہ دھارنا عام سی کہ ایہہ رنجیت سنگھ دے اچے وطیرے دا سٹہ سی کہ پنجاب بنجر دھرتی بنن توں بچ گیا کیوں جو جدھر دی ایہہ اُتری لٹیرے (افغاناں ول اشارہ) لنگھ گئے اودھر مڑ گھاہ دا تیلھا نہیں اُگدا سی۔ اوہناں دے گھوڑیاں دے پوڑاں دا ایہہ اثر سی۔"

ملاقات دُلے کی سدیوی

چلو من لئو کہ دُلاّ بھٹی سوہنا نہیں سی اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ وی شکلوں کرُوپ سی ۔ پر ایسا لکھن والے لکھاریاں نوں کدھرے ایہہ کیوں نہ دسیا کہ جتھے اک نے مُغل شاہی دے لاہور دربارتوں کابل قندھار تک جاندے رستے روکے، اوتھے دوسرے نے قریب ڈھائی سو سال بعد کابل قندھارتوں پنجاب نوں آوندے مغل فوجاں دے قافلے سدا لئی بند کر دتے ۔ مغلاں دے پنجاب/ ہندوستان اُپر حملیاں نوں اجیہی ٹھل پائی کہ کدھرے جا کے ہندوستانیاں نوں چین دی نیند نصیب ہوئی ۔ اج ایہہ کٹڑ وادی ہندوتو برتی والے بھگت پنجابیاں دیاں کیتیاں قربانیاں بھل چکے ہن۔ ایہناں دے اکھوتی لکھاری، پترکار، ٹی۔وی۔ میڈیا، اخباراں، میگزین اجیہا کوڑھ پرچار کر رہے ہن کہ پورا اتہاس ہی بدل کے رکھ رہے ہن ۔

ایہہ بھگت کیوں محمد بن قاسم، محمود غزنوی، محمد تغلق، محمد غوری، ابراہیم لودھی، بابر، ہمایوں، اکبر نوں بھل گئے جیہناں موہرے ایہہ کیڑے مکوڑیاں ورگی زندگی رینگھدے رہے ۔ ایہہ پوری طرحاں بے اوقات ہو چکے سن ۔ ایہہ نہ پگّ بنھ سکدے سن، نہ ہتھیار رکھ سکدے نہ ہی گھوڑ سواری، نہ کوئی اُچا ڈھول ڈھمکا ۔ ہور تاں ہور مغل اہلکار پان چبدے دھرتی تے تھکن دی بجائے ایہناں دے مُونہہ تک کھلوا لیندے سن۔ ایہناں بھگتاں دیاں بہو بیٹیاں مغلاں لئی موج مستی دے کھڈونے بن گئے ۔

دُلے بھٹی نے پنجابیاں اندر سویمان نال جیون، ہک چوڑی کر کے ترن، فولادی باہاں نال تلوار چلاؤن اتے گھوڑیاں اپر سوار ہو کے ظالم دشمناں دیاں سرداں تک جا کے لڑن مرن دا ور دسیا۔ پنجابیاں دا ہی کتھن ہے :

ہتھاں باجھ کراریاں، ویری مت نہ ہون

ساندل بار یئے سمجھ چکے سن کہ مغلاں نال لڑنا ہے، اوہناں نوں اوہناں دے کیتے ظلماں دی سزا دینی ہے ۔ چاہے ایہہ نابر لوکاں پاس ساذھن دی گھٹ سن، ہتھیار، گھوڑے اتے آدمی وی گھٹ سن پر اوہناں اندر اپنی دھرتی، اپنے سبھیاچار، اپنے لوکاں لئی لڑن دا جذبہ اتھاہ سی ۔ اوہناں لئی جت جاں ہار کوئی معنے نہیں سی رکھدی ۔ اوہ تاں اپنا اک اتہاسک فرض نبھا رہے سن ۔

دُلے بھٹی نے مدرسے دے مولوی نوں کٹ سٹیا تے انج پڑھائی کیتی جیہڑی شاید ہی کسے نے کیتی ہووے ۔ پڑھائی جیہڑی حق سچ لئی لڑن دا سبب بنی تے ایسے طرحاں جماعتاں کردا کردا لاہور دے شاہی دربار توں اجیہی ڈگری حاصل کیتی جو اپنی مثال سی ۔ تختے تک پہنچن والی ۔

مہاراجہ رنجیت سنگھ وی پڑھائی توں کورا انگوٹھا چھاپ سی ۔ اوس نے گھوڑیاں دی سواری کردیاں اپنی تعلیم پوری کیتی ۔ ایسی تعلیم جس دے موہرے انگریز، فرانسیسی، اتالوی، روسی، ترکی، چینی آ کے سلام کردے سن ۔ اجیہی تعلیم جس نے اوس دے راج دیاں حداں نوں ڈیرہ غازی خاں جمرود اتے کشمیر توں دلی دیاں بروہاں تک پھیلا کے رکھ دتا ۔ 19 سال دی عمر وچ لاہور دے تخت تے جا بیٹھا ۔

اِک دے مقدر وِچ اپنے لوکاں دے حقاں دے عشق وچ رنگے تختے تے چڑھ کے گل وچ رسا پا چم لینا تے دوسرے نے اوسے تختے بناؤن والیاں دے تخت تے بیٹھ کے مسلماناں، ہندواں، سکھاں، عیسائیاں نال برابر دا ورتاؤ کیتا ۔

دوہاں نے کسانی نال محبت کیتی، اوہناں دے دکھ درد نوں اپنا سمجھ کے اوہناں دی خوش حالی لئی کم کیتے ۔

جتھوں تک زمینی مالیئے دا سوال سی پہلاں پہلاں مہاراجہ رنجیت سنگھ نے مغل بادشاہاں دے پرچلت طریقے ہی اپنائی رکھے ۔ جیویں اکبر دے سمے اُپج دا تیجا حصہ جو ابوالفضل آئینِ اکبری وچ دسدا ہے ۔ پر اورنگزیب نے

تاں حد ہی کر دتی ۔ فصل دا ادھو ادھ ۔ پر رنجیت سنگھ نے چھیتی ہی بٹائی تیجے توں چھویں حصے تک لے آندی ۔ پشاور دے علاقے چ اٹھواں حصہ

'NWFP and Kashmir'- Sir James Dowy, Lt. Govt punjab 120 syir

شیرِ پنجاب م.ر.س. پریم س. ہوتی مردان ۔

پر فیر وی بہت مشکل سن تے چھیتی ہی بٹائی بدل کے کنکوت دا طریقہ چالو کیتا گیا ۔ مطلب جد فصل پکدی قانونگو زمینداراں دی حاضری وچ کھیت دی متی کردا ۔ فصل ماڑی جاں چنگی ویکھی جاندی ۔ فیر پنڈ دے معتبر، پنچ تے ہور مکھی سرکاری حصہ نیت کردے ۔

سبھ توں ودھیا حکم سی کہ لیندار کسے وی زمیندار دے حل پنجالی، بلد وغیرہ زمینداری دے سند اپنے لین دے وچ نہیں سی قرق کر سکدا ۔

دُلے بھٹی ہوراں وی ساندل بار وچ اجیہا فرمان جاری کر رکھیا سی کہ کوئی حاکم ہَک دے زور نال کسے کسان دے پشو ڈنگر جاں کھیتی دا سازوسامان نہیں لجا سکدا ۔ جے کوئی انج کردا سانوں پنڈی بھٹیاں آ کے اطلاع کرو ۔ اگوں ساڈا کم اسیں جانیے ۔

پاکستان دے نامور دانشور اتے اتہاسکار اپنی کتاب سندھ ساگر وچ ساندل بار دے کسانی سنگھرش بارے اس طرحاں لکھدا ہے اتے انج حوالہ اسیں اسد سلیم شیخ ہوراں دی کتاب 'Dulle-Di-Bar' دے پنا 47 توں لے رہے ہاں ۔

اعتزاز احسن لکھدے ہن:

"Though Dulla Bhatti's resistance couldn't change the fate of the peasants yet, it resulted in granting more sovereignty and privilege to the local land owners. Moreover, the rulers keeping in view the rebellion of the peasants, considered it better to provide concession in order to win favour. If relentlessness had prevailed among the peasants, the empire would have ruined, having been weakened by severe resistance, the government was compelled to adopt a compromising attitude with the peasants."

پنجابیاں اندر مغلاں وروودھ نفرت جس نوں پنڈی بھٹیاں دے راجپوتاں نے کسانی

بغاوت وچ بدل دتا جس دی اگوائی دُلا بھٹی اتے اس دے ساتھی کر رہے ہن ۔ اسد سلیم شیخ Dulle Di Bar دے پنہ 48 تے ایس طرحاں لکھدے ہن :

"The Brutal attitude of the royal force and resistance of the Punjabi Peasant left indelible imprints on the minds of the people, who nursed a grudge against the rulers of Delhi. The moghal considered themselves descendants of Chughtai Turks. therefore they were contemptuously called 'Chughta'. The very word became the symbol of a plundering landlord and cruel tyrant. In short Dulla Bhatti is a celebrated and brave character of mid Punjab for all ages. No storm of time could wipe out his name from the annals of history. No doubt Dulla Bhatti introduced People's Rule. That's why even after the expiry of four centuries the masses remember him. this matchless character revolted against cruelty. He still lives in the hearts of the brave Punjabis."

نجم حسین سید اپنے لیکھے مطابق دُلے بھٹی اتے شاہ حسین دی مطلب دو نابراں دی اتہاسک گٹ بندی (Historic United Front) انج بیان کردے ہن ۔

"دُلا شاہی حکم دے گھر نوں باہروں دھاوا کر کے ڈھاون چڑھیا ہے، لال (شاہ) حسین اندروں لامبو لا کے پھوکنا لوڑدا ہے ۔ ایویں نہیں اوہ سولی ویلے دُلے دے ساہمنے ہویا..... کھیڑیاں دے کوٹ تخت لاہور نوں دوپاسیں گھیرا ہے ۔ باہروں دُلا نمانیاں تے ہینیاں دیاں فوجاں بنھ کے ایہندے کنگرے ڈھاون چڑھ پیا ہے، تے اندروں لال حسین فقیر دے بول تے دھمالاں ایہد یاں کندھاں نوں سنھ پئے لاوندے ہن ۔"

تخت لاہور دا لکھاری نجم حسین سید دُلے دی گل کردا کردا بہت وشال گھیرا گھت کے بڑے روچک ڈھنگ نال مغل شاہی دے کردار دی گل کردا ہے ۔

سینکڑے سال توں امیراں وزیراں اہلکاراں سوداگراں، عالماں چاکراں دی روزی روٹی مغلاں دی خوشامدی نال جُڑی پئی سی۔ شہر مغلاں دے ٹھانے بنے پئے سن۔ لوکاں دی زندگی دی گزر مغلاں دی مرضی نال چل پھر رہی سی۔ سبھ کجھ مغلاں دے رحم دکرم تے منحصر ہو چکا سی۔ بُولے وِچ دتی دھون جے کوئی ڈُھڈ مارن دی ہمت کردا، دھون لاہ دِتی جاندی سی۔ چاروں پاسے مغلاں دی جی حضوری ہو رہی سی۔ اتیاچار، ظلم، ستم، لُٹ مار سبھ کجھ ہو رہیا سی پر نہیں، کسے نے وی ہر نہ چکیا، اوس طرحاں آواز بلند نہ کیتی جیویں گورو نانک صاحب نے مغل بابر دے ظلم خلاف اپنی بانی راہیں مغل بادشاہ نوں ونگاریا سی۔

تاں ہی تاں سر محمد اقبال نوں لکھنا پیا کہ کیویں گورو نانک توحید دی آواز بن کے ایس سنسار وِچ آئے تے گنج اوس مردِ کامل دی آواز نے غفلت دی نیند وِچ سُتے ہندوستان نوں جگایا سی:

'پھر اُٹھی آخر صدا توحید کی پنجاب سے

ہند کو اِک مردِ کامل نے جگایا خواب سے'

(سر محمد اقبال)

ساندل بار دے بھٹیاں نے اپنے ڈھنگ طریقے نال بابر، ہمایوں تے اکبر (تن پیڑھیاں) نال آڈھا لایا۔ جنگجو لہجے نال مغلاں دے گھوڑیاں دیاں لگاماں نوں ہتھ پائے تے اُپر پیاں مہنگیاں پنڈی بھٹیاں دیاں بنیاں کاٹھیاں دیاں پیٹیاں نوں اپنے تکھے داتراں نال وڈھیا۔

سُتیاں ہویاں بولیاں نوں جگاون لئی بھتی دیر کھڑکا دڑکا کرنا پیندا۔ کسے چرجیوی مثال نوں قایم کرن لئی آپا وی وارنا پیندا۔ لوک دھارا وچ لمبے سمیں لئی لوکاں دے دِلاں اندر وسے رہن لئی لاٹ دو آلے پتنگے دی طرحاں وی سڑنا پیندا۔

'آئینِ اکبری' اکبر سمے دی مشہور کرت جس نوں ابوالفضل نے لکھیا:

ایس وچ کِتے ایہہ حوالہ نہیں ملدا کہ اکبر تے اوس دا وزیر بیربل پنڈی بھٹیاں

دے علاقے وچ شکار کرن جاندے تے اپنے گھوڑے ہرناں دے جوڑے مگر لا لیندے نے تے آخر دُلے دے باغ وچ پہنچدے نیں۔ اودھروں دُلا آن پہنچدا ہے۔ بادشاہ اکبر دا ڈر جانا پر بیربل چترائی کر کے متھے اُتے تلک لا لیندا۔ دُلے دے باپ دادے دیاں صفتاں دے پل بنھدا۔ دُلا خوشی نال دوہاں نوں دان دیندا۔ وداع کردا۔ پر اوہ جان ویلے دھوکھا کردے تے دُلے دے گھوڑے دی دُم تے کن کٹ دیندے۔ دُلے دا لال پیلا ہونا تے غصے وچ بادشاہ اکبر تے بیربل دی داڑھی مچھ ہی کٹ دینی۔

حد ہی ہو گئی! اکبر اینا ہی بے بس سی۔ ایہہ راجے مہاراجے کدے وی کلے کارے جنگلاں بیلیاں وچ شکار کھیڈن نہیں سن جایا کردے۔ ایہناں نال تاں پوری پوری واہر اتے ہتھیار بند سپاہ سلار ہوندے سن۔

کشن سنگھ عارف دا قصہ دُلا بھٹی پڑھن نال پڑھن ہاراں نوں مزہ تاں ضرور آؤندا ہووے گا تے اوہ لکھاری دی بلے بلے وی کردے ہون گے۔ پر اِک سوال جو ساڈے موہرے دند چڑا رہیا ہے کہ اجیہے کردار جو کدھرے صدیاں بعد پیدا ہوندے نیں، اوہناں نال انصاف کس نے کرنا سی جاں کیتا؟ کیوں تتھاں نوں، گھٹناواں نوں واقعیات نوں توڑ مروڑ کے پیش کیتا گیا۔ کیوں دُلے بھٹی نوں بونا بنا کے پیش کیتا گیا؟ کیہڑی مجبوری ہوندی اے جدوں کوئی لکھاری اپنی ضمیر مار کے تتکالی حاکم شاہی دا موہرا بن کھلوندا ہے۔ہاں، شاید ایس لئی کہ اوس دیاں آؤن والیاں پشتاں دا روٹی ٹکی چلدا رہوے۔

لوک جو پڑھن سنن گے اس تے یقین کرن گے۔ ایہناں سمیاں وچ لکھن والے دی گھٹ ہوندے سن تے پڑھن والے وی۔ لکھن والے ایویں ہوا وچ تیر ماری گئے تے واہ واہ کھٹی گئے۔ ایہہ سراسر بے انصافی اتے سچ توں مونہہ موڑنا ہے۔ اِک وار پرچلت ہوئیاں روایتاں دا سلسلہ پھر ایس نوں ٹھیک محاذ تے لیاؤنا جاں ٹھلھ پاؤنا بڑا اوکھا ہوندا ہے۔ ایہناں لکھاریاں دا پانی وی دودھ توں مہنگا وک گیا پر وقت نے سیالکوٹ دیاں مجھاں دا دُدھ پانی توں وی سستا بنا دتا۔

آ ڈ گل کر دے ہاں جو شاید قاری وی اُڈیک وچ ہون گے ڈُلے دے پروار بارے ۔ ڈُلے دے ویاہ بارے وکھ وکھ راواں ہَن ۔عام پرچلت روایت مطابق ڈُلے دیاں دو بیویاں پُھلراں اتے نوراں سن ۔ تن پتر سن جیہناں دے نام جہان خاں، کمال خاں اتے نور خاں سن ۔ دو بیٹیاں سلیمو اتے بخت النسا ۔ جہان خاں دا اگلا خانوادا پنڈی بھٹیاں دے نال ہی ڈُلے کیلے پنڈ وچ وس رہیا ہے ۔ پہلی ویر ڈُلے دیاں پیڑاں لبھن لئی لیکھک ایسے پنڈ آیا سی تے سماں سی بھر سیال 4 نومبر، 2006 ۔

کنج آ ڈنا ہویا؟

اِک بچپن دا سپنا سی ۔ جدوں پنڈاں دیاں میلیاں چ ہیر وارث شاہ، مرزا صاحباں، ڈلا بھٹی، جیمل فتح دے قصے لے کے پڑھنے تے ترنگاں پیدا ہونیاں کہ کدوں کوئی سبندھ بنے تے اوہناں جوہاں تے پنڈاں وچ جایئے جتھے پنجاب دا بے مثال لوک اتہاس رچیا گیا ۔ امریکہ توں سدھے لاہور پہنچے ۔ ہور اتہاسک ستھان ویکھن مگروں واری آئی کرتار پور، ایمن آباد (پرانا نام سَید پور) جان دی ۔ ویسے تاں کرتار پور راوی کنڈھے لیکھک دے بھارتی پاسے والے پنڈ توں وی دسدا سی پر اج تاں ایس بابے نانک دی مٹی نوں متھے لاؤنا سی ۔ لاہور توں سویرے 7 وجے کرتار پور 130 کلومیٹر دی واٹ قریب تن گھنٹے لگے ۔ دریا دے نیڑے ہون کر کے دھند سی ۔ گردوارے دے باہر پاکستان رینجرز سن ۔ پچھ گچھ پچھوں اندر گئے ۔ بابے نانک نال جان پچھان کرن دی کوشش کیتی ۔ جیویں جنگل وچ منگل سی ۔ باہر اوہ کھوہ جس دا پانی بابا نانک اپنے کھیتاں نوں لا کے جو کجھ پیدا ہوندا اوس نال لنگر چلاؤندے اتے بھائی مردانے دی رباب نال الٰہی بانی دا گائن کر کے لوکاں نوں جیون جاچن دا بھید دسدے ۔ ایس توں بعد ایمن آباد گئے تے تن گردوارے روڑی صاحب، جس تھاں توں گورو نانک صاحب نوں بابر نے گرفتار کیتا۔ دوسرا چکی صاحب، جتھے گورو صاحب نے چکی پیسی تے تیسرا بھائی لالو دی کھوہی، اوہ ستھان جتھے گورو صاحب نے :

جیسی مے آوے خصم کیہ بانی، تیسڑا کری دھیانُ وے لالو۔۔"

رچی سی۔

ہُن تک شام ہو چکی سی۔ فیصلہ تاں سی جھنگ جان دا۔ پر واٹ لمیری سی تے علاقہ وی کوئی بہتا محفوظ نہیں سی۔ جھنگ جانا ملتوی کرنا پیا پر میں ضد پھڑلئی کہ جے جھنگ نہیں تاں پنڈی بھٹیاں ضرور جاواں گا۔ ڈرائیور نے اپنی بے بسی ظاہر کیتی کہ اوہ کدے پنڈی نہیں گیا تے نہ ہی بہتا راہاں دا بھیتی اے۔ دوسرا، ہنیرا پسر چکا سی۔ کوئی وی سمت نہیں سی سوائے میرے تے اخیر سبھناں نوں گل منی پئی۔ جدوں موٹر وے 2 توں پنڈی بھٹیاں دے اردو اتے انگریزی وچ سائین پڑھے تاں انج محسوس ہویا جیویں کسے عمراں دے وچھڑے یار بیلی نوں ملن جا رہے ہوئیے۔ دل وچ عجب اُمنگ تے چاء جیویں کوئی تہانوں گلوکڑی وچ لین لئی اپنے پنڈوں باہر اُڈیک رہیا ہووے۔ دُلا بھٹی/ 92 فیر اِک دم سوچیا جتھے ایس سمے جا رہے ہاں نہ اوتھے کوئی واقف، نہ کسے نال کوئی سانجھ، تے اُپروں ہنھیرا اتے سبھناں لئی انجانی تھاں۔

پر جدوں ارادے پربل ہوون، کُجھ کرن دی تڑپ ہووے پھر راہ وی نکل آوندے نے تے نویاں پیڑاں وی بن جاندیاں۔ ہواواں رخ بدل لیندیاں نیں۔

چلو کوئی نہیں، بھاویں تھاں وی اوپری اے، کوئی واقف کار وی نہیں پھر کیہ ہویا؟ دُلا بھٹی کیہڑا پنڈی بھٹیاں دا ہی سی۔ اوہ تاں پورے ساندل بار دا، پورے لہندے پنجاب دا ہے۔ نہیں سچ، اوہ تاں پورے چڑھدے پنجاب دا وی اے۔ اوہ تاں نہ لہندے دا، نہ چڑھدے دا، اوہ تاں ہر نوجوان دی دھڑکن وچ ہے۔ بس اوس نوں پچھانن دی لوڑ اے۔ ایہہ پنڈی ہُن میرا وی اے، تیرا وی اے۔ دُلا کیہڑا ونڈیا پیا اے۔ جے ظالماں نے دھرتی ونڈ دتی لوک ونڈ دتے پر اوہ دھرتی دی مہک تاں نہیں ونڈ سکدے، لوکاں دے دِلاں اندروں پیار محبت تاں ختم نہیں کر سکدے۔ دُلا تاں ہُن پنجاب دے ہر پنڈ وچ اے ہر گھر وچ اے۔ دُلا تاں ہوا وچ وی ساہ لیندا پیا۔ پھر کیہ

ہویا آپے سانوں مل پؤ ۔ وچاراں وچ غوطے کھاندا کھاندا اودوں جاگ پیا جدوں ڈرائیور نے اکدم بریک ماری کیونکہ موہرے بجرا ڈونگھا ٹویا سی ۔ انج لگا جیویں ڈُلے ہوراں لاہوروں چڑھی آوندی مغلاں دی فوج نوں ایتھے روکن دا بندوبست کیتا ہویا ہووے ۔ اشارہ سی، اٹھ جاگ، آ گیا ای تیرے بچپن دے متر بیلی دا پنڈ ۔ ذرا تک کھاں چار چفیرے جس لئی کئی دہاکے لوچدا رہیا سیں ۔ کر لے چاء پورے ۔ پر کیہ کردا، ہُن تاں نھیرا ہو چکا سی ۔ ٹاویں ٹاویں ٹرک، جو پاکستان وچ اک وکھری پچھان نال دنیا وچ مشہور نے، آ جا رہے سن ۔ تھوڑا پنڈ والی باہرلی سڑک، جو اگانہہ چنیوٹ نوں جاندی اے، جا کے گڈی ہولی کر کے اِک موٹرسائیکل والے نوجوان نوں روکیا ۔ اوس نال سرسری گل بات کیتی کہ اسیں کوئی ایسا تال میل، جو ڈُلے بھٹی نال جڑیا ہووے، لبھ رہے ہاں ۔ گڈی وچ بیٹھے سردار دی ہرے رنگ دی پگّ تے نال بیٹھی خوبصورت پتنی ویکھ کے خوش ہویا ۔ کہندا، آ جاؤ میرے مگرے مگرے ۔ تھوڑا اگانہہ جا کے کھبے ول ہو ٹُرے ۔ قریب ڈیڈھ کلومیٹر گئے تے بڑے وڈے بوہڑ دے درخت لاگے جا رکے ۔ نوجوان کہندا آہ ساہمنے وڈا سارا دروازہ تے ایتھے ڈُلے دے خاندان دے ٹبر پئے وسدے نیں ۔

پر میں چاہاں گا تسیں میرے مگرے مگرے آئی جاوو ۔ سانوں خوشی ہووے گی تہاڈی چاہ پانی، روٹی دی سیوا کر کے ۔ میرا اگلا پنڈ ہے ایتھوں دو مربعے دی دوری تے ۔

اسیں اگے ہی بڑے لیٹ ہو گئے ۔ کدے ربّ نے چاہیا پھیر سہی!

چلو میں تہانوں اندر لے کے چلدا ہاں

شکرانہ بھائی جان مقامی بولی نال اگلے دی خوشی محسوس کردے نیں ۔ اسیں کل ہن پنج دی جگہ چھ جنے ساں ۔ اندر کھلی حویلی تے وڈی ساری ثبات جس وچ 76 سوتی منجیاں ڈٹھیاں ہوئیاں سن ۔ اوتھے جیویں پہلاں ہی محفل لگی ہوئی سی جتھے 108 جنے جیہناں وچ نوجوان، بزرگ اتے بچے وی سن ۔ حقے دی مہک چار چفیرے اپنا اثر پھیلا رہی سی۔

اسلام علیم۔

وعلیم اسلام سردار صاحب، سسری کال!

آؤ، کنج آونا ہویا ایڈے کو ہلے؟

جی کیتا پنڈی بھٹیاں ویکھن نوں، چلے آئے۔

کیہ خاطر کریئے؟

نہیں، کسے چیز دی لوڑ نہیں

اک بزرگ نے اک بچے دے کن وچ کجھ کیہا تے اوہ اوتھوں چلا گیا۔

اسیں چڑھدے پنجاب توں آئے ہاں۔ کجھ جانکاری دُلے بھٹی بارے لینی چاہندے ہاں، اگر آپ مناسب سمجھو۔

ویکھو اگے وی بڑے لوک تہاڈے ملک چوں آئے۔ آ کے بڑا کجھ پچھ پچھا کے چلے جاندے رہے۔ بمبئی توں فلماں بناون والے وی دو تن واری آئے۔ اللہ جانے، کیہ کردے نے گلاں باتاں کر کے۔

میں کجھ اپنے پچھوکڑ بارے، پڑھائی بارے، اپنے علاقے بارے اوہناں نال گلاں کیتیاں۔ اوہناں نوں محسوس کراونا لازمی سی کہ کدھرے امریکا امروکا توں نہیں بلکہ تہاڈے لاگوں ہی آہ راویوں پاروں آیا ہاں تے جٹاں وچوں ہاں۔ کسان دا پُتر ہاں۔

خیر گلاں باتاں دا سلسلہ شروع ہویا تے قریب ڈیڈھ گھنٹہ چلدا رہیا۔ پہلاں پانی آیا تے پھر کجھ چر بعد چاہ تے نال گھر دی بنائی مٹھیائی تے مٹھیاں۔ ہُن تک سارے کھل کے گلاں کر رہے سن۔ اوہناں دا مکھی جناب اصغر علی دُلے بھٹی دی 12ویں پیڑھی دا جانشین سی۔ اوس نے کجھ گلے شکوے سانجھے کیتے جیویں کہ اوہناں دے وڈ وڈیرے نوں ڈاکو لٹیرا، خونخار قاتل دسیا گیا تے لکھاریاں نے لکھیا۔ اوس دے مطابق اوہ سورمے بہادر راجپوت بھٹی سی جس نے غریب کساناں دی بانہہ پھڑی تے اپنے باپ دادے دے نقشے قدم تے تریا۔ اوہ بے سہاریاں دا سہارا بنیا۔ غریباں دی مدد کردا رہیا۔ اوس نے مغلیہ بادشاہی نال اکیوں کتی دا نیوندا پایا۔ اوہناں دے لاہوری تخت ساہمنے کھڑ کے

اوہناں نوں اوہناں دی اوقات یاد کرائی ۔ اوہ تاں ساندل بار دا شیر سی ۔ اوس نے غریباں دیاں بچیاں دے ویاہ اپنے ہتھیں کیتے ۔ ایویں تاں نہیں اج وی تہاڈے ساڈیڈے پاسے لوک سُندر مندریئے تیرا کون وچارا، ہو! دُلّا بھٹی والا گاوندے ۔

اساں بڑی اکاگرتا نال اوہناں نوں سنیا ۔ اوہناں دے روس اتے گلے شکوے وی ٹھیک سن ۔ کئی ویر صدیاں لگ جاندیاں، پرانیاں چلیاں آ رہیاں غلط پرچلت روایتاں نوں ٹھیک کرن لئی ۔ میں اوہناں نوں یقین دوایا کہ میں دُلے بھٹی تے پوری کھوج کراں گا اتے سچ کیہ اے اوس نوں ہو بہو چترن دا چارہ کراں گا ۔ نال ہی اوہناں نوں کیہا کہ وقت آون تے دُلے بھٹی دی یاد وچ وی کجھ نہ کجھ ضرور پنڈی بھٹیاں وچ بنایا جاوے گا۔

دُلے کی توں الوداع لین توں پہلاں جد میں پچھیا کیہ کسے نے ہن تک دُلے بھٹی تے کجھ لکھیا؟ اوہی موٹر سائیکل والے نوجوان نے دسیا کہ ہاں، پنڈی وچ اک کالج دے پروفیسر اسد سلیم شیخ ہوراں 'دُلے دی بار' کتاب اردو وچ لکھی ہے ۔ میں کیہا، کیہ اوہناں نوں ملیا جاسکدا؟ اوس کیہا، آؤ چلدے ہاں، ضرور کوئی حیلہ وسیلہ بنے گا ۔

جیویں کہندے نیں، جتھے چاہ اوتھے راہ ۔ واپس پنڈی بھٹیاں نوں پرتے ۔ کجھ میڈیکل سٹور اجے وی کھلے سن ۔ اِک توں پتہ کیتا کہ پروفیسر ہوراں دا گھر کتھے کو ہے؟ کہن لگا، پنج منٹ ٹھہرو ۔ اوس نے فون کیتا ۔ جھٹ وچ ہی دو جنے آن حاضر ہوئے ۔ ملاقات ہوئی، جان پچھان ہوئی ۔ اِک پروفیسر اسد سلیم شیخ تے دوسرے بشیر دیوانہ صاحب۔ اک گورنمنٹ ڈگری کالج پنڈی بھٹیاں دے وائس پرنسپل تے دوسرے سکول اُستاد تے ودھیا شاعر ۔ پروفیسر ہوراں دے گھرے چوبارے اُپر، جو پنڈی بھٹیاں دیاں بڑیاں تنگ گلیاں وچ شہر دے عین درمیان چاہ دیاں گھٹاں نال گفتگو چل رہی ہے ۔ میں اک منٹ وی اجائیں نہیں سی گواونا چاہندا ۔ میرے لئی ایہہ سماں جیویں کسے بڑے اوکھے امتحان وچ بیٹھ کے اوس نوں چنگا کرن وچ سی ۔ قریب ڈیڈھ گھنٹہ ایہہ ملاقات چلی ۔ گھردں ترن توں پہلاں انج محسوس ہو رہیا سی، جیویں اسیں اک دوسرے نوں چراں توں جاندے ہاں ۔

کجھ ڈونگھیاں وچاراں جو اخیر وچ ہوئیاں جیویں :

1. پروفیسر اسد ہوریں اپنی دُلے دی بارلے کتاب نوں انگریزی وچ چھپوآون

گے تے اوس نوں پر کاشت کرن دا پر بندھ میں کراں گا۔

2. دُلا بھٹی سنگت بنائی جاوے گی جس دے تحت دُلے دی یاد وچ ہر سال میلہ، سیمینار، ہونہار غریب بچیاں نوں سکالرشپ دتے جایا کرن گے۔

3. دُلے دی یاد وچ کسے چوراہے وچ اوس دا آدم قد بت لگایا جاوے گا۔ انج اسیں بناں کسے لکھت لکھا دے موہنہ زبانی کجھ وعدے/سمجھوتے کیتے تے قریب ادھی رات توں بعد جوہر ٹاؤن لاہور پہنچے۔ ایہہ سی دُلے بھٹی دے پُتر زہان خاں دا پنڈ دُلے کی، جتھوں میری کھوج دا سلسلہ شروع ہوندا ہے۔ آس امید ہے، تہانوں ایہہ سفر چنگا لگا ہوؤ۔

کمال خاں اتے نور خاں دیاں اگلیاں پشتاں ضلع سرگودھا، منڈی بہاؤ دین، گجرات اتے بجر علاقیاں وچ وس گئیاں۔

پنڈی بھٹیاں جو وعدے/سمجھوتے ہوئے اوہناں دا کیہ بنیا، ایس بارے ویروا اخیر وچ دتا جاوے گا۔ اینا چر تسیں اپنیاں قیاس آرائیاں لائی جانیاں

دُلا بھٹی دے پنج بھرا ہور وی سن۔ محمود، بہلول، سلار، بڈا تے آدم۔ محمود دی اولاد پنڈی بھٹیاں دے لاگے کنڈا، مرزا بھٹیاں اتے شاہ پور وچ آباد ہن۔ بہلول نے پنڈ بہلول آباد کیتا۔ بڈھا دی اولاد بڈھے کی بھٹی وچ۔ سلار دے تن پتر کرم داد، پھلالیاں اتے جلالیاں دیاں اولاداں حویلی کریم داد، چک بھٹی، کوٹ دلاور، سدو کی بھٹی، چھوٹی کریم داد، باقا بھٹیاں وغیرہ پھیلیاں ہوئیاں ہن۔

کسانی ٹبراں وچ ضروری نہیں سی ہوندا کہ پروار دے سارے بھرا ویاہے ورے ہوندے سن۔ کجھ گھراں دیاں مجبوریاں، کجھ زمین دی ونڈ دا خطرہ تے کئی ویر سانجھ بھیالی وی چلدی رہندی سی۔ لوک بڑے سدھے سادیے ہوندے سن۔ اج وانگ اگ ٹپنے تے اگ لگنے نہیں سن ہوندے۔ بند دروازے دے باہر جتی دی پچھان رکھی جاندی سی۔

عبداللہ یاں دُلّا

میرا ناؤں نہ دُلا رکھدی
مائی رکھ دیندی کجھ ہور نی

عبداللہ عربی دا شبد ہے جس دے کئی مطلب ہے سبھ توں اہم منیا گیا اللہ دا سیوک (Servant of Allah) مسلماناں وچ ایہہ بہت مشہور ہے ۔ پنجابی سبھیاچار وچ پرانیاں سمیاں توں ناں دا کو ناں پرچلت ہے ۔ لوک ان پڑھ ہوندے سن ۔ اوہناں وچ ول ونگ نہیں سن ہوندے ۔ چاہے اک دوجے دا عزت مانت تاں رکھدے سن/کردے سن پر چھوٹے ہوندیاں توں ہی اصلی ناں دا چھوٹا ناں بنا کے اک دوسرے نوں بلاؤنا عام ہوندا سی ۔ ایتھوں تک کہ کڑیاں دے وی نکے نام ہوندے سن ۔

کئی لکھاریاں نے دُلّا بھٹی دا جنم دا ناں عبداللہ خاں دسیا اتے رکھیا ہے ۔ کیہ ایس نوں دُلے دا مان ستکار کیتا جانیا سمجھیا جاوے؟ اوہ ایہہ وی کہندے نیں کہ کیونکہ دُلّا بھٹی مغلاں دا ویری سی اوہناں دے خلاف لڑیا ایسے کر کے اوس دی مشہوری نوں نیواں دسن لئی عبداللہ توں دُلا بنا دتا ۔ حنیف رامے اپنی کتاب 'پنجاب دا مقدمہ' دے پنا 144 تے انج لکھدا ہے:

The word "Dulla" is an abridged form of Abdullah. It is customary in the Punjab that in love and affection the name is shortened. Similarly the name Abdullah is often abridged as Dulla. But I smell contempt and disdain in this abbreviation. In fact, history was recorded during the reign of Moghal Kings and later on the British Imperialists gave it colouring according to their own motives. That's why it doesn't depict Abdullah as brave, valiant, and bold but brand him a rebel and robber. It appears indecency on the part of historians to distort and defame their heroes by nicknaming them.

جے ایہہ من وی لیئے دُلاّ بھٹی دا اصلی نام عبداللہ خان بھٹی سی ۔ جے ایہہ من دی لیئے بابا بندہ سنگھ بہادر دا نام چھمن داس سی ۔

جے ایہہ من وی لیئے چی گویرا دا اصلی نام ارنیسٹو گویرا لنچ سی ۔

جے ایہہ من وی لیئے ہینری میکارتی دا نام بلی دی کڈ وی سی ۔

تاں کیہ ایہہ لوک لوکاں دے چیتیاں وِچوں وِسر جاندے؟

جیکر ایجے لوک نائکاں نوں اوہناں دے ناواں دے چکرویو وچوں باہر کڈھ کے ویکھیے تاں یقیناً سانوں 'DER RAUBER NIKOLA SCHUHAJ' دے پنا 76-77 یاد آوندے ہن:

Man has an insatiable longing for justice. In his soul he rebels against a social order which denies it to him, and whatever the world he lives in, he accuses either that social order or the entire material universe of injustice. Man is filled with a strange, stubborn urge to remember, to think things out and to change things and in addition he carries within himself the wish to have what he cannot have - if only in the form of a fairy tale. That is perhaps the basis for the heroic sagas of all ages, all religions, all peoples and all classes.

جیویں لوک سورمیاں اُپر گیت، ٹپے، کہانیاں، واراں لکھیاں جاندیاں نے ایویں ہی سجاد حیدر مطابق دُلے بھٹی دے جیون اتے اوس ولوں ماریاں ملاں اُپر وی واراں لکھیاں گئیاں ۔ کدھرے دی اوہناں واراں وچ عبداللہ پڑھن نوں نہیں ملدا ۔ شاندار پنجابی بولی وچ جس طرحاں دُلاّ بھٹی نوں ترو تازہ تے جیوندا جاگدا چنہاں توں راوی، فیر راوی دے چڑھدے پاسے نارووال کرتار پر تک مغلاں دا پچھا کردا وسیا جاندا اوہ دُلا سی نہ کہ عبداللہ ۔ پنجاب وچ عام لاڈ نال ماپے اپنے بہادر پُتراں نوں میرا پت دُلا یاں دولا کہہ

کے بلاؤندے سُندے رہے ہاں ۔ اِک ہور وی جانکاری ہے کہ اِک پنڈ دا ناں دُلا وی ہے جو دُلاّ بھٹی دے ناں تے رکھیا گیا سی ۔ گوریاں دے راج کال وچ ساندل بار دے بھٹیاں دیاں ذاتاں دے شجرے وچ ایس دا ذکر ہے ۔

دُلا بھٹی دے باقی پنج بھراواں محمود بہلول، بڑاں، سلار، آدم کسے دے نام نال عبداللہ نہیں سی لگیا ۔ سو کہہ سکدے ہاں کہ دُلاّ بھٹی مقامی ثقافت رہن سہن، کھان پین، آپسی بھائی چارک سانجھ وچوں اُبھیا بہت پیارا نام سی جس دا عربی رنگ دے عبداللہ شبد نال کوئی سروکار نہیں سی ۔

چڑھ پیا دُلا سورما، ربّ دا ناؤں دھیا ۔

دُلے گھوڑی بھجائی زور نال، وچ جنگ دے وڑیا آ

'دُلے دی بار' دے پنا 35 مطابق دُلاّ بھٹی دے جنم توں لے کے محلہ نخاس لاہور پھانسی چڑھن تک جاں اکبر دے راج کال دے اتہاس وچ کدھرے وی دُلے بھٹی دا ویروا نہیں ملدا ۔ کیہ کدھرے مغلاں خلاف کسانی بغاوت دا قد ایڈا اُچا ہو چکا سی جو اتہاس دے پنیاں وچ درج نہ ہو سکیا؟ کیہ ایڈی طاقتور مغل حکومت لئی ساندل بار دے عام لوکاں دی بغاوت اوہناں لئی اوہی ثابت ہویا جو اج چڑھدے پنجاب دے کسان دلی نوں گھیرا گھتی ثابت ہو رہے ہن ۔ دُلے بھٹی توں بعد سینکڑے سال مغل ہندوستان تے راج کردے رہے ۔ اوہ جو کہندے رہے، لکھاری لکھدے رہے ۔ تے کوئی حکومت کنج سہن کردی کہ اوہناں ول کوئی، اُنگل کرے کوئی سوال کرے ۔ بس ایہی کجھ تاں اج وی بھارت اندر ہو رہیا ۔ موجودہ حکومت ہر ڈھنگ طریقے نال، ہر چانکی چال ورت کے لوکاں دے حقاں اُپر ڈاکے مار رہی ہے ۔ اوددوں وڈے وڈے جگیردار، رجواڑے، اہلکار ہوندے سن اج اوہناں دا ہی دوسرا روپ وڈیوڈے سرمائیدار، کارپوریٹ گھرانے اتے سیاسی لیڈر ہن ۔ ویلے نے اپنی چال نال ایہناں دے نام ضرور بدل دتے پر اندروں ایہناں اندر اوہی لٹ کھسٹ، ہیرا پھیری، ودھ توں ودھ منافع اتے سیاسی

طاقت اُپر قبضہ کرن والا خاصہ قایم ہے۔

ایہہ کہنا کہ دُلے نے اکبر دی بیگم دے وال کٹ دِتے جو ہرگز کوئی انسان جو تھوڑی بہتی سوجھ رکھدا، نہیں منے گا۔ پر ہاں، ساندل بار اندروں لاہور دربار لگان دیاں بھریاں بوریاں دا بند ہو جانا، اوہناں دے کاررواں لٹے جانے ضرور اکبر دی مچھ دا سوال بن گیا سی۔ ایہہ کم کوئی دُلا ہی کر سکدا سی، نہ کہ کوئی عبداللہ جس دیاں رگاں وچ مغل چغتیاں دا خون دوڑ رہیا سی۔

کسانی دے کِتے نال پورا گھر ٹبر، گلی محلہ، پنڈ تے پنڈ دا آل دووالا جڑیا ہوندا۔ ذرا سوچو کنے گھراں دا گزارا کسانی دے سرتوں چلدا۔ پنڈ وچ لوہار، ترکھان جتھے ہل، پنجالی سہاگا بناوندے اوتھے ہلاں دے پھالے، رمبے داتریاں وی چنڈیاں جاندیاں رہیاں، دندے کڈھے جاندے رہے ہن۔ سرنہوں، السی، تلاں دا تیل تیلی اپنے گھراں وچ بنائے کوہلو نال پیڑھ کے کڈھدے۔ مال ڈنگر دا پٹھا دتھا چھوٹے کساناں دیاں پیلیاں بنیاں توں کھوت لیا جاندا۔ مجھاں گاواں دے دودھ دا آدان پردان پنڈ وچ ہی ہو جانا۔ پھل سبزیاں، گڑ شکر پنڈ وچوں ہی حاصل ہو جانا۔ خراساں موہرے بلد جھوٹے اوٹھنے جوڑ کے کنک مکی دا آٹا پیس لینا۔ چھوٹیاں چھوٹیاں کریانے دیاں دُکاناں توں لون تیل گرم مصالے وغیرہ مل جانے۔ گھر دی کپاہ ویل کے وڑیویں جیہناں توں پشواں لئی کھل تیار کر لینی۔ جُلاہاں دیاں کھڈیاں تانیاں توں کپاہ رُوں پنج کے کپڑا تیار کر لینا۔ ایسے توں کھیس رجائیاں، کھیسیاں، جھگے چادراں بن جانیاں۔ عجیب طرحاں دا تانا بانا کھیتی نال بجھا پیا ہوندا سی۔ قریب ہر گھر دی ضرورت پنڈ وچوں ہی پوری ہو جانی۔ تے جدوں کسانی کرن والے خوش اودوں سارا پنڈ خوش ہوندا تے جد کسانی نوں اوڑ نے جاں ہڑھاں نے مار لینا اودوں ہر چیز اپنے مول توں بل گئی لگدی۔ کھیتی کتے نال انسان دی ہوند، اوس دی نسل، اوس دی عقل، اس دا کھان پین، رہن سہن، بول چال جڑیا ہوندا۔ اج اوسے نوں بچاون لئی دُلے بھٹی ولوں وِڈھی لڑائی نوں ہور اگلے پڑاء تک لجان لئی پورا اُتری بھارت اتے

باقی صوبے اپنا کسانی سنگھرش لڑ رہے ہن ۔ جے مغلاں سمیں دی حکومت نےساندل بار دے یودھیاں نوں لٹیرے، ڈاکو، بدمعاش، قاتل، راج ستا دے دوروہی غدار کہہ کہہ گردانیا سی اوویں ہی اج وی دِلی تخت تے بیٹھے ہندوتوی ایہناں بھولے بھالے کساناں جیہناں وچ بچے بچیاں، نوجوان تے بزرگ وی شامل ہن کدے دکھ وادی، ات وادی، دیش دھروہی، نکسل وادی، خالصتانی، گینگسٹر کہہ کہہ نہیں تھکدے ۔ ٹی۔وی۔ میڈیا، پرنٹ میڈیا، بہت سارا پترکاری بھائی چارا ایہناں حاکماں دیاں اشاریاں نال چل رہیا ۔ گھٹ گنتیاں ایس دیش دے کسے حصے وچ وی محفوظ نہیں ہن ۔ بڑے بڑے پڑھے لکھے، ایہناں ان پڑھ عقل دے انھیاں نے بونے بنا کے رکھ دتے ۔ جنی لٹ کھسٹ اج بھارتی سیاست وچ اپنے پیر پسار چکی ہے اینی شاید ہی پہلاں کتے ویکھی گئی ہووے ۔

کہن نوں تاں بھارتی سیاسی سسٹم نوں جمہوری ڈھانچے دا نام دتا گیا ہے پر جیکر اج دے سندربھ وچ ویکھیا جاوے تاں ہر بھارتی صرف اک ووٹ بن کے ہی رہ گیا ہے۔ مطلب گنتی وچ اوہ صرف تے صرف اِک نمبر ہی ہے ۔ اوس دی زندگی کیویں گزر رہی ہے؟ اوس دے بچیاں دی پڑھائی لکھائی، صحت سہولتاں، اوہناں دا مستقبل، سبھ کجھ ہنیرے وچ ہے تے ایہناں حاکماں نوں کسے دا فکر نہیں، صرف تے صرف اپنا فکر ہوندا ۔ تھوڑے سمے وچ امیر بنن دی اینی لالسا دِلی دے چار چفیرے گھیرا گھتی اُتری بھارت دے کسان، جیہناں وچ سبھ توں پہلاں پنجابی کساناں نے پہل کیتی اج کسانی اُلٹ بنائے گئے قنوناں خلاف چل رہی جدوجہد دا پیغام پورے بھارت اندر پہنچ چکا ہے ۔ اینا ہی نہیں، پوری دنیا دے ملکاں اندروں، جتھے جتھے وی پنجابی رہندے ہن، کسان جدوجہد نوں حمایت مل رہی ہے ۔ باہرلے ملکاں توں پنجابی پیسے دھیلے نال مدد کر رہے ہن ۔ پنجابیاں دا اپنی مٹی نال پیار جگ ظاہر ہے ۔ کھیتی پردھان صوبہ ہون کر کے سچے پنجاب واسیاں ولوں سہیوگ دتا جا رہیا ہے ۔

کسانی کھیتی کرت نال لوکاں دا قدرت نال سدھا تعلق جڑ جاندا ۔ زندگی وچ سخت

محنت نال سجتا، ٹھرہما، حلیمی، مٹھاس آ جُڑدی ہے ۔ پھر بندہ قدرت دے نظاریاں نال اِک مِک ہو کے ربی رنگ وچ رنگیا رہندا ۔ انج اندر دی میل وی ختم ہو جاندی اے تے ہر پاسے کھیڑا بن جاندا اے ۔ نکلی پُنا اتے وکھاوا سرنہیں چکدا جد ہتھاں وچ چنڈیاں اتے پیراں وچ بیائیاں پین ۔ تڑکے اُٹھ کے ربّ دا ناؤں دھیا کے جد کسان اپنے کھیتاں دی ہریاول نال جا کے گلاں کردا اوددوں اوہ سچی بھگتی کر رہیا ہوندا ۔ اوددوں اوہ بادشاہ ہوندا ہے تے جد کوئی اوس دی بادشاہت نوں ونگاردا تاں پھر اوہ اپنے ہل دے پھالے نوں ہتھیار بنالیندا ۔ فیر اوس دے سر دی پگّ مڑاسا بن جاندی اے ۔ اوہ گھر آئے دشمن نوں وی پانی دھانی پچھدا اے پر جد اوہی دشمن اس نوں میدانے جنگانے وچ ٹکردا اے پھر اوہ اکیاں توں اکتی وی پاؤندا اے ۔ بھیڑ پین تے ایہہ لوک اک ہو جاندے نیں۔ اِک دوسرے دیاں مصیبتاں رل کے جھل جاندے نیں۔ ایہہ دِلی کسانی مورچے نے ثابت کر دتا ۔ کنج سارا پنڈ اک کسان دی فصل وڈھ رہیا، سانبھ رہیا اس دے گھر پا رہیا ۔ فیر دوسرے کسان دی فصل نوں پانی لا رہیا، کھاد پا رہیا ۔ فیر تیسرے دے گھرے پشواں لئی پٹھیاں دا پربندھ ہو رہیا ہے ۔ کیویں کے کسان دی جد مورچے تے شہیدی ہو جاندی اے تاں آپ مہارے ہی لوک پتہ نہیں کتھوں کتھوں آ کے دکھ وچ شریک ہوندے نیں۔ پیسے دھیلے نال مدد کردے نیں۔

نوجواناں دا اتھاہ جذبہ کوئی رُکتوں تے کوئی رُکتوں ۔ پہلاں کدے نہیں ملے ہوندے پر جد کسانی اندولن وچ ملدے نے تاں لگدا جیویں صدیاں دے وچھڑے مل پئے نیں۔ جیویں اوہناں اندر دُلے دی روں آن سمائی اے ۔ انج گلے لگدے نیں جیویں اکو ماں باپ دے جائے ہوون ۔ پتہ کیوں؟ کیونکہ اوہناں دا مسئلہ اِکو ہے ۔ اوہناں دے وجود دا سوال اے ۔ بس ایسے دی وصولی لئی میدان وچ آن اُترے نیں ۔ ایسے وجود دا سوال اوددوں سی جد ساندل بار اندر مغلاں نوں گھیر گھیر کے ماریا جا رہیا سی: مسئلہ اوددوں وی ستھاپتی اُلٹ سی تے مسئلہ ہن وی ستھاپتی اُلٹ ہے ۔ دُلے اوددوں وی پیدا

ہوئے، ڈُلے ہن وی پیدا ہوئے ہن تے اگانہہ وی ہوندے رہن گے۔ ہاں، وقت نال نام بدل جایا کردے نے۔ کدے دُلا بھٹی، کدے رائے احمد کھرل بھٹی۔ کدے کرتار سنگھ سرابھا کدے بھگت سنگھ۔ کدے اشفاق اللہ خاں تے کدے اودھم سنگھ، کدے چندر شیکھر آزا، وت کدے بی۔ کے۔ دت تے کدے.....

ایہناں سبھناں دی ہونی اِکو جیسی ہے۔ مرنا ایہناں سبھناں نے ہے۔ پر ایہناں دی موت لکھاں کروڑاں توں نویکلی ہوندی ہے۔ ایہہ مر کے زندہ ہو جاندے نیں۔ ایہہ دھرم، جات پات، رنگ روپ، اوچ نیچ توں پوری طرحاں مکت ہوندے نیں۔ اصل وچ ایہہ سچی عبادت کرن والے ہوندے نیں۔ ایہہ کسے طرحاں دیاں ولگناں دے گھیرے وچ نہیں آؤندے۔ ایہہ سرحداں توں مکت ہوندے نیں۔

ویلے دی ڈاڈھی منگ نے ہن ایہناں اندر نویں وچار دھارا، نویں گل تے نویں ڈھنگ لے آندے نے۔ ہن ایہہ جیویں افضل احسن رندھاوا دوابا دے پنا 96 تے لکھ گئے نیں ایس نوں منن توں انکاری نے۔ اس نے جو لکھیا؟ آہ پڑھ لو:

بکرے کھانیا
شراباں پینیا
لدھی دیا پترا، مر جاؤں گی ٹکراں مار کے

جٹ دا پتر تے جمدا ای جفر جالن لئی اے۔ ہل دی جنگھی توں جدا ہوندا اے تے اوہنوں کھوپے لا کے خراس جوء دیندے نیں تے اوہ مرن تیک اوداں ہی خراس نال جپا وگدا رہندا، ہر پھیرا پچھلے نالوں چنگا تے تیز۔ دُکھاں تے سکھاں دے گڈے جپے ہوئے نوں نہ جولاسٹن دا حکم اے، نہ لیک پاڑن دا۔ وڈیاں دی بنائی ہوئی اوہدی ہر لڑائی اپنے نالوں کتے تگڑے تے کتے زوراور نال ہوندی ہے، پر نہ ہار منن دا اوہنوں اختیار اے، نہ موُنہوں بولن دا۔ ایہہ سارا علم اوہندے لہو وچ ہوندا اے، تے لہو اوہ اپنے وڈیاں کولوں لیندا اے۔ تے انج ہی دکھاں نال گھلدا گھلدا اوہ زوراور ہو جاندا اے۔ ہوڑھ مت وچ

ساری عمر پٹھا خوہ گیڑ دیاں گیڑ دیاں، ہسدا کھیڈ دا اوہ اپنی عمر لنگھا دیندا اے ۔ تے جس طرحاں خوش خوش اوہ ایہہ میلہ چھڈ جاندا تے اپنے آون والیاں لئی اپنے قصے کہانیاں چھڈ جاندا اے ۔"

سمیں نے کروٹ بدلی ۔ بیرم خاں نے اکبرنوں ہمایوں دی موت مگروں یکدم کلانور دے باہر وار اُتر پوربی پاسے باغاں وچ اِک اُچا تھڑا اُسار کے مغلیا سلطنت دا تیسرا بادشاہ اعلان کر دتا ۔ ایہہ 14 فروری 1556 دا دن جد اکبر 14 سال دا سی ۔ دسدے جایئے کہ چاہے اوہ پرانا تھڑا تے نہ ہی اوہ باغ رہے پر ہاں قریب 15 کو مرلیاں دی چار دیواری دے درمیان اک اچا تھڑا ضرور بنیا ہویا ہے ۔

سوری بنس دا چھیواں حاکم سکندر شاہ سوری دوبارہ لاہور تے قابض ہون 80,000 پٹھانی فوج لے کے لاہور پہنچیا جتھے اوس دا ٹاکرا مغل جرنیل خضرخواجہ خان نال ہویا ۔مغل پچھے ہٹ گئے تے دِلی توں اکبر دی امداد اڈیکن لگے ۔ جتھے ایہ ہیمو وردوھ لڑ رہیا سی، ہیمو لاہور دے سپنے لے رہیا سی ۔ اودھروں کابل توں اکبر دے ساک سنبندھی وی لاہور تے اکھ رکھی بیٹھے چلے آ رہے سن ۔اکبر کئی پاسیاں توں گھریا پیا سی پر اوہ کسے طرحاں وی لاہور نہیں سی گنواؤنا چاہندا ۔ ہندوستان تے راج قایم کرنا پہلاں لاہور نوں قبضے ہیٹھ کرنا ضروری سی ۔ ایوں کہہ لو، لاہور ہندوستان دی چابی سی ۔

بیرم خاں ہیمونوں ختم کرن لئی اگے ودھیا ۔ اوس نے ویکھ لیا سی کہ اکبر ہیمونوں جانوں نہیں سی مارنا چاہندا تاں اگے ودھ کے اس نے ہیمو دا سرقلم کر دتا ۔ ایہی ورتارا بیرم خاں سوری بنس دے آخری حاکم نال کرنا چاہندا سی پر اکبر نے اوس نوں بنگال چلے جان لئی راہ دے دتا جتھے اوس دی موت ہوگئی ۔

'اکبرنامہ' توں پتہ چلدا کہ بیرم خاں اپنی حدتوں کجھ زیادہ آزادی لے چکا سی تے اکبرلئی پریشانی بندا جا رہیا سی ۔ دِلی دے گورنر تاردی بیگ خاں دے قتل نے اکبرنوں بیرم خاں دے پر کٹن لئی مجبور کر دتا ۔سبھ توں پہلاں اکبر نے ملاں میر محمد دا تبادلہ کیتا

جیہڑا بیرم خاں دا دھار مک گورو سی ۔ غصے وچ بیرم خاں کجھ فوج لے کے کہ میں بنگال نوں جا رہیا، اصل وچ لاہور نوں ہو ٹریا۔

پر انج بیرم خان نے کیوں کیتا؟

جیکر اسیں ابوالفضل مطابق ویکھیے تاں بیرم خاں لاہور دے چنگے امیر دیوپاریاں نال اپنے تعلقات بنا چکا سی جیہناں دا لاہوروں چلدی سیاست اتے کافی اثر سی ۔ مغلاں لئی پچھّم پاسے دے خطریاں نال نجٹھن لئی لاہور ہی اڈا ودھیا سمیں تے ایتھوں بیرم خاں دا منفی ہونا، اکبر لئی لازمی سی ۔ اکبر نے بیرم خاں نوں سنیہا گھلیا کہ ہُن میں 18 سال دا ہو چکا ہاں تے اوس نوں کسے دی صلاح دی لوڑ نہیں ۔ ہُن بیرم خاں اپنی رہندی عمر مکے جا کے بتیت کرے ۔ اوس نوں پنج ہزار روپے مہینے دا خرچ دتا جاوے گا ۔ ایس درمیان کجھ چنگے دھناڈھ دپاری لاہور چ پھڑے گئے ۔ بیرم خاں مکےّ نوں روانہ تاں ضرور ہویا لیکن سمندری تٹ توں جہازے چڑھن توں پہلاں ہی اِک افغانی نے اوس نوں جہازے چاڑھ دتا ۔ کیہ اوس پچھے اکبر دا ہتھ سی؟ ہو سکدا ہے تے نہیں وی ۔ اک سوال ہور کسے لئی چھڈ دے ہاں ۔ کورٹ دا سارا عملہ فیلا بدل دتا گیا تے اکبر 19 سال دی عمر وچ اک راجا پُورن مل دی لڑکی نال شادی کردا ہے ۔ اکبر دا متریا بھرا حکیم مرزا کابلوں لاہور نوں روانہ ہو چکا سی پر دوسرے پاسے اکبر دی بھاری فوجی طاقت نے لاہور نوں چارے پاسیوں آن گھیرا گھتیا ۔ بس پھر کیہ سی، کابلی فوج نوں واپس پٹھے پیری مڑنا پیا۔

11 مارچ 1579 نوں اکبر کابل اندر داخل ہویا تے اک ہندو راجپوت نوں اوتھوں دا گورنر تھاپ کے آپ لاہور مڑ آیا؟ بس ایہی اوہ سال سن جد اکبر نوں فتح پور سیکری توں اپنی راجدھانی لاہور بناوَنی پئی ۔ 5000 ہزار بکتر بند ہاتھیاں دا قافلہ اتے بھاری مغل فوج نے لاہور آن ڈیرے لائے ۔ اکبر دا سبھ توں پہلا اتارا/ڈیرہ دریا راوی وچکار سکے میدان وچ کیتا گیا ۔ ایہہ سال سی 1582 تے لگاتار تن سالاں دے سوکے نے لوکاں دا جیونا دوبھر کر دتا ۔ لوک بھکھے مرن لگے ۔ اکبر نے ایہناں لوکاں نوں لاہور قلعے دی پکی

اُساری لئی دن وچ دو ویلے دی روٹی نال کم تے لا لیا ۔ ایہی اوہ دن سن جد دکھی ہوئی لوکائی گورو ارجن صاحب کول زمینی لگان توں راحت لئی پیش ہوئی سی ۔ پچھے دس چکے ہاں۔

سائیں ذرا دسیں کھاں داتا گنج بخش دے ڈیرے وانگوں ہندو پیر نانک نے کوئی ڈیرہ کریا سو۔"

"ہاں دُلیا، اوہناں دی اگانہہ پیڑھی پئی چلدی اے ۔"

" کتھے سو؟"

"دُلیا نانک پیر نے تساں وانگرو واہی جوتی کیتا سو کرتار پور راوی سنگ" ایڈا پیر تے کیہڑے کمیں ...."

"نہیں دُلیا، اوہدیاں رمزاں اوہی جانے! سُنیا، کہندا ہوندا سی، اپنے ہتھیں کرت کمائی کرو۔ فیر اوس نوں غریب غربیاں نال ونڈ کے کھاؤ تے اللہ تعالیٰ دا سچے دلوں نام دھیاؤ ۔"

"اوس نے واہی جوتی کیوں پھڑی سی؟"

" کہندے، واہی جوتی سبھ توں اتم کم کار سو ۔ کیونکہ ایس وچ ہیرا پھیری نہ سی، کھوٹ نہ سی ۔"

بڑا سچا مرد تھا کسی کو نہ بخساں ۔ مسلمانا کو بولا، اگر مسلمان ہو تو سچے مسلمان بنو اگر ہندو ہو تو سچے ہندو بنو۔

پھر آپ کون ہوا سائیں؟

نہ ہم ہندو نہ مسلمان ۔۔ اللہ رام کے پنڈُ پران

حج کابے جاؤن تیرتھ پوجا ۔۔ ایکو سیوی اوُر ن دوجا ۔۔

پوجا کروَن نواج گجارؤ ۔۔ ایک نرنکار لے ردے نمسکارؤ ۔۔

ورت ن رہوَن مہ رمدانا ۔۔ تِس سیوی جو رکھے ندانا ۔۔

ایکو گسائی اللہ میرا ۔۔ ہندو ترک دہاں نبیرا ۔۔"

(سری گورو گرنتھ صاحب، 1136)

ایہہ اوس اللہ دے بندے دے بول سن ۔

"سائیں ایسے فقر دے ڈیرے چلیں گے، دعا کریں"

"چنگا ڈُلیا شیرا، توں ذرا سنبھل کے چلسیں"

"ربّ راکھا!"

"سائیں اک ہور گلّ کرساں"

" کر ڈُلیا"

" کیہ پتہ سائیں مغلاں نال لڑدیاں بھڑدیاں کتھے موت آن گل لگے ۔" پر اِک وعدہ کرسی ۔ میرے توں بعد ساندل بار دی خبر سار تے صلاح مشورہ کردا رہیں ۔ غریباں دیاں جھگیاں وچ دیوے بلدے رہن ۔ اوہناں دے چلھیاں وچ اگ بلدی رہے ۔

"ڈُلیا کیہ پتہ مہلا کون جاسی پر میں کدی مہلا دا نہ ہوسی، میرا وعدہ ای ۔"

"سائیں اک تیرے جیسا ہور سائیں اے لاہور شہر اندر سنیا اے ۔ اوہ چڑھدے ماجھے دلّ وی بہت پھیرے پادو سو اپنے مریداں نال ۔ ناں دی خبر نہ سی "

ڈُلیا اوس درویش دا نام ای حضرت سائیں میاں میر (1531-1634) بڑی پینچ سو اوس دی گورو ارجن صاحب نال ۔"

"سائیں کدے میل ہوی تاں کہنا جو مٹی چ انّ پیدا کردے نے اوہناں دی خبر وی رکھنا"

انشا اللہ! آمین!"

1585 توں 1598 تک لاہور ہندوستان دی ایمپیریل راجدھانی بن چکا سی ۔ ایہہ اوہ سال سن جدوں اکبر اپنی ساری طاقت اُتر پچھمی سرحد نوں مضبوط کرن لئی پہل قدمیاں کر رہیا سی ۔ ہور تاں کسے پاسیوں ہندوستان نوں خطرہ نہیں سی ۔ بس سی تاں ایہی کھیتر کچے سن ۔ اکبر کشمیر، بلوچستان اتے سندھ تے قابض ہو چکا سی ۔ دوسرا، پنجاب دے ساندل بار دی بغاوت نوں دباؤنا اوس دی دوسری پہل سی ۔

ڈُلا بھٹی دیاں پہلیاں دو پیڑھیاں نوں اکبر دی پہلی پیڑھی ختم کر چکی سی تے ہن

نویں تیسری پیڑھی لئی تیسرا مغل بادشاہ اکبر ساہمنے کھڑا سی۔

Popular Literature and Pre-modern Societies In South Asia

جس نوں سریندر سنگھ اتے ایشور غور ولوں سمپادن کیتا گیا، اسیں ایس کتاب دے

Part Ii : Resistance and Protest پنا 89 دی ضرور گل کرنی چاہاں گے۔

لکھاریاں نے رچنا دواب کھیتر اندر مغل بادشاہ اکبر اتے مقامی لوکاں درمیان نہ ختم ہون والی جنگ دا ذکر تاں ضرور کیتا ہے پر ایہناں نے اوہی غلطی ایس لیکھ وچ درج کر دتی جیہڑی عام پرچلت سی مطلب اکبر دے پتر راج کمار شیخو مطلب سلیم نوں دُلے دی ماں لدھی دی گودی لیا بٹھایا۔ اس بارے پچھے مختصراً لکھیا جا چکا ہے۔ دوسرا، لاہور توں پنڈی بھٹیاں دا پینڈا لکھاریاں نے گھٹا کے 80 میل توں محض 12 کوس مطلب 24 میل بنا دتا۔ دُلا بھٹی نے بگا ملکیرا دا سر کٹ کے لاہور گھلیا تے اکبر نے شیخو نوں دُلے بھٹی کول پنڈی بھٹیاں شیر نے شیخو تے حملہ کر دتا تے دُلے نے شیر نوں مار کے شیخو دی جان بچائی۔ شیخو نے دُلے نوں انعام وجوں 25 گھوڑے دی بھیٹ کیتے۔ دُلا اپنے نال لاہور لے کے آیا۔ شاہی دربار اندر دُلے دا داخلہ اکبر موہرے سر نہیں نوایا۔ بادشاہ نے اپنی ہتک ہوئی جانی تے شیخو نوں کیہا، جا اوس نوں لاہور شہر وکھا تے بازاراں وچ دُلے نے کٹ مارٹ تے دُکاناں دی بھن توڑ کرنی۔ جیویں ایہہ سبھ کجھ اک سپنے وچ ہویا ہووے۔

کسے وی باغی کردار نوں تسیں باہری روپ توں نہیں پچھان سکدے۔ اگر تسیں تتکالی سیاسی، سماجی، مادی چل رہے وردودھ نوں نہیں سمجھ سکدے تاں تسیں ایس طرحاں دے لوکاں دا اصلی روپ نہیں جان سکوگے۔ سمیں دے کوڑے سچ ایہناں اندر دلیری، درڑھتا، لڑن، مرن دا جذبہ بھردے ہن۔ ایسے لوک اپنے میدانِ جنگ نے دی اتے موت دی پہلاں ہی نشاندہی کر چکے ہوندے ہن۔ ایہناں لوکاں نوں بڑیاں بڑیاں مصیبتاں دا ساہمنا کرنا پینیدا۔ پر ایہہ حوصلہ نہیں ہاردے۔ ایہہ عام لوکاں نالوں وکھری قسم دے ہوندے ہن۔ نویاں پیڑاں پاؤنیاں کوئی خالہ جی دا واڑا نہیں ہوندا۔ ایویں تاں نہیں لوک

ایہناں نوں ہمیشہ آپنیاں چیتیاں وچ رکھدے ۔

لوک دھارا دی گل کریئے تاں کنے کو لوک ہون گے جو جابر حاکماں نوں یاد کردے نیں ۔ سگوں جیہناں اوہناں نال متھا لایا اوہناں دیاں مڑھیاں تے میلے لگدے نیں ۔ عام لوکاں لئی اوہ سدا جیوندے نیں ۔ لوک اوہناں کارنامیاں توں نویں اوریاں شکتی حوصلہ دلیریا تے جوکھم لین دا بل حاصل کردے نیں ۔ ایہناں باغیاں وچ وی کمزوریاں ہوندیاں نیں ۔ ایہہ کوئی پورن انسان نہیں ہوندے پر ایہناں اندر اک سوکھم سوچ ہوندی اے جو ایہناں نوں عام دنیاں نالوں نکھیڑ دیندی اے ۔

ایہناں لکھاریاں نے ڈُلے بھٹی نوں لاہور شہر اندر حلوائیاں دیاں دُکاناں نوں لٹدے بھندیے وکھایا ۔ ایتھے ہی بس نہیں کیتی، اک ہندو براہمن تلسی رام دی شکایت تے ڈُلے ہتھوں 24 بچڑاں دا قتل وی کروا سٹیا ۔ پتہ نہیں کس آدھار تے ایہہ ثابت کر رہے ہن کہ دُلا سچی مُچی ہی لٹیرا، قاتل، خونخار درندا سی ۔ جیکر ڈونگھی کھوج نال ویکھیا جاوے تاں کسے وی لیکھک، اتہاسکار نے لوک نائکاں نال انصاف نہیں کیتا اوہ چاہے قدیم زمانہ ہووے، مدھ یگ ہووے تے چاہے زمانہ حال دا دور ہووے ۔

اج کس طرحاں ہندوستان دی حکومت کساناں تک نوں وی ات وادی، وکھ وادی، بے سمجھ مورکھ، انپڑ جاہل کہن توں گریز نہیں کر رہی ۔ اوہی کسان جیہناں نے ایہناں بھکھے مردیاں نوں روٹی دے کے بچایا اج اوہ دیش دروہی، دیش دھروہی، نکسل باڑی ہو گئے ۔ ڈُلے بھٹی ویلے تاں حالات ہی ہور سن ۔ اوہ سامنت شاہی دا دور سی اج ہندوستان دنیا دا سبھ توں وڈی جمہوریت اکھواوندا ہے جتھے سنویدھانک طور تے لوک اپنے حقاں لئی جلسے جلوس، مظاہرے، روس وکھالا کر سکدے ہن پر نہیں ہن تاں اوس ملک دی جمہوریت بس پر لوک تنتر ہی لگ رہیا ہے ۔ (That is Electoral autocracy)

لکھاں ماواں نے پت جمنے نہیں جمنا دُلا شیر

کِتے نہ کِتے بہت کوتاہیاں، بہت لاپرواہیاں تے بہت بے حُرمتیاں ہوئیاں۔ اسیں اپنی مٹی دے جایاں نوں تراشن وچ دیریاں کردے رہے۔ جو کجھ تے جنا کجھ وی ساڈے کول سی اوہ وی نہ سانبھ سکے۔ حاکم ملائیاں لاہ لاہ کھاندے ٹُردے بنے۔ ساڈے پلے خالی رہ گئے۔ پنجاب دی دھرتی نے سانوں ایڈا وڈا امیر ورثہ تاں دتا پر اسیں آپو وچ لڑدے رہے، مردے رہے۔ اساں دُلے بھٹی نوں مسلمان بنائی رکھیا، راجپوت بھٹی بنا چھڈیا۔ اساں اوس دے کردار وچوں اک پنجابی سورمے دی جھلک ویکھن دی کوشش ہی نہ کیتی۔ اساں جگت سنگھ مطلب جگا ڈاکو نوں کدے مسلمان، کدے سکھ، کدے ہندو بنا دتا۔ اساں ایہناں سورمیاں نوں آپ اپنیاں ولگناں وچ گھیری رکھیا۔ اساں ایہناں دی سٹیٹ دے غلبے دے خلاف لڑائی نوں بہت چھوٹا کردتا۔ ایہناں دے دیو قد نوں اسیں اتہاس دے پنیاں تے اوہ تھاں نہ دے سکے جیہڑی ملک توں باہرلے نابراں نوں اوہناں دے لوکاں نے دتی۔ آؤ تھوڑا یورپ والے پاسے نظر ماردے ہاں:

روبن ہڈ دُلا بھٹی

جیویں کہ بہت اتہاسکاراں ولوں وی کسے نہ کسے روپ وچ روبن ہڈن نوں اِک دیومالائی دسیا گیا ہے۔ مدھ یُگ دے انگلینڈ دے جنگلاں اندر چوراں بدمعاشاں، جرائم پیشہ لوکاں دا واسا رہیا۔ اوتھے دو تھاواں دا نام اہم ہے اک ہے نوٹنگ ہیم (Notting Ham) اتے دوسرا ہے کرکلس (Kirklees) روبن ہڈ بارے عام دسیا گیا کہ اوہ ہرناں دے شکار کرن دا عادی سی۔ اوہ کوئی جماندرو نابر (Outlaw) نہیں سی۔ خیر، ایہہ تاں عام شک ہے، کوئی جمد یاں بھیڑا ماڑا نہیں ہوندا جیویں کہندے نیں بچے ربّ دا روپ ہوندے نیں۔ بناں شک ایہہ پوری دنیا وچ ایویں ہی ہے۔ ہریک دی جمد یاں

دل فریب توں سوچ صاف ستھری اتے پوتر ہی ہوندی ہے۔ بس چنگا تاں تیرا تے میرا، میرا تے تیرا دا ہے۔

ہینری (Henry II) دے راجکال دا سماں ہے۔ روبن ہڈ 18 سال دا کدھرے شکار تے نشانہ لاؤن دی شرط لگدی ہے۔ روبن دا نشانہ ٹھیک بیٹھدا پر دوسرے بندے شرط نہیں پگاؤندے۔ لڑائی ہوندی ہے۔ روبن ہتھوں اوہناں دا بندہ ماریا جاندا۔ نالے شرط گوائی تے اُپروں قتل ہو گیا۔ نوٹنگ ہیم دے شیرف (SHERIFF) نال تھانیدار دلوں انعامی تے بھگوڑا قرار دتے روبن ہڈ دی تلاش شروع ہوندی ہے۔ اخیر اک مقابلے وچ زخمی ہو جاندا۔ علاج دوران کرکلس وکھے موت ہو جاندی ہے۔ اجہیاں روبن ہڈ نے کیہڑیاں نویاں پیڑاں پائیاں کہ اوہ پوری دنیا چ اِک ہیروجوں مشہور ہو گیا۔ ایتھے اسیں روبن دو آلے بہت لکھن دا گھیرا نہیں گھتاں گے کیونکہ ساڈا کردار، جس دی اسیں پچھلے قریب ساڈھے چار سو سال توں چلی آ رہی گل دی کہانی کر رہے ہاں اوہ کسے پکھوں وی روبن ہڈ توں گھٹ نہیں سی۔ بلکہ دُلے بھٹی نے جو کجھ سانوں دتا اوہ کسے طرحاں وی روبن ہڈ نہیں کر سکیا۔

انگلینڈ نے قریب ساری دنیا اتے اپنی حکومت کیتی اجہے کیہڑے کارن سن؟

سبھ توں پہلاں کارن سی گوریاں کول سمندری آواجائی لئی وڈے وڈے سمندری جہاز/ بیڑے سن، جو ہورناں ملکاں کول نہیں سن۔ سمندری رستے ہوندے سن تے ایہناں کول ودھیا سادھن سن۔

دوسرا، ایہناں کول سمندری جہازاں اُپر توپاں دا پورا بندوبست ہوندا سی۔ پرانے سمیاں وچ دور دراڈے دی لڑائی خاص کر کے سمندری تھاں اپر ایہناں توپاں دے سر تے ہی لڑی جاندی سی۔

تیسرا، دنیا بھر وچ کیہڑے ملک وچ کدوں دن تے کدوں رات ہوندی ہے۔ ایہناں گوریاں کول وڈے وڈے گھڑیال ہوندے سن مطلب وقت ویکھن لئی ایہناں کول گھڑیاں دا بندوبست ہوندا سی۔

چوتھا، انگلینڈ وچ بہت پرانیاں یونیورسٹیاں جو قریب اک ہزار سال پرانیاں سن۔

پرچار دے سادھناں لئی ایہناں کول پورے وسیلے سن ۔ ایہناں دے فوجی بڑی چھیتی دنیا دی کوئی زبان سکھ لیندے سن ۔ ایہہ جتھے وی گئے انگریزی وچ بائبل نال لے کے گئے تے جتھے جتھے گئے اوتھوں اوتھوں دی بولی وچ چھاپ کے اوہناں لوکاں وچ عیسائی مذہب دا پرچار کیتا۔ اج ویکھو، کیوں ہندوستان دے سارے سمندری کنڈھیاں تے زیادہ عیسائی لوک ہن، کیوں وڈے وڈے چرچ ہن؟ جتھے ایہناں دی بائبل گئی اوتھے ایہناں دا اپنا اتہاس وی گیا تے روبن ہڈ وی گیا۔

اسیں پنجاب دی دھرتی دے لوک تاں اپنی ہوند ہی بچاؤن وچ لگے رہے ۔ کیہ اساں لکھنا سی تے کیہ کسے نوں دسنا سی کہ اسیں کنڈے کو بہادر سی ۔ جدوں اپنی ہوند، اپنی نسل ہی خطرے وچ ہووے اودوں بس ہتھ وچ تلوار تے گھوڑے تے پئی کاٹھی ہی نظر آؤندی اے، اودوں قلم نہیں چکی جاندی ۔

پنجابی بھنگڑے گدھے نال نچدے گاؤندے رہے ۔ مکی دی روٹی ساگ اتے مکھن دا پیڑا تے لسی دے گلاس نال خوش ہوندے رہے تے ہورناں نوں کردے رہے ۔ کدھرے دبھدر شٹی نال آؤن والے وقت دی ونگار نوں اکھوں پروکھے کردے رہے ۔ دور اندیشی دی گھاٹ رہی ۔ بھیانک سمیں دا ساہمنا کرن لئی اس دے ہانی نہ بن سکے ۔ اقلیتیاں دیاں مصیبتاں توں اپنے آپ نوں جانوں نہ کروا سکے ۔ اپنی نویکلی پچھان نوں سانبھ نہ سکے ۔ بس اوہی گل "جدھر گئیاں بیڑیاں اودھر گئے ملاح" والی حالت بن گئی ۔ بولی گوا لئی، ورثہ گوا لیا ۔ سبھیاچار گوا لیا ۔ پنڈاں دی بھائی چارک سانجھ نوں گوا لیا ۔ فیر ڈُلے بھٹی نوں بھل جانا وی کوئی وڈی گل نہیں سی ۔

پر شاباش وی اے ساڈے پنجابیاں دے جیہناں نے بناں کسے پڑھائی لکھائی دے پرانیاں ہماتڑاں تماتڑاں دیاں صدیاں توں چلیاں آ رہیاں مونہہ زبانی (Oral History) کہانیاں نوں اپنے دلاں وچ سانبھی رکھیا ۔ اج کہہ لو جیویں بناں کسے ستھان دے، بناں کتاباں دے کوئی تردی پھردی لائبریری ہووے ۔ کوئی آرکائیوز ہووے ۔

لاہورتوں باہر چارے پاسے دور دراڈے نال وپارک سبندھاں نوں مضبوط کرن لئی خاص کر کے اُتری بھارت نوں سینٹرل ایشیا نال جوڑن لئی اپرالے کیتے گئے ۔ کس طرحاںTree Lined Land Routes بنائے گئے ۔ اک خاص طریقے نال درختاں تے نمبر لائے گئے ۔ وپاریاں لئی، یاتریاں لئی اکسار فاصلے تے سراواں اساریاں گئیاں ۔ برساتی نالیاں تے پکیاں برجیاں والے پل اسارے گئے ۔ سرکاری خزانے دی بھرپائی لئی زمینی لگان دا ودھ توں ودھ اکٹھا ہونا سرکاری خرچ لئی وڈا سوال سی کیونکہ اوہناں سمیاں وچ ایہی آمدن دا وڈا وسیلہ ہوندا سی ۔ کوئی اس زمینی لگان دی وصولی وچ اڑکا کھڑا کرے اس نوں باغی قرار دتا جاندا سی ۔ مغلاں ولوں بنائے ایہناں نویں راہاں دی نشاندیہی کر کے ساندل بار دے لوک ایہناں نوں تہس نہس کری جا رہے سن ۔

اتہاس گواہ ہے کسے کلے کارے دا، پنڈ دا، علاقے دا، دشمن دی سنگٹھت فوج نال مقابلہ کرنا بہادری والا کارنامہ تاں کیہا جا سکدا ہے پر اوہناں دا فناہ ہونا وی نشچت بن جاندا ۔ ایہی مکھ وجہ ہوندی ہے کہ لوک نائک اپنے سویمان، آزادی تے برابری لئی کجھ سماں تاں لڑ سکدے نیں پر اوہناں دی عمر بہت چھوٹی رہ جاندی ہے ۔ جنا چر سماجی، سیاسی، اقتصادی بُرائیاں خلاف لوک لہر نہیں بندی اوودوں تک دشمن نوں ہراؤنا مشکل ہوندا ہے ۔

اسیں ویکھ رہے ہاں کنج اج دی بھارتی حکومت کسانی سنگھرش دا لک توڑن لئی طرحاں طرحاں دے چھڑ یتر چلا رہی ہے ۔ اوہ ہر وسیلہ ورت کے اس کسانی وددروہ نوں کھیروں کھیروں کرن تے اُتری ہوئی ہے ۔ پر اشکے جایئے ایہناں ان پڑھ، جاہل، بدبو ماردے لوکاں دے جیہناں نے دنیا دے اتہاس وچ نویں میل پتھر گڈ دتے ۔ ایڈی وڈی گنتی ہووے، پورے اُتری بھارت دے صوبیاں توں ہر ورگ دے لوک اک تھاں بیٹھ کے حقاں لئی پورے پُر امن ڈھنگ نال لڑ رہے ہون ۔ بس ایویں کہہ لو کہ ایہناں وچ قادر دی قدرت دا واسا اپنی کرامات وکھا رہیا ہے ۔ ایہہ کرامات ہی ہے، ہور کرامات کیہ ہوندی ہے؟

بناں طاقت دے حق حاصل نہیں ہوندے ۔ حقاں لئی جاگروپ ہونا ادھی جت تے باقی ادھی لئی سنگھرش کرنا وی جت ہوندی ہے ۔ چاہے مرنا پوے تسیں تاں وی لوک ولاں وچ جیتو ہوندے ہو تے جے جیوندے جی جت گئے تاں ہور جتاں لئی راہ دیسرے ۔ چاہے تہاڈا

پورا کنبہ حاکم تباہ کر دین، تسیں اتہاس وچ اصلی انسان ہون دی کہانی چھڈ جاندے ہو۔

جتھے گورو نانک دی گل چلے گی ایتھے بھائی مردانہ نال ہوندے ہوئے بابر دے ظلماں دی گل دی چلے گی ۔ جتھے سکندر دی گل ہووے گی اوتھے دوسرے پاسے پورس دی سبھ کجھ سُندا ہووے گا ۔ جتھے گورو ارجن دی گل ہووے گی اوتھے سائیں میاں میر وی نیڑے ہی ہون گے تے جہانگیر دی گل وی ہووے گی۔ سچ اتے جھوٹھ ہمیشہ اک دوسرے دے نیڑے نیڑے رہندے نے ۔ جو سچ نوں قدرت دی کسوٹی نال جوڑ کے ویکھدے نے اوہ سچے سپوت، ربّ دے عاشق تے انسانیت دے سنگی ساتھی ہوندے نیں۔ جو جھوٹھ نال تردے نے اوہناں دی زندگی وقتی طور تے بھاویں امیراں وزیراں والی بنی رہے لیکن لوکاں دی کچہری وچ اوہ گھٹیا نیچ، اکرت گھن ثابت ہوندے نیں۔ اوہ عام لوکاں دے دوکھی اکھواوندے نیں ۔

دُلے بھٹی نے سچ دا پلہ پھڑیا۔ اوہ دھرتی ماں دا سچا پتر جو سی ۔ ماں دے دودھ دی لاج رکھن والا ۔ اوس نے اپنے پیو دادے دا بدلہ وی لینا سی ۔ بدلہ لیندا وی کیوں نہ؟ آخر اوس وچ پنجاب دی دھرتی دے پانی، ایتھوں دی ہوا دے بلے، ایتھوں دیاں لہراں بہراں دا نشہ، ایتھوں دے حسن دا خمار، پیراں، فقیراں، جوگیاں، البیلیاں دی چرن چھوہ حاصل مٹی دا سُرور سی ۔

راہ روکے جاندے ۔ ساندل بار وچوں لنگھدیاں مغلاں اندر ڈر خوف، زمینی لگان لاہور نہیں پنڈی بھٹیاں نوں جانا، حکومت دے ہر محکمے دے اہل کاراں دی کٹ مار لٹ ہونی ۔ اوہناں دے گھوڑیاں دیاں لگاماں نوں جنڈاں نال بنھ سٹنا ۔ لاہور دے شاہی دربار دے نک ہیٹھ اک ہور باغی حکومت دا بننا ۔ بھلا ایہہ سبھ کجھ اکبر ورگیاں لئی سہن کرنا ممکن سی؟ اوس دی سامراجی حکومت دا ڈنکا پورے ایشیا وچ وج رہیا سی جس نوں اوس نے بڑی سخت محنت نال پیراں سر کھڑا کیتا سی ۔ باقی تاں قریب قریب چارے پاسے امن امان سی ۔ پر ساندل بار اندر دگڑ دگڑ گھوڑیاں دیاں ٹاپاں نے مغل چغتیاں دی نیند حرام کر رکھی سی ۔ لاہوروں شاہی دستے ساندل بار دی جوہ وچ داخل ہوندے تاں اوہناں وچوں بہتے مارے جاندے، زخمی ہوندے تے بچے کھچے واپس لاہور نوں آ جاندے ۔ اوہناں لئی

پنڈی ول مُونہہ کرنا وی موت سی تے لاہور ول آؤنا وی مصیبت سی ۔ جیویں اک پاسے موت تے دوجے پاسے انھا کھوہ ہووے ۔ کہندے نیں ایسے دکھوں کئی انکھی مغل مسلمان دُلے بھٹی دے جتھے وچ آن رلے سن ۔

سائیں، لاہور شہر کوئی فرید ہوسی

ہاں دُلیا، بڑا اللہ دا پیارا سو ۔

ہن ہوسی جاں مرسی

نہیں چروکنا پہلے تھا ۔

کوئی اوس دی بات سنا سائیں، چنگا لگدا ای ۔

دُلیا، اوسے نے کیہا سائیں:

فریدہ جنہیں کمی ناہِ گن تے کموے وسارِ ۔۔

دُلیا اوس کیہا سو، ماڑے کم چھڈو تے چنگے کرم کرو ورنہ اللہ تعالیٰ دے دربار شرمندہ ہونا پڑسی ۔

سائیں اسیں کتھے کھڑسی

دُلیا جو ماڑیا دی، کمی کمیناں دی، بانہہ پھڑسی اوہ چنگے کرم ہوسی ۔ دنیا تے کل عالم یاد رکھسی ۔

اتہاسکاراں نے دُلے بھٹی نال تاں کیہ انصاف کرنا سی اوس توں چراں مگروں دا پریاں گھٹناواں نوں وی صحیح طریقے نال سکے بند نہ کر سکے ۔ ایتھے اک مثال ہی دیندے ہوئے آکھاں گے کیونکہ جیہڑیاں سازشاں لاہور دربار وچ بنیاں جا رہیاں نیں اوہناں دی خبر ساندل بار دیاں حداں اندر وی جانی چاہیدی ہے ۔

سعید محمد لطیف 20 مارچ 1889 نوں اپنی کتاب 'History of Punjab' وچ مغل سامراج دیاں بڑیاں صفتاں دے پل بھدے ہن ۔ جیویں کہ اکبر دا، دوسرے دھرماں بارے فراخدلی رکھنا ۔ سبھناں نوں برابر مان ستکار دینا خاص کر کے ہندو راجیاں دیاں بیٹیاں نوں اپنیاں بیگماں بناؤنا ۔ خاص کر کے راجپوتاں چ 1561 وچ راجا پورن

چند نے نکاح لئی اپنی بیٹی اکبر نوں دتی ۔ جے پور گھرانے دی سبھ توں وڈی بیٹی جودھا بائی نال نکاح ۔ پھر بیکانیر تے جیسلمیر دیاں راج کماریاں نال ۔

اجیہا اکبر نوں کیوں کرنا پیا؟ بناں شک اوہناں سمیاں وچ وی راجے مہاراجے خوبصورت عورتاں دے شوقین ہوندے سن تے ودھیا شراب تے کباب اوہناں دا نت دا ورتارا سی ۔ پر راجپوتاں دی اپنی حکومت وچ دخل اندازی؟ محمد لطیف لئی شاید ایہہ لکھنا مشکل ہو گیا کہ اکبر راجپوت دلیری مردانگی، لڑن مرن دے اتھاہ جذبے توں پاسہ دی وٹدا سی ۔ راجپوت گھرانیاں نال رشتے داری بنا کے اوہ اوہناں دے وروودھ، غصے اتے بہادری دا لاہا لینا تے اس نے انج کیتا وی ۔

محمد لطیف اکبر دا فتح پور سیکری توں لاہور آ کے قریب 14 سال رہن دا کارن وی بیان کرن توں سنکوچ کردا ہے ۔ جیویں کدھرے گنیا متھیا گیا ہووے کہ دُلے بھٹی دا نام اتہاس دے پنیاں تے نہ اُکر آوے ۔

محمد لطیف اپنی کتاب پنجاب دا اتہاس دے پنہ 151 تے گورو ارجن صاحب نوں گورو ارجن مل لکھ کے سکھاں دا چوتھا گورو دسدا ہے ۔ کیہ انج چوتھا گورو دسنا اوس لئی کوئی جانکاری دی گھاٹ دی وجہ سی جاں کوئی ہور کارن سی ؟ گورو ارجن دیو سکھاں دے پنجویں گورو سن ۔

اک ہور بڑے اچنبھے والی گل پنہ 152 تے درج ہے ۔ ایہہ شاید کدھرے سکھ دھرم دے منن والیاں وچ بحث دا مدعا وی بن سکدی ہے ۔ لیکھک نہ چاہندیاں ہویاں وی دسن لئی مجبور ہے کیونکہ اوس لئی وی نویں جانکاری ہے ۔

جہانگیر بادشاہ دا وڈا بیٹا خسرو باغی ہوندا ہویا حسن ابدال پہنچدا ہے ۔ جتھے اوہ اوس ستھان بارے گل کردا جس نوں اجکل گرودوارہ پنجہ صاحب کیہا جاندا ہے ۔ اوس دے سمیں ایس ستھان تے بس پانی دا چشمہ ہی چلدا سی تے اوس پانی نوں اک چھوٹے تالاب دی شکل وچ سانبھ کے اگے نکاس لئی ورتیا جاندا سی ۔ جہانگیر مطابق حسن ابدال،

اوس دے باپ اکبر دے اک درباری وزیر وکیل خواجہ شمس الدین محمد خان دا گرمیاں دا ٹکانا ہوندا سی ۔ کہہ لئو شاور ہاؤس تے محمد خان نے ہی اوس صاف ستھرے تازے، ٹھنڈے پانی نوں قابو وچ کر کے کھیتی لئی اتے باغبانی لئی ورتن دی روایت چلائی سی ۔ بیٹھاں محمد لطیف دی کتاب چ حوالہ دے رہے ہاں:

Sir Henry Elliot thinks it probable that this is the place now occupied by the Sikh Granthis, who have set up there the Panja, or hand of Baba Nanak, and have established the cistern as a sacred spot where they feed fat fish. "Considering at how late a period this space came under the dominion of the Sikhs, it is curious," remarks Sir Henry "that popular feeling should concur in the new belief that Baba Nanak visited the spot and performed the miracle ascribed to him, which is recorded by our modern travellers who have visited the spot."

ایتھے اسیں اینا ہی کہاں گے کہ پڑھن ہاراں نوں ہور کھوج کر کے ایس لکھت نوں ٹھیک جاں غلط ثابت کرن دی ضرور کوشش کرنی چاہیدی ہے ۔ ورنہ چلیاں آ رہیاں صدیاں پرانیاں روایتاں جو کدھرے گھٹناواں نوں توڑ مروڑ جاں جھوٹھیاں بنا کے لکھیاں تے پڑھیاں جا رہیاں ہن اوہناں نوں کدے روک نہیں پوے گی ۔ اس وگدے چشمے دے پانی بارے خسرو کجھ انج کہندا ہے:

"No water is so transparent that a blind man in the middle of the night could count the particles of sand at the bottom."

تے ایہہ واقعہ اج وی اوویں ہی ہے تے لیکھک اس دی گواہی بھردا ہے ۔
آؤ واپس حسن ابدال توں پنڈی بھٹیاں ول کوچ کردے ہاں ۔

نال غصے دے بولدا بادشاہ، سبھناں نوں کہندا
ہے کوئی ایتھے سورما، وچ کچہری رہندا
ہو کے پُتّ فرید دا، نال ساڈے کھہندا

اوہدا دانا پانی گھٹ گیا، ہُن ذرا کتے نہیں رہندا
سر وڈھ کے ساڈے صوبے دا ہُن پنڈی رہندا
اٹھو کوئی سورما، بادشاہ پھیر کہندا

اکبر بادشاہ دا ساندل بار دیاں باغیانا گھٹناواں نوں ہور سہن کرنا شاید اوکھا ہو گیا سی۔ اوہ کسے وی قیمت تے ایس بغاوت نوں کچل کے آپ دکھنی ہندوستان نوں جان دی کالھ وچ سی جتھے اس دی شہنشاہیت خلاف گونداں گندیاں جا رہیاں سن۔ پنجاب نوں درکنار کرکے ایتھوں چلے جانا اس نوں ہرگز گوارا نہیں سی۔

چلو جاندے جاندے اک گل ہور کر چلیے۔ ایہہ شاید پہلاں نہ ہوئی ہووے۔ ویسے تاں بعد وچ اس بارے بہت کجھ لکھیا گیا، وچاریا گیا پر ساندل بار اندر ایہہ واقعہ واپردا ہے۔ ہندوستان اندر منوں سمرتی نے جس طرحاں پرش سوتر نوں چار ورناں وچ ونڈیا، اوہ اج وی ہزاراں سال بعد برقرار ہے۔ منوں انوسار:"انادی برہم نے لوک کلیان دی بھاونا نال اپنے مونہہ، بھجاواں، جنگھاں اتے پیراں توں براہمن، کھیتری، ویش تے شودر پیدا کیتے۔" مطلب سی براہمن دا کم پڑھنا لکھنا، یگّ کرنے کراؤنے تے دان لینے دینے۔ کھتری دا کم سی لڑنا۔ ویش نوں وپارک دھندیاں وچ لا دتا تے شودراں دا کم سی صاف صفائی، کھیتی باڑی توں باقی تن اُپرلیاں سریݨیاں دی سیوا کرنا۔ منو نواد نے انسانی جماعت دی ونڈ کرکے اُچیاں دیواراں اسار دتیاں۔

پر دُلے بھٹی نے ایہناں سبھناں جماعتاں نوں اک تھاں لیا کھلیاریا۔ جتھے پہلاں براہمن شودر نوں لاگے نہیں سی پھٹکن دیندا اج اوسے دے ہتھ دیاں پکیاں روٹیاں کھا رہیا۔ اج کھتری، ویش تے شودر سارے کٹھے ہو کے مغلاں خلاف لڑ رہے نیں۔ اوہناں اندر کوئی براہمن نہیں، کھتری نہیں، ویش نہیں، شودر نہیں۔ اج اوہ سارے بھرا بھرا ہن۔ اک دوسرے توں جاناں وار رہے ہن۔ اج اوہناں دی زندگی دا، اوہناں دے پریواراں

دا، اوہناں دے کنبیاں دا سوال ہے۔ بالکل اتھے کسے دی کوئی ذات نہیں، کوئی کُذات نہیں۔ جتھے کوئی امیر نہیں، کوئی غریب نہیں۔ جتھے کوئی رنگ روپ دا بھید بھاؤ نہیں۔ جتھے کبیر دے شبد گونجدے ہن :

اولِ اللہ نورُ اپایا قدرتِ کے سبھ بندے
ایک نور تے سبھ جگُ اپجیا کوَن بھلے کو مندے

جد بھگت رویداس اپنے آپ نوں، کہہ رویداس چمارا کہندے ہن تاں اوہ جتھے بہت ڈونگھی رمز نال براہمنوادی سوچ نوں نکاردے ہن، اتھے اوہ ودیشی ستھا اتے اوہناں دے سبھیاچار نوں وی قبول نہیں کردے۔ جد بھگت رویداس بیگم پورے دا سنکلپ بیان کردے ہن تاں منوں سمرتی دیاں جڑھاں تک ہلا دیندے ہن۔

بگم پرا سہر کو ناوَ۔۔
دوکھُ اندوہُ نہی تہِ ٹھاوَ۔۔

......

براہمن بیس سود ارُ کھتری
ڈوم چنڈار ملیچھ من سوء۔۔
ہوءِ پنیت بھگونت بھجن ت
آپُ تارِ تارے کل دوہ۔۔

بھگت سنگھ دا لکھیا لیکھ اچھوت دا سوال وی ذات پات دے کوہڑ اُپر کراری سٹ ہے۔ اوس مطابق سارے انسان اکو جے ہن، کم کاج نال بھن بھید، جنم نال نہیں۔ ہور اگے لکھدا ہے کہ کتا ساڈی گودی وچ بیٹھ سکدا ہے، ساڈے چونکے وچ نسنگ پھردا ہے پر اک آدمی (شُودر) ساڈے نال چھوہ جاوے تاں بس دھرم خراب ہو جاندا ہے۔۔۔ جانوراں دی پوجا کر سکدے ہاں پر انسان نوں کول نہیں بٹھا سکدے۔

ڈاکٹر بھیم راؤ امبید کر نے منوسمرتی نوں مانوتا، سمانتا تے نیاں دا گھور ترسکار اتے

ایمان مندے ہوئے 1928 نوں نرمدا ندی دے کنڈھے تے سموہک طور تے اوس دی ہولی جلائی سی۔

گورو گوبند سنگھ دی سینک شکتی وی ایہی لوک سن مطلب شوور جیہناں بارے اوہناں کیہا سی:

انہی کی کرپا کے سجے ہم ہیں، نہیں موسو غریب کرور پرے

ایہناں ہی کامیاں لوکاں نوں جیہناں وچ کھیتی باڑی، جلاہا، جھیور، درزی، چمڑے دا کم، کارخانیاں وچ کم کرن والیاں نوں کارل مارکس نے کیہا سی:

"دنیا بھر دے مزدورو اک ہو جاؤ۔"

"تہاڈا کجھ نہیں جاوے گا پر تہاڈیاں غلامی دیاں زنجیراں کٹیاں جان گیاں۔ تسیں دنیا تے راج کروگے۔"

دنیا اندر شاید ہی کوئی ایسا دیش ہووے گا جتھے انسانی جماعت دی ہندوستان دے منوواد ورگی ونڈ ویکھن نوں ملے۔ اج شاید دو فیصد لوک ہون گے، جیہڑے ایس منوسمرتی دا لابھ لے رہے نے باقی ان پڑھ، ویلھے، وہماں بھرماں دے جال وچ پھسے زندگی بھوگ رہے نیں۔ ایہہ کٹڑوادی کدے برداشت نہیں کرن گے کہ لوک پڑھ لکھ کے سیانے ہو جان۔ ایہہ نہیں چاہندے عام لوک ایہناں نوں سوال کرن۔ ایہہ سدا چاہن گے، لوک گئو ماتا دی پوجا کردے رہن۔ گئو دا موتر پیندے رہن تے گئو دا گوہا اپنے مونہہ، سر، پنڈے تے ملدے رہن۔ منوواد دا اثر جتھے ہندو اپر ہویا اتھے دوسرے دھرماں دے لوک وی اس گندی سوچ دے شکار بن چکے ہن۔

پان دا بیڑا

پُرانی مغل روایت مطابق اگر کسے اوکھی مہم نوں سر کرنا ہوندا تاں اک چاندی دے وڈے تھال وچ گریاں میوے، چھوہارے اتے پان بنا کے رکھ دتا جاندا تے پھر بھرے دربار وچ بیٹھے اہلکار جرنیلاں تے چودھریاں موہرے پروسیا جاندا۔ جیہڑا وی اوس پان نوں چک لیندا تد سمجھ لیا جاندا سی کہ مہم دا مسئلہ اوہی حل کرے گا تے فتح پاؤن تے وڈے وڈے انعام تے رتبے پاؤن دا حقدار ہووے گا۔ اج لاہور دے شاہی دربار اندر کجھ چپ دا ماحول چھایا پیا سی۔ شاید بہت جلد کدھرے کالیاں گھٹاواں تے اسمانی بجلی نال طوفانی ہواواں اپنا رنگ بنھن لئی تیاری کر رہیاں ہن۔

اج دُلا اپنے ساتھیاں نال پتہ نہیں کیہڑے جشن منا رہیا سی۔ پنڈی لاگے سنگھنے جنگل بیلے وچوں پک رہے گوشت دیاں مہکاں اُٹھ رہیاں سن۔ دارو نال بھرے پتل دے وڈے وڈے گلاس ختم ہو رہے سن۔ سارا ماحول جیویں ویاہ ورگا ہویا پیا سی۔ کوئی کسے نوں کجھ تے کسے نوں کجھ کہہ رہیا سی۔ کوئی غصہ گلہ نہیں سی ہو رہیا۔ انج لگدا سی جیویں ایہہ ایہناں دی مستی دا آخری دن ہووے۔ پربھا براہمن اپنی کچھ وچ کتاب لئی لاگوں دی لنگھ رہیا سی تاں دُلے نے کول بلا لیا تے پچھیا، ایس کتاب وچ کیہ لکھیا سو۔ براہمن کیہا، ایہہ پتری ہے جو آون والے وقت بارے ٹیوا لاوندی اے۔ دُلے نے کیہا، چنگا پنڈتا، ذرا دس کھاں، ایس نوں کھول کے کیہ کہندی وَ ساڈا جوا کبر نال لگا آڈھا؟

ڈلیا پر غصہ نہ کریں ۔

نہ کریں غصہ کاس نوں توں بس کھول کے سنا
ویکھیں ڈلیا ایویں نہ مینوں ماریں، میں سچو سچ دسوں
نہیں پنڈتا تیرا ساڈا خدا ضامن، کجھ تاں دس!

باہمن دا جواب ڈلے نوں

ہتھ بنھ کردا بینتی، پر سچیاں دیاں سنا
کانچھی کرت دے پترے، مینوں گئے ہتھ آ
جے پتری جھوٹھ بولدی، اگ وچ دیویں سڑا
جے پتری جھوٹھ بولدی، وچ پانی دے دیویں رڑھا
فوجاں بادشاہ دیاں چڑھ کے، جانیاں ایتھے آ
اٹھ دن تینوں ہاراے، ڈیرہ جھنگ راوی تے لا
دن ناویں نوں آن کے لڑی توں فتح دوَ تینوں آپ خدا

براہمن وادی وچاردھارا نوں منن والے بہت لوک قدیم زمانے توں ہی اجیہے سادھاں سنتاں براہماں پنڈتاناں ولوں پھیلائے گئے بھرم جالاں وچ الجھے چلے آ رہے ہن ۔ ایتھوں تک کہ بہت اج کوئی دے پڑھے لکھے ورگاں دے لوک وی ایہناں بھرماں، جادو ٹونیاں دے چکرویو وچوں باہر نہیں نکل پائے ۔ ڈلے ہوراں دا ایہناں بھرماں نوں منا کوئی ایڈی وڈی گل وی نہیں سی ۔ تیتی کروڑ دیوی دیوتیاں والیاں دیاں تھاں تھاں دکاناں کھل چکیاں ہن ۔ اوہ لوکاں نوں مکتی دا راہ دس رہے ہن اتے خود آپ وبھچاری، بلاتکاری، پاکھنڈی ڈھونگی، لالچی اتے سرے دے گرے ہوئے کرداراں دے مالک ہن ۔

ڈلے بھٹی نوں اپنی ماں لدھی دے پرانے بول یاد آون لگے :

پت ہتھ بنھ کردی آں بینتی، سچیاں دیاں سنا

راتیں ستی نوں سفنا واچیا، سفنا بُری بلا!
تیرا وچوں تھمھ کڑکیا، محل ڈگ پیا گڑگڑا
تیرا چھجا چوبارے والا ڈھیہہ پیا،
جیہدی گوڑھی جہی ماندا ایں چھاں
بورا جھوٹا چادرا، مغلاں روہیاں چ کٹھا آ۔
بُھن بُھن کھاندے بوٹیاں، سیکھاں نال ٹنگاء
تیرا ساندل دادا ماریا، دتا بھورے چ پا
مغلاں پٹھیاں کھلاں لاہ کے، بھریاں نال ہوا
جے توں بند راجپوت دی، نیوں کے گھڑی لنگھا
جمنا تے مر جاونا، مرداں دے بول رہن سر جا

ماں دے طعنے مہنے تے اُتوں پربھے براہمن دی پتری دے ٹیوے نے دُلے نوں سوچنے لا دتا۔ چلو کدے تاں کسے سیانے دی صلاح منّ لیئے۔ براہمن دے سچ جھوٹھ دا پتہ لگو۔ کجھ ساتھیاں نال چنیوٹ نوں جھلّ کا کڑے ولّ ہوتریا۔ صلاح ہوئی نالے مامے رحمت نوں مل آواں گے تے نالے شکار کھیڈیا جاوے گا۔ اک پاسے موج مستی وچ گھوڑیاں اُپر کاٹھیاں پے رہیاں نے تے دوسرے پاسے لاہور توں مرزا نظام الدین اپنے لام لشکر نال دارو سکہ، میگزیناں، گھڑیلی توپاں، ہاتھیاں اپر تنبو قناتاں لدّ کے واہو داہی پنڈی ول کوچ کر رہے ہن۔ چھوّیاں، برچھے، تلواراں، تیر کمان، جیویں ایہناں مغل سپاہیاں دے گہنے پھب رہے سن۔ اک پاسے بیڑاں وچ شکار کھیڈیا جا رہیا ہے تے دوسرے پاسے مغل چغتے پنڈی نوں گھیرا گھت رہے نے۔ پنڈی دے دوآلے دور دور تنبو قناتاں لگ رہیاں نے جیویں کسے دا ویاہ ہو رہیا ہووے۔ تمبوآں قناتاں توں علاوہ ایہہ سرکاری ہرکاریاں، اہلکاراں لئی سنگھڑے جنگل اندر اوہناں دیاں خفیہ تھاواں وی بنا رہے نے۔ انج کہہ لو جیویں دوسری ڈیفنس لائن ہووے۔ ایتھے درختاں دے سکھراں تے

مغل سپاہی ٹمکا لے کے اپنے ٹکانے بنا چکے نیں تاں کہ اوہ جدوں دُلے دی کمک نوں ویکھن تاں ٹمک کھڑکا کے اپنے مغل افسراں نوں اگانہہ آگاہ کر سکن۔

پنڈی بھٹیاں دوآلے ہاہاکار مچ رہی ہے۔ جو وی ایہناں لاہوروں چڑھ کے آئیاں فوجاں نوں ویکھدا دباسٹ لدھی مائی دی حویلی ول دوڑدا۔ اُچی اُچی للکارے وج رہے نیں۔ ایہناں للکاریاں وچ ڈر خوف وی ہے تے لڑن مرن دا چاء وی ہے۔ لدھی اُچے چُبارے تے چڑھ کے پنڈی دے چار چفیرے نظر ماردی ہے۔ جیویں کوئی سنتری اپنی فوج دا معائنہ کر رہیا ہووے۔ لدھی نے سوچیا شاید کوئی شاہی ویوپاری آ کے آرام کر رہے نیں۔ پھر سوچیا، جے اج دُلا پنڈ ہوندا شاید ایہناں دا وی اوہی حال کردا جو پہلاں کردا رہیا۔ اپنی نونہہ پھلراں نوں کول بلا کے پچھدی اے، ویکھ، ایہہ وڈے وڈے سوداگر لگدے نیں۔ کنا سامان اسباب سانبھی بیٹھے نیں۔ ہاتھی، گھوڑے، اوٹھ، بیل گڈیاں کنا کجھ لئی پھردے نیں۔ ایہناں دی قسمت چنگی اے، ایتھے میرا پُتر نہیں اے۔

ماں جی، کیہ پئی گل کردی ایں! ایہہ کوئی سوداگر نہیں، تیرے پُت نوں بنھ کے لاہور دے راہے پاؤن آئے لگدے نیں۔

نہ پُت، کیہ پئی کہندی ایں!

ماں جی، تیرا پُتر ایہناں دے سر وڈھ وڈھ لاہور گھلدا رہیا تے ہُن ویکھیں ایہہ ساڈا کیہ حال کردے نیں۔

لدھی جان گئی، پھلراں ٹھیک ہی بول رہی سی۔

"ماں جی، کوئی حیلہ وسیلہ کر۔ دُلے ول سنیہا گھل۔ اج راجپوتاں دی عزت دا سوال ای۔ آپ دُلا نانکیں جا وڑیا تے ایدھر مغلاں پنڈی نوں گھیرا گھت لیا۔"

مائی اج کیوں اپنے ترلیاں تے آ گئی؟ ہُن لبھ کھاں جیہنوں گریاں میوے کھواندی سیں۔ سارا دووھ ملائی اوہنوں تے ماتڑھاں نوں کھٹی لسی۔"

وے پت مہرو، تینوں پنڈی بھٹیاں دا واسطہ ای۔ تینوں راجپوت لہو دی سونہہ ای۔

بس کجھ گھڑیاں ایہناں نوں ڈک چھڈ، میں اپنے پیکے سنیہا گھلیا سو۔ اوہ وی آوندے ہون گے۔

مائی میرے ولوں ساری پنڈی ڈھاہ سٹن، بس میرا دیوان خانا بچیا رہے!

دے عقل نوں ہتھ مار۔ دے عقل دیا انھیا۔ جے پنڈی ڈھٹھ گئی تیرا دیواں خانا کنج بچو؟

لدھی توں رہیا نہ گیا۔ سوائے واسطے پاؤن دے:

ہتھ بنھ کردی آں بینتی، سچیاں دیاں سنا\
باہر اُترے پت مغلیٹڑے، دتی بیٹھے مچھاں نوں تاء\
کیہ لے بہیں گا مچلسے، کیہ جگّ تے رہسی آناں!\
لے جان گے پنڈی لٹ کے، ہاتھیاں دے ہودیاں چ پا\
نونہاں دھیاناں لجان گے بنھ کے، کیہ رہسی آ شرم حیا\
مینوں لے جاون گے بنھ کے، گھگری اڈدی لاہور نوں جا\
جے توں بند راجپوت دی، مینوں اک تے بلاّ وکھا

مہرو کیہڑا لوہے دا بنیا سی۔ نونہاں دھیاناں دے ناں سُن کے کمب اٹھیا۔ اوس دی انکھ نے اوس نوں ونگاریا۔ کیونکہ جدوں کسے سورمے نوں بولی وجدی اے تاں پھر اگا پچھا نہیں ویکھدا۔ تتے دودھ نوں بس جام لاؤن دی ہی گل ہوندی اے۔

سیر پکے ہزارے دے ڈوڈے، دو چھٹانک کالی افیم، اک پہلے توڑ دی دارو نے مہرو نوں سِکھراں تے پہنچا دتا۔ مہرو نے اپنے اِک درجن یار بیلی نشے نال دُھت تیار کیتے۔ سبھناں آپو اپنے ہتھیار قابو وچ کیتے تے مہرو دا اشارہ۔ مہر گھوڑے تے اسوار ہویا۔ عقاب دے پراں دے تیر، دودھاری کھنڈا، سچے موتیاں والی کمال ٹوٹنکی۔ تیراں موہرے زہر دیاں پٹھاں۔ موڈھے تے بندوق۔

مہرو پوستی دی چڑھائی

چڑھ پیا مہرو پوستی، موڈھے دھری بندوق

مہرو ٹھڈ مغلاں دے جا پیا، مہرو صیف ملوک
دل دل ماردا ڈھانیاں، جیویں کنواری نوں چمبڑے بھوت
بیکانیریاں صوبہ ماریا، دیہی اوہدی پھڑ گئی جھوٹھ
کجھ مارے کجھ بھج گئے، رہندے کرن لگّ پئے کوچ
ستراں جواناں نوں مار کے، دھاری آؤندا شیر دا روپ
مینوں عمل نے ٹوٹاں دتیاں ہتھ چلیا سی تیغ تے سوت
تیرا دُلا گیدی ہو گیا، میں مہرو بنیا راجپوت

پُرانے سمیاں وچ افیم نوں نشہ نہیں سی منیا جاندا ۔ سریر دی تھکان دور کرن لئی دوا دارو وانگ ورتیا جاندا سی ۔ شاید ہی کوئی راجا، مہاراجہ، جاگیردار ہووے جس نے اوس دی ورتوں نہ کیتی ہووے ۔ ایتھوں تک کہ پورے دوپہر ہوندے مہاراجہ رنجیت سنگھ دی ایہہ نت دی خوراک سی ۔ اج وی پنجاب دے بہت سارے کہندے کہاؤندے لیڈر نت اوس نال موج مستی کردے ہن ۔

گھوڑے تے سوار مہرو ہوراں اویلے، بناں ہتھیاراں دے مغلاں اتے ہلاّ بولیا ۔ اوس پہلے ہی ہلے وچ مہرو ستر سپاہیاں سنے اِک صوبیدار نوں ماردا ہے ۔ ایہناں نے جیویں دشمن دے کیمپ اندر طوفان مچا دتا ۔ ہولی ہولی مہرو دا نشہ اتردا تاں اوہ واپس پنڈی نوں آ جاندا ۔

مغلاں نوں بھاجڑاں پے گئیاں ۔ کوئی سمجھ نہ آوے، ایہہ کون سن تے کنج اینا نقصان کر گئے؟ کسے دُلے دے شریک نے بوکھلائے مغلاں نوں دسیا کہ ایہہ تاں پوستی مہرو نشے دے لور وچ تہانوں وڈھ گیا ۔ تسیں حوصلہ نہ ہارو ۔ دُلا پنڈیوں باہر گیا ہویا ۔ تہاڈے لئی اس توں ہور ودھیا موقع پھیر نہیں آؤنا ۔ مغلاں نے کجھ حوصلہ بنھیا تے پنڈ اُتے حملے دی تیاری کرن لگے ۔ مغلاں دیاں کمکاں پجن لگیاں ۔ گھوڑیاں تے سواریاں ہون لگیاں :

لدھی نے کوکاں ماریاں، مار کے لمی ڈھاہ

پُتر گیا سیں نانکے شہرنوں، اتے گھوڑی دے کاٹھیاں پا

وے تیری لے چلے پنڈی لٹ کے وچ ہاتھیاں دے ہودیاں پا۔

کیہ لے بہیں گا مجلسے، کیہ جگ تے رہسی آناں!

تیریاں نونہاں دھیاناں لے چلے، کیہ رہ گئی شرم حیا؟

مرزا کلیاں ای باندھاں بنھ کے، داغ دتا راجپوتی نوں لا

جے توں بند راجپوت دی، مینوں باندھاں چھڑا کے وکھا

جمنا تے مرجاونا، مرداں دے بول رہن سرجا

اودھر روڑ جٹ دی چنیوٹ پہنچن والا ہے۔ ایدھر ایس توں پہلاں کہ مغل پنڈی اندر آ کے بربادی کرن، مہرو پوتی دوبارہ لڑائی کرن دی تیاری کردا ہے۔

مائی لدھیے اینکیں مینوں نتھ والا جھوٹا لیا دے۔ میں بھج کے نہ میدان چھڈ جاواں کدھرے، لڑ کے بے شک مرجاں

"وے کدے جھوٹیاں خچراں تے چڑھ کے وی جنگاں لڑیاں جاندیاں نیں۔ میں تینوں روجھا گھوڑا دیاں گی"

پہریدار نے روجھے گھوڑے تے ودھیا کاٹھی پا کے مہرو لئی تیار کر دتا۔

مہرو پنج ہتھیاراں نال لیس اپنے ساتھیاں نال حویلیوں باہر:

چڑھ پیا مہرو پوتی، جیہڑا وانگ بدل دے گجے

سانگ پھڑ لئی گینڈے کور دی، سوہندی ہتھ وچ سجے

کھبے ہتھ نال جمدر تولدا، ماردا ہاتھی نوں بجیوں کھبے

جیویں گھاڑ گھڑن ٹھٹھیار دی، سانگ شیر دی ٹھناٹھن وجے

کجھ مارے کجھ بھج گئے، رہندے سورمے نے لالئے اگے

مہرو لبھیا جوان نوں مار کے، سلام کیتا لدھی اگے

جمنا تے مر جاونا، مرداں دے بول رہن سر لگے

مہرو دو وار مغلاں نال لڑیا۔ اوہ اپنے چار ساتھیاں دی جان وی گوا چکا سی۔ ہن اوہ تیسری وار نہیں سی جا رہیا۔ مائی لدھی نوں سگوں مہنا مار رہیا کہ دُلے دے پتر نور خان نوں تیار کرے خاں۔ لدھی نے اپنی نونہہ نوں کیہا اپنے پتر نوں لڑائی لئی کہے۔ الھڑ عمر، جوانی دا جوش نورا اپنے متر ٹولے نوں تیار کردا مغلاں نال لڑن لئی:

میہرو جائیکے لدھی نوں دسدا ہے،

سُن اج دا میرا بیان ماتا!

مغل اج وی جنگ وچ کئی مارے،

پر میرا وی ہویا نقصان ماتا!

اج وچ میدان دے جنگ کر کے،

گئی پوستی چار دی جان ماتا!

ایس واسطے اج اداس ہاں میں،

چہرہ ہو گیا پریشان ماتا!

کل جائیکے جنگ نہ مول کرساں،

مینوں لبھدا نہیں چین کھان ماتا!

دوئے روز میں مغلاں نوں ٹھلھیا سی

سارا لا کے زور تے تان ماتا!

اِک گل تینوں اج آکھدا ہاں،

سُنی ایس نوں لائیکے کان ماتا!

جنگ واسطے کریں تیار جا کے،

بیٹا دُلا دا جو نور خان ماتا!

کل مول نہ پیر رکاب پاواں،

میری گل نوں توں سچی جان ماتا

نور خان اپنے ٹولے نال مغلاں نال لڑائی لڑدا ۔ رات دے وقت جد مغل اپنی موج مستی وچ غلطان سن تد ایہناں لئی ایس وقت مغلاں تے حملہ کرنا بڑا آسان وی سی ۔ اجے ایہناں نوجواناں نوں لڑن دے بہتے طریقے وی نہیں سن آوندے پر جوانی دے انھے جوش موہرے کون اڑدا، کون کھہندا! رات دے ہنھیرے وچ نورِ ہوراں کافی وڈھ ٹُک کیتی۔ اخیر واپس پنڈی نوں پرت آئے ۔

ہُن تک دُلے دی غیر موجودگی وچ پنڈی بھٹیاں والے ترن وار بھاجی چاڑھ چکے سن ۔ مغلاں واسطے نک ڈوب کے مرن والی بات بن گئی ۔ اِک پاسے ایڈی تکڑی مغلیہ سلطنت تے دوسرے پاسے مٹھی بھر لوک ۔ حد ہی ہو چکی سی ۔ پر ہور کنا چر مغل ایہہ جردے رہندے! اوہناں نے کیہڑیاں چوڑیاں پائی رکھیاں سن؟

واپس پنڈی توں چنیوٹ جاندے ہاں جتھے روڑ جٹ دُلے موہرے پنڈی دا حالوں بے حال دسے گا ۔ ہُن تک کئی کجھ واپر چکا ہووے گا جس دی کسے نوں آس امید وی نہیں سی ۔

چنیوٹ مامے رحمت دے گھر پورے جشن ہو رہے سن ۔ اوتھے گھسرے رحمت گھر ہوئے پوترے دی ودھائی منگ رہے سن ۔ کِتے دارو دے پیالے، کِتے بھنگ گھوٹی جا رہی سی تے کدھرے بکرا اِل رہیا سی ۔ جیویں ایہناں نے پھیر کدھرے کوئی جشن نہیں کرنا ۔ جیویں کدھرے پکے پیریں تر جان دی تیاری ہو رہی سی ۔

سبھ کجھ دھریا دھرایا رہ گیا ۔ روڑ جٹ نے مامے رحمت دی حویلی اندر داخل ہوندیاں ہی اُچی ساری دُلے نوں واز ماری ۔

اکثر ہی پنجاب اندر صدیاں توں انکھ آبرو خاطر لڑائیاں، قتل و غارت، خاص کر کے پینڈو بھائی چارے وچ انجیہے ورتارے عام ہوندے رہے اتے بناں شک شراب نے مکھ کردار ادا کیتا۔

ڈُلے دے آلے دوآلے سرمچو چوہڑا، شلا مراثی، دادو خان ڈوگر، مرزا جٹ، دولا کوُلا، کھابا وزیر، جمال خان، کمال خان، کلا بروالا بیٹھے پیالے تے پیالے چاڑھی جا رہے سن ۔ اس آپا دھاپی وچ روڑے جٹ دی آواز جیویں گم ہوگئی سی ۔ گھوڑی توں اُتر کے:

سلام اوئے ڈُلیا ۔

روڑے جٹ دے چہرے دی پریشانی ویکھ:

نشئی ہوئے ڈُلے نے ہتھوں پیالہ پاسے رکھدیاں:

جٹ روڑیا، سنا خیر وا، پنڈی دا کیہ حال سا ای

وچوں ہی روڑ جٹ کجھ غصے وچ:

کیہ دساں پنڈی دا حال! وڈی گل تے موُنہہ چھوٹا ای

اوئے کجھ دسیں گا وی؟

ڈُلیا اگے تنیں گنڈھیں دیوا بلدا سی پنڈی دا ۔ ہُن چوتھیں گنڈھیں بل پیا ای ۔

اوئے روڑیا! بھائی بن کے اصل گل دس، کیہ گل ہوئی سو؟

اپنا بھریا پیالہ مینوں دیہہ ڈُلیا ۔ اج میتھوں نہیں دس ہونا

پہلاں اک پھر دو تے تیجا پیالہ ہتھ وچ پھڑی

روڑ جٹ نے ہائیں ماریاں، موہرے ڈُلے دے جا

تیرا بھیت شریکاں دے لیا، مغل لتھے سن آ

چوکڑے دا سہاگا بنھ دتے نیں، پنڈی دا تھیہ کرا

بنھ لئیو نے لدھی ماں نوں جیہدی ککھے رہوَں سما

تیری بھین سلیمو بنھ لئی، تینوں گیدی آکھدی جا

تیرا بنھ لیا بچڑا نور خان ہتھیں ہتھوڑیاں لا

تیری خانی نونہہ نوں بنھ لیا، جیہنے چن نہ ویکھیا آ

تیری پھلراں رانی بنھ لئی، جیہدی سیجے بہندا اسیں جا

جھلن کانگڑے والی بنھ لئی، لیاندی سی ڈولے چ پا
تیری پھتی کراڑی بنھ لئی، جیہڑی دارو نال دیوے رجا
تیری سیلاں گزری بنھ لئی، جیہڑی دہیں نال دیویں تھوا
مہرو پوتی تیغاں ماریاں، دتے کٹک لڑا
توں ڈھاہنے سن دلی دے کنگرے، لاہور والے تے پہلاں ڈھاہ
بھلکے روٹی ویلے نوں وکنے بردے لاہور وِچ جا
ٹکے ٹکے نوں باندھاں وکنیاں، دُلے بوہے شریکاں دے جا
جے توں بند راجپوت دی، باندھاں چھڑا کے وکھا

روڑے جٹ نے پنڈی دا حال دُلے نوں دسیا۔ دُلے دا سارا نشہ لہہ گیا۔ دُلے نے پانی گرم کروایا۔ رج کے نھاتا۔ اپنے آپ نوں تھاں سر کیتا۔ اک پاسے پھرلے والی پگ بنھ رہیا تاں دوسرے پاسے اپنے ساتھیاں نوں تیاری کرن دیاں ہدایتاں دے رہیا۔ انکھ آبرو دا سوال سی۔ گھر دی عزت، پنڈ دی عزت تے پورے کنبے دی عزت داء تے لگ چکی سی۔ دُلے دے ساتھی آپو اپنیاں سواریاں کر چکے سن۔ اوہ سارے اک توں ودھ اک کالھے پے چکے سن۔ حکم دی اڈیک وچ سن کہ کدوں مغلاں نال ٹکر لیئے:

دُلے نوں روڑ جٹ دیاں گلاں نے اچویں لائی ہوئی سی:

اٹھ اونفرا میریا، میری گھوڑی پیڑھ لیا
گھوڑی لیاویں پیڑ کے، چار جامہ تے تاہرو پا
کج بندھ، لوھاں ہیکلاں، گلیں ہمیلاں پا
میں چڑھنا پُت راجپوت دے، جانا مغلاں دے دا
مرزا لے گیا باندھاں بنھ کے داغ گیا راجپوتی نوں لا
مینوں ان حرام ہے جناچر باندھاں نہ لواں چھڑا

مامے رحمت نے دُلے دے گھوڑے دی لگام پھڑ دیاں آکھیا:

"ایس ویلے رُک جا، سویرے جا کے باندھاں چھڑا لواں گے ۔ ایہہ نظام الدین مرزا میرا دھرم دا بھرا بنیا اے ۔ ساڈی پگ وٹائی ہوئی اے؟"

غصے وچ دُلا

"جے توں میرا سکا ماما نہ ہوندا تاں سبھ توں پہلاں میں تیرا سر وڈھ دینا سی ۔ راجپوتاں تے مغلاں دی چراں توں لاگت بازی اے تے توں کیکن پگ وٹالئی ماما؟"

دُلا مکھ توں بولدا، رحمت خان نوں دیوے سنا

توں بنداے ڈبے سردی، بیٹھوں مغلاں نال پگ وٹا

جے پُت ہویا میں فریددا، باندھاں لواں چھڑا

دُلے دی ماری بولی نے مامے رحمت دی مت ٹکانے لے آندی ۔ دُلے دی دھمکی سن اوس نے اپنے پنج سو جوان تیار کر کے دُلے نال چلن لئی منیادی کروا دتی ۔ مہرو دے کیتے قتل عام نے نظام الدین اندر بدلے دی اگ بھر دتی تے اوہ پنڈی بھٹیاں تے آن دھاوا بولدا:

چڑھ پیا مرزا نظام الدین حکم دے رہیا اپنے سپاہیاں
نشے دیاں بھر بھر بوتلاں،
ہاتھیاں دیاں سنڈاں وچ وہائیاں ۔
جدوں وگی واپرے دی، چڑھیاں ہاتھیاں نوں مستائیاں
ہاتھیاں تاک بھنے سنے سرداں، تے ہٹ ہٹ ٹکراں لائیاں
ٹکے ٹکے دے سپاہی ستریں، کردے مناں دیاں آئیاں
مغل ساڑ ساڑ مارن کورڑے،
رانیاں کونجاں وانگ کرلائیاں
رانیاں چاندی دے چوڑے والا،
متھا سونے دیاں بندیاں لائیاں

اُٹھے ڈھکاں بنھ کے مغلاں، راہ لاہور دے پائیاں
کیتیاں بھٹیاں تیریاں، اج پیش لدھی دے آئیاں
لدھی نے کوکاں ماریاں، واج دے پنڈی دیا سائیاں!

مغلاں نے پنڈی دا بہت اجاڑا کیتا ۔ کئی تھائیں اگاں لا دتیاں ۔ مال ڈنگر کھلے چھڈ دتے ۔ چنگیاں گھوڑیاں تے اوٹھ اپنے موہرے لا لئے ۔ مائی لدھی، دُلے دیاں بیویاں تے دِھیاں نوں بنھ کے موہرے لا لیا ۔ مغل فوجاں دا قافلہ ہُن لاہور نوں جا رہیا سی ۔ رات ہون توں پہلاں ایہناں نے اپنا ٹکاء پنڈی لال خان کیتا ۔ ایتھے دے مکھی لال خان نے بندی بنائیاں عورتاں دا بہت بُرا منایا ۔ اک دو ہور روایتاں مطابق دُلے بھٹی اتے اوس دے باغی ساتھیاں دی ایہہ مغلاں نال آخری جنگ خانگاہ ڈوگر لاگے میاں علی سرائے دی درگاہ لاگے ہوئی دسی ہے ۔ کجھ دا منّنا ہے کہ ایہہ لڑائی چوہڑکانا لاگے بلکھے ہوئی سی ۔ تے کئیاں نے ایس نوں لاہور توں 17 میل دور ٹھیکری والا پتن تے ہوئی وی دسیا ہے ۔

جدوں پنڈی لال خان دے بزرگ جگیردار نوں پتہ لگا تاں اس نے اپنے کوڑمے دے جواناں نوں بلایا تے کیہا کہ پتہ کرو، ایہہ کون ہن؟ اگوں اوہناں دسیا ایہہ پنڈی بھٹیاں توں دُلے راجپوت دے خاندان وچوں پھڑیاں نیں

"پُتر، کیہڑے دُلے دیاں؟"

"بابا اِکو دلا، فرید خاں دا پُتر تے بجلی خاں دا پوترا ۔ اوہی ساڈا شریک جس نے ساڈے پیو دا سر وڈھیا سی ۔ اوہو دُلا ۔ بے شک لاہور لے جان، سانوں کیہ؟

"اوئے جوانو، کدے تہاڈا زور پے جائے، تسیں دُلے دا سر وڈھ لینا ۔ ایہہ عورتاں دُلے دیاں نہیں ایہہ ساڈے ساریاں بھٹیاں دیاں نیں ۔"

"بابا کیہ مرضی اے تیری پھر؟"

"باندھاں نوں چھڈا کے وکھا دیو ۔ ایہہ بھٹیاں دیاں باندھاں نیں ۔ دُلے دا کسے

ناں نہیں لینا۔ تے داغ لگّ جو بھٹیاں نوں"

پنجابی سبھیاچار دی امیری کدے سکھراں تے ہوندی سی ۔ ایتھوں تک کہ دشمن دشمن دی بھین نوں وی اپنی بھین من کے چلدا سی ۔ دشمن دشمن دے بزرگ ماں پیو دے پیریں ہتھ لاؤندا سی ۔ شریکے دیاں دھیاں، نونہاں چاہے لکھ لڑائیاں جھگڑے پئے ہوندے سی پھر وی اوہناں دا مان ستکار کیتا جاندا سی ۔ دوسرے دی انکھ آبرو نوں دشمنی دے پلے نہیں سن تولدے ۔ لوکاں وچ اخلاق سی ۔ جتھے دوستی جان قربان کر کے پگاؤندے اوتھے دشمنی وی قدراں قیمتاں وچ رہ کے ہنڈھاؤندے ۔ اج دے مادیت پسند دور وچ ایہہ سبھ کجھ وارتھ لگدا ہے ۔ پیسے دی چودھر نے ساڈے رشتیاں دے معنے ہی بدل کے رکھ دتے ۔ یقیناً ہر چیز وچ بدل آؤندا ہے ۔ ایس بدلدے سمیں نال نال سوچ وچار، تہذیبی قدراں قیمتاں وی بدل جاندیاں ہن ۔ ایس بدلاء نال نروئی سوچ، چنگا اخلاق اتے معیاری محبت تاں ہی ساویں رہ سکدے ہن اگر بدل قدرت دے اصولاں مطابق ہوندا ہووے ۔ دھکے نال، ہِک دے زور نال کیتا کوئی وی کم تہاں کتے نہ کتے ٹھیس ضرور لاؤندا ہے ۔ کدے کدے ایہہ قدرت دی وجی ٹھیس ایسی زبردست ہوندی ہے کہ بندہ ساری عمر نہیں سنبھل پاؤندا ۔ اج بندہ اوہی کجھ بھوگ رہیا جیہڑا ایہہ پچھے کردا آیا۔ آپ تاں دکھی ہے ہی، نال ہی آؤن والیاں دے راہاں وچ وی بارود دبی جا رہیا کیونکہ بندے نے قدرت دے نیماں نوں چھکے جو ٹنگ دتا ہے۔

بزرگ لال خان اپنا دھرم پال رہیا سی ۔ جتھے اوہ اپنی دشمنی نبھا رہیا سی اوتھے اوہ پنجابیاں دے ورثے نوں وی نبھا رہیا سی ۔

اِک پاسے بارھاں پنڈاں دے گبھرو تے دوسرے پاسے مرزا نظام الدین دے بارھاں ہزار سپاہی ۔

چنیوٹ توں دلی بھٹی اپنا لام لشکر لے کے سدھا میدانے جنگاں نوں کوچ کردا ہے۔ دوسرے پاسے اوہ پنڈی بھٹیاں نوں سنیہا گھلدا ہے ۔ اوس نے اپنے پتر نور خان

نوں خاص طور تے پوری تیاری نال آ رلن لئی کیہا۔ نور خان اپنے بانیاں نال سستر بند ہو گھوڑیاں تے سوار تے اوہناں نال مہرو پوستی تے نال ہی روڑ جٹ کولوں وی پیچھے نہ رہیا گیا۔ باوجود دُلے دے کہن دے کہ سارا پنڈ ی خالی نہیں چھڈنا:

مغل پیالے پیوندے، بیٹھے مدماتے
کئی نے کھیڈاں کھیڈدے، شطرنج وچھا کے
کئی تماشے ویکھدے، بھنڈ نقل نچا کے
کئی ہتھ پکڑ کے لوٹے ٹٹیاں نوں جاتے
ایدھر بھٹی راجپوت، پے جاندے دھا کے
اُڈدے سیس درانیاں، جیوں پیپل پاتے
ہویا گاڑھا جنگ سورمے خونی نھاتے

مغلاں دی بھاری فوجی گنتی نال اگر کدھرے جنگلی پہاڑی علاقے وچ مقابلہ ہوندا تاں دُلے ہوراں دی گوریلا جنگ پالیسی نے ودھیا کم کرنا سی۔ لیکن ہُن تاں دشمن نال متھا سرِ عام کھلے میدان وچ لگّ رہیا سی۔ مغل جان چکے سن کہ ساندل بار دے ایہہ باغی لک چھپ کے لڑن وچ کنے ماہر ہو چکے نے۔ اوہناں نے جان بجھ کے کھلے میدان وچ تنبو ڈیرے لائے ہوئے سن۔

پنجاب دے کھلے میداناں وچ ایہنیں دنیں تیز ہواواں، ہنیر یاں، بُلھے اپنے پورے زوراں وچ ہوندے نیں۔ کنکاں دیاں لہراوندیاں فصلاں اپنے پورے جوبن وچ۔ اج وی تیز ہواواں نال کالیاں گھٹاواں جیویں اپنے آخری جلوے وچ ہون۔

مُغل شاہی فوج نال کجھ نابراں دی ٹکر۔ اوس نابریں پچھے کئی وجہ سن۔ چلھے چونکے توں لے کے لاہور دے دربار تک دا سوال ہے۔ ڈر، خوف تے غلامی والی زندگی توں کھہڑا چھڈا کے اَنکھ نال جیین دا سوال ہے۔ بیگانیاں اتے آپنیاں وچلا سوال ہے۔ اپنی مٹی اپنے کھیتاں وچ دڑ دڑاوندے باہروں آئے گھوڑیاں دیاں لگاماں نوں ہتھ پاؤن دا

سوال ہے ۔ اپنی کھیتی خون پسینے دی کمائی دے لُٹ پُٹ جان دا سوال ہے ۔ کسان دے ہل پنجالی، سہاگے دا سوال ہے ۔ کسان دی فصل بیجن، پکن، کٹن تے گھر لیاؤن کھلن دا سوال ہے ۔

جے ایہہ سارے سوال ڈلّا بھٹی اپنے سمیں نہ نبیڑ سکیا تاں ایہہ سوال اج تک مسلسل کھڑے ہن ۔ تے اگوں وی بنے رہن گے ۔ کسانی دے مسلے وکھو کھ حالتاں مطابق طرحاں طرحاں دے تاں ہو سکدے ہن پر اوہناں دا اصلی روپ اوہی ہوندا ہے تے اوہ ہے کسان دی کھیتی پوری محنت دا مل تے صحیح مل جو اج کِتے وی نہیں پے رہیا ۔ ایسے وجہ کرکے 93 سال امریکن بزرگ وِدوان نوم چومسکی جیہڑا پچھلے 60 سالاں توں لگاتار امریکی حکومت اتے دنیا دیاں تاناشاہ طاقتاں نوں چنوتی دے رہیا ہے، دلی دوآلے بیٹھے کسانی سنگھرش بارے کجھ ایس طرحاں لکھدا ہے:

اوہناں (کساناں) نوں، ایس (جدوجہد) تے جو اوہ کر رہے ہن، بہت مان ہونا چاہیدا ہے ۔ اوہ ہمت اتے ایمان داری نال اوہ کجھ کر رہے ہن جو اوہناں دے پریواراں، بھارت دے کساناں اتے بھارت دے لوکاں لئی صحیح ہے ۔ ساری دنیا نوں جدوجہد دے ایس طریقے (ماڈل) دی ضرورت ہے تاں کہ لوک اپنے حالات انوسار جیہڑے بھارت دے کساناں دے حالات نال کافی ملدے جلدے ہن، ایسے طرحاں دے سنگھرش (ایکشن) کر سکن ۔ جو تسیں کر رہے ہو، اس تے مان کرو..... تے ایہہ (جدوجہد) کردے رہو ۔ " ایہناں ہنیرے سمیاں وچ ایہہ (کسان سنگھرش) چانن منارے ہون گے ۔"

ہزاراں میل دور بیٹھے نوم چومسکی نوں تاں بھارت دی کسانی دُردشا پتہ لگ سکدی ہے لیکن ایتھے بیٹھے حاکم پتہ نہیں، کس مٹی، کس مانسکتا اتے کِناں کوڑ نیتیاں نال لبریز ہن، اوہناں نوں کوئی فکر ہی نہیں ۔ اوہ بے پرواہ ہی نہیں سرے دے لاپرواہ وی ہن ۔ اوہناں نوں راج ستھا دا اینا نشہ ہے کہ اوہ کسان سنگھرش نوں اپنے نک دا سوال بنا بیٹھے ہن ۔

جیکر اوہ کسانی منگاں نوں مندے ہن تاں اوہناں دا نک وڈھیا جاندا ہے۔ کدے ایہی سوال مغل حاکماں موہرے کھڑا سی اتے اج اس دا جواب دین لئی اوہناں دا ساہمنا کجھ نابراں نال ہون جا رہیا۔

دن دا پچھلا پہر لگ چکا ہے۔ مغلاں دی فوج دا دُلے ہوراں نوں اندازہ ہے لیکن مرزا نظام الدین نوں نابراں دی گنتی دی کنج خبر ہونی سی۔ سدھی ٹکر لین توں پہلاں دُلے نے اپنے سارے یودھیاں نوں تن حصیاں وچ ونڈ دتا کیوں جو ایہناں دی گنتی آٹے وچ لون برابر سی۔ سبھ توں تگڑے لڑاکو جتھے نوں دو حصیاں وچ ونڈیا گیا۔ ادّھا جتھا موہرے توں تے باقی ادھا پچھوں حملہ کرے گا۔ دوسرے حصے والیاں دی ڈیوٹی سی کہ مغلاں دے تنبوآں وچ اگ دیاں لاٹاں جگاؤنیاں۔ تیسرے حصے والے پوری چوکسی نال ایہہ ویکھن گے کہ مغل کتھے زیادہ بھارو پے رہے ہن، اتھے اپنیاں چھوٹیاں نچھوٹیاں ٹولیاں بھیجن گے۔ دُلّا بھٹی نے حکم دے رکھیا سی کہ مغل کمانڈر نظام الدین نال اوہ خود لڑے گا۔ ہاں، کسے وجہ کرکے اگر اس دا لکھی گھوڑا نقارہ ہو جاندا ہے تاں اس دا دوسرا پیارا گھوڑا جو کاٹھیاواڑ نسل وچ کلا سی، اس نوں تیار بر تیار رکھیا جاوے۔

نگارے وجن لگے۔ ڈھول اُپر ڈگے لگے۔ طرحاں طرحاں دیاں آوازاں، گونجاں، چیکاں، کرلاہٹاں۔ تلواراں دا آپسی ٹکراء، برچھے، نیزے، ڈھالاں اپر کھڑکن لگے۔ کسے دی ہک وچ تیر، کسے دیاں باہاں اُپر تلواراں، نیزیاں دے وار۔ کسے دے دھڑ توں وکھ ہوندے سر۔ کسے سر دا مڑھاسا ڈھیہہ کے دھرتی اپر۔ کسے دے گھوڑے تیراں نال ونھے دھرتی اُپر۔ زخمی، سہکدے بیٹھاں ڈگے جیہناں اپروں گھوڑے اوہناں دی مجھ کڈھدے۔ تنبوآں وچوں نکلدے دھوئیں نے دُلے بھٹی توں نظام الدین نوں اوس دیاں نظراں توں دور کر دتا۔ گہ گچ لڑائی وچ للکارے، اللہ ہو اکبر، اللہ ہو اکبر ہون لگا۔ ساہمنے کجھ ہی دوری تے دُلے بھٹی دی نظر نظام الدین اپر پئی جس نے پورے مغل جرنیل والا پہراوا پہنیا، ہاتھی اُپر سوار کسے اکبر توں گھٹ نہیں سی لگ رہیا۔ اوس دے ہاتھی دے

متھے اپر وڈی لوہے دی ڈھال بجھی ہوئی سی ۔ جس اُپر ڈُلے نے کئی نیزے دے وار کیتے پر اوس نوں کجھ نہیں سی ہوندا ۔

ہُن تک لڑائی ہوندی نوں پورا اک پہر بیت چکا سی ۔ بہت سارے ساندل بار دے نوجوان اپنی اَنکھ آبرو خاطر جان گوا چکے سن ۔ اوہ اپنی مٹی، اپنی ماں دھرتی لئی سبھ کجھ قربان کرن لئی وچنبدھ سن ۔ اج اوہ ڈُلے بھٹی نال ہو کے مُغل شاہی نال ٹکر لے کے نواں اتہاس سِرج رہے سن ۔ اوہ ایہہ وی جاندے سن کہ موت اوش آوے گی پر اوہناں اندر کوئی ڈر نہیں، کوئی خوف سی ۔ اوہ تاں اک نویں سویر، نواں کھیڑا، لوکاں وچ نویں خوشی ویکھن لئی ایہہ کھیڈ کھیڈ رہے سن ۔ اوہناں لئی ڈُلا بھٹی اک رہبر ہے ۔ اک چانن منارا ہے ۔ اوہناں لئی ڈُلا بھٹی کوئی روبن ہُڈ نہیں، ڈُلا بھٹی ہے، جس نوں اوہ جو کہندے، اوہ کر کے وکھا دیندا، مندے ہن ۔ ڈُلا اوہناں دی روح وچ وس چکا ہے ۔ ڈُلا ساندل بار دی ہر ماں دا پُت بن چکا ہے ۔ اوہ ہر باپ دا سہارا بن چکا ہے ۔

ہُن تک ڈُلے بھٹی دی موہرلی قطار وچوں قریب ادھے جنے شہید ہو چکے ہن ۔ جیوں جیوں ڈُلے نوں اپنے بھراواں ورگے ساتھیاں دے دھرتی اتے ڈِگن دا پتہ لگدا اوس دیاں باہاں دی شکتی ہور ودھدی جاندی ہے ۔ جیویں اوہ ہر اک ہو رہے شہید دا چن چن کے بدلہ لے رہیا ہووے ۔ اوہ وار وار اپنے پتر نور خان نوں دشمن دیاں سبھ توں سخت ٹولیاں نوں اکھاڑن لئی للکاردا ہے ۔ موت ساہمنے کھڑی اوہناں نوں للکار رہی اے، پر ڈُلا اپنے پتر دا رتی بھر وی موہ نہیں کردا ۔ اوس لئی کلا کلا ساندل بار دا جوان ہزاراں لکھاں دے برابر ہے ۔ کئی جوان گھوڑیاں توں کاٹھیاں سنے ڈِگ کے انج زمین تے رڑھ رہے نے جیویں طوفانی ہنیر مہرے کنک دیاں بھریاں رڑ رہیاں ہوون ۔

ساندل بار دے یودھے جان کے لڑائی دا رخ لاگلے سنگھنے جنگل ول لجانا چاہندے نے تاں کہ اوہ گھٹ گنتی وچ ہوندیاں وی دشمن دا ودھ توں ودھ نقصان کر سکن ۔ کسے حد تک اوہ انج دشمن نوں گھیر دے گھیر دے سنگھنی بیڑ ول دھکدے دیندے نے جتھے ڈُلے دا

تیسرا جتھا، ایہناں تھکے ہارے مغلاں تے ٹٹھ کے وار کردا۔

ایدھر دوسرے پاسے دُلاّ بھٹی نظام الدین نوں ہاتھی توں ہیٹھاں سٹ کے مارنا چاہندا سی ۔ پر ہاتھی دے متھے تے کوئی وار اثر نہیں سی کر رہیا۔ اخیر دُلے نے جد اپنی گھوڑی توں اچے ہو کے نظام الدین اپر اپنی پنج فٹ لمی تلوار دا وار کیتا تاں چلاک مغل جرنیل نے اپنے ہاتھی نوں ہیٹھاں بٹھا دتا۔ بہت زیادہ مغل مارے گئے۔ جو بچ گئے اوہناں وچوں وی بہتے میدان چھڈ کے دوڑ چکے سن۔

ہر کنبے، ہر قبیلے دیاں کجھ جنگی روایتاں صدیاں توں چلدیاں آ رہیاں ہن۔ کئی دشمن نوں لک چھپ کے ماردے ہن۔ کئی للکار کے ساہمنے ہو مقابلہ کردے ہن۔ کئی نہتے دشمن تے وار نہیں کردے۔ کئی شرن آئے نوں معاف کر دیندے ہن۔ بس اسے راجپوت بھٹیاں دی روایت نے اج دُلے بھٹی دے ہتھ بنھ دتے۔ مرزا نظام الدین جاندا سی، راجپوتاں دی اس روائت نوں ۔ اج اوہ اک راجپوت ماں دے پیریں پے کے اپنی زندگی دی بھیکھ منگ رہیا ہے۔ دُلاّ بھٹی اس اپر اپنی تلوار دا وار کرن لگدا ہے تاں لدھی اپنے پتر نوں روک دیندی ہے۔ نہ پت، شرن آئے تے دھرتی تے ڈگے اپر وار کرنا راجپوتاں دی روایت نہیں۔ دھوکھے باز چاتر مرزا نظام الدین مردا مردا بچ گیا:

یدھ وچ موت دے نگارے وجدے، بجلی کڑکدی
شیراں وانگوں سورمے میدان گجدے چنڈی کھڑکدی
رہکلے جمورے تے طماچے چلدے، کھنڈے چڑھے سان جی
راجپوت دلا میدان گجدا، پا جی نسے جان جی
باج جیویں مار کو جھپٹ سٹ اڈدے جنور نوں
بھانج پے گئی مغلاں دا مان ٹٹیا، مڑیئے لاہور نوں
دُلے دی چڑھائی ویکھ دل ڈولیا، مرزے نظام دا
واہی تلوار جدوں راجپوت نے، فوجاں نوں بھجاوندا

بھانا ورت چکا سی ۔ مغلاں دا چلاک جرنیل دُلے دا پگ وٹّ بھرا بندا ہے ۔ دُلے لئی راجپوتاں دی چراں توں چلی آ رہی روایت نے مصیبتاں کھڑیاں کر دتیاں ۔

اصل وچ اجیہیاں روایتاں اودوں ہی کارگر ثابت ہوندیاں ہن جدوں دوویں دھراں کسے اخلاق وچ رہِ کے دشمنی پال رہیاں ہوون ۔ ورنہ ایہناں روایتاں دا کوئی مل نہیں ۔ اوہ زمانے چراں دے بیت گئے جدوں اجیہے اصول بنے تے لوک اوہناں نوں سر نیوا کے ستکار نال مندے سن ۔ اج منکھ بہت بے قدر، چلاک دھوکھے باز، مطلبی، موقع پرست ہو چکا ہے ۔ اج بے یقینی دا عالم ہے، ہر پاسے کسے وی ڈھنگ طریقے نال اُچا اٹھن دی شہرت، سبھ رشتیاں دا گھان کری جا رہی ہے :

کہےَ حسین فقیر سائیں دا تخت نہ ملدے منگے

دُلا بھٹی نوں مکاری نال نظام الدین گرفتار کرن دی ہمت کردا تاں ایس موقعے وی دُلے بھٹی نے اپنی جواں مردی دکھائی ۔ کئیاں نوں موت دے گھاٹ اتاریا، پر کنا کو ہور اوہ کر سکدا سی ۔ آخر اوہ وی تاں ہڈ = ماس دا ہی پتلا سی ۔

مغلاں دی بچی کھچی فوج دُلے بھٹی نوں بنھ کے لاہور لے آئی ۔ جتھے مغل جشن منا رہے سی اتھے نوجوان شہری پینڈو غصے وچ آ کے اپنیاں کچیچیاں بھر رہے سن ۔ مُغل شاہی خلاف ساندل بار دی کسانی بغاوت دیاں گلاں دور دور تک پھیل چکیاں سن ۔ آوندے جاندے راہی، چھوٹے ویوپاری، دور نیڑے دیاں رشتے داریاں، پنڈاں وچ لگدے میلے، اکھاڑے آ جا کے اوہناں سمیاں وچ ایہی سادھن وسیلے ہوندے سن ۔ مراثی جدوں پنڈی تھائیں راساں پاؤندے آوندے وی اشاریاں وچ مغلاں وروددھ بھٹی راجپوتاں دی بات پا جاندے ۔ ایہناں نے خطرے مل لئے، ایہناں نے راجتا نوں چیلنج کیتا ۔ ایہناں نے لاہور دے شاہی قلعے نوں ونگاریا ۔ ایویں تاں لوک نہیں سن کہن لگ پئے ۔ جاہ اوئے، توں وڈا دُلا! جیویں ویکھ لانگے وڈے دارا سنگھ نوں! کدی کسے نے ایہہ کیہا ہووے تو وڈا اکبر؟

تے ٹھیک اگلے ہی دن تے اوہ دن سی جد دُلّا بھٹی نوں اکبر دے دربار مطلب عدالت وچ پیش کرنا سی۔ مغل درباری، اہل کار، فوج دے سپاہ سلار، چغتاشاہی دے چودھری، مولوی سبھ سجے بیٹھے سن۔

دُلا بھٹی دیاں دوویں باہواں بدھیاں ہوئیاں سن۔ دربار دے پچھلے پاسے والے چھوٹے دروازے راہیں سپاہی اس نوں اندر جان لئی کہہ رہے نیں۔ اندر سر جھکا کے ہی داخل ہونا پیندا سی۔ سر اوس نے نہیں سی جھکاؤنا۔ اوس دے باپ دادا نے وی سر نہیں سی جھکایا۔ اجیہے لوکاں دے سر کٹے تاں بھاویں جان پر کدے بادشاہیاں موہرے جھکدے نہیں۔ جس نے کساناں، ہل واہکاں، لہاراں، ترکھاناں، سیپیاں، دیہاڑی داراں کرتیاں نوں سر اُٹھا کے جیون دا طریقہ سکھایا سی، اوہ بھلا خود اپنا سر ایہناں بدیشی دھاڑویاں اگے کیوں نواؤندا؟ اوہ تاں سورمگتی دا پرتیک بن چکا سی۔ اوہ تاں عام لوکاں دا سی، خاص لوکاں چ نہیں! ویکھو! ایہناں امیراں وزیراں دے تکڑ وچ دُلّا بھٹی دا کیہ مُل پیندا اے! اج ویکھو، اک نابر دی کیہ قیمت لگدی اے۔ اج ویکھو ساندل بار دی مٹی دا نظام الدین سپوت کِنج ایہناں مغل چغتیاں دے گھیرے نوں توڑدا اے۔ اک کلّا کارا کِنج ایہناں خونخوار بگھیاڑاں موہرے اپنے پنجاب دی صدیاں دی تری آؤندی وراثت دی لاج رکھدا اے۔

درباری اڈیک رہے کدوں دُلا اندر اپنے بادشاہ موہرے سر نیوا کے دعا سلام کرے۔ سخت چمڑے دا کھسا پائی سبھ توں پہلاں اوہ درباریاں دی نظرے پیا۔ اوس توں بعد دگ دگ کردا بے خوف دُلے دا چہرہ چوڑی چھاتی اتے تن اتے لیڑے تبڑے کپڑے اوہی جیہڑے دو دناں دے دُلے نے پائے ہوئے سن۔ کِنیاں تھاواں توں پاٹے ہوئے، لنگارلتھ ہوئے جیویں کسے سخت محنت مزدوری کرن والے دے ہوون۔ کئی تھائیں خون دے دھبے۔

پہلی وار کسے سورمے باغی دی نظر موہرے ہندوستان دا بادشاہ بیٹھا نظریں پیا۔ کوئی سر نہ جھکیا، کوئی دعا سلام نہ ہوئی۔ مولوی اندر ہی اندر ہولی ہولی اللہ مہر کری کہہ رہیا سی۔

دیوان نے بادشاہ توں اجازت منگی ۔ کارروائی شروع کیتی جاوے ۔ بادشاہ نے سر ہلایا پر اس دی نظر دُلے دے چہرے اپر ہی ٹکی ہوئی سی ۔ جیویں اوہ پڑھ رہیا ہووے ایہہ لوک کس مٹی دے بنے نیں ۔ نہ ایہناں اندر ڈر خوف، نہ کوئی لمبی زندگی جیون دی چاہت ۔

دیوان نے سبھ توں پہلاں دُلاّ بھٹی دی ساریاں نوں جانکاری دسی ۔

"ایہہ ہے عبداللہ خاں بھٹی ۔ قصبہ پنڈی بھٹیاں ۔ ایس دا باپ فرید خاں ولد بجلی خاں جیہناں نوں مغلیہ سلطنت نے تختہ دار دی سزا دتی سی ۔ قریب پندراں سالاں توں ساندل بار دے پورے علاقے توں اک ٹکا وی زمینی معاملہ لاہور دربار نہیں آیا ۔ پہلاں ایس دے باپ دادا ایہہ کم کردے رہے، ہُن اوہی کم ایہہ اپنے بدمعاشاں نال کر رہیا ۔ ایہہ لُٹاں کھوہاں کردے نیں ۔ لوکاں دیاں بہو بیٹیاں نوں چک لیندے نیں تے اپنے گھریں بٹھا لیندے نیں ۔ ایس دے بندیاں نے کئی وار شاہی مال اسباب لٹیا تے باغ ملکیہا دا سر قلم کر کے مِیدے کھتری ہتھ ایسے دربار وچ گھلیا سی ۔ علی سوداگر دے گھوڑے کابلوں لاہور آوندے ایہناں نے پنڈی بھٹیاں وچ کھوہ لئے سن ۔ ایہناں دے ظلماں دی فرد بہت لمبی ہے ۔ سارا ساندل بار دا واہی کاراں ایہناں اپنے مگر لا لیا ۔"

بادشاہ مولوی ول اشارہ کردا ۔

"مولوی : برخوردار! کیہ جو جو دیوان جی ہوراں کیہا اوہ سچ ہے؟"

"دُلا بھٹی : سچ تاں ایہہ ہے کہ میرا ناں دُلاّ بھٹی ۔"

"سچ ایہہ ہے کہ میں تاں کیہ، میری پوری ساندل بار تہاڈے باہرلیاں دی چغتی حکومت نوں نہیں مندی ۔"

"سچ ایہہ ہے کہ تسیں کِنج زمینی لگان تے اپنا دعویٰ کردے ہو؟"

"سچ ایہہ ہے کہ اسیں اپنیاں بہو بیٹیاں دی تہاڈے مغل چغتیاں دیاں بھکھیاں للچاوندیاں نظراں توں راکھی کردے ہاں ۔"

"سچ ایہہ ہے کہ تہاڈیاں کمکاں ساڈیاں فصلاں دا اجاڑا کردیاں نیں ۔ اسیں

تہاڈے ایس شاہی جھوٹھے دربار لئی کابل قندھارتوں آوندیاں سوغاتاں لٹیاں ۔"

تہاڈے پالے وڈے وڈے جگیرداراں اہل کار سوراں نوں لٹیا تے اوہ مال متا اسیں لوڑونداں وچ تقسیم کیتا تے کوئی ماڑا نہیں کیتا ۔"

سچ ایہہ ہے کہ اوس قادر دی قدرت دی بنائی دھرتی تے جو ہل واہندا، فصل بیجدا اوس دا کوئی حق محنت کھوہوے تاں اوہ ساڈا دشمن ہے چاہے کوئی ساڈا ہووے تے تسیں تاں ہے ہی ہو۔"

تے رہی گل کساناں دی ۔ یاد رکھو، ایہہ ربّ دا، اللہ تعالیٰ دا روپ نیں۔ ایہناں اندر کوئی ول فریب، دھوکھا، ہیرا پھیری، کپٹ نہیں ہوندا ۔ ایہہ سچی سچی کرت کردے نیں۔ ایہناں دی کیتی کرت کمائی نال ہی آہ تہاڈے رتن رتن من سریر بیٹھے نیں۔ جنا تسیں لوک ایہناں چھوٹے چھوٹے کساناں، دکانداراں، مزدوراں، کرتیاں نوں پریشان کروگے اونا ہی ایہہ تہاڈے گلیں پین گے ۔

سچ ایہہ ہے کہ اج تسیں کسانی بغاوت اپنے زور نال بھاویں دبالو پر ایہہ لگ چکی ہے اگ ہمیشہ سلگدی ہی رہے گی ۔ کدے مٹھی تے کدے اچیاں اچیاں لاٹاں بن بن اُٹھن گیاں ۔"

مولوی : "تیرے تے لگے سارے الزام توں قبول کردا اے؟"

دُلا بھٹی :" میں لوکاں دے حق سچ دی گل کیتی اے ۔"

بادشاہ اکبر : "توں ہندوستان دی مغلیہ سلطنت دا باغی ایں۔ تینوں بہت بھاری ڈنّ لگ سکدا اے ۔ ہاں، اگر توں حکومت دی ادھینگی قبول کرلویں تاں اسیں تینوں معاف وی کر سکدے ہاں تے تیرے سارے باغی ٹولیاں نوں اپنی شاہی فوج وچ بھرتی وی کر سکدے ہاں ۔"

دُلا بھٹی: "پنجاب دی دھرتی دے جایاں نے کدی کسے دی ادھینگی نہیں قبولی ۔ ایہہ جدوں وی اویلے ہوئے تہاڈے ورگیاں نے ایہناں دے ویڑھیاں وچ اپنیاں گھوڑیاں

لیا بنھیاں پر جدوں ایہہ جاگ پیندے نیں پھر ایہہ دشمن دے پیراں ہیٹھ انگیار بال دھردے نیں۔ ایہہ سرتاں سچے ربّ اگے ہی جھکدا اے۔"

مولوی: "بادشاہ سلامت! مغلیہ آئین مطابق باغی دی سزا گھٹوگھٹ موت ہے۔"

بادشاہ اکبر: باغی دی سزا اگر موت ہے تاں اسیں ایس پروانے تے مغلیہ سلطنت دی موہر لاؤندے ہاں۔ ایس سزا نوں سرِ عام لوکاں موہرے انجام دتا جاوے تاں کہ آون والے وقتاں لئی اک سبق بن جاوے۔"

دلا بھٹی: "تے ایہہ وی سچ ہووے، تسیں اک دُلے نوں پھاہے لاؤگے ایہو جہے ہمیشہ جمدے رہن گے۔ پنجاب دی دھرتی دیاں ماواں ہر دھکے شاہی، بے انصافی ظلم اتیاچار وردوھ بغاوت سہیڑن لئی دُلے پیدا کردیاں رہن گیاں۔ تسی مُک جاووگے، دُلے نہیں مکنے۔"

مغل دربار دے فیصلے دی خبر چاروں پاسے اگ دی طرحاں کھلر گئی۔ ہُن کیہ ہووے گا؟ کیہ ساندل بار دے جوان سدھا لاہور قلعے تے حملہ کرکے اپنے جانوں وددھ پیارے محبوب ساتھی نوں چھڈوا کے لین جان گے۔ ہر اِک دی زبان تے ایہی سوال سی۔ سچے پنڈاں علاقے دے چاروں پاسے سخت پہرے سن اتے باہروں لاہور آؤندے ہر رستے اُپر چوکسی وددھا دتی گئی۔

سزا ہون توں تن دن بعد رحمت علی اپنے کجھ چونویں ساتھیاں نال اپنے حلیے بدل کے لاہور دے شاہی قلعے دے باہر وار پہنچے۔ مغلاں دی گنتی بے شمار سی۔ ایہناں دی کوئی پیش نہ گئی۔ اِک قلعے دے پہریدار نے ایہناں دی امداد کرنی چاہی پر اوہ پکڑیا گیا۔ اوس نال کیہ بیتی، کوئی سراغ نہ ملیا۔

کہندے نیں، رحمت علی اپنے بھنویں نور خاں نال وڈا جتھا لے کے لاہور اُپر چڑھائی کرن دی تیاری کر رہیا سی پر اوودوں تک سماں لنگھ چکا سی۔

لاہور شہر اندر ڈھول پٹوائے گئے۔ منیادی کروائی گئی۔

"شہر واسیو، 26 مارچ جمعہ والی رات بہت وڈا نظارہ ویکھن لئی محلہ نخاس نیڑے نو

لکھا بازار پہنچو۔ ایسا نظارہ جو تسیں نہ کدے پہلاں ویکھیا تے نہ ہی ویکھو گے۔ آپ آؤ تے اپنے ٹبراں نوں وی لیاؤ۔"

"تسیں ویکھو گے رنج ساندل بار دے بھٹی نوں اس دے گل وچ پھانسی دا پھندا پا کے پھانسی چاڑھیا جاوے گا۔ تسیں اس نوں ڈردے چیکاں، ترلے، واسطے پاؤندیاں سنو گے۔"

"لاہور واسیو، اپنے سارے کم دھندے سمیٹ کے سر تے آئے سورج ویلے پہنچو، پھر نہ کہنا، دسیا نہیں۔ ایہہ بادشاہ سلامت دا حکم ہے۔ حکم عدولی نہ کرنا۔ حکم دی تعمیل کرنا۔"

'تاریخ چشتی' دے لکھاری نور احمد چشتی مطابق لاہور دے کوتوال ملک علی نوں دُلے بھٹی نوں پھانسی دے پھندے تک لجان دی ذمہ واری دتی گئی۔ نال ہی بادشاہ دے درباری ولوں اوس نوں خاص ہدایت کیتی گئی کہ اوہ دُلا بھٹی دے تاثرات اوس دیاں گلاں باتاں/بول چال سبھ کجھ ہوبہو خود بیاناں وچ لکھ کے بادشاہ اگے پیش کرے گا۔

اج اسمان وِچ بدل ضرور سن پر اوہ گج نہیں سن رہے۔ ہوا وی جیویں رُک چکی سی۔ پنچھیاں دی چہل پہل سی۔ اوہ کجھ آپس وچ گنگنا رہے سن۔ لوک گھراں توں باہر اپنے دروازیاں موہرے جیویں کسے دا سواگت کرن لئی کھڑے سن۔ محلہ نخاس اوہ تھاں سی جتھے لوکاں دا ہڑھ آیا پیا سی۔

پر خاموشی اینی سی جیویں سبھ ہی پتھر دے بُت بن گئے ہون۔ بہتے لوکاں نے اپنے مُونہہ چہرے وی بُکلاں وچ ڈھکے ہوئے سن

26 مارچ 1589، دن شکروار۔ دوپہر دا پرچھاواں ڈھلن ول جیویں تیاری کر چکا سی۔ شاہی قلعے دی اِک تنگ کوٹھڑی وچوں اِک ببر شیر پیراں وچ بھاریاں بیڑیاں۔ دوویں باہواں بنھیاں ہوئیاں۔ لک دوآلے موٹا رسا جس نوں پچھوں دو سپاہیاں نے پھڑیا ہویا سی۔ سبھ دیاں نظراں قلعے والے پاسے توں آؤندے راہ ول ٹکیاں ہوئیاں سن۔ ہولی ہولی لوکاں دے کنیں چھنکدیاں لوہے دیاں بیڑیاں دی آواز پین لگی۔ سبھ توں

موہرے کوتوال ملک علی اپنے گھوڑے تے سوار سی جس دے نال پیدل سپاہی چل رہے سن ۔ ایہہ سبھ کجھ ہولی ہولی چل رہیا سی ۔ کوئی کجھ نہیں سی بول رہیا ۔ ایس چپ نوں کسے درویش دی آواز نے ضرور توڑیا:

"پیارے لال کیا بھروا سا دم دا
اُڈیا بھور تھیا پردیسی اگے راہ اگم دا ۔
کوڑی دُنیا کوڑ پسارا جیوں موتی شبنم دا"

لاہور دا مشہور مست ملنگ صوفی فقیر اپنے گیروے رنگ دے لباس وِچ نچدا ٹپدا ربّی وجد وچ آن دستک دیندا ہے ۔ اوس فقیر شاہ حسین نوں لاہور دا بچہ بچہ جاندا سی ۔ لوکاں وچ ایہہ وی بھرم پالیا جا رہیا سی کہ ایہہ فقر کراماتاں وی کر وکھاؤندا ہے ۔ کدے لوک بیڑیاں وچ جکڑے دُلے ولّ ویکھدے، کدے شاہ حسین ول ویکھدے ۔ جیویں اوہ کسے چمتکار ورتن دی اُڈیک وچ ہون ۔ لوک ایہہ تاں پکا جاندے سن کہ ایہہ فقر کدے مُغل شاہی نال نہیں تر سکدا ۔ لوکاں نوں ایہہ وی بہتی جانکاری نہیں سی کہ شاہ حسین اتے دُلاّ بھٹی کئی وار آپس وچ مِل وی چکے سن تے کہہ لو، شاہ حسین دُلے بھٹی دا اُستاد گورو وی سی، سجن بیلی وی سی، ہمدرد وی سی ۔

ہُن تک مغل اہلکار دُلاّ بھٹی نوں محلہ نخاس جس نوں پھانسی گھاٹ دے نام نال وی جانیا جاندا رہیا، (اجکل لنڈا بازار وی کیہا جاندا) لاگے آ چکے سن ۔ دُلاّ بھٹی دے چہرے توں کسے ڈر خوف دا نام و نشان نہیں سی ۔ لوکاں دیاں گُجھیاں دعا سلاماں دا جواب دُلا اپنے ہتھیں لگیاں ہتھ کڑیاں نوں کھڑکا کے دین دی کوشش کر رہیا سی ۔ کوتوال نوں غصہ آ گیا تے اوس نے دُلے نوں تے لوکاں نوں بُرا مندا بولنا شروع کر دتا ۔ شاہ حسین وی سبھ کجھ سنی جا رہیا سی ۔

دُلے کولوں رہیا نہ گیا تے اوس نے کوتوال ول ویکھدے ہوئے کیہا:

" کیسا ایہہ بادشاہ جس نے اوس سور دے تخم نوں اپنا چاکر بنا رکھیا ۔ کوتوال ہور وی

لوہا لاکھا ہوندا گالم گلوچ تے اُتر آیا۔ اودھروں سائیں ول اشارہ کردا ڈلا بھٹی سہج سبھاء ہی:

"سائیں ساندل بار وچ لگی اگ کدے مٹھی نہ پوے۔ میں پھر آواں گا تے بار بار آوندا رہواں گا۔"

اوس دے جواب وچ سائیں شاہ حسین نے اپنے دوویں ہتھ اسمان ول اُچے کر کے گاؤنا شروع کر دتا:

"یا دلبر یا مر کے پیارا
ڈلے دے لال لباں دے لارے
سولی پر چڑھ لے ہلار
آن ملسی دلبر یارا
یا دلبر یا سر کر پیارا"

نور احمد چشتی مطابق کوتوال نے شاہ حسین دے جد بول سنے تاں ہور وی اگ بولا ہوندا ہویا کہہ رہیا سی میں تینوں کل ٹھوک کے مار مکاواں اگوں صوفی فقیر نے اپنے مستی بھرے لہجے وچ کہہ دتا اے بزدل، اج توں اپنی موت دا سامان کٹھا کر بیٹھا ہیں۔

پنجاں دریاواں دی انکھیلی مٹی دا جایا، جس دے کن کن وچ پنجاب دی آب و ہوا، جس دیاں باہاں وچ مغلاں دی سلطنت نوں مٹی وچ ملاؤن دی طاقت، ساندل بار دی دھرتی دا فرزند جس نوں حاکم شاہی نے دھوکھے نال قید کیتا پر اوہ رتی بھر وی نہ ڈولیا، اج لاہور دے شاہی دربار توں کجھ ہی دوری تے پھانسی لٹکا دتا گیا۔

مغلاں نے کدے ایہہ اندازہ نہیں لایا ہوؤ کہ جس نوں اوہ پھاہے لا رہے نیں اِک دن اوس دیاں گلاں پنجاب دے گھر گھر وچ ہون گیاں۔ ماواں اپنے بچیاں نوں ڈلے بھٹی دیاں لوریاں سنایا کرن گیاں۔ ہر ڈھگی ڈھاہ چکے من نوں ڈلا اک نویں طاقت، نویں سوچ دے نواں جذبہ دیوے گا۔ حکومتاں لئی کسے نابر نوں ختم کر دینا بہت ہی آسان ہوندا ہے پر اوس نابر دی یاد نوں لوک ادب روایتاں اُتے لکھے گئے صحیح اتہاس وچوں ختم کرنا

سوکھا نہیں ہوندا ۔ کدے شہید بھگت سنگھ نے کیہا سی تسیں مینوں جسمانی موت دے سکدے ہو پر میرے وچار نہیں مار سکدے ۔ تے انج ہی 9 اکتوبر 1967 نوں چی گویرا نے کیہا سی اوئے مورکھا چلا گولی، توں صرف اک آدمی ہی ماریں گا ۔ میری سوچ دور دور تک پھیل چکی اے ۔

اودھر بادشاہ اکبر ایہہ جاننا چاہندا سی کہ سولی چڑھن ویلے دُلّا بھٹی دے چہرے دا رنگ ڈھنگ اتے اوس دے آخری بول کبول کیہ سن ۔ جدوں کوتوال ملک علی نوں اگلی شام دربار وچ بلا کے پچھیا گیا تاں اس نے بادشاہ نوں بہت کجھ ودھا چڑھا کے دسیا ۔ ایتھوں تک کے دُلے نے بادشاہ سلامت نوں سور دا تخم تک کہہ سنایا ۔ اصل چ جو کجھ محلہ نخاس واپریا اوس دی ساری جانکاری اکبر دے خفیہ ادارے دے کارندیاں نے پہلاں ہی دربار وچ پیش کر دتی سی ۔ دُلے بھٹی دا پھانسی دے رسے تک پہنچنا، اوس دیاں گلاں باتاں، کوتوال ملک علی دیاں گندیاں بھدیاں گالھاں گلوچیاں، شاہ حسین ہوراں دے کہے تے گائے بول اکبر پہلاں ہی جان چکا سی ۔ کوتوال دے جھوٹھے بولاں نے اکبر نوں اپنی شرع مطابق رَکل ٹھکوا کے مرواون دا حکم جاری کر دتا تے انج ہی اس دے حکم دی تعمیل وی کیتی گئی ۔

میانی صاحب قبرستان وچ جتھے دُلّا بھٹی دی قبر ہے تے جس تے اک سِل اُپر ایہہ عبارت درج ہے:

بسم اللہ الرحمن الرحیم

میں بھناں دِلی دے کنگر

رقبہ 75 ن 88

دُلا بھٹی شہید

تاریخ شہادت 26 مارچ 1589

منجانب : بشیر حسین بھٹی،

چیئرمین دُلّا بھٹی اکیڈمی، لاہور

ایتھے لاگے ہی کوتوال ملک علی، اوس دی بیگم اتے ہور رشتے داراں دیاں قبراں، میانی صاحب قبرستان وچ موجود ہن۔

پنج دریاواں دی دھرتی پنجاب دا بچہ بچہ دُلّا بھٹی دے نام توں جانو سی۔ سمیں سمیں دیاں حکومتاں ولوں پنجابی بولی، پنجابی رہتل نوں ہر طریقے نال ملیامیٹ کرن دیاں کوجھیاں چالاں چلائیاں جا رہیاں ہن۔ اج ہر پنجابی دا فرض ہے اپنی ماں بولی نوں پڑھے، لکھے اتے بولے۔ تاں ہی اسیں اپنے مان متے ورثے نوں سنبھال سکاں گے آون والے وقت لئی، آون والیاں پیڑھیاں لئی۔

آؤ اپنی پنجابی ماں بولی، اپنے پانی، اپنی مٹی نوں بچا لئیے ورنہ زندگی جیونی ناممکن ہو جاوے گی۔ قدرت دیاں دتیاں نعمتاں نوں جھونگا نہ سمجھ رکھیئے۔ ساڈے پُرکھیاں نے ایہناں دی سانبھ سنبھال کر کے ساڈے تک پہنچدا کیتا ہے۔ اگوں ساڈا وی اوہی فرض بندا ہے۔

اوہ سماں سی زور تے جبر والا، کوئی ماڑے دی سُندا بات نہیں سی
بلن گھیو دے دیوے گھر حاکماں دے، پر غریباں دی کدی پر بھات نہیں سی
ذات پات دی لیک دا بہت پاڑا، حق ہوندا پر کدی نہ منگدے سی
عیش کرن غریباں دا خون پی کے، ساہ اوہناں دا سولی تے ٹنگدے سی
عورت ذات بازار دی سی وستو، جُتی پیر دی وانگ لاہ سُٹدے سی
بند گھراں اندر لمے وچ گھُنڈاں، ہنجو عورت دے کدے نہ سُکدے سی
لوک سوچدے کدوں ایہہ وقت بدلُو، کدوں ہووے گا اتھے ادھار سبھ دا
کیہڑا دئے گا حق حقاں والیاں نوں، کدوں ہووے گا ایہہ تخت و تاج سبھ دا!
لدھی کرے گوانڈھناں نال گلاں، کسے پیر دی میں درگاہ جاواں
سُکھ سُکھاں اِک پُت دی دات منگاں، میں وی جگ دے نال کوئی سیر پاواں
اِک دن مراد نوں بھاگ لگا، لدھی کُکھوں سلکھنی ہون لگی
ربی رحمتاں دی برسات ہوئی، چاواں متی اوہ گھوڑیاں گاون لگی
چڑھیا دن چنگا ربّ بھاگ لایا، دُلا جمیا داعیاں دی بھری جھولی
لوک دین ودھائیاں کرن مونہہ مٹھا، گھر ڈوماں براہمناں پائی پھیری
اج ہور تے کل دن ہور چڑھدا، ماں پُت دا چہرہ نہاردی اے
نظر لگے نہ متھے تے تیز ڈاڈھا، مرچاں وار کے چلھے وچ ساڑدی اے
آئی ہوش تے کھیڈے نال بیلیاں دے، کدی چور تے کدی سپاہی بندا
کانے توڑ توڑ تیر بنائے دلا، وٹھ وٹھ نشانے گھڑیاں وچ جڑدا
گھروں گھریں لوکیں گلاں کرن لگے، بڑا دُنیاں تے نام کمائے گا ایہہ

پیو دادے دے وانگ نہ اِین منوں، متھا تخت لاہور نال لائے گا ایہہ
بچپن بیتیا خون نے رنگ بدلے، اوہدی سوچ طوفاناں نوں ناپدی سی
ملاں قاضیاں نوں اوہ گولدا نہ، اوس دی چال چ مڑک نواب دی سی
اِک دن طبیلے چ جا دُلا، کنڈ گھوڑے دی تے ہتھ پھیروا اے
کلی ٹنگی بندوق نوں صاف کردا، کجھ بندا تے کجھ اُدھیڑدا اے
موڈھے ہتھ رکھ لدھی کہن لگی، کچی عمر اے تھڑک نہ جائیں بچہ!
کارَ بہت جمن دُلا کدے کوئی، سنبھل سنبھل کے پیر ٹکائیں بچہ!
دُلا آکھدا، دے اسیس اماں، متھا نال لاہور دے میں لاون لگاں
مٹی راوی چنہاں ساندل بار جایا، بندا حق اوہدی جھولی پاون لگاں
دُلا گھوڑے تے شاہ اسوار ہو کے، سجدہ کرن درگاہ تے جاوندا اے
اوتھے شاہ حسین وی نچ نچ کے، رُسے ربّ نوں پیا مناوندا اے
شاہ آکھدا جا تیرا ربّ راکھا، ایتھے منگیاں مراداں نوں پائیدا اے
ٹاپ گھوڑیاں دی پیر نہیں سُندا، پا جھانجراں شور مچائی دا اے
دُلا آکھدا سائیاں تینوں ربّ دی پئی، مینوں جگ دا فکر ستاون لگا
توں عشق خدا تے مِٹ گیا، میں لوکاں لئی عشق کماون لگا
لوڑ ونداں دیاں لوڑاں کرے پوریاں، دین دُکھیاں دے درد ونڈاون لگا
سُندر مُندر دا دھرمی باپ بن کے، بھار ماپیاں دے سروں لاہن لگا
پئیاں بھاجڑاں تخت دے وارثاں نوں، اُچا دیو عہدہ چپ کرے دُلا
دُلا آکھدا شیراں دا مُل نہ کوئی، تہاڈی دوڑ مسیت دے تک مُلاں!
لوک دِلاں دا بن گیا اوہ محرم، جان وار کے وعدے پُگا گیا
بن کے لوہڑی دا گیت دُلا بھٹی والا، نویں جگ تے رِیت چلا گیا

دیوندر کور گورایا

پنجاب دا لوک نائک دلا بھٹی

جدوں کدے وی انکھ دی گل ٹُرسی،
کدی مرد اگمڑے یاد کر لسیں
اپر کوئی نہ وچ جہان ڈِٹھا،
دُلے بھٹی پنجاب نوں یاد کر لسیں
لدھی ماں دی ککھ دا لال ہویا،
پنڈی بھٹیاں وچ جوان ہویا
جنگل بیلیاں وچ پروان ہویا،
پٹھّ لکھی دا شاہ اسوار ہویا
تارو پنج دریاواں نوں یاد کر لسیں،
دُلے بھٹی پنجاب نوں یاد کر لسیں
ایسا بار وچ مرد دلیر ہویا،
جبر ظلم لئی سوا توں سیر ہویا
شاہی تخت لاہور لئی نھیر ہویا،
نت اکیوّں کتی دا پھیر ہویا
ایسے پُت پنج آب نوں یاد کر لسیں،
دُلے بھٹی پنجاب نوں یاد کر لسیں
حق سچ دا پہریدار ہویا،
انکھ آبرو دا برخوردار ہویا

بے خوف نڈر سردار ہویا،
ساندل بار دی مٹی دا یار ہویا
ایسے سورمے تائیں سلام کر لئیں،
ڈُلے بھٹی پنجاب نوں یاد کر لئیں

بُھلے بھٹکیاں لئی اوہ راہ ہویا،
آیا شرن جو ڈُلا مہربان ہویا
سُندر مندری لئی سربراہ ہویا،
زمینداراں لئی خوف دا پھاہ ہویا
ایسے دل دریا نوں یاد کر لئیں
ڈُلے بھٹی پنجاب نوں یاد کر لئیں

تینوں دھرم ایمان دے نال دَسے،
قہر ظلم دے بہت نے آن وسے
ایہناں ظالماں نوں پکڑ نال رسے،
ایہو سبق گورایا ڈُلا نت دسے
ہمت ہارِیں تاں ڈُلے نوں یاد کر لئیں،
ڈُلے بھٹی پنجاب نوں یاد کر لئیں

دھرم سنگھ گورایا

پڑھن ہاراں لئی اک وکھرا جتن کردے ہاں۔ دُلا بھٹی نوں نٹھ کے پڑھ سن سکن جیویں کسے ستھ وچ چوکڑے وجے پئے ہوون۔ جے لکھت دی گل کریئے اس وچ کئی آپا ورودھی، آپا ٹکراؤ باتاں لکھیاں گئیاں ہن، فیر وی کتاب دے اخیر وچ قصہ دُلا بھٹی جس نوں کشن سنگھ عارف نے قریب سوا سو سال پہلاں لکھیا سی، چھاپ رہے ہاں موجودہ یگ اندر اصلی تے نقلی دی پہچان کرنی وی اوکھی ہوگئی ہے۔ ایس جھوٹھ تے پاکھنڈی دور نے انسانی نفسیات تے کرداراں نوں لیرو لیر کرسٹیا۔ اج وقت ہی کس کول ہے کہ اوہ کدھرے ڈونگھی چبھی مار کے سمندری تل توں ہیرے موتی لبھ سکے۔

کون بات پاوے کون ہنگارا دیوے؟ کون ہیک لاوے تے کون واہ واہ کرے؟ جیویں سبھ کجھ ہی بیتے دیلے دا واپریا گواچ گیا ہووے۔ ڈونگھے ڈوم وچوں بھرے گڈے نوں باہر کڈھن لئی کون مہرے بیڈی پاوے۔ ساندل بار دے سنگھنے گھنے جنگل وچوں جدوں کسے کونج دیاں چیکاں سنائی دتیاں اودوں پنڈی بھٹیاں دے ہتھاں وچ تیر کمان آ گئے۔ جدوں حاکم شاہی لگان وصولی لئی آئی اودوں ہلاں دے پھلے، داتر، گنڈاسے بن گئے۔ جد انگریز نے نوجوان جٹاں دے منڈیاں دی بھرتی منگی، اودوں اوہناں دے ہتھاں وچلیاں پرانیاں رفلاں بن گئیاں۔ اج جدوں ہندوتوی حکومت کساناں دیاں زمیناں کھوہن تے آ گئی تاں ہرے جھنڈے پھڑی کساناں دے پتر دلی گھیرن تر پئے۔ اگر انج ہوندا ہے تاں اس دی ذمہ وار دیلے دی حکومت ہی ہووے گی۔

اخیر پرچنڈ کسانی جدوجہد موہرے جابر حکومت نوں جھکنا پیا اتے 19 نومبر 2021 نوں معافیاں منگدے وزیراعظم نے تن کسان مخالف کھیتی بل واپس لین دی گل کہی۔ ایہہ اکلے دی جت دے نال انسانیت حقاں دی جت ہے۔ عام لوکاں نوں ہور دی

وڈے حق حقوقاں لئی تیار رہنا پوے گا۔

دُلے بھٹی دی جیون کہانی نوں شعری روپ وچ لکھن والیاں چاہے جانے انجانے وچ تواریخی حقائق توں دور جاندے ہوئے بہت توڑ مروڑ کے لکھیا پر فیر وی سانوں ایہناں لیکھکاں دا دھنواد کرنا بندا ہے جیہناں نے دُلا بھٹی نوں لکھ کے ساڈے تک کجھ نہ کجھ تاں پہنچدا کیتا۔ اوہ چاہے بابو رجب علی سی، رام چندسی جاں کشن سنگھ عارف ہووے۔

کتھے کی، کِنج لکھیا گیا بہت لمبا وشا ہے۔ ایہہ اسیں اپنے طالب علم طبقے لئی کھلا رکھدے ہاں۔ اوہناں نوں اُپر دسے لکھاریاں دے قصے پڑھنے چاہیدے ہن۔ یقیناً اوہ ہتھلی کتاب وچوں حوالے لے کے اپنی چنگی کارگزاری بنا سکدے ہن۔ ہیٹھاں اسیں قصہ دلا بھٹی لکھاری رام چند وچوں کجھ سطراں دے رہے ہاں۔ تسیں ویکھو، کس پدھر تک گھٹناواں نوں من گھڑت رنگاں نال شنگار کے ساڈے ساہمنے لیاندا گیا ہے۔

بیگم اکبر موہرے پٹدی کھڑکے رووے کرے پکار
راجا دھرگ تمارا جیمنا جیہدی دکھیاں ہووے نار
میں پنڈی دُلے نے لُٹ لی تیرا ڈر نہ ہے سرکار
ایویں لشکر فوجاں رکھیاں گت مٹ تی این سمار
میریاں ٹیہلناں گھرے بسالیں جیہڑے رنڈے تھے بدکار
میرا مُونہہ سِر کالا کر دتا پیدل آئے تُر اسوار
میرے جیہر مایہ لٹ لئے روندی ٹہلناں زارو زار
کھاما سیکھو پوت دا کالجا جیہنے پگ بگ بٹائی سمار
گھوڑے ہاتھی میرے رکھ لئے نالے کھوہ لئے سبھ ہتھیار
میری چٹری لاہ تی کٹ کے دُلا بھریا نال ہنکار
رامچند کھور دُلے نے کڈھیا دکھی روبے بیگم نار

آؤ ویکھو کشن سنگھ عارف قصہ دُلا بھٹی وچ کیہ لکھدے ہن !

قصہ دُلا بھٹی

(شاعر: کشن سنگھ عارف)

اِک ضلع لاہور، پنجاب اندر مشہور ہے چند مثال یارو
باراں کوس ایس توں اِک شہر آہا ناں اُسدا دُلے دی بار یارو
ساندل بار بھی اُسنوں آکھدے سی بھٹی لوک اُس دے خوشی نال یارو
دُلا نام سی پُت فرید سَندا کجھ اُس دا لکھاں میں حال یارو
قصہ اوسدا نہ کوئی ویکھیا میں ڈھاڈی گاوندے خوب سنبھال یارو
باپ اوہدا سی دُلے دا راٹھ بھاری نہ سی شاہ نوں کجھ دوال یارو
آخر ضد ہو کے اکبر بادشاہ نے فوج چاڑھ دتی نیک فعال یارو
پکڑ شاہ دے ساہمنے آن کیتے اکبر پُچھدا روکی کیوں ڈھال یارو
بادشاہ توں خوف نہ مول کیتا سخت ست کیتی کیل کال یارو
سُن کے بادشاہ اگ دے وانگ ہویا غصے نال چہرہ لالو لال یارو
دِتا تُرت جلاداں نوں حکم اوس نے نہیں سمجھدے ایہہ کوئی چال یارو
سر کٹ کے تن توں دُور کیتا پُٹھی لاہونی ایہناں دی کھال یارو
سر نال دروازے دے ٹنگ دینے نالے کھل بھر کے بھوسے نال یارو
کشن سنگھ نہ حکم وچ دیر لگی ایسا کون جو دیوے ٹال یارو

(دُلے بھٹی دا پیدا ہونا)

جدوں موئے سی دُلے دے باپ دادا ماں دُلے دی سی حمل دار پیارے
لڑکا خوبصورت پچھوں ہویا پیدا جدوں بیت چکے ماہنہ چار پیارے

گھر راٹھاں دے راٹھ ہی ہون پیدا ایہہ تاں جمیا وار ایتوار پیارے
چہرہ چمکدا دَمکدا اگ وانگوں اکھیں لال ہیسن نشے دار پیارے
دادی دیکھ کے شکل نوں سہم گئی اپر بولدی بنھ قرار پیارے
نی مات لدھی ایہہ میں بات لدھی لوے باپ دا خون چتار پیارے
اوہدے متھے دی جوت ہے تیز والی بڑا سورما ہووے ہشیار پیارے
لدھی نال خوشی دائی خوشی کیتی دیوے دھن فیر جندتوں وار پیارے
نالے ہور بھی بہت خیرات کیتی جیہا اوس دا قدر مکدار پیارے
پھر ماں دُلا نام رکھ دیندی چلے ول دل صندل بار پیارے
اکبر بادشاہ دے اسی روز یارو پیدا ہویا فرزند دلدار پیارے
شیخو نام شہزادے دا رکھ وندے پنڈت دیکھ کے گرد وچار پیارے
اکبر پچھدا پھیر نجومیاں نوں دسو حال ہن خوب نتار پیارے
کسے نال اپائے بلوان ہووے اتے خوب ڈاڈھا بلدار پیارے
ہووے سورما ڈرے نہ کسے پاسوں بلی بال جیسا بلکار پیارے
کشن سنگھ دسو کوئی چال ایسی ہوئے تیر جیوں تیز تلوار پیارے

(نجومیاں نے اپاؤ لگانا)

پنڈت آکھدے خوب وچار کر کے پہلوں کریں توں پُن تے دان شاہا
پھیر ڈھونڈ لو اپنے راج اندر کوئی سُورما اتے بلوان شاہا
نالے قوم دا ہووے راجپوت جیہڑا لڑکا اُسدا شیخو دے ہان شاہا
اُسدی استری دا ملے دُدھ اُسنوں ہووے پل کے خوب جوان شاہا
ہووے سورما کِتے نہ ہار آوے کریں دل دے وچ دھیان شاہا
ایہو علم ساڈے وچ آوندا ای سو ای دسیا کھول بیان شاہا
اگے خوشی حضور دی کرو سو ای اساں کہیا ایہہ حال ہے آن شاہا

اکبر خوشی دے نال انعام دیوے کرے دھن تے مال قربان شاہا
بھکھا ننگا کنگال نہ کوئی رہیا جدوں ہویا پیدا لکھتے جان شاہا
کشن سنگھ خوشی دے حال لکھے گھر گھر چمکدے شمع دان شاہا

(بادشاہ نے سورمے دا پتہ کرنا اتے لدھی دا پتہ لگنا)

جدوں شاہ نے خوب پڑتال کیتی تُرت دسدے نیں کول آ سائیں
تسیں ماریا بھٹی فرید جیہڑا بڑا سورما دیاں سنا سائیں
لدھی اِستری مرد مانند شاہا بلوان تے نیک سدا سائیں
اِسی وار اتوار نوں ہویا پیدا لڑکا اُسنوں دیواں بتا سائیں
جدوں دوہاں دی اک پیدائش ہوئی جامے وچ نہ شاہ سما سائیں
ایتھے سدنا حکم بیگانڑا نہ اوتھے شیخو نوں دیو پچا سائیں
تُرت پنڈی لے چلے شیخو نوں تھانے لدھی دے دیوندے پا سائیں
پنڈ بادشاہی وانگ دھام ہووے تے دتا شاہ نے ایہہ فرما سائیں
ترت ساز سامان غلام جاؤ پاؤ پنڈی دے وچ نرا سائیں
دوویں چھوکرے لدھی دا دُدھ پیون نالے دسدے وانگ بھرا سائیں
اِک سال اندر لگے تُرن دوویں پئی پنڈی دے وچ کہا سائیں
دوجے سال کھیلدے کھیل دوویں کھیت مٹی دے لین بنا سائیں
دُلا شیخو دی بن ڈھکیل دیوے، دیوے اُسدے کھیت وچ پا سائیں
تیجے سال نوں گھوڑے بنا کھیلن دُلا شیخو نوں لوے چڑھا سائیں
چوتھے سال نوں کھیڈدے گیند بلا دُلا شیخو نوں لوے ہرا سائیں
ورھے پنجویں وچ میدان دوڑن دُلا شیخو اگے نکل سائیں
چھویں سال نوں ہوئے ہشیار دوویں رہے مُنڈیاں وچ سہا سائیں
سال ستویں نوں کشتی کرن دوویں ایپر شیخو نوں لوے گرا سائیں

سال اٹھویں پکڑ کمان سندر رہے خوب ہی تیر چلا سائیں
پہلے تیر جو شیخو چلا دیوے دُلا اُس تھیں پار لنگھا سائیں
نوویں سال نوں گھوڑیاں چڑھن لگے نت جان باہر نال چا سائیں
شیخو ڈردا تیز نہ مول کردا دُلا جاوندا گھوڑا بھجا سائیں
سال دسویں وچ میدان جا کے لین خوب ہی گھوڑے دُڑا سائیں
ورھے گیارویں جان شکار کرن اپر نوکراں سنگ لیجا سائیں
سال بارھواں بھیج وزیر تائیں اکبر دوہاں نوں لئے بُلا سائیں
ہور کھان دے وچ ہشیار ہوئے اپر سِکھ لئے ادب اداب سائیں
بادشاہ نے حکم وزیر دتا تنبو وِچ میدان لوا سائیں
کُل کم میں دوہاں دا ویکھنا اے دوویں خوب میدان سہا سائیں
تُرنت سارے کم تیار ہوئے دیون جھٹ قنات تنا سائیں
دوجے روز نوں جلسہ تیار ہویا دیواں دوہاں نوں خوب سجا سائیں
کشن سنگھ پھر وِچ میدان جا کے لیا دوہاں نوں پاسے بٹھا سائیں

(بادشاہ دا امتحان لینا)

چلا تیر کمان پھڑا دِتے لینا دوہاں دا امتحان میاں
دوویں تیر دے رنگ بنا دتے متا رہے نہ کوئی پچھان میاں
پہلاں چھڈیا تیر شہزادڑے نے پھیر چھڈدا دُلا جوان میاں
تیر دُلے دا مِلیا بہت دوروں حدوں دیکھ کے وِچ مکان میاں
پھیر اِک نشان بنا دیندے ویکھن دوہاں دے پھیر نشان میاں
لگا تیر شہزادے دا اِک نہیں سی دُلا ماردا وِچ میدان میاں
دل بادشاہ تھوڑا مست ہویا پھیر دیکھ کے گیند چگان میاں
دُلا شیخو نوں گیند نہ مول دیوے کرے دھکیاں دے نال حیران میاں

جھوٹھ بولے تاں جان گوا دیوں سچ وِچ توں جان ایمان میاں
دُدھ شیخو نوں نہیں پلایا توں میرے دل دے وِچ گمان میاں
دُلا اُس نوں تن نہ لگن دیندا اِک پلک اندر لوے ران میاں
کشن سنگھ آکھے غصے نال اکبر جھوٹھ بولے تاں مارساں جان میاں

(بیان کرنا لدھی دا)

تیرے اگے میں عرض گزارنی ہاں میری بات سُنیں کن لائیکے جی
تن من لا کے میں تاں پالیا ہے نہیں رکھیا کجھ چھپائیکے جی
اِک اتنا فرق معلوم ہووے سجی چھاتی لوے دُلا آئیکے جی
کھبی چھاتی دا دُدھ شہزادے نوں میں تاں چھڈدی گُل پلائیکے جی
دُدھ گھٹ نہ فرق نہ اِک رتی سچی گل میں کہی سنائیکے جی
بھاویں مار کے چھڈ توں بادشاہ سچ دسیا کھول کھلائیکے جی
اِک اتنا میرا قصور ہویا نہیں رکھیا دُلا ہٹائیکے جی
کشن سنگھ نہ ایہہ سی خبر مینوں ہووے اثر اُسدا پھر ذائقے جی

(بادشاہ دا قصور معاف کرنا اتے دُلے نوں پڑھاوَن لئی کہنا)

جا لدھیے کیتا معاف تینوں اپر دُلے نوں خوب پڑھاونا اے
کھوٹے لوکاں دے وچ نہ بہن دینا خوب ادب اداب سکھاونا اے
ایہدے باپ دادے جیہے جڑھ جیہڑے ایہناں اپنے سیس گواونا اے
دُلا علم وچوں ہشیار ہووے پھر اِس نوں اساں بُلاونا اے
اسیں علم تے ہنر نوں دیکھ کے تے درجہ اِس نوں خوب دُلاونا اے
تدوں پنڈی میں کراں گا معاف اس نُوں اِسنوں نال شکار لے دھاونا اے
خوشی نال دوویں پنڈی ول موڑے دیوے خوب سامان دکھاونا اے
کشن سنگھ آکھدا لدھی تائیں پڑھنے وچ مسیت دے پاونا اے

(ڈُلے دا لدھی نال پنڈی جانا)

لدھی ساندل بار دے وِچ جا کے ڈُلے پُت نُوں ایہہ فرماوندی اے
بچہ پڑھن دے ول دھیان کرتوں تینوں متی ایہہ آکھ سناوندی اے
خوشی نال جے ڈُلا قبول کردا لدھی قاضی دے پاس لجاوندی اے
لدھی قاضی نوں جاء سلام آکھے نالے شیرنی نظر ٹکاوندی اے
کرو مہربانی دیو سبق اِسنوں ایہہ آکھ کے گھر نوں جاوندی اے
کشن سنگھ ایہہ سبق پڑھا دیندا واری ڈُلے جوان دی آوندی اے

(نصیحت قاضی)

قاضی آکھدا ڈُلے نوں سُنیں بچہّ جیہڑا سبق میں تینوں پڑھاونا ہاں
دل لا کے اِسنوں یاد کرنا تاہیں اگے میں پھر بتاونا ہاں
نیوں نیوں خدا دی کریں سیوا ایہہ سِکھیا تینوں سکھاونا ہاں
نیک لڑکے نوں نت پیار دیواں بدحال دی کھلڑ اڈاونا ہاں
نیک کماں توں ہوندا ہے نام روشن تاہیوں تینوں میں ایہہ سمجھاوندا ہاں
عِلمدار ہوییں نوں دنیا اتے کریں سو سی جو تینوں سناونا ہاں
جیہڑا حکم توں پھیر خلاف کردا مار مار کے تیر بناونا ہاں
سنے حکم تے سبق نوں یاد کردا میں تے وارنے اس توں جاوندا ہاں
ایہہ نت دا ڈُلیا کم میرا میں تاں گدھے نوں عالم بناوندا ہاں
کشن سنگھ ہی آکھدا شکر کرتوں تینوں سبق میں شروع کراونا ہاں

(قاضی نوں ڈُلے دا کہنا)

ڈُلا آکھدا میاں جی عرض میری تساں دسنا خوب وچار کے تے
نام اُجلا جہان وچ ہووے روشن سو ای گل جی دسو وچار کے تے

قاضی آکھدا ڈلیا سچ دساں کون ہے ایتھے دھرنا مار کے تے
رہے وچ جہان دے بہت مدت جیہڑا پھلدا بنے نیک کار کے تے
نام بدی توں پھلدا بہت چھیتی اپر جاوندی جھٹ پسار کے تے
ڈلے کیتی وچار ایہہ دل اندر کال لوے گا سبھ نوں مار کے تے
ایہہ سوچ کے قاضی دی پکڑ گردن مارے زمیں دے نال پھٹکار کے تے
تن چار واری ایہو حال کیتا قاضی روندا توبہ پکار کے تے
جلدی نال پھر اوہ روان ہویا ایتھے قاضی نوں خوب سوار کے تے
فیر پاس ترکھان دے جائے ڈلا کہے اُس نوں چتار کے تے
دیویں اِک غلیل بنا مینوں کوئی بانس اصلی سدھار کے تے
کشن سنگھ غلیل تیار ہوئی پھر ساڑدا تند نسار کے تے

(ڈلے نے ترکھان دے پاس جان کورڑا چھند)

کُٹ کے جاں قاضی نوں سی ڈلا بھجیا، جا کے ترکھان نال دلبر گجیا
جھٹ میری اِک توں غلیل جوڑ دے، ہور سارے کم تائیں اج چھوڑ دے
مینوں تاں غلیل دا ہے بڑا چاؤ اوئے، دئیں توں شتابی نہیں دیر لائی اوئے
مینوں تاں شتابی کاریگرا تور دے، ہور سارے کم تائیں اج چھوڑ دے
بھال کے لگائیں توں اصلی بانس اوئے، ٹٹے نہیں کدی جیہڑے بھرے سانس اوئے
ایسی تاں غلیل نوں شتابی توڑ دے، ہور سارے کم تائیں اج چھوڑ دے
کاریگرا کم نہیں کدے مکدے، جدوں تائیں بندے دے نہ دم رُکدے
کر کے شتابی کم سانوں تور دے، ہور سارے کم تائیں اج چھوڑ دے
اک گھڑی ڈلیا صبر کر اوئے، ہوئے کے اتانیاں نہ توں گلے پڑ اوئے
میرے جہے چوبرے دا دم توڑ دے، ہور سارے کم تائیں اج چھوڑ دے
ایسا میں لگا کے دیواں بانس سال اوئے، ٹٹے نہیں ڈلیا جو کئی سال اوئے
کشن سنگھ چوبراں نوں نہیں موڑ دے، ہور سارے کم تائیں اج چھوڑ دے

(ڈُلے نے منڈیاں نوں نال لجا کے عورتاں دے گھڑے توڑنے بیتے)

ڈُلا فوج بناوندا منڈیاں دی پھر ہتھیں غلیلاں پھڑاوندا اے
جس کھوہے تے عورتاں بھرن پانی وچ گھڑے دے چا ٹکاوندا اے
جیہڑی گھڑا اُٹھا کے آوندی سی ترنت مار غلیل تڑاوندا اے
کئی روز اس طور دے نال ڈُلا پنہاریاں نوں خوب ستاوندا اے
کوئی آوے نزدیک جاں پھڑن خاطر وانگ مرگ دے چھال لگاوندا اے
لے کے مُنڈیاں نوں وڑے جھلّ اندر کئی روز نہ پنڈ وچ آوندا اے
جدوں پنڈ وڑدا گھڑے پھوڑدا سی اس کم تے باز نہ آوندا اے
کدی پنڈ آوے کدی باہر جاوے کئی روز اس طور لنگھاوندا اے
جس روز اوہ پنڈ دے وچ آوے شور عورتاں وچ چا پاوندا اے
کشن سنگھ سبھے لدھی دے کول جاون جدوں بہتا ڈُلا اکاوندا اے

کورڑا چھند

پنج ست منڈے ڈُلا اکٹھے کردا، ہوئیکے الگ سی دلیل کردا
ملے میرے نال جو تماسا کرنا، پنڈی کولوں اساں مول نہیں ڈرنا
مٹی لے کے چکنی بناوے گولیاں، منڈیاں نوں بول کے سناوے بولیاں
بند کرے عورتاں دا پانی بھرنا، پنڈی کولوں اساں مول نہیں ڈرنا
کیتیاں تیار نے غلیلاں منڈیا، کرے بھلا کون اگے پنڈ غنڈیا
ہووندے تیار جدوں جنگ کرنا، پنڈی کولوں اساں مول نہیں ڈرنا
عورتاں نے بھر کے جاں گھڑے چک لئے، منڈیاں نے ترنت نشانے تک لئے
مار کے نشانہ کر دینا جھرنا، پنڈی کولوں اساں مول نہیں ڈرنا
مارنے دے واسطے جے کوئی آوندا، مار کے چھلانگاں جھلّ وچ جاوندا

دل وچ خوف نہیں مول دھرنا، پنڈی کولوں اساں مول نہیں ڈرنا
سبھے ہو کے تنگ لدھی پاس جاندیاں، دل والا حال سارا جا سناندیاں
کشن سنگھ ایس اج کل مرنا، پنڈی کولوں اساں نہیں مول ڈرنا

(لدھی نوں سبھناں گاگراں دینیاں)

سبھے عورتاں لدھی دے کول جا کے آکھن دُلے نوں رکھ سمجھائیکے نی
نہیں بادشاہ پاس فریاد کریئے تینوں آکھیا اسیں سنائیکے جی
اسیں چپ بتھیریاں ہو رہیاں اندروں اٹھیاں بہت دکھائیکے نی
اجے بند جے ہوئے گا نہیں دُلا اسیں کوکاں لاہور وچ ذائکے نی
اج تک بتھیرا دیکھ رہیاں سبھ بیٹھیاں گھڑے بھنائیکے جی
جے توں زندگی دُلے دی لوڑنی اے رکھ اُس نوں توں لکائیکے نی
لدھی سبھ اگے کرے عرضداری نالے بولدی پاس بکائیکے نی
کرو صبر میں دیوساں ساریاں نوں گھڑے تانبے دے ترنت بنائیکے نی
گلاں مٹھیاں نال خوش حال کر کے سدے ساریاں گھریں منائیکے نی
پھر دے خرید بازار وچوں دیوے گاگراں ترنت منگائیکے نی
گھرے مٹی دے رکھو نی سبھ گھڑے بھرو گاگراں نال لجائیکے نی
کشن سنگھ اوہ سبھ آنند ہوئیاں دِلوں دل دا فکر ہٹائیکے نی

(لدھی نے سبھناں نوں گاگراں دینیاں
اتے دُلے نے توڑ دینیاں)
کورڑا چھند

لدھی دیوے سبھ نوں نالے گاگراں، دُلے والی ہتھ بھینوں وانگ ساگراں
اج آدے گھر اوہنوں میں سناونا، لدھی کہے مولے نہ لاہور جاونا
سبھے لے کے گاگراں گھریں جاندیاں، مٹی دے گھڑے گھریں جا ٹکاندیاں

گاگراں دے نال لے کے پانی آوندا، لدھی کہے مول نہ لاہور جاونا
گاگراں جاں ڈُلا سبھ کول دیکھدا، پھر ایہہ دلیل دل وچ ٹیکدا
کیتی سی یاراں ول پھر دھانواں، لدھی کہے مول نہ لاہور جاونا
گانیاں میں جانا واسطے شکار دے، گھڑ دیویں مینوں توں غلیل سار دے
کاریگرا مول نہیں دیر لاونا، لدھی کہے مول نہ لاہور جاونا
گانا بیٹھا مڑ کلاں پھوکاں ماردا، گھن لے کے سن ڈُلا دم جھاڑدا
ترنت غلیلاں دے ڈھیر لاونا، لدھی کہے مول نہ لاہور جاونا
کاڑ کاڑ ڈُلا جے غلیل چھڈدا، دوجے پار گاگراں وچوں دے کڈھدا
نندی دا کشن سنگھ بولی لاونا، لدھی کہے مول نہ لاہور جاونا

(ڈُلے نے گاگراں نوں توڑنا تے نندی مراثن نے بولی مارنی)

ڈُلے دیکھیاں گاگراں سبھ کولے ترنت پاس لوہار دے جاوندا اے
گولے سار دے دیو بنا مینوں سوہنے گانے نوں آکھ سناوندا اے
کاریگر لوہار سی بہت چنگا تھوڑی صفت میں آکھ بتاوندا اے
جس کم نوں لا دئے ہتھ دوویں گویا نقل توں اصل ہو جاوندا اے
چھوٹا بڑا جو اوہناں دے پاس جاوے خوشی ہو کے گھراں نوں آوندا اے
گانا لوہے نوں اگ چ رکھ دیندا ڈُلا بھگتی خوب دکھلاوندا اے
ترنت ڈُلے دا کم تیار کیتا سوہن خوب ہی سٹاں لگاوندا اے
رستہ ملدا جاء پنہاریاں دا پاس اپنی فوج بلاوندا اے
کاڑ کاڑ ہی کاڑ کڑچ پیندی جدوں جوڑ غلیل چلاوندا اے
سبھ گاگراں دے وچوں چھیک کیتے ہوئی پوری مراد جو چاہوندا اے
نندی نار مراثی دی آوندی سی اوہدے ول غلیل گھکاوندا اے
بولی مار کے نندی فناہ کردی سینہ ڈُلے دا چاک ہو جاوندا اے

باپ دادے دا ایہہ تے سورما اے کاہنوں نت غریب دکھاوندا اے
ایتھے زور دکھاوندا عورتاں نوں تینوں رتی حیا نہ آوندا اے
تیرے باپ تے دادے دی شاہ اکبر کھلاں پٹھیاں چا لہاوندا اے
کھل پھوس دے نال بھرائیکے تے اتے حکم تے چا لٹکاوندا اے
اج تیک لاہور وچ لٹک رہیاں ایتھے زور نہ کاس نوں جاوندا اے
بولی لائی جاں ننددی نے کالجے نوں ترنت لدھی دے پاس نوں آوندا اے
غصے نال اکھیں لالو لال ہوئیاں جا ماں نوں خوب ڈراوندا اے
مینوں سچو ہی سچ توں دس ماتا نہیں بکرے وانگ کہاوندا اے
میرے باپ دادا کیویں فوت ہوئے ایہہ گل میں تیتھوں پچھاوندا اے
اک رتی جو جھوٹھ معلوم ہووے چھری گلے تے ترنت چلاوندا اے
کشن سنگھ نے دس شتاب مینوں میرا کالجا بھجدا جاوندا اے

(بولی مارنا ننددی مراثن دا)

کورڑا چھند

ہار کے مراثن سی بولی ماردی، مار کے تے بولی اوہدی ہکت ساڑدی
رناں نال دُلیا وے جنگ لا لیا، باپ دادا تیرا وی لاہور کھا لیا
تینوں نہیں دُلیا حیا آوندا، اٹھ کے تے توں رناں نوں اکاوندا
وڈیاں دے ناں نوں وے توں وٹا لا لیا، باپ دادا تیرا وے لاہور کھا لیا
باپ دادے شاہ دے نال ویر چکیا، حالاں کئی سال دا سی گھر رکھیا
راٹھاں والا راہ توں دلوں بھلا لیا، باپ دادے تیرے وے لاہور کھا لیا
ایہناں دے توں جمیا وے گھر آئیکے، سورما سداویں رناں نوں دکھائیکے
سورما نہ ہوونا تیں کدے بالیا، باپ دادا تیرا وے لاہور کھا لیا
دُلیا تیں راٹھاں نوں لائی لاج وے، عورتاں دے اتے کھل گیا باز وے

ڈُلیا وے تینوں سچ میں سنا لیا ، باپ دادا تیرا وے لاہور کھا لیا
سورما سداویں تے جنگ کرے ویں، ماریں بادشاہ نوں آپ مرے وے
کشن سنگھ دا نام توں ڈُلا رکھا لیا، باپ دادا تیرا وے لاہور کھا لیا
کھچ کے کٹاری لدھی پاس جاوندا، بول زبانوں پھر کہے سناوندا
جھوٹھ جے توں بولیں تیرا سر وڈھدا، سچ بولے باجھ نہیں مول چھڈدا
باپ دادا دس میرے کن مارے نی، کھول کے بیان دس مینوں سارے نی
نہیں تاں زمیں وچ تینوں گڈدا، سچ بولے باجھ نہیں مول چھڈدا
دس ماتا ایہناں جیہڑا کیتا کارا نی، بیتیا جو حال مینوں دساں سارا نی
نہیں ماتا اج تیری منج کڈھدا، سچ بولے باجھ نہیں مول چھڈدا
مینوں ماتا کسے نے ہے بولی لائی نی، اگ میرے دل وچ بری لائی نی
جنم ہے ماتا میرا اوسے گڑھ دا، سچ بولے باجھ نہیں مول چھڈدا
دسے بناں جان تیری نہیں بچدی، کھول کے سناویں مینوں گل سچ دی
کدوں دا میں ماتا کھڑا جھولی اڈدا، سچ بولے باجھ نہیں مول چھڈدا
پُت دل دیکھ لدھی نار رووندی، دیکھ کے قطار مندا حال رووندی
آکھدی کشن سنگھا ناگ کھڈدا، سچ بولے باجھ نہیں مول چھڈدا

(سارا حال اور باپ دے ہتھیار لدھی نے دسنے)

ڈُلا لدھی نے ٹالیا بہت سارا آخر ہوئے لاچار بتایا ای
تیرے باپ دادے بڑے سورمے سن ایہناں شاہ نوں بہت ستایا سی
اکبر شاہ نوں ٹکے نہ دیوندے سی پھیر اوہناں نے پکڑ منگایا ای
آکھے سخت کلام ایہناں تائی پھر ایہناں نوں چا مروایا ای
سچ پٹھیاں کھلاں اُتار کے تے وچ پھوس پرال بھرایا ای

جے توں سورمیاں کوٹھیاں ست کھوہلیں لدھی دلوں ایہہ آکھ سنایا ای
لے لے چابیاں جائے جوان ڈُلے پہلا جندرا ترنت لہایا ای
دیکھے چمکدی سانگ سی چند وانگوں اسنے اسنوں چا اٹھایا ای
لدھی دیکھ کے آکھدی واہ بچہ اج مینوں یقین ایہہ آیا ای
باپ دا ویر بے شک لیسی جس نے سانگ نوں ترنت ہی چایا ای
پھر دوسرا جندرا کھوہل لیتا ٹمک اس دی نظر وچ آیا ای
ترنت گئو دا دُدھ منگوایکے تے چھٹا اوس نوں ترنت لگایا ای
دھمک اُسدی جاوندی کوس باراں جدوں ڈُلے نے خوب وجایا ای
تیرے باپ دادا اکبر مار دتے تاں میں کل سامان چھپایا ای
ڈُلا چوٹ لگاوندا جدوں اوس نوں باراں کوس دے وچ سیا ای
پئی کن آواز جاں بادشاہ دے کون پنڈ وچ سورما آیا ای
وہلاں سال تھیں سنی آواز نہیں سی اج کس نے ایہہ وجایا ای
ٹما ٹم ہی ٹمک لجھایا دا دل دشمناں دا خوف چا مایا ای
تیسری کوٹھڑی کھول دیکھے ڈُلا انت نہیں شمشیراں دا آیا ای
چوتھا کھول کے ویکھدا جدوں ڈُلا وچ ڈھیر بندوقاں دا پایا ای
جدوں کھولیا جندرا پنجویں دا بے حدّ پیٹیاں نال سہایا ای
وچ چھویں دے خوب پستول دیکھے نالے ڈھالا دا ڈھیر لگایا ای
جدوں جندرا کھولیا ستویں دا اوہدے وچ بارود ٹکایا ای
کشن سنگھ ہویا باغ د باغ ڈُلا جدوں کل سامان آیا ای

(حال دسنا لدھی نے دلوں)

کورڑا چھند

سُنئیں بچہ دُلیا میں سچ آکھدی، تیرے کولوں جا نہ لکا راکھدی
تیرا باپ دادا اکبرشاہ مارے وے، کھلڑی بھرائے پھوس نال سارے وے
اللہ بھی روک لینا سی ضرور تاں، نت شاید نہال کردے کدورتاں
راٹھ میرے دُلیا اوہ بڑے بھاری وے، کھلڑی بھرائے پھوس نال ساری وے
مار کے تے ماراں اوہ سی نت کھاوندے، بادشاہ دے سدے کدی نہ سی جاوندے
ایہو جیہے کردے سی نت کارے وے، کھلڑی بھرائے پھوس نال سارے وے
دھاڑے سی اوہ دُلیا وے نت مردے، سورے سی مول کدی نہیں ہاردے
فوج نے سی گھیریا آئے بنے چارے وے، کھلڑی بھرائے پھوس نال سارے وے
پکڑ کے تے لے گئے وچ لاہور وے۔ اوتھے اوہناں اتے شاہ نے کیتا زور وے
کروکوئی معاملے داتسیں تاری وے، کھلڑی بھرائے پھوس نال ساری وے
بادشاہ دے تائیں لگے دین گالیاں، جیویں کوئی نوکراں تے تاڑے لالیاں
آوے نہ کشن سنگھ شاہ درباری وے، کھلڑی بھرائے پھوس نال ساری وے

(دُلے نے پنج سو ہتھیار جواناں نوں
وڈنے تے نانکیاں دا مال کھوہ کے پنڈ وچ ورتونا)

دُلا گل ہتھیار دی کرے گنتی ہویا پنج سو پورا شمار یارو
ترنت پنج سو کیتا جوان کٹھا بھیس سورے بانکے نتار یارو
جر دیوے ہتھیار تقسیم سارے آپ بنیا فوجدار یارو
پہلے مامیاں دے پنڈ وار کرساں کہے راٹھاں نوں ایہہ پکار یارو

پھیر حکم سناوندا سبھناں نوں تسیں ترنت ہو جاؤ تیار یارو
کل چندڑاں ول روان ہونا بدھوار ہے سوہنا اک وار یارو
کٹھے ہووندے اپنے آپ سارے جس وقت دا سی اقرار یارو
ہوئے چندڑاں نوں رواں سارے اگے لگیا دُلا سردار یارو
دُلا آکھدا ساریاں سنو بھائی پچھے ہٹنا نہیں درکار یارو
پہلا دھاڑا جو آوے ہتھ ساڈے ونڈ دیو نہ رکھنی تار یارو
سبھے ولی دی بات منظور کردے اسیں نوکر تسیں سرکار یارو
حد چندڑاں دا کھندا نظر آیا اج ایسدا کرو شکار یارو
پہلے ایس نوں حق لے چلیے جی چل ونڈیے ساندل بار یارو
سنڈھا حق کے مڑ رواں ہوئے مالی پٹیا چندڑاں وار یارو
دُلا وگ لے گیا ہے مال سارا کرے حال ہی حال پکار یارو
کئی آکھدے اوہ ساڈا بھانجا ہے کرنا مول نہ اوس وار یارو
کٹھا ہووندا جٹ مشٹنڈیاں دا کردے جاوندے مارو مار یارو
دھاڑے ویکھ کے دُلا کھلو جاوندا نالے بولدا خوب للکار یارو
اپر غیر دا نہیں خیال کرنا دُلا کہے سورما وچار یارو
جے وداع ہو آئے ماپیاں توں ہونا جنگ نوں ترنت تیار یارو
ویکھ دُلے دی فوج نوں ہوش آئی مڑے گھراں نوں ہو لاچار یارو
سارے براہمناں نائی مراثیاں دا کھندا ونڈدا حوصلہ دھار یارو
جیہڑا دُلے دا کم سی جھٹ کردا اوہناں دیوندا چار چار یارو
سبھ خوشی دے نال دعا کردے گئے گھراں ول سدھار یارو
کشن سنگھ وچ پنڈی دے گھروں گھریں دُلے راٹھ دی جے جے کار یارو

علی سوداگر دے پنج سو گھوڑے ڈُلے نے کھوہ لینے
تے اس نوں پنڈ چوں کڈھنا

اگے ہور دھاڑا ایس نوں پیا آوے جیہڑا گھریں خدا پچایا سی
علی نام سوداگر لاہور سندا گھوڑے لین قندھار نوں دھایا سی
گھوڑے پنج سو خرید اُسنے موڑا پھیر لاہور نوں پایا سی
علی منزل توں منزل رواں ہویا کئی روز پچھوں مڑ آیا سی
کہے ڈُلے نوں راہ دیکھ پاۓ ڈیرہ اج تیرے پاس لایا سی
اج کراں آرام بے خوف ایتھے مینوں پندھ نے بہت ستایا سی
ٹھگاں چوراں دا بہت سی خوف مینوں میں کِتے آرام نہ پایا سی
پنڈی ڈاکتے خوب آرام کریئے میں سبھ نوں آکھ سنایا جی
اج آئے ہاں ڈلیا پاس تیرے کل دُگنا منزل کرایا سی
سانوں مار تھکان نے چور کیتا ساری رات نہ کتے ٹھہرایا سی
ڈلا آکھدا کرو آرام بھائی گھوڑا کل طبیلے لوایا سی
میرے شہر دے وچ نہ خوف کوئی چور یار میں کل مکایا سی
کیتی خوب سیوا تنوں منوں لا کے نالے خوب مکان سجایا سی
ساری رات نہ ستیا ہوشا آئی کل راہ دا دکھ بھلایا سی
ادھی رات نوں ڈُلے نے کٹھ کیتا گھوڑا پنج سو ترنت ونڈایا سی
گھریں جا گھوڑے سبھناں بنھ لئے علی ستا نہ مول جگایا سی
پھر نکلے علی جاگیا سی تدوں ڈُلے نوں پاس بلایا سی
بھائی اساں نوں ٹور شتاب کر کے علی آکھ کے ایہہ فرمایا سی

ڈُلا آکھدا ایہہ کی بولیا تیں گھوڑے کدوں توں ایتھے لیایا سی
اساں ٹہل کیتی تیری دِلوں لا کے، اُلٹا سانوں توں چور بنایا سی
بھلا چاہیں تاں اُٹھ کے جا ایتھوں، اساں تینوں ایہہ آکھ سنایا سی
علی آکھدا کراں فریاد تیری، میرے نال تیں ظلم کمایا سی
اکبر بادشاہ نوں نہیں جاندا توں، باپ دادا جِس مار مکایا سی
کشن سنگھ جاں اینتی گل آکھی، دھکے مار گھروں کڈھایا سی

(علی سوداگر نے ڈُلے تے بادشاہ دا ڈر دینا)

کورڑا چھند

علی کہے ڈُلیا توں ہوش کر اوے، دل وچ شاہ دا خیال کر اوے
باپ دادا جِس تیرا بیبی وڈھیا ،اکبر شاہ نوں بھلائے چھڈیا
چنگی جے توں کریں ساڈے گھوڑے چھوڑ دے،
ساز تے سامان سارا سانوں موڑ دے
حال جے میں شاہ نوں سنائے چھڈیا ،اکبر شاہ توں بھلائے چھڈیا
پہلے جیویں کیتیاں سی خوب خاطراں، پھیر کیوں لائیاں ساڈے اتے قطاراں
دل سارا ساڈا تیں کھپائے چھڈیا، اکبر شاہ توں بھلائے چھڈیا
کیوں نہ ڈُلیا توں ساڈے گھوڑے موڑدا، نال بادشاہ دے توں متھا جوڑدا
اج کل زمیں وچ جاسیں گڈیا،اکبر شاہ توں بھلائے چھڈیا
بار بار تیرے اگے ہتھ جوڑدا، ڈُلیا توں جان جے بھلا لوڑدا
کشن سنگھ تینوں میں سنائے چھڈیا، اکبر شاہ توں بھلائے چھڈیا

(دُلے دا جواب)

کورڑا چھند

اکبر بادشاہ توں میں نہیں ڈردا   بدیاں سوداگراں میں نہیں کردا
شاہ نوں سنائی لاہور ذا کئے   پھڑے بادشاہ مینوں شتابی آئیکے
لا لے زور جیہڑا تیرے پاسوں لگدا   آکھی دُلا دھاڑوی جہان ٹھگدا
جاویں اج میرے پاسوں دھکے کھائیکے   پھڑے بادشاہ مینوں شتابی آئیکے
اُٹھ جا شتابی نہیں سر وڈھدا   جیئوندا میں تینوں ہن نہیں چھڈدا
قید تینوں کراں میں زنجیر پائیکے   پھڑے مینوں بادشاہ شتابی آئیکے
پنج ست کس کے چپیڑاں ماردا   کھڑا ایتھے کاس نوں دلیلاں دھاردا
جا توں لاہور وچ اج دھائیکے   پھڑے مینوں بادشاہ شتابی آئیکے
ساڈے پاس شاہ دا توں زور دسدا   جان توں بچا کے ایتھوں نہیں نسدا
ایہو گل تینوں آکھدا سنائیکے   پھڑے مینوں بادشاہ شتابی آئیکے
دھکے دے علی پنڈی وچوں کڈھدا   واسطے جاں پائے اوہنوں تدوں چھڈدا
جاویں توں کشن سنگھ پیر چائیکے   پھڑے مینوں بادشاہ شتابی آئیکے

(اکبر بادشاہ کول علی نے شکائت کرنی
اتے شیخو نے سفارش کرنی دُلے دی)

علی وچ لاہور دے ذا کئے تے، دوروں حال ہی حال پکاردا ہے
ہائے بادشاہ سُن فریاد میری، علی پٹدا متھا پُکاردا ہے
دُلا لُٹدا راہیاں پاندھیاں نوں نالے لُٹدا تے نالے ماردا ہے
پیدا پنڈی وچ آفتاب ہویا جیہڑے نت ہی خون گزاردا ہے

پنڈی وچ اوہ بادشاہ ہوئے بیٹھا دل رتی نہ خوف سرکار دا ہے
سُنی شاہ نے جاں فریاد اُسدا غصہ دل دے وچ اوہ دھاردا ہے
کولوں اوہ شہزادے نے عرض کیتی ایویں کوڑ شاہ ایہہ پیا ماردا ہے
جدوں شیخو دی شاہ نے گل سنی پھیر دل توں غصے نوں ماردا ہے
طرف علی دے کجھ نہ غور کیتا دلوں سمجھیا جھکھڑ ایہہ ماردا ہے
علی ویہن دے غم تھیں ہویا پیلا جیویں ہووندا رنگ وسار دا ہے
کشن سنگھ کی کسے نوں دوش دینا دھرولکھی نوں کوئی نہ ٹاردا ہے

(دھن دیاں لدیاں ہویاں خچراں
میدے شاہوکار دیاں دُلے نے لُٹ لئیاں جگ وچ شور مچنا)

شاہوکار سی میدا لاہور اندر نت کرے بیوپار دا کم بیلی
دھن مال دی کوئی پرواہ نہیں کسی بات دا رتی نہ غم بیلی
دلوں ونج بخارے دا دھار لیتا لدے خچراں دھن تے دم بیلی
کیتی میدے نے ایہہ دلیل یارو مڑنا تدوں جاں ہوون دُلے دیدار بیلی
پہلی منزل نہا دور دی وار کرنی اج وچ پنڈی لے بیلی
پہلی رات آرام دے نال کٹی جے کدی نہ ہوگ پھر عمل بیلی
ترے شامیں تے رات نوں گئے پنڈی میدا جاوندا ای چھم چھم بیلی
نالے دل دے نال ملاپ کیتا خوشی ہوئے ملدے دم دم بیلی
میدا آکھدا کٹنی رات ایتھے دُلا بولدا جم جم بیلی
خطرہ خوف نہ دل وچ کرنا کسے گل دا نہیں دم بیلی
کیتی ٹہل تواجیا بہت ساری دیوے بسترے بہت ہی نرم بیلی
سارے پئے آرام بے خبر ہو کے دُلا دھن سارا کرے جم بیلی
دھن وچ خزانے دے جمع کرے دُلا ہو گیا ترنت بیگم بیلی

نالے خچراں کلّ چھپائیاں سی نکل سکے نہ کھوج پسم بیلی
صبح سار ہوئی اٹھ کہے میدا واہ ڈُلیا نت جم بیلی
تیری جگہ تے بہت آرام کیتا دلوں ٹال کے کلّ بھرم بیلی
ہُن ہور سانوں ساڈا پندھ لما ہُن جاونا کرو سلام بیلی
دیو مال ساڈا تورو خوشی ہو کے جھٹ آوے پھر ہم بیلی
جدوں کڈھ نفع مڑ آواں گے مڑ پنڈی دے وچ بلم بیلی
ڈُلا آکھدا ٹرو شتاب شاہ جی ایتھیں رکھ دے مول نہ کھم بیلی
ایہہ مال کیسا ساتھوں منگدے ہو کیہڑی وچّی سی ایتھوں گندم بیلی
جاں کوئی بہی حساب دے نال ساڈے جھوڑے لبھے توں کرے توم بیلی
میدا آکھدا کوک کے ڈُلیا دے مار آ کے پوے اگم بیلی
کرے ٹھگیاں کم حرامیاں دے اکبر نظر نہ آوندا جم بیلی
باپ دادیاں نال جو سی کیتی نال پھوس بھرے تیرا چم بیلی
میدا لکھ تھی بات ایہہ بولیا جاں داڑھی مچھ کٹی اِک دم بیلی
نالے آکھدا زور لگائے سارا دل مول نہ رکھے بھرم بیلی
کشن سنگھ توں بول نوں کر پورا جیکر تینوں ہے کجھ شرم بیلی

(میدے نے ڈُلے نوں اکبر دا ڈر دینا)

کورڑا چھند

دھن جدوں میدے دا سارا کھوہ لیا پٹّ پٹّ بودیاں بتھیرا رو لیا
روندا ہے زارو زار ہائے ڈُلیا اکبر بادشاہ ہے تینوں بھلیا
دے دھن میرا میں بکھارے جاونا کرکے بیوپار پھر ایتھے آونا
پنڈی آ کے جان میرے سر جھلیا اکبر بادشاہ ہے تینوں بھلیا
میرے نال ویر تیرا ای کدوں کو نا کڈھیا توں کھورے جیہڑا ای چرد کنا

پٹ پٹ اکھیاں توں نیر ڈلیا   اکبر بادشاہ ہے تینوں بھلیا
کس گلوں ڈلیا توں مینوں لٹیا   حال نہ کدے میں تیرے اتے سٹیا
چنگی کریں میرا سارا دھن موڑ دے   نہیں تیرا کوڑما قبیلہ روڑ دے
کال دا نگارا تیرے سر جھلیا   اکبر بادشاہ ہے بھلیا
کراں گا پکڑ میں لاہور جا کے   فوجاں تینوں بنھ لین ایتھے آ کے
نت تے کشن سنگھ پھرے ڈلھیا   اکبر بادشاہ ہے تینوں بھلیا

(جواب ڈلے دا میدے نوں)

کورڑا چھند

میدے نے سنائیاں ڈلے تائیں بانیاں   ترنت نکالے ڈلا تیر کانیاں
منی داڑھی مچھاں نالے ہے سناوندا   جیہڑا کیہڑا سالا بادشاہ دا آوندا
گھلدے شتابی بادشاہ نوں ذاتکے   بنھ لوے ڈلے نوں شتابی آئیکے
لاویں جا کے زور سارا من بھاوندا   جھوا کیہڑا سالا بادشاہ دا آوندا
اٹھ جا شتابی جے توں جان لوڑدا   ہڈی ہڈی تیری نہیں تے اج توڑدا
کسے لئی بادشاہ نوں نہیں بلامدا   جیہڑا کیہڑا سالا بادشاہ دا آودا
ساڈے ول نظراں کریں گا میلیاں   ایتھے آ کے میرے کولوں منگے تھیلیاں
بھلی پت نال ایتھوں نہیں جاوندا   جیہڑا کیہڑا سالا بادشاہ دا آوندا
لے کے جاوے میرے کولوں اج بوریاں   بولیا ہے پھر کٹ کراں پوریاں
میرے پاس نام بادشاہ دا گاوندا   جہڑا کیہڑا سالا بادشاہ دا آوندا

(فریاد میدے دی پاس شاہ دے)

میدا پٹدا پٹدا بودیاں نوں گیا وچ دربار سبھ کھوئیکے تے
ہائے شاہ مینوں ڈلے لٹ لیا کیتی حال ہی حال ہے روئیکے تے

راتی کیتی توازیا بہت ڈاڈھی اسیں اٹھے سویر جا سوئیکے تے
اساں دتا مال جاں منگیا سی داڑھی مچھ کٹی ہتھ دھوئیکے تے
میرا حال توں دیکھ لے بادشاہا عرض کرے دربار کھلوئیکے تے
کشن سنگھ پر علی دے وانگ میدا بنا داد ہتھ دھوئیکے تے

(بیگم نے حج کرن جانا اتے ڈُلے کول ٹھہرنا اتے دھن گوا دینا)

اِک دن بیگم بولی شاہ تائیں دنیا کعبے دے حج نوں جاوندی اے
کراں حج میں بھی نیت دھرکے تے ایہہ دل میرے وچ آوندی اے
اکبر آکھدا کم ثواب دا ہے کرو ترنت ایہہ طبع جو چاوندی اے
بیگم شاہ دے نال صلاح کرکے جھٹ کوچ سامان کساوندی اے
خیمے تنبو تے ساز سامان سارے اوٹھاں اتے بھار لداوندی اے
ہور خیر خیراتوی کرن خاطر کئی خچراں دھن لے جاوندی اے
بہت نوکراں چاکراں سنگ لے کے وقت شام دے وانگ اٹھاوندی اے
وچ راہ دے نوکراں ساریاں نوں پنڈی رہن دا حکم سناوندی اے
اج ڈُلے دے پاس آرام کرنا ایہہ بات میرے من بھاوندی اے
تن کوس رہیا پنڈی شہر جدوں اک نفر نوں اگے دڑاوندی اے
جا ڈُلے نوں میرا سوال کہنا بیگم نفر نوں خوب سمجھاوندی اے
آکھیں ڈُلے نوں میرا سوال کہنا بیگم نفر نوں خوب سمجھاوندی اے
آکھیں ڈُلے نوں ایتھے مقام کرنا بیگم کعبے دے حج نوں جاوندی اے
کیتی خبر جا ڈُلے نوں نفر جاکے خوشی ڈُلے دے دل وچ آوندی اے
کہے واہ واہ دھن بھاگ ساڈے بیگم قدم جد پنڈی وچ پاوندی اے
اک جگہ بتاوندا نفر تائیں سندر خوب ہی جیہڑی سہاوندی اے

ڈلا آکھدا کراں گے اسیں کھانا تینوں بیگم کیہ حکم سناوندی اے
نفر آکھدا لوڑ مکان دی جے جاندی جج نوں اپنا کھاوندی اے
کل اپنے پلے دا خرچ کردی نالے بھکھیاں طعام الاوندی اے
ڈلا آکھدا کم سواب دا اے کرے سو ای جو ربّ بھاوندی اے
بیگم دیکھیا آ کے شہر پنڈی روح اُسدی خوش ہو جاوندی اے
سیوا ڈُلے نے ایہناں دی بہت کیتی بیگم سدّ کے پاس بتاوندی اے
رکھاں نت میں بچہ پاس تینوں میری طبع ایہہ دل دی چاوندی اے
تھوڑی دیر جدوں بات چیت ہوئی ڈُلا آکھدا نیند اکاوندی اے
بیگم ٹور کے ڈُلے نوں پھر پچھوں سبھ نوکراں آکھ سناوندی اے
کرو سبھ آرام نہ فکر رتی ایتھے اوپری چڑھ نہ آوندی اے
کہے اسدے سبھ بے فکر ہوئے نال آپ بھی خوب سوں جاوندی اے
ادھی رات نوں ڈُلے دی فوج آ کے دھن اُسدا کل اُٹھاوندی اے
کشن سنگھ بیگم چلی طرف مکے پنڈی آئیکے مونڈ منڈاوودی اے

(بیگم نے ڈُلے نوں تاڑنا)
کورڑا چھند

آکھدی بیگم میں چلی حج نوں لُٹیا تیں دھن میرا چھڈّ لجّ نوں
کاس نوں توں دیر ساڈے نال پا لیا اکبر بادشاہ دلوں بھلا لیا
شیخو تیرا بھائی ہے میں اوہدی مائی وے مینوں تیں دکھایا نہیں لجّ آئی وے
ماواں والا ساک تیں دلوں گوا لیا اکبر بادشاہ دلوں بھلا لیا
بچہ بچہ رہی وے میں تینوں بولدی تیرے اتے ڈُلیا میں جان گھولدی
میرے نال ڈُلیا دغا کما لیا اکبر بادشاہ دلوں بھلا لیا
مندا کیتا ڈُلیا تیں میرے نال وے موت نوں تیں چھڈیا دلوں ٹال وے

جان بجھ ستا شیر ہے جگا لیا　اکبر بادساہ دلوں بھلا لیا
دیکھ میرا حال تینوں جھٹ ماردا　بہت ہیاوٗ جگ وچ نار دا
کھانا دانا جگ وچ تیں مکا لیا　اکبر بادشاہ دلوں بھلا لیا
ذائقے چڑھاوا تیرے اتے فوج نوں دیکھ ہن دُلیا توں میری موج نوں
بیگم کشن سنگھ ہے سنا لیا　اکبر بادشاہ دلوں بھلا لیا

(بینت)

جدوں بیگم دا لٹیا دھن سارا تدوں توبہ ہی توبہ پکاردی اے
دغا ماں دے نال نہ کوئی کردا ساک شیخو دا تدھ چتاردی اے
اسیں کعبے دا حج نوں جاوندے ہاں سبھ بھیٹ ایہہ سچے دربار دی اے
تینوں لوڑ جے دھن دی ہووے بچہ میٹھوں منگے ایہہ بول اچاردی اے
دُلا آکھدا بھلے دا وقت ناہیں کیتی ٹہل تے تہمتا ماردی اے
جدوں دُلے نے صاف جواب دتا پھر ہو غصے اوہنوں تاڑدی اے
جدوں دُلے نے صاف جواب دتا پھر ہو غصے اوہنوں تاڑدی اے
کیوں وے دُلیا کافرا کفر کردا کریں سوچ اے ملک سرکار دی اے
کشن سنگھ نہ ملے گا ککھ مولے آوے فوج جاں شاہ دربار دی اے

(دُلے نے بیگم دے سر تے وال مَن کے کڈھنا)

جدوں دُلے نوں اتنی گل آکھی غصہ مول نہ سکیا جر یارو
چہرا لال تے اکھیاں مچ رہیاں سینہ بیگم دا جاوندا ہل یارو
دوڑ قینچی ہتھ وچ لے کے گت وڈھ دتی وچ پل یارو
دھکے دے کے سبھ نکال دتے جاوو جلد لاہور دے ول یارو

جاؤ شاہ نوں دسو جا حال سارا وانگ اگ دے ہووے جل بل یارو
کشن سنگھ نوں جھٹ تیار کر کے دینا پنڈ دی طرف نوں گھل یارو

کورڑا چھند

ڈلا کہے بچہ بچہ کاہنوں بولدی کاسنوں سی جان میرے اُتوں گھولدی
میرا نہیں ساک کوئی تیرے نال نی جا کے سنائیں شاہ نوں سارا حال نی
حج دا جی رستہ بہت دور دا تاہیں ڈلا تیرا اتھے حج پوردا
رب دے ہی نام تیرا لاواں مال نی جا کے سنائیں شاہ نوں سارا حال نی
ہور کوئی تیرے دل باقی ہوء نی سو بھی کھول کے مینوں سنائے جا نی
رستہ شتابی نہیں جا کے بھال نی جا کے سنائیں شاہ نوں سارا حال نی
خاطراں میں تیریاں نی خوب کیتیاں شاہ نوں سنائی سبھو گلاں بیتیاں
بیٹھ کے توں اتھے ویلا نہیں ٹال نی جا کے سنائیں شاہ نوں سارا حال نی
اتھے بیٹھی کاس نوں توں گلاں ماردی شاہ دا دھیان دل وچ دھاردی
اِک تینوں دسدا میں ہور چال نی جا کے سنائیں شاہ نوں سارا حال نی
من کے تے گت ڈلا ہے سناوندا بیگم میں نشانی اتنی تینوں پاوندا
کشن سنگھ لے جا ایہنوں نال نی جا کے سنائیں شاہ نوں سارا حال نی

(بیگم نے لاہور پہنچ کے سارا حال ورتیا دسنا)

بیگم گئی سی کعبے دا حج کرنے آئی ڈلے توں جھاٹا منائیکے تے
کل ساز سامان دے نال چلی اج آئی ہے سبھ گوائیکے تے
کل خوشی منائیکے رواں ہوئی اج آئے وڑی ہے چھپ چھپائیکے تے
جدوں جا کے محلاں دے وچ وڑی لوے شاہ نوں ترنت بلائیکے تے
جھٹ بادشاہ محلاں دے وچ آیا رووے خوب ہی جھاٹا دکھائیکے تے

پچھے بادشاہ حال شتاب دسیں لواں اسدی خبر میں ذائقے تے
تیرے نال کیہ بیتیا حال بیگم آکھیں کل توں مینوں سنائیکے تے
بیگم رووندی تے نال ہووندی سی حالے مندے ملے دم نوں دم نہ آئیکے تے
دس حال شتاب میں کراں ٹوٹے جس موڑیا تینوں دکھائیکے تے
بیگم آکھدی ڈُلے دا حال سارا مینوں پچھ نہ ہور بھلائیکے تے
ہور دھن مال جو سی نال میرے کل آئیاں اوتھے لٹائیکے تے
کشن سنگھا کیہ ڈُلے دا حال پچھیں فوج چاڑھدے دھم دھمائیکے تے

(اکبر بادشاہ نے شیخو نوں بلا کے شرمندہ کرنا اگوں شیخو
نے عرض کرن میں آپ ذائقے سارا حال دیکھدا ہاں)

اکبر شیخو نوں کول بلائیکے تے آکھے دیکھ لے ماں دا حال سارا
سر منڈ کے پنڈی چوں کڈھ دتا نالے لٹیا دھن تے مال سارا
کئی اگے بھی اُسنے ظلم کیتے اوہدا دیوے قصور توں ٹال سارا
ہُن ترنت میں فوجاں نوں چاڑھدا ہاں سٹے اُسدا کوڑما گال سارا
جیہڑا کرے حرامیاں ایڈ کارے اوہدا وڈھیے جھبّ ال سارا
ہتھ جوڑ کے شیخو نے عرض کیتی کراں اج بیان سوال سارا
رکھ فوجاں نوں بند میں جاونا ہاں جا دیکھساں کل حوال سارا
جے تاں کہو تے ایتھے لے آونا ہاں اسدا کوڑما اپنے نال سارا
نہیں حال حوال میں آئے دساں اوہدا گھر میں دیکھا بھال سارا
کشن سنگھ نہ مینوں یقین آوے اکھیں ویکھیا میں چال کچال سارا

(شیخو نے پنڈی نوں جانا تے بار وچ دُلے نوں ملنا)

شیخو نال سوار پنجاہ لے کے ہویا پنڈ دے ول روان پیارے
دیکھے بار دے وچ جوان پھردے شیخو کیتا سی خوب دھیان پیارے
بھاویں دُلا ہی ہووے شکار کردا آیا دل دے وچ گمان پیارے
دل وچ دلیل ایہہ دھار کے تے اس طرف نوں واگ بھوان پیارے
جدوں پہنچ نزدیک دو چار ہوئے اک دوجے نوں لین پچھان پیارے
دُلا آکھدا شیر شکار کرکے نت یار پچھوں روٹی کھان پیارے
گلاں کیتیاں بہت پیار چھیتی اک دوجے توں حال پچھان پیارے
شیخو آکھدا دُلے دیکھ تینوں میرا من ہویا شادمان پیارے
اج بھال نہ شیر دی کدے پینِدی اس واسطے جان بچان پیارے
دُلا گل سی شیخو دے نال کردا جھٹ ہووندا شیر فغان پیارے
شیخو آکھدا بھائی اوہ شیر آوے ہن مار دے اسدی جان پیارے
دُلا آکھدا پہلے سوار تیرے وار شیر تے کرکے دکھان پیارے
سن کے ایہہ گل سبھے ہی کمب گئے نال ہووندے بہت حیران پیارے
ہتھ جوڑ کے عرض گزاردے نے دئیں جان دا سانوں دان پیارے
ساری عمر دی نوکری لوڑ بھاویں ایپر جان دی کریں امان پیارے
سُن کے بینتی دُلا تیار ہویا لوے ترنت شمشیر نوں تان پیارے
پھر آکھدا کدھرے دوڑ جاوے شیر مَل کے کھڑے میدان پیارے
پئی شیر دی کنی آواز سدھی ترنت آوندا وانگ طوفان پیارے
پنجے چکے کے دلے تے آوندا اے دُلا چیردا پیٹ میان پیارے
کشن سنگھ نے ٹکڑے چار کیتے جیویں چھیلا قصائی کہان پیارے

(شیخو نے ڈُلے دی بہادری دیکھ کے معاف کرنا تے گھوڑے انعام دینا تے لاہور جان لئی کہنا)

شیخو ڈُلے دی دیکھ بہادری نوں پنجھی دیوندا گھوڑے انعام یارو
نالے آکھدا چل توں سنگ میرے بادشاہ نوں کرو سلام یارو
سبھ تیرے قصور معاف ہوون کردا نیکی میں تیری بیان یارو
بادشاہ نے کسے دی نہیں منی جدوں سندا سی میری کلام یارو
کوئی ذاکتے بدی جاں کرے تیری رکھاں میں نیک پھر جام یارو
کشن سنگھ میں سچ دا جھوٹھ کر کے سچ دا کردا سی تینوں انجام یارو

(شیخو نال ڈُلے نے لاہور آونا)

ڈُلا پنج سو سنگ سوار لے کے شیخو نال لاہور نوں دھاوندا ای
میں تاں شاہ نوں کراں سلام ناہیں ایہہ بول کے مکھوں سناوندا ای
شیخو آکھدا جیویں صلاح تیری تیرا بول میں نہیں بھواوندا ای
جدوں وچ لاہور دے آئے وڑے شیخو ڈُلے نوں اوتھے ٹھہراوندا ای
بھائی ڈُلیا ذرا ستاں جاویں میں تاں شاہ نوں خبر پچاوندا ای
جاں پچا جھٹ وزیر تائیں تینوں آدر نال لجاوندا ای
جائے شیخو نے باپ نوں خبر کیتی ڈُلا تیرے سلام نوں آوندا اے
بھیج شاہ نے پھر وزیر دتا نالے بول کے ایہہ فرماوندا ای
جاکے نال تعظیم لیا اس نوں جیہڑا شیخو دا بھائی سداوندا ای
جھٹ گیا وزیر تے لے آیا ڈُلا وچ درباراں دے آوندا ای
جدوں گیا وزیر سی اٹھ کے تے جھٹ شیخو ایہہ بنت بناوندا ای

کیتے بند دروازے سی کل اس نے اک باری سی کھلی رکھاوندا ای
دلوں شینخو نے سمجھیا ایس حیلے اج شاہ نوں سیس نواوندا ای
اے پر ڈُلا سی علم دا خوب پکا حال دیکھ کے سوچ وچ جاوندا ای
ایس باری دے وچ جے سر پاواں تاں ہی سجدہ آپے ہو جاوندا ای
ایہہ سوچ کے پیر کر دوویں اگے پھیر سر سی پچھوں لنگھاوندا ای
کھڑا ہووندا شیر دے وانگ یارو نال سانگ دے ترنت بھواوندا ای
نال زور دے زمیں تے ماردا اتے سیس نوں جھٹ جھکاوندا ای
اس حال نوں دیکھ کے کہے شینخو ایہنوں ادب اداب نہ آوندا ای
جدوں مست ہاتھی وانگ جا کھڑا ہویا دل ساریاں دے خوف پاوندا ای
اہلکاراں دا سینہ کمب گیا نال سینتاں شاہ فرماوندا ای
ایتھوں جھب ہی ایہنوں لے جاؤ شینخو ایہدا روپ ہی بڑا ڈراوندا ای
شینخو جھٹ ہی رمز نوں سمجھ جاوے پھر ڈُلے نوں ایہہ سناوندا ای
چل شہر دا سیر کراواں تینوں ایہہ دل میرے اج چاوندا ای
شینخو نال سی ڈُلا روان ہویا جدوں وچ بازار دے جاوندا ای
کہے شینخو نوں مڑ کے جا بھائی میں تاں تیری تکلیف نہ چاہوندا ای
آکھے ڈُلے دے شینخو مڑ جائے پچھوں ڈُلا پھر رنگ بتاوندا ای
اساں بھکھے نہ جانا لاہور وچوں نال دوستاں متا پکاوندا ای
کشن سنگھ نہ سورماں مول ٹلدا دیکھو اج کی ہتھ دکھاوندا ای

(لٹنا ڈُلے نے حلوائیاں نوں)

کورڑا چھند

ڈر کے ڈُلے تھیں شینخو پچھانہ جاوندا ساتھیاں تے تائیں ڈُلا ہے سناوندا
بھکھیاں اساں ایتھوں نہیں مول جاونا روز نہ لاہور وچ پھیرا پاونا

چلو حلوائیاں دے بازار چلیے   چنگی جگہ دیکھے پھیرا پا چلیے
کرے جیہڑا دل تساں سوئی کھاونا   روز نہ لاہور وچ پھیرا پاونا
کردے صلاح سبھی ہیسی جاوندے   جھٹ حلوائیاں دی طرف دھاوندے
جاکے بازار وچ شور پاونا   روز نہ لاہور وچ پھیرا پاونا
پیوندے سی دودھ تے مٹھائی کھاوندے   بولدا جے کوئی سی اوہنوں ڈراوندے
تیغ دا شتابی کھچ لے بناونا   روز نہ لاہور شہر پھیرا پاونا
تھوہڑی گھنی کھاندے تے خراب کردے   بادشاہ دے کولوں نہیں مول ڈردے
چکت کے تے باقی پلے وچ پاونا   روز نہ لاہور وچ پھیرا پاونا
خاکے مٹھائی نال گلے لعدے   بولدا جے کوئی اوہنوں خوب کٹدے
رج کے کشن سنگھ اُٹھ دھاونا   روز نہ لاہور وچ پھیرا پاونا

(اک براہمن نے دُلے پاس فریاد کرنی قصائیاں توں تنگ آکے)

پھر نکل بازار تھیں باہر آیا تُلسی رام براہمن نے گھیریا سو
سانوں دکھی قصائیاں نے بہت کیتا شاہ فیصلہ نہیں نبیڑیا سو
تیرا نام سن کے عرض آن کیتی سندیاں سار دُلے گھوڑے پھیریا سو
دُلا مار تاڑ ذا لگے بہت کردا اپیر قصائیاں ساہمنے گھیریا سو
نال کنڈھ کے چھریاں وکھان لگے تیرا باپ دادا جیویں چیریا سو
کھلاں پھوس دے نال بھرائیکے تے سر کلے دے نال نکھیریا سو
باقی ہڈّ تے ماس سبھ کتیاں نوں ویکھو دکھ ہی جا بکھیریا سو

جدوں دُلے نوں اتنی گل آکھی گھوڑا غصے نال چمکیریا سو
سو ای سر جا تن توں جدا کیتے پھر عورتاں تے پلو پھیریا سو
پائے ربّ دے واسطے کشن سنگھا گھوڑا پھیر پچھانہہ نوں پھیریا سو

(پہلے فریاد کرنی حلوائیاں)

پنج ست حلوائی صلاح کرکے بادشاہ ساہمنے جاوندے نیں
ساڈی دُلے نے لٹ دُکان لیتی ہتھ جوڑ کے عرض سناوندے نیں
کیتی حیل ہجت کسے ساہمنے جا جھٹ کھچ تلوار دکھاوندے نیں
نالے لٹیا تے نال کٹیا ای دلوں شاہ دا خوف اڈاوندے نیں
بندوبست نہ دُلے دا ہووندا جے جان سبھ دی اٹھ گواوندے نیں
حال حال ہی حال پکار کیتی کشن سنگھ نوں ترنت بھکھاوندے نیں

بینت

پھیر دُلے نے جا قصائی ڈھاہے کیتے مار کے بہت بےحال پیارے
کجھ قتل کیتے کجھ نزڑ دتے کجھ کرن پئے حال حال پیارے
مال متا اوہناں دا لٹ لیتا نال حق لئے اوہناں دے پشو سارے
کشن سنگھ رولا پیا بازار اندر بجھے جان لوکی واہوداہ پیارے

(پھر کسینیاں نے دربار وچ حاضر ہو کے فریاد کرنی)

دُلا پنڈ نوں ترنت روان ہویا سبھ رووندیاں تے کرلاندیاں نیں
زارو زار ہی رووندیاں مارنعرے نہ کجھ پیندیاں تے نہ کھاندیاں نیں

سر چکّ کے تے سبھ نال ہوئیاں ترنت وچ دربار دے جاندیاں نیں
ہائے ہائے سبھ پکار کے تے کوکاں مار کے عرض سناندیاں نیں
ساڈی سنیں فریاد توں بادشاہا روہ روہ کے شور مچاندیاں نیں
سبھو پٹ پٹّ کے وال سر دے اگے ساہ دے خاک سر پاندیاں نیں
سر شاہ دے ساہمنے جا رکھے پھر کھول کے سارے وکھاندیاں نیں
اسیں دُلے نے رنڈیاں کیتیاں ہاں اک پل وچ شاہ نوں آندیاں نیں
نالے واسطے ربّ دے گھتن پییاں ہتھ جوڑ انصاف نوں چاہندیاں نیں
کشن سنگھ جاں سراں دے بال پٹے غشی کھاں بے ہوش ہو جاندیاں نیں

(اکبر بادشاہ نے ایہہ ظلم دیکھ کے غصے ہونا
شیخو نے جھوٹھا ثابت کرنا)

جدوں غصے نے آن کے زور کیتا چہرہ شاہ دا وانگ انگیار ہویا
ترت شیخو نوں پاس بلائیکے تے شاہ اُسدے نال وچار ہویا
نت کرے سفارشاں شیخو اتوں سارا جھوٹھ تیرا گفتار ہویا
شیخو آکھدا نہیں ہے بادشاہ اس بھید دا کلّ ظاہر ہویا
میدا کھتری بھائی حلوائیاں دا اس بات دا اوہ طلب غار ہویا
اگے مدت میں دُلے دی کردا سی اپر میرا فریب بکار ہویا
میرا چلیا وس نہ اِک رتی شیخو اُسدا جا طلب غار ہویا
اگے مدت میں دُلے دی کردا سی اپر میرا فریب بکار ہویا
میرا چلیا وس نہ اک رتی شیخو اسدا جا طلب غار ہویا
دُلا اُسنوں آیا معلوم ہویا وچ جائیاں دے ایہہ قرار ہویا
ہور ناہیں گل جا کسیانیاں دی جدے واسطے دوسرا کار ہویا
لاؤ دُلے نوں کوئی الزام بھارا تاہیں بابلا شور دربار ہویا

پردہ اسدا فاش نہ ہویا تاں ہی ایہناں دے وچ تکرار ہویا
بھڑکی اگ جاں غصہ بلند ہویا خنجر شیخو دے ہتھ ددھار ہویا
اک دورے نوں قتل کیتا ایہناں باقی بچے جو سوچ وچار ہویا
آکھدے پھر جاں شاہ نوں سنو بھائی ساڈے واسطے وار تیار ہویا
کشن سنگھ اج ڈُلے دی خبر ہوئی پورا دوہاں دا جیہا اقرار ہویا

(یقین ہونا بادشاہ نوں شیخو تے جمع کرنے ہتھیار قصائیاں دے
بند کرنیاں دُکاناں حلوائیاں دیاں)

دل شاہ دے وچ یقین آیا سُن کے شیخو دا کُل بیان یارو
جھٹ صد کے فوج پولیس والی دتا شاہ نے ایہہ فرمان یارو
جا کے وچ بازار قصائیاں دے جماں کرو ہتھیار اک تھاں یارو
چاقو چھری بھی اِک نہ رہن دتی ایہہ لوک سارے بے ایمان یارو
نالے کُل بازار حلوائیاں دے بند کرے مہینہ دُکان یارو
ہویا ظلم تے ظلم ہزار شاہا ڈھائیں ماردے گھراں نوں جان یارو
زوراوراں دے اگے نہ پیش جاوے جھوٹھے سچیاں ترنت کران یارو
کشن سنگھ نہ دوش سر شیخو دے اپر ڈاڈھے دے دل دھیان یارو

(بادشاہ نے بیربل نوں لے کے آپ پنڈی جانا تے ڈُلے دا حال دیکھنا
تے داڑی مچھ کٹکے لاہور جانا)

اِک روز بہانے شکار کرکے ساندل بار نوں بادشاہ دھاوندا ای
بیربل وزیر نوں نال لے کے ہور کسے نوں نہیں سناوندا ای
جدوں پنڈی دی حد وچ جا وڑیا جوڑا ہرناں دا نظر وچ آوندا ای

سر ایہناں دے سون لنگوٹیاں سن گھوڑے ایہناں دے مگر لگاوندا ای
پچھے ہرناں دے سنے وزیر لگا وچ ڈُلے دے باغ دے جاوندا ای
اگوں دیکھ کے مالی آواز کردا مرگ ڈُلے دا آکھ بتاوندا ای
مالی دس کے حال ہرنوٹیاں دا دیکھ آبرو سیس نواوندا ای
اپنے چر نوں ڈُلا بھی چھیڑ گھوڑا پنڈی طرف بغیچے سدھاوندا ای
دیکھ اسنوں بادشاہ کمب گیا اپر بیربل بنت بناوندا ای
لوے کھیسیوں ترنت نکال صندل اتے اٹ دے بیسی گھساوندا ای
جھٹ پٹ ہی تلک لگائیکے تے روپ بھنڈ دا چا بناوندا ای
ڈُلا باغ دے وچ آن وڑیا بیربل اسیس سناوندا ای
ڈُلا آکھدا بولو کبت میرا بیربل سرتی مناوندا ای
دھن دھن ہی دھن ہلائیکے تے چھند بندی نوں خوب سناوندا ای
نال گنے سی ڈُلے دے باپ دادے صفت اوہناں دی بہت ودھاوندا ای
ڈُلے سنی تعریف آنند ہویا ترنت جا کے دان دلاوندا ای
دونوں پا کے دان رواں ہوئے حد ٹپ کے شاہ ٹھہراوندا ای
کرکے نال وزیر صلاح اتھے پھر گھوڑے دی دم کٹاوندا ای
نالے کن بھی اس دے کٹ دتے پھر پچھانہہ نوں موڑ بلاوندا ای
اکی پل دے وچ پلنگ وانگوں حال ڈُلے نوں جا دکھاوندا ای
ڈُلا دیکھ کے گھوڑے دا حال ایسا نال غصے دے لال ہو جاوندا ای
جھٹ لکھی تے پاکھرا پائیکے تے اوہنوں ہوا دے وانگ اُڈاوندا ای
حد ٹپے سی خوشی دے نال جاندے ڈُلا شیر وانگ گھیرا پاوندا ای
مارے خوف دے دونوں کھلو گئے اگوں سانگ نوں جاء چمکاوندا ای
ترنت کٹ دوہاں دی مچھ داڑھی مونہوں بول کے سان لگاوندا ای
کشن سنگھ میں آکھ سناوندا ہاں چاڑھ فوج حیا جے آوندا ای

(ڈُلے نے رستے وچ جا کے گھیرا مار داڑھی مچھ کٹنی)

ٹرے ڈُلا گھروں تلوار پھیردا حد اتے جا کے بادشاہ نوں گھیردا
گھروں آیا چل کے میں ڈُلا خان اوئے اک میتھوں لے کے جائیں ہور دان اوئے
ڈُلے ول دیکھ کے سی دووَیں کمبدے اوس جگہ گھوڑیاں نوں جھٹ بھدے
بادشاہ دے ڈُلا کہے وچ قان اوئے اک میتھے لے کے جائی ہور دان اوئے
ڈُلا کہے بادشاہ توں گنہگار اوئے چھڈاں تیری جان بھاواں دیواں مار اوئے
کڈھ کے سی قینچی داڑھی مچھ کٹدا ہٹھ توں نہ ڈُلا کدی مول ہٹدا
ایتنا میں تینوں دسیا نشان اوئے اِک میتھے لے کے جائی ہور دان اوئے
بھیج دیئیں فوج نوں شتابی ذاتقے بادشاہ دے تائیں آکھدا سنائیکے
کڈھدا کشن سنگھ نہ تیرے پران اوئے ایتنا بتھیرا شاہا تینوں دان اوئے

(بادشاہ نوں لاہور جا کے دیوان کرنا تے
شیخو نوں بلا کے مارنا)

بادشاہ نوں زمیں نہ ویہل دیوے گھوڑا چھیڑ لاہور وچ آیا سی
دیوے حکم دربار دے نال غصے نالے شیخو نوں پاس بلایا ای
چابک اپنے ہتھ وچ پکڑ کے تے تاڑ تاڑ ہی تاڑ گھکایا ای
پنج ست جاں شیخو نوں ماریاں نے اوہناں حال ہی حال مچایا ای
پھر شاہ نے آکھیا نال غصے تینوں شرم حیا نہ آیا ای
پہلاں لٹیا علی سوداگراں نوں لٹ پٹ کے پچھا ولایا ای
شاہوکار میدا گیا ونج کرن پنڈی اس دا دھن کھپایا ای
ایہناں آئیکے جاں فریاد کیتی توں دوہاں نوں جھوٹھا ٹھہرایا ای
تیری ماں دی اسنے گت منی تاں بھی شرم تیں دلوں بھلایا ای

بدیاں ساریاں دل دیاں میٹیاں تے پھیر اس نوں ایتھے لیایا ای
آ کے کھڑا دربار وچ مست ہو کے اس ذرا نہ سر جھکایا ای
جدوں ٹوریا پھر دربار وچوں شور وچ حلوائیاں پایا ای
پھر ذائقے گھرے قصائیاں دے گھوڑا دُلے نے خوب پھرایا ای
ترنت چوی قصائیاں نوں قتل کر کے ساندل بار نوں مکھ بھوایا ای
جدوں اوہناں نے آئے فریاد کیتی کفر جو تیں مینوں سنایا ای
تیرے پچھے میں لگ کے شیخوآ اوئے موتہہ اپنا جائے منایا ای
ہور ہن سوچ بہانہ کوئی جے کر جان دا خوف تیں چایا ای
کشن سنگھ نے پھر کرودھ کر کے مکھوں بول کے ایہہ فرمایا ای

(بادشاہ دا حکم جیہڑا دُلے نوں پکڑے گا اس نوں انعام ملے گا)

بیڑا پان دا وچ دربار دھر کے اکبر بادشاہ مکھ تھیں بولدا ہے
تیغ کڈھ میان توں رکھ دتی بول بول کے مکھ تھیں پھولدا ہے
کوئی بنھ کے دُلے نوں کرو حاضر ملے خوب انعام انتول دا ہے
جس نے دُلے دی شکل وچ بار ڈٹھی نیویں دھون کر کے زمیں پھرولدا ہے
جیہناں دُلے نوں وچ بازار ڈٹھا اج کالجا اوہناں دا ڈولدا ہے
کشن سنگھ نہ تیغ میان کردا مکھ بیڑا نہ کوئی چبولدا دا ہے

(چڑھائی کرنی مرزا نظام اندین نے دُلے تے)

جدوں دُلا سی وچ لاہور آیا مرزا نہیں سی وچ دربار بیلی
دھاوا غزنی دے اتے اس کیتا لے کے فوج پیا اسوار بیلی
اُسنے دُلے دی شکل نہ دیکھیا سی تاہیں کیتی نہ سوچ وچار بیلی

تیغ چم میان وچ ڈال دتی بیڑا کھاوندا ہو ہشیار بیلی
اوسے وقت سی فوج جو نال اسدے کل ہوئی ہے سنگ تیار بیلی
اور جنگ دا کیتا سامان سارا اکبر بولدا ای بار بار بیلی
لیائیں ڈُلے نوں بنھ کے پاس میرے گل وچ زنجیر توں ڈار بیلی
سارا بال بچہ ہووے نال اُسدا ڈُلا سجدہ ہووے وچکار بیلی
لے کے جاویں توں فوج تے اوٹھ گھوڑے دیواں کل جے ہووے درکار بیلی
آویں پائیکے فتح جے مرزیاں توں دیوے بہت انعام سرکار بیلی
ہور دیساں جگیر تے مرتبہ میں کُل فوج دا کراں مختار بیلی
مرزا کل سامان تیار کرکے رواں ہووندا ربّ چتار بیلی
ہور کئی سردار سی سنگ اُس دے اوہناں نال ایہہ کرے گفتار بیلی
سبھ ڈُلے دا کوڑماں بنھ لینا ایہہ دھاریا دل وچ دھار بیلی
دیوے بادشاہ سانوں انعام بھارے سُن کے ہونودا خوشی سردار بیلی
ساندل بار دی حد وچ ڈائکے تے فوج دتی ہے کُل اُتار بیلی
پھر سبھ سرداراں نوں حکم دتا پہرہ لا دیو طرف چار بیلی
پہریداراں نوں خوب تاکید کرنی کشن سنگھ رہن خبردار بیلی

(سندری گزری دا شاہی فوج چ دودھ ویچن جانا تے فریب دے کے
مرزے نوں زنجیراں چ جکڑنا)

اِک سُندری نام دی گزری سی وچ پنڈ دے بہت کھرسند جانی
شکل عقل دے وچ بھرپور آہی سندر سوہنا قد بلند جانی
دیکھ فوج نوں ویچنے دُدھ جاندی چلے چال جیویں گھوڑی ناکند جانی
ہنس مکھ تے چند مثال چہرا چٹے وانگ بلور دے دند جانی

وچ فوج دے جا آواز دتی لئے دُدھ تازہ مٹھا کند جانی
مرزا ہویا فریفتا دیکھ اُسنوں شکل سوہنی ہوئی پسند جانی
لوے تنبو دے وچ بلا اُسنوں مونہوں آکھدا ہے دل بند جانی
اپر عقلاں عورتاں چاتراں نوں مرد آئے نہ سکدے تند جانی
اندر طوق زنجیر جو رکھیا سی پچھے مرزے کولوں ایہہ کیہ پھند جانی
مرزا آکھدا ڈُلے نوں پکڑ کے تے وچ اُسدے کراں گے بند جانی
اُس طور ہوی بند وچ اُسدے پچھے سندری مکھتے کھند جانی
مرزا دسدا سر تے پیر پا کے اُتوں سُندری ماردی زند جانی
جکڑ مرزے نوں تنبوؤں باہر آئی ایسی گزری سی عقل مند جانی
پھر لدھی نوں دسیا حال سارا آئے پکڑنے تیرا فرزند جانی
پچھ مرزے دا اوس توں حال سارا ویلا شام دا ملے چند جانی
مرزا فجر دا باہر نہ نکلیا ہے کرن سوچ لگے تے ہوش مند جانی
جدوں جاکے ویکھیا وچ تنبو مرزا ہویا بہت شرمند جانی
کشن سنگھ ہویا پریشان مرزا جیویں پھاسیا مرگ کمند جانی

(خبر کرنی لدھی نے ڈُلے نُوں)

اُٹھ بچہ ڈُلیا کیوں ستا آئیکے مغلاں دی فوج ہُن دیکھ ذرا تکے
جیہناں دیاں ماراں سی توں نت ماردا بڑیاں دلیلاں دل وچ دھاردا
شاہاں نال بچیا تیں بدی چائی وے تاں ہی اج فوج پنڈی اتے آئی وے
معاملہ سی بند کر لیتا بار دا بڑیاں دلیلاں دل وچ دھاردا
سورما سداویں اُٹھ شیر بن کے دلاں وچ جا کے تیری تیغ چھنکے
مغلاں نوں چیر ہو سریر سار دا بڑیاں دلیلاں دل وچ دھاردا

سدھا ہو کے جان ہن دیکیں بچیا شاہاں نال ویر چھیڑے کون بچیا
جیونا کشن سنگھ دن چار دا اگے سی دلیلاں دل وچ دھاردا

(بینت)

لدھی حال سُن کے گزری توں ترنت دُلے نوں جا جگاوندی اے
آکھے بچیا ستیا ہوش کر لو چڑھی فوج لاہور توں آوندی اے
توں جے بچیا بدی سی نت کردا اج جان پئی تیری جاوندی اے
ہُن لا لے زور جے لگدا ای ماں پت نوں آکھ سناوندی اے
جدوں اٹھ کے دُلے نے نظر کیتی فوج اسدی نظر وچ آوندی اے
چلو قاضی توں پچھیے نیک ساہت دل دُلے دے بات ایہہ بھاوندی اے
قاضی دُلے توں بہت بے زار ہویا اپر ہونی سبھ کم کراوندی اے
تن دن نہ دُلیا جنگ کرنا ہونی قاضی دے مونہوں کڈھاوندی اے
پھر چلیا دُلا نجومیاں کول ہونی قاضی نوں اگوں پچاوندی اے
قاضی جو بھی نجومی نوں آکھیا سی ہونی اُس نوں خوب پکاوندی اے
جدوں دُلے نے آ کے پچھیا پنڈت آکھدا پوتھی بتلاوندی اے
تن روز سے دُلیا ٹال دیویں کشن سنگھ تائی ایہو بھاوندی اے

(رواں ہونا دُلے دا چندڑاں نوں تن روز ٹالن
واسطے اتے رستے چ لدھی نے روکنا)

دُلا پنج سو سنگ سوار لے کے طرف نانکے دے پنڈ چلیا ای
خبر لدھی نوں کسے نے آن دَسی ترنت اس نے راہ آ ملیا ای
متھا جوڑ کے شاہ دے نال بچہ ہن کاس نوں جاندا ٹلیا ای

ٹبر تیرا بنھ لے جاون گے اکبر شاہ نے مرزے نوں گھلیا ای
توں تاں سورما نام سداوندا سیں دتی پٹھ جاویں اج جھلیا ای
نام کاراں وچ مشہور ہووے جے توں چھڈ میدان نوں چلیا ای
جے توں ڈلیا پُت فرید دا ایں دُدھ لدھی دے نال توں پلیا ای
یاں جان میدان دے وچ دیویں تینوں ماواں نے آیکے ٹھلیا ای
سدھا ہوئیکے جنگ وچ جان دیویں نام اوسدا سورما رلیا ای
لدھی زور لگاوندی کشن سنگھا اپر پچھانہہ نوں مول نہ ولیا ای

(جانا بھلراں ڈلے دی عورت دا واسطے
موڑن دے تے واپس نہ اوَنا ڈلا دا)

لدھی جا کے آکھدی بھلراں نوں آکھا ماں دا پُت نہ مندا ای
جے اج ڈلا ایتھوں اُٹھ جائے کل مغل باندھی سانوں بندا ای
تیرے وس اوہنوں ہن موڑ لے توں کوئی لاکے وچ ننگ دا ای
بھلا اوہناں کیہ پوریاں پائیاں سی جیہڑے عورتاں دے گھڑے بھندا نی
جے توں مرد ہے مڑ کے ڈاہ متھا جیویں ٹلے نہ چور وچ سنھ دے نی
خالی ہتھ جے سانوں چھڈ جاویں کون رہن دیوے وچ چھن دے نی
گلاں سچیاں تینوں سنائیاں میں کرے سوچ ذرا وچ من دے نی
جے توں سورما ہتھ دکھائی بیلی گیدھی ہون دور وانگ رنّ دے نی
ڈردا مغلاں توں بھجیا جاوندا اے جیویں جان لاگی میری بھندا نی
کشن سنگھ نوں بُھلراں آکھدی سی اسیں مراں گے باجھ نہ ہند دے نی

(بُھلراں دا روکنا)

پھیر جائے بُھلراں سی راہ روکدی   بھجا کاہنوں جاویں کری لاج لوک دی
جیہڑی رنّ کدے ہتھ نہیں دھوودیں   اج تینوں لاڑیا وے ہے بگووندی
مردا نوں بھجنا نہ کدے لوڑیئے   کوڑماں قبیلہ سارا نہیں بوڑیئے
کڈھر جو رنّ پنڈی وچ ہووندی   اج تینوں لاڑیا وے ہے بگووندی
لاڑیا وے تینوں بولدی وکھائیکے   فوج میننوں دے دے کتے چھپیں جائیکے
جیہڑی سارا دن زمیں اتے سووندی   اج تینوں لاڑیا وے ہے بگووندی
پاکے میرے کپڑے توں گھر رہیں وے   پھیر نام سورما نہ کدے کہیں وے
نت کھاویں مار دن رات رووندی   اج تینوں لاڑیا وے ہے بگووندی
بنھ لین بردے جے سانوں آئیکے   مر جاویں نانکی توں وِش کھائیکے
رنّ جیہڑی گھر بار سارا کھووندی   اج تینوں لاڑیا وے ہے بگووندی
چل دل دھر کے توں سنگ کری دیں   جنگ وچ مغلاں نوں مار مری دیں
مڑ کے نہ کشن سنگھ پئی رووندی   اج تینوں لاڑیا وے ہے بگووندی

(جانا دُلے دا وچ نانکے پنڈ دے)

دُلا بُھلراں نوں موڑ کے تے وچ چندڑاں دے جا کے وڑدا اے
جدوں پنج سو نال سوار لے کے پاس مامے دے جا کے چھڈدا اے
آؤ بھانجے کتھے نوں دوڑ کیتی اج کٹک کس دے سر چڑھدا اے
اسیں آئے سی اج شکار کرنے دیکھ بات کیسی دُلا گھڑدا اے
میں تاں گھندا لگیا سی چندڑاں دا میرا کالجا تدوں دا گھڑدا اے

دل آئی دلیل بخشاونی ہے دیکھو منیاں ٹھنڈیاں جڑدا ہے
ماما ڈُلے دی اتنی گل سُن کے خوب جسھے وچ گھٹ کے پھڑدا ہے
نالے خوب سی ایہناں دی ٹہل کیتی اپر ڈُلے نے رکھیا پڑھدا ہے
ہُن پچھے دا سنو حوال یارو مرزا نوکری دے نال لڑدا ہے
کشن سنگھ لٹّ کے شیر جاوے کیہڑا فیر میدان وچ وڑدا ہے

(مرزے نے ڈرون واسطے پھوکیاں واراں کرنیاں)

مرزا پنڈی وچ فوج نوں بھیج کے تے شھکاں پھوکیاں پہلے چلاوندا ای
نالے سبھ سرداراں نوں آکھ موہنوں دل اوہناں دا خوب ٹھہراوندا ای
ڈُلا دیکھ کے اس جلوس تائیں دیکھو کیسا ہن جنگ نوں آوندا ای
کیہ ہے تاب جو شاہ دے نال اڑدا جیہڑا پاندھیاں لٹّ کے کھاوندا ای
چنگی کر تاں اج ہی آن ملسی نہیں تاں کوڑما کل نہ پاوندا ای
اسیں پہلاں تاں لڑاں گے کشن سنگھا بات سبھ نوں آکھ سناوندا ای

(لدھی نے گولیاں دی گونج سُن کے
وڈے پت میہرو نوں سدنا اتے تیار ہوناں)

سُنی گونج جاں لدھی نے گولیاں دی ترنت میہرو نوں جا بلایا ای
اُٹھ بچیا میہرو آ ہوش کر توں کٹک اج لاہور توں آیا ای
ڈُلا بھج کے نانکے جا وڑیا سارا اس دا حال سنایا ای
ڈُلے دی ماں توں حال سنیاں اک بول ایہہ میہرو نے لایا ای

ہُن اسنوں جا کے ڈھونڈ ماتا مکھن نال جو برج بنایا ای
مینوں کدی نہ چورما کٹ دتا کدی گوڑھا نہ عمل پلایا ای
مینوں ڈھونڈ دے دیودیں لکھ گالی ڈُلا دُدھ تھیں نہیں ہٹایا ای
سندے سار ہی لدھی نے ڈھاہ ماری تدوں میہرو نوں رحم بھی آیا ای
ڈگاں کھوہ دے وچ جے کہے ماتا تیرا حکم نہ کدے بھلایا ای
اپر عمل دے نال رجا مینوں ایہو میہرو سوال چا پایا ای
لدھی سارے ہی نشے ملا کے تے جھٹ مدرا جا بنایا ای
بھانڈا ڈُکت کیتا تیس سیر والا ترنت میہرو نوں جا پھڑایا ای
باراں یار سی میہرو دے پوتی جو پھیر اوہناں نوں پاس بلایا ای
جدوں نشے نے آن کے لیہر دتی حکم نوکراں چا سنایا سی
جھٹ گھوڑے کرو تیار باراں کشن سنگھ نے روجھا کسایا ای

(میہرو نے روجھے نام گھوڑے تے سوار ہونا تے باراں پوستیاں
نال میدان وچ آ کے لڑنا)

میہرو وی جدوں سوار ہوندا دل اُسدا شیر مثال ہویا
نال نشے دی لہر نے زور کیتا نال حوصلے دے چہرا لال ہویا
پہن لئے سی جدوں ہتھیار سارے شوق جنگ دا تدوں کمال ہویا
میہرو باراں ہی پوتی سنگ لے کے دل دشمناں دے ٹیڑھی چال ہویا
چانگر مار کے کئی سردار وڈھے تدوں فوجاں دا حال بد حال ہویا
آپ کسے دے ہتھ نہ آوندے نیں کال آن کے جیہناں دی ڈھال ہویا
سولاں میہرو نے جدوں سردار وڈھے تدوں اس دا حال بے حال ہویا
سارے اپنی جان بچاوندے سی وِنگا اک نہ میہرو دا وال ہویا
مڑ کے لدھی نوں میہرا سلام کردا کشن سنگھ جی بڑا خوش حال ہویا

کورڑا چھند

میہرو جدوں نشے دے سی نال رجدا لائے ہتھیاراں پھیر خوب سجدا
نوکراں نوں جھٹ آکھ کے سناوندا پھیر نہیں اج والا ویلا آونا
گٹ جدوں سی ہوئے گیا نشے نال اوئے چہرا پھر ہو گیا سی جھٹ لال اوئے
روجھے اتے میرے اج زین پاونا پھیر نہیں اج والا ویلا اپنا
باراں لے کے پوتی سی میہرو چلیا پل وچ ذاکتے میدان ملیا
اوتھے جا کے روجھے دے سی اڈی لاونا اج والا پھیر نہیں ویلا آونا
میہرو نال حوصلے دے بلاّ ماردا سولھاں سر پل وچ کٹ ڈاردا
گج کے سی میہرو دا ایہہ گیت گاونا اج والا پھیر نہیں ویلا آونا
ساری فوج ہوودی سی برے حال اوئے دیکھ کے دلیراں والی ایسی چال اوئے
مرزے دا کسی جگہ چھپ جاونا پھیر نہیں اج والا ویلا آونا
جس نوں تاں ہتھ دے کے سائیں رکھدا اوس دی ول نہ کوئی دیکھ سکدا
پائیکے کشن سنگھ فتح دھاونا پھیر نہیں اج والا ویلا آونا

(دوسری لڑائی میہرو پوتی دی)

روز دوسرے میہرو تیار ہو کے ترنت ذاکتے فوج وچ وجیا ای
جا فوج وچ ہل جل پا دتی جدوں شیر وانگوں اتھے گجیا ای
نال تیغ لہراوندا چار طرفیں خوب نشے دے نال ہی رجیا ای
پھر آکھدا آئیکے لڑے مرزا جیکر اسنوں آوندی لجیا ای
ایویں لوکاں نوں جنگ وچ مراندا اے مرزے اپنا آپ تاں کجیا ای
کئی میہرو نے مار جوان دتے چار پوتی بھی تن چھڈیا ای

جدوں میہرو دے آدمی چار موئے لے کے باقیاں نوں تدوں بھجیا ای
کشن سنگھ جو میہرو دے وس لگا دوجی وار میدان وچ گجیا ای

(میہرو نے واپس جا کے حال دسنا
چار پوستی دے مرن دا کہنا)

میہرو جائیکے لدھی نوں دسدا ہے سن اج دا میرا بیان ماتا
مغل اج بھی جنگ وچ کئی مارے پر میرا بھی ہویا نقصان ماتا
اج وچ میدان دے جنگ کر کے گئی پوستی چار دی جان ماتا
اس واسطے اج اداس ہاں میں چہرا ہو گیا پریشان ماتا
کل جائیکے جنگ نہ مول کرساں مینوں لبھدا نہیں چین کھان ماتا
دوئے روز میں مغلاں نوں ٹھلیا سی سارا لا کے زور تے تان ماتا
اک گل تینوں اج آکھدا ہاں سنی اسنوں لائیکے قان ماتا
جنگ واسطے کریں تیار جا کے بیٹا دُلا دا جو نور خان ماتا
کل مول نہ پیر رکاب پاواں میری گل نوں توں سچی جان ماتا
کشن سنگھ تینوں خبردار کیتا متاں کل نوں ہوویں حیران ماتا

کورڑا چھند

لدھی کہے بھلراں پھر کجھ کر نی دسدا اجاڑ ہندا ساڈا گھر نی
اوکھا ہویا کٹنا گھڑی پل نی جنگ نوں سویرے نور خاں نوں گھل نی
کل دا تاں میہرو میرا پت لڑدا مغلاں دے جا کے اگے خوب اڑدا
دُلا تیرا خصم گیا ہے ٹل نی جنگ نوں سویرے نور خاں نوں گھل نی
پیہلاں دُلا لکھناں دے نال پالیا بھلرا تے اوس نوں ہے آپ ٹالیا
تساں ایہہ صلاح کرلئی رل نی جنگ نوں سویرے نور خاں نوں گھل نی

تینوں نہیں بھلراں حیاؤ آوندا میہرو جا کے پوتی نی ٹھل پاوندا
نور خاں وی جا کے دکھاوے بل نی جنگ نوں سویرے نور خاں نوں گھل نی

(نور خاں دا روانہ ہون واسطے جنگ دے)

چوداں سال دی عمر سی نور خاں دی جدوں جنگ نوں کیتا تیار یارو
لک کس کے پہن ہتھیار سارے جاوے لدھی دے ول سوار یارو
اماں دس مینوں کیہڑی طرف جاواں مغل ملیا ہے کیہڑا بار یارو
بچہ صدقے جاواں میں جان واری جانا ہوئیکے خوب ہشیار یارو
ڈیرہ مغلاں طرف لاہور ہے جی جاویں نکل توں دوسرے پار یارو
ترنت لدھی نوں آن سلام کیتا نالے اللہ من چتار یارو
گھوڑا چھیڑ میدان دے وچ وڑیا دوروں کردا سی مار ہی مار یارو
کمب گئے سی مغل سردار سارے جدوں گجیا خوب للکار یارو
سارے آکھدے سی دُلا آئے گیا خون اس کیتے بے شمار یارو
مغل جان بچاوندے اک ڈھکی کٹھے دسدے نہ دو چار یارو
بے ایمان قاضی سی جو وچ پنڈی کر کے دل دے وچ وچار یارو
جا مرزے نوں جھٹ ایہہ خبر دتی دُلا پنڈیوں ہویا فرار یارو
ایہہ پُت ہے دُلے دا جنگ کردا لئو حوصلہ من وچ دھار یارو
مینوں دُلے نے بہت ہی دُکھ دتا اس واسطے کیتا اظہار یارو
سُنی مرزے نے قاضی دی گل ایہا چانگاں ماردا ہتھ الار یارو
کئی مغل آئے جھٹ پاس اسدے جدوں مرزے دی سنی پکار یارو
مرزا آکھدا دُلے دا پت ہے تاں لؤ گھیر جلدی وچ دھار یارو
جدوں اتنی گل معلوم ہوئی گردے ہوودے کئی سردار یارو
کشن سنگھ جی پکڑیا پائے گھیرا اکٹھے ہو کے کئی سردار یارو

(مغلاں نے بھید پا کے پنڈی وچ لٹنا
تے دُلے تے کٹنب نوں گرفتار کرنا)

جدوں قاضی نے دسیا بھید سارا خوشی مغلاں دے دل وچ آوندی اے
نال حوصلے دے اک پل اندر فوج پنڈی دے ول نوں دھاوندی اے
نعرے ماردے مار ہی مار کر کے سارے شہر نوں خوب لٹاوندی اے
گھر دُلے دا خوب ہی لٹیا سی چھڈی چیز نہ جیہڑی دس آوندی اے
پھر بنھیا دُلے دا بال بچہ سن کے روندیاں میہر نہ آوندی اے
روندی بھلراں دُلے دی گھر والی نالے اپنا آپ ونجاوندی اے
ہائے وے لاڑیا چھڈ کے گیا کتھے اج جان اساڈڑی جاوندی اے
ساڈے بھانے مویاں سامان ہوئیوں وین کرن توں لدھی ہٹاوندی اے
بھین دُلے دی بختے نام جسدا رو رو کے جان گواوندی اے
نج آئی میں ویرنا ملن تینوں بول بول کے کوک سناوندی اے
جے میں جاندی پنڈی نہ پیر دھردی ڈھاہاں مار بے ہوش ہو جاوندی اے
لدھی آکھدی بس کر بچیے نی اگے ہونی دے پیش نہ جاوندی اے
کہے ماؤں مراں میں زہر کھا کے مینوں زندگی مول نی بھاوندی اے
چھوٹی بھین تاں بختو دی وین کردی باہاں ماں دے گل وچ پاوندی اے
ہائے امڑیئے نج جنیدیوں نی کتھے موت ہن جائے وڈاوندی اے
ویر ڈومنے چھیڑ کے چھڈ گیا ساڈی جندڑی دکھڑے کھاوندی اے
ساڈا حال کیہ کرن لاہور جا کے اس واسطے جان گھبراوندی اے
وِیر سانوں چھوڈ کے بھج گیا تاہیں ماس ساڈا اج کھاوندی اے
ہائے مغلاں توں جان بچا ساڈی ایہہ بول کے بانگ اُٹھاوندی اے

بیٹی ڈُلے دی نام سلیمو جسدا رو رو کے رخ رواوندی اے
ہائے بابلا چھڈ کے گیا کتھے فوج بنھ کے سانوں لجاوندی اے
جھبّ آئیکے لوے چھڈائے سانوں گویا ستے نوں پئی جگاوندی اے
ساڈا حال کیہ ہووےگا بابلا وے ننگی تیغ سانوں ڈکھ آوندی اے
بیٹا نور خاں جیہدا سی قید کیتا اوہدی لدھی نوں خبر نہ آوندی اے
دل لدھی دے وچ سی غم کردی اپر بول کے نہیں سناوندی اے
لدھی دیکھ کے حال قبیلڑے دا نالے روئے تے نال بڑاوندی اے
ایہنوں زمیں اسمان نہ ویہل دیوے جان اپنی پئی گواوندی اے
کشن سنگھ چل میہرنوں خبر کریئے ایہو دل میرے وچ آوندی اے

(خبر دینی میہرو پوستی نوں تے اسدے ستھرا بن کے لدھی کول جانا)

جدوں پنڈ نوں مار اُجاڑ کیتا خوف ڈُلے دا سبھ اُٹھایا ای
اج کراں گے اسیں مقام ایتھے مغلاں مرزے نوں آکھ سنایا ای
چڑھے مغلاں دے حوصلے بہت سارے ڈیرہ ستھ دے وچ لگایا ای
جدوں فجر نوں فوج نے کوچ کیتا کسے میہرو نوں جا بلایا ای
پنڈی مغلاں نے لٹ لئی میہرو آ وے توں تاں ہوش حواس بھلایا ای
جدوں میہرو نے اتنی گل سنی ستھرے شاہ دا سانگ بنایا ای
چاہی بھورے دی لدھی دے پاس آئی جسدے وچ سی روجھ لکایا ای
ڈنڈے پکڑ کے ترنت تیار ہویا تھیلا بگل دے وچ لٹکایا ای
جدوں مغلاں دی فوج دے پاس جاندا پہریدار نے اگے اٹکایا ای
نت دان میں لدھی توں منگدا ہاں ستھرے شاہ نے ایہہ فرمایا ای
ستھرا لدھی توں دان اِک منگدا ہے جائے مرزے نوں ایہہ بتایا ای

مرزا آکھدا اس نوں جان دیو ستھرا جائے نہ جدوں ہٹایا ای
سدا کردا ہے لدھی دے پاس جا کے نالے رمز دے نال سمجھایا ای
ماتا دے چابی اس کوٹھڑی دی روجھا جسدے وچ لکایا ای
جدوں چابیاں لگیاں ہتھ اوہدے جھٹ پچھانہہ ہے مونہہ بھوایا ای
پھر میہرو نے پنڈی دے وچ جا کے ترنت روجھے دا قفل کھلایا ای
روجھا میہرو دے ول دھیان کر کے نال کرودھ دے ہن ہنایا ای
جانو آکھدا ہے بھکھیاں مارمینوں اج مونہہ کتھوں توں آن دکھایا ای
جے توں میہروا میرے نزیک آوے تینوں جان توں مار مکایا ای
میہرو آکھدا وس نہ کجھ میرے سارا کوڑما بنھ چلایا ای
میں بھی اجے بھورے وچوں نکلیا ہاں مینوں بھکھ پیاس ستایا ای
منّ واسطہ ربّ دا لگّ آکھے سانوں وقت نے آن دکھایا ای
جدوں واسطہ میہر نے پایا ای پانی روجھے دے نیتروں آیا ای
آکھے کس توں زین شیتاب میہرو تدوں پٹھ نوں خوب سکایا ای
میہرو کس کے زین سوار ہویا گھوڑا فوج دے وچ نچایا ای
پایا فوج دے وچ بھچال جا کے سرکئیاں دا جدوں کٹایا ای
جدوں فوج ساری اوہدے مگر لگی مونہہ چندھڑاں ولّ بھوایا ای
گھوڑا چیر کے چندھڑھاں وچ وڑیا ڈُلا ستا سی آن جگایا ای
نالے سوچدا نہیں شتاب دساں باجھ نشے دے میں تاں دھایا ای
ڈُلا پچھدا پنڈی دا حالّ کی اے میہرو آکھدا خوب سہایا ای
پہلے توڑ دی لئی شراب ڈُلے نال بکرا ترنت کٹایا ای
دونو بھائی ہی بیٹھدے اک جگہ نشہ میہرو نوں خوب پلایا ای
جدوں میہرو نوں نشے نے زور کیتا پھر ڈُلے نوں ترنت جگایا ای

پاجی ہویکے ڈُلیا بھج آئوں اتھے آیکے آپ لکایا ای
پہلے دوسرے روز میں جنگ کیتا بہت مغلاں نوں مار مکایا ای
روز تیسرے نور خاں پت تیرا منہ مغلاں دا خوب بھوایا ای
اپر نور خاں بنھیا سنے ڈیرے نال شہر بھی کل لٹایا ای
کشن سنگھ اک ہلاّ میں اج کیتا باراں وڈھکے اتھے میں آیا ای

(ڈُلے نے پنڈی دی طرف روانہ ہونا)

میہرو ڈُلے نوں حال دسیا جاں ترنت بکی تے زین کساوندا ای
ماما اسدا جنگ نوں نال ٹریا سنگ کئی اسوار چڑھاوندا ای
نال کرودھ دے چلیا چندھڑاں توں اک پل اندر پنڈی آوندا ای
دیکھ پنڈی دا حال برباد رنا نالے لوکاں نوں آکھ سناوندا ای
میں تاں دھاوا لاہور تے اج کرنا چلو سنگ جسدا دل چاہوندا ای
سبھے پہن ہتھیار تیار ہوئے ڈُلا راہ دے وچ ٹھہراوندا ای
فوج اتری ہوئی معلوم ہوئی ڈُلا لیک زمین تے پاوندا ای
جس نوں جان پیار ہے ہو پچھے دھاوے موت جو قدم اٹھاوندا ای
کمدل سبھے پچھانہہ ہٹ جاندے لڑن والیاں ساتھ لجاوندا ای
دساں ہونی دا حال میں کشن سنگھا ایہہ دل میرے وچ آوندا ای

(ہونی دی بات چیت نال ڈُلے دے)

چڑھیا جاں ڈُلا اگوں ہونی آوندی ڈُلا لے کے نام اوہدا سی بلاوندی
کنڈیاں دا رکھیا میں بھرایکے ڈُلیا دے ٹوکرا چکائیں آیکے
سن کے بھانجا ڈُلے نے گھلیا زور سی لگایا ٹوکرا نہ ہلیا

موڑدی ہے ہونی اسنوں ہٹائیکے   ڈلیا وے ٹوکرا چکائیں آئیکے
ہونی کہے ٹوکرا نہ مول ہلدا   ڈلا تدوں لمی لمی چال چلدا
آکھدی ہے ہونی اسنوں سنائیکے   ڈلیا وے ٹوکرا چکائیں آئیکے
ڈلا آکھے جے میں ٹوکرا چکاوساں   ہونی آکھے سر دی شرط لاوساں
چکدا ہے سر دی شرط لائیکے   ڈلیا وے ٹوکرا چکائیں آئیکے
ٹوکرا نہ ڈلے پاسوں جائے چکیا   سارا زور اپنا لگا تھکیا
سر تیرا ڈلیا وے وڈھاں جائیکے   ڈلیا وے ٹوکرا چکائیں آئیکے
ہونی میرا نام تیرا سر کٹدی   قول تے قرار تے نہ مول ہٹدی
سبھ نوں کشن سنگھ چھڈاں کھائیکے   ڈلیا وے ٹوکرا چکائیں آئیکے

(جواب ڈلے دا)

ڈلا کہے ہونیے توں سن حال نی   دغا کیتا پیچ کے توں میرے نال نی
قول توں میں ہونیے نہ مول ہارنا   تین روز پچھوں مینوں آئے مارنا
ہونیے نی تیرا میں بھیت پاوندا   تیرے نال سرڑ نہ مول لاوندا
مرزے نوں جائیکے میں ہے سنگھارنا   تین روز پچھوں مینوں آئے مارنا
مرزے نے میریاں نی بانداں بنھیاں   لٹ لئی پنڈی ماریاں نی بھنیاں
میرے اتے اج توں حسان دھارنا   تین روز پچھوں مینوں آئے مارنا
مینوں نی معلوم نی توں نہیں چھڈدی   سبھ دی توں ہونیے ہیں جان کڈھدی
مرنے دے پاسے مینوں ذرا آر نہ   تین روز پچھوں مینوں آئے مارنا
مغلاں دا مینوں بدلہ توں لین دے   گھر گھر ہونیے سیاپے پین دے
میری گل دل وچ تیں وچارنا   تین روز پچھوں مینوں آء مارنا
ہونی کہے تین روز تینوں تجدی   ڈلیا میں تیرے جنگ وچ رجدی
جھوٹھا ایہہ کشن سنگھ ہے قرار نہ   تین روز پچھوں مینوں آء مارنا

(اترلا ڈُلے دا نزدیک فوج مرزے دی
ارسنیہا بھیجنا پاس مرزے دے)

ڈُلا ہونی توں ہوۓ روان ٹریا کیتا فوج دے ارے مقام یارو
ترنت اک سوار تیار کرکے بھیجے مرزے دے پاس پیغام یارو
مرزا آکھدا صبح میں جنگ کرساں راتیں کرکے کجھ آرام یارو
بھٹی اک تے ادھرو چار ہوسن مرزے دسیا ایہہ انتظام یارو
کشن سنگھ مڑ دسیا کاسدے نے ڈُلے کیتا منظور انتظار یارو

(مرزے نے شاہ نوں خط لکھنا)

نہیں وچ لاہور دے گیا مرزا سنو اُسدا کجھ حوال پیارے
لکھے خط اک شاہ نوں مرزا دستخط کردا میہرو دے نال پیارے
مینوں ملے جاگیر انعام شاہ کم کیتا جو نمک حلال پیارے
اکبر بادشاہ موڑ جواب دتا دیساں بہت میں دھن تے مال پیارے
ہندی تدوں جگیر اتاں تینوں ڈُلا ہووندا جے سنگ بیال پیارے
جے تاں لوڑ ہے تینوں جاگیر والی لیائیں ڈُلے نوں ڈھونڈ تے بھال پیارے
ہووے لوڑ جے دھن دی ہووے حاضر آئی لاہور فی الحال پیارے
مرزا بازی گر نہ جاوندا سی کشن سنگھ ایہہ کیتی ہے چال پیارے

(پہلا جنگ شیر خاں ڈُلے بھانجے دا)

ویلا صبح دے اٹھ کے شیر خان وجو ساز نماز گزاردا ہے
کہے ڈُلے نوں اج میں جنگ کرساں لیندا نام میں پاک غفار دا ہے
ڈُلا آکھدا بھانجے خوشی رہسی بڑا حوصلہ جنگ دا دھاردا ہے

اپر سنگ نہ جاوسی کوئی میرے حکم مغلاں دا جنگ وچاردا ہے
کہے شیر خاں فکر نہ اک رتی جنگ ہوونا اج تلوار دا ہے
پیڑے لے تے ہنے ہتھ رکھے نالے ربّ دا نام چتاردا ہے
گھوڑا وڑیا ہوا دے وانگ لے کے جائے فوج اگے للکاردا ہے
آئے چار جوان تیار ہو کے شور مچدا مار ہی مار دا ہے
جدوں شیر خاں گھوڑے نوں چھیڑدا سی وانگ پلنگھ پلنگھ اوہ ماردا ہے
کشن سنگھ شیر خاں شیر بچہ سر چونہاں دے چاء اتاردا ہے

دُلا بھٹی/ 191

(دوجا جنگ دُلے دے مامے دا)
پھر جنگ نوں جنگ خاں رواں ہوئے کہے دیکھ توں بھنج
(دوجا جنگ دُلے دے مامے دا)

پھر جنگ نوں جنگ خاں رواں ہوئے کہے دیکھ توں بھنجیا زور میرا
کھڑا ہووے نہ ساہمنے شیر میرے جدوں دیکھسی زور تے شور میرا
گھوڑا چھیڑدا ترنت جوان بانکا دیکھو جنگ وچ کیتا ہے شور میرا
بھیج چھانٹ کے مرد توں کشن سنگھا جیہڑا جھلدا غرض تے گھور میرا
جدوں جنگ خاں جائے پکاریا سی مرزا بھیجدا چار جوان بیلی
تسیں چار تے اوہ اکلڑا ہے کرو پل دے وچ بجان بیلی
چار کس ہتھیار تیار ہوئے ہون طرف میدان روان بیلی
اک جنگ خاں چارے جنگ کردے لوے چوہاں نوں پل وچ ران بیلی
تھوڑی دیر اندر ڈگے گھوڑیاں توں جدوں لا بیٹھے سارا تان بیلی
ہاء رکھ لے جان نہ مار سانوں لگے واسطے ربّ دے پان بیلی
کشن سنگھ جنگ دے رحم کتھے باپ پتراں جھٹ کہان بیلی

(جنگ ساتھ پانچ جواناں دے)

وانگ قہر دے قہر خاں ہویا رخصت پہنچ وچ میدان دے جھٹ گیا
جیویں جھوٹے دا کھیتی وچ نام سن کے لاٹھی پکڑ کے کھیت وچ جٹ گیا
جدوں قہر خاں جائیکے زور کیتا سُن کے مرزے دا کالجا پھٹ گیا
اپر ترنت ہی پہلاں پنج بھیجے جنگ وچ میدان دے ڈٹ گیا
جدوں جائیکے اوہناں نے وار کیتا گھوڑا چھیڑ کے قہر خاں ہٹ گیا
پھیر پھیردا گھوڑے نوں مار نعرے سر اک دا ترنت ہی کٹ گیا
وار قہراں خاں اوہناں دا روک کے تے دو.جی وار پھر اک نوں پھٹ گیا
بار تیسری گھوڑے دے مار اڈی اک مرد نوں مار کے سٹ گیا
وچ کھیت دے شیر نے چٹ رکھے زخمی دیکھ کے ہی گھٹ وٹ گیا
اک دوڑدا حال نوں دیکھ کے مگروں قہر خاں وانگ ای چھٹ گیا
بھجے جاندے نے گھوڑے دی دم کٹی نال تیغ دے موڈھے وی چٹ گیا
مڑ کے قہر خاں ڈُلے دے پاس جاوے جیویں بعضیاں کھیل کے نٹ گیا
جنگی سورما وچ میدان جا کے فتح اپنے نام وی کھٹ گیا
تن مارے تے مردیاں وانگ چوتھا اک جان بچاء ترٹ گیا
ڈُلا دیکھ کے بڑا خوش حال ہویا جدوں ہووندا سی لوٹ پٹ گیا
کشن سنگھ سی قہر خاں قہر بگا فتح پائیکے پچھانہہ پلٹ گیا

(دوسرے دن پہلا جنگ ڈُلے دے
چھوٹے بھرا جلال خاں دا تے ماریا جانا)

روز دوسرے اُٹھ سویر ویلے جنگ کرن جلال خاں چلیا ای
پنجے لا ہتھیار تیار ہویا ترنت جائے میدان نوں ملیا ای

جدوں دیکھیا مرزے جلال خاں نوں ست مغلاں اُٹھ کے گھلیا ای
دل والا جوان نہ مول ہوندا دیکھ مغلاں نوں مول نہ ہلیا ای
مارے چار تے جنگ سی خوب کیتا وھار حوصلہ سبھ نوں ٹھلیا ای
اپر لیکھ نصیب دا لکھیا جو اوہ تاں کسے توں جائے نہ ٹلیا ای
جدوں مرزے نے دوروں حوال ڈٹھا ہور سورمے بھیج اُتھلیا ای
سارا دُلے نے دغا معلوم کیتا حال بھائی دا دیکھ نہ جھلیا ای
ترنت فوج نوں کرے تیار دُلا غصہ کھائیکے آپ ہی رلیا ای
کشن سنگھ دُلے نے بلاّ کیتا جائے مغل دا کالجا سلیا ای

(دُلے دا فوج وچ قتل عام کرنا)

دُلا پہنچیا مغلاں دے پاس جا کے جیویں جنج تے پیندی ہے دھاڑ لوکو
پہلے جائے بندوق دے وار کردا گولی چلدی سی ساڑ ساڑ لوکو
گیا مُکت بارود جاں پاس والا پھر تیر چھڈے کاڑ کاڑ لوکو
وانگ پتیاں مغل اُڈائے سٹے سُٹے زمیں اتے جھاڑ جھاڑ لوکو
ہوئے خاتمہ جاں تیر پھڑ لئے نیزے سینہ سٹدے سٹدے پاڑ لوکو
جیویں بکری ملے بگھیاڑ تائیں کرے ٹکڑے پاڑ پاڑ لوکو
آخر تیغ دے نال تباہ کیتے جدوں کھڑکدی سی کھاڑ کھاڑ لوکو
حال مندا جاں مرزے نوں نظر آیا جائے پکڑدا لدھی دی آڑ لوکو
چھاتی لدھی دی مونہہ دے وچ پکڑے نال روندا ہے زارو زار لوکو
کہے ماتا میں دھرم دا پُتر تیرا رکھیں جان میری کرکے باڑ لوکو
دُلا پہنچیا مرزے دے پاس جا کے لدھی روکدی وانگ پہاڑ لوکو
دُلیا مرزا ہے شرن ڈِگا کشن سنگھ نہ قبر وچ گاڑ لوکو

کورڑا چھند

ڈھوکھا دے کے جدوں دی جلال ماریا ڈُلے نے سی جھٹ فوج نوں پکاریا
مرزے نوں کھانا جیویں کھانا پان نوں چھڈنا نہ اج مرزے دی جان نوں
چڑھدے جوان اک دم دھائیکے کر دیوے مغلاں دے ڈھیر جائیکے
دغے نال ماریا جلال خان نوں چھڈنا نہ اج مرزے دی جان نوں
مرزا سی جھٹ لدھی پاس جاوندا ماتا ماتا آکھ چھاتی مونہہ لاوندا
مرزا کشن سنگھ منگے دان نوں ڈُلے توں چھڈائیں ماتا میری جان نوں

(لدھی نے مرزے دی جان بچاؤنی)

ڈُلیا میں تینوں اِک گل بولدی واری تیرے اتے وے میں جان گھولدی
کام تے کرودھ نوں وے دلوں ٹاریئے سرن پیا نہ بچہ کدی ماریئے
آکڑے جو مہرے اوہدا سر وڈھیے ہووے بھاویں سکا مول ناہی چھڈیئے
ہووے جے ادھین پھیر کام واریئے شرن پیا نہ بچہ کدی ماریئے
مرزا تاں آکے چھاتی میری پھڑدا ساہمنے ایہہ تیرے مول نہیں اڑدا
کرکے رحم دے غریب تاریئے شرن پیا نہ بچہ کدی ماریئے
آخر بھلے دا بچہ بھلا ہووندا مرزا ہے میری پینڑی لگ روونداا
ڈُلیا وے نیکی دی دلیل دھاریئے شرن پیا نہ بچہ کدی ماریئے
ماتا ایس دغا کیتا ماے نال نی دھوکھے نال اوس ہے دتا مار نی
دل میرے آوے ایہنوں چیر ڈاریئے شرن پیار نہ بچہ کدی ماریئے
لدھی کہے بچہ اوہدا کال آ گیا بچہ ہے جلال خاں نوں اوہی کھا گیا
مڑے نہ جہان خاں سے جہان ماریئے شرن پیا نہ بچہ کدی ماریئے

(لدھی دے کہے دُلے نے مرزے
نوں چھڈنا تے مرزے نال لاہور وچ آونا)

شرن پیا نہ مارنا دُلیا دے لدھی آکھدی ہتھ اُٹھائیکے اُتے
جدوں ماتا دے ملکھ تھیں بات سنی تدوں جنگ توں فوج ہٹائے اوتھے
کہے فوج نوں کرو آرام بھائی تدوں سبھ نے تنبو لگائے اوتھے
اپیر رنج سی مامے جلال خاں دا دیوے لدھی نوں بات بتائے اوتھے
ماتا مرزے نوں کدے نہ چھڈدا میں تیں تاں اس نوں لیا بچائے اوتھے
لدھی آکھدی ہونی نہ مڑے بچہ عمر اسدی اپنی ہائے اوتھے
بندی چھڈ یاں خوشی دے نال مرزے نالے دعوتاں لوے کرائے اوتھے
جھوٹھ موٹھ دُلا دنا بھائی راتیں مجلساں خوب سجائے اوتھے
بھائی دُلیا سُنی توں گل میری پنڈی سبھ نوں دیویں پچائے اوتھے
اپیر چل توں نال لاہور میرے دیواں شاہ دے سنگ ملائے اوتھے
رہے لدھی تے میہرو ہٹائے سارے زور اپنا کل لگاۓ اوتھے
اپیر آکھدا دُلا نہ فکر کرنا میرا شیخو ہے دھرم بھرائے اوتھے
فجرے کوڑماں پنڈ نوں ٹور دتا آپ جان لاہور دے دائے اوتھے
فوج وچ لاہور دے جاۓ وڑی مرزا دُلے نوں گھرے لجائے اوتھے
کشن سنگھا ایہہ دُلے نوں کہے مرزا کھانا اج میرے گھر کھاۓ اوتھے

(دُلے نوں شراب پیا کے بے ہوش کرنا
مرزے نے پھر بنھ کے جیل چ سٹنا)

تن روز سی ہونی نے جان بخشی سو ای بیتیا تیسرا وار یارو
وقت شام دے اُسنے نوکراں نوں دتا حکم سی مرزے سردار یارو

کرنی ڈُلے دی اساں ہے خوب خاطر ہون لذیذ کباب تیار یارو
پہلے توڑ دا نشہ لیاونا جے کرو خاطر ہوئے ہشیار یارو
اِک خاص ہے ساڈڑا یارا آہا گل اُسنوں ویکھو چتار یارو
وچ نشے دے ہور گھول دتا تانکہ رہے ڈُلے نوں سُرت نہ سار یارو
جدوں ہوش توں ہووے بے ہوش ڈُلا مینوں آئے کرنا خبردار یارو
ہوئی رات جاں کھانا تیار ہویا کہے ڈُلے نوں نال پیار یارو
میں ڈُلیا نشہ نہ کدی کیتا اس واسطے میں عذردار یارو
اپر ٹھہریا دی کجھ لازمی ہے خاطر آن کیتا خاطر یار یارو
عرض مرزے نے کیتی جاں بہت ساری ڈُلا سندا ہوئے لاچار یارو
اک ادھ جا ڈُلا چڑھائے گیا ہوئے عقل تے ہوش فرار یارو
جھٹ نوکراں مرزے نوں خبر دتی دیوے طوق زنجیر وچ ڈار یارو
پھر رات نوں سٹیا جیل خانے اتے کھڑے کیتے پہریدار یارو
تڑکے نور دے ڈُلے نوں ہوش آئی دیکھے حال ہویا شرمسار یارو
جدوں ہونی نے آن کے گھیر لِتا کرے دل دے وچ وچار یارو
لدھی ماؤں مینوں زور لاء تھکی ایہہ تاں مغل ہیسن دغے دار یارو
میں تاں آکھے نہ کسے دے لگیا سی تاہی آء ہویا ایسا کار یارو
نالے ہونی نے آئے آواز دتی پورا ہو گیا اج اقرار یارو
تین روز میں ڈُلیا ٹال دتی ہُن تینوں میں لواں گی مار یارو
سُن کے ہونی دی بات نوں آکھدا ہے تیرا قول نہ سکدا ٹار یارو
اپر ویری دے ہتھوں نہیں مرنا دل وچ دلیل لئی دھار یارو
ہونی ڈُلے دا سُن سوال کیہا میرے محل وچ ٹکراں مار یارو
ہونی چھڈدی نہیں ہے کشن سنگھا اپنے اوئیے چاڑھنے وار یارو

(پہریدار نوں دس کے دُلے نے جان دینی)

دُلا دیکھ کے آکھ نوں قید اندر وچ دل دے بہت ہی جھوردا ہے
نال غصے دے حال بیان کردا پہریدار تائیں نالے گھوردا ہے
اِک مغل دی جان نہ چھڈدا میں جو جاندا پُت ایہہ سور دا ہے
مینوں دھرم دا بھائی بناء آندا میں سوچیا پھند فتور دا ہے
جے توں اِک واری مینوں چھڈ دیویں بدلہ کڈھنا ایس قصور دا ہے
اوہدے ہونی سی کوکدی سر اُتے موسے دسیا شہلا جن تردا ہے
پھیر آکھدا شیخ نوں حال دسیں جیہڑا حامیاں میریاں پُوردا ہے
آکھیں مرزے نے دغے نال قید کیتا تاہیں پکڑیا راہ غرور دا ہے
مینوں شیخو دے ملن دا شوق آہا اوہدے آ گیا وقت صبور دا ہے
ساڈا وچ درگاہ دے ہوگ میلہ اساں ملیا راہ حدور دا ہے
وقت آخری اتنی بات کہہ کے مجھ کڈھی جیویں مشک کستور دا ہے
کشن سنگھ ٹکراں مار مریا پرزے کردا جیویں ڈگا کھجور دا ہے

(بیان کرنا حال دُلے دا پہریدار نے پاس بادشاہ دے)

پہریدار نے جائیکے پکار کیتی شاہا دُلے نے جان گواء دتی
نالے دغے دا دسیا حال سارا مردی وار جو دُلے سناء دتی
مردی وار سی شیخو نوں یاد کردا رمز شیخو دے کم وچ پاء دتی
جدوں دُلے دی موت دی خبر ہوئی اُلٹی کلا سی شاہ پھراء دتی
نہ تے جنگ وچ ماریا مرزیا اوء شکل مینوں نہ مول دکھاء دتی
ہویا تیرا قصور ایہہ بہت بھارا ایتھے آئیکے زہر کھواء دتی
میں تاں آپ سی دُلے نوں قتل کرنا تیں تاں پہلے ہی جان کھپاء دتی

آوے دل میں قتل ہن کرا تینوں اپر ضبط جاگیر کراء دتی
جدوں شیخو نوں حال معلوم ہویا جان اپنی اوس ونجاء دتی
ترنت شیخو نے چٹیا صیغہ ہیرا کشن سنگھ روح سنگ ملاء دتی
بادشاہ نے مرزے نوں مار پولے کال کوٹھڑی دے وچ سٹیا سو
قہر کیتا اوئے دھوکھے باز ظالم وے تیں وساہ دے قلعے نوں پٹیا سو
نال دھوکھے باز دے ماریا ڈلے نوں توں شیخو دے پرانا نوں لٹیا سو
کشن سنگھ راج تے بھاگ نوں بنا کلنکی ایتھوں حق سچ نکھٹیا سو

(دفن کرنا دوناں نوں)

روء پٹ کے انت صبر کرکے سد قاضی نوں غسل کرایا سو
دوناں وچ جنازیاں رکھ کے تے فاتحہ پڑھ کے اُٹھایا سو
اگے ڈلا تے پچھے بھراؤ شیخو اج لے شکار نوں دھایا سو
شیخو مرے دا شوک لاہور اندر اپر ڈلے دا شکر منایا سو
سارے حلوائیاں اتے قصائیاں نے ڈلے مرے تے ہرکھ جتایا سو
غم شیخو دا مول نہ منا اندر جن ڈلے نوں چا بچایا سو

(ورلاپ کرنا رشتے داراں دا)

آئی جدوں ہوش آکھے ہاء لاڑیا شاہاں نال ویر کاہنوں پایا لاڑیا
اس دے وچھوڑے میرا سینہ ساڑیا ساہاں نال ویر کاہنوں پایا لاڑیا
جے میں تینوں آکھدی سی کدی سیانیا بدیاں شاہاں دے نال کاہنوں چانیاں
ربّ دتا انّ گھر بیٹھ کھاونا ویر توں شاہاں دے نال نہیں سی پاونا
لدھی ماتا کئی وار تینوں تاڑیا شاہاں نال ویر کاہنوں پایا لاڑیا

کوی او واچ

ایہہ جگت سراں ہے مسافراں دی چلو چلی نہ ٔسن توں سدّ رہیا
وڈے راجے تے سورمے بدلوکی کرن کیلا کال تنہاں سر تے نچّ رہیا
آخر ربّ دا ناں ہی رہے باقی کافی کوڑ پسارا ہے سچّ رہیا
کر لے بھجن بھائی کشن سنگھا کال نگارا تیرے گرد وج رہیا

ڈلا بھٹی بارے گوربچن رگل دے چھ گیت

ماں ڈلے دی بولدی

ماں ڈلے دی بولدی
کہندی سُن پُترا اک وار وے
تیرا باپ تے دادا سوہنیاں،
مغلاں نے دتا مار وے
راجا منگدا سی ساتھوں مالیا،
جے نہ دیندے تے پائے پھٹکار وے
اسیں باغی ہو گئے ایس توں،
تاہیوں دِتا اوہنے قہر گزار وے

نالے دادے تیرے نُوں لے گئے،
جیہڑا بھٹیاں دے سر دستار وے
ایہہ نہ مندے سی تخت لاہور نوں،
نالے دِلی نوں وی دیندے سی ونگار وے
اوہنے دے کے حکم جلاد نوں،
جانوں مار مکائے جھٹ پار وے
کہندے خون تے پسینے دی کمائی تے،

دس مُغلہ کیہ تیرا ادھیکار وے
ایہناں دوہاں دی بہادری نوں ہیریا،
اج تیک گاوندی ساری ساندل بار وے

دُلا آکھدا نہ رو مائی میریئے،
ویکھوں اکبر دا میں زور نی
نی میں بھن دواں ہنکار والے قلعے،
پاواں وقت میں تخت لاہور نی
نی میں رنڈیاں کراں مغلانیاں،
اج پرکھنے چغتیاں دے زور نی
چیتے رکھے گا زمانہ ایس یدھ نوں،
ٹنڈاں رُلن گیاں پنڈی تے لاہور نی
جیہنے بار دی انکھ نوں ونگاریا،
ساڈے واسطے تاں اوہی وڈا چور نی

ماں دُلے دی ورجدی،
کہندی سن لیا سردار وے
وے توں کلے نے لڑائی نہیوں جتنی،
دوجے بنے تاں کھڑی سرکار وے
پہلاں کر لے تیار وے توں قافلہ،
کلے جوش پلے پیندی سدا ہار وے
تینوں بار والی مٹی پاوندی واسطہ،

کلّا پنچھی نہ کدے بنے ڈار وے
تیرا بھائی چارا نال جے کھلو گیا،
لئیں پھیر بھاویں دِلی نوں ونگار وے

اگیوں ڈُلا بولدا،
کہندا مائی مینوں ہتھیں آپ تور نی
جیہڑی گڈی چڑھی مغلاں دی عرش تے،
ایہدی کٹنی ایں میں ہی اج ڈور نی
جہیڑے انکھاں دی فصل لتاڑدے،
کتھوں آن وڑے پیلیاں چ ڈھور نی
جیہنے ساڈی دستار ہتھ پا لیا،
جا کے ویکھنے چغتیاں دے زور نی
مینوں کلّا نہ سمجھ مائیں میریئے،
سارے باغی ہوئے جو سی کمزور نی

تخت لاہور نوں جیہڑا ونگاردا

تخت لاہور نوں جیہڑا ونگاردا
سورما جوان سی اوہ دلا بار دا

جیہدے باپ دادے نوں سی پھاہے ٹنگیا
ملیا نہ جیہناں توں لگان منگیا
مغلاں دے کولوں جو کدے نہ ہاردا
سورما جوان سی اوہ دُلا بار دا

کرت کمائی اسیں آپ کریئے
دس کاہدا تیرا ایہہ لگان بھریئے
کیہڑی گلوں اکبرا تیتھوں ڈریئے؟
بھامبڑاں جہے بول مکھ چوں اُچاردا
سورما جوان سی اوہ دلا بار دا

آکھیا ونگار کے سی جیہنے بار نوں
توڑنا ایں راجیاں دے ہنکار نوں
کھچ لؤ میان وچوں تلوار نوں
بادشاہ لاہور دا سانوں ونگاردا
سورما جوان سی اوہ دلا بار دا

مار کے نگارے سٹ اگے لگیا
تیرے بلہارے جاواں شیر بگیا
تیری کرپان اگے کوئی نہ تگیا
اَنکھ آزادی دے لئی جان واردا
سُورما جوان سی اوہ دلا بار دا۔

تیغ کھچ ڈلے نے لکیراں ماریاں

تیغ کھچ ڈلے نے لکیراں ماریاں
آوٗ! جیہناں نوں نیں عزتاں پیاریاں

جیہڑے راجیاں دی منجی تھلے رہن گے
بھلکے برادری چ کِداں بہن گے
لعنتی نموشیاں نوں کویں سہن گے
کھلے ڈلہے پانیاں چ لایئے تاریاں
آوٗ ! جیہناں نوں نے عزتاں پیاریاں

ساڈے ماپیاں دے گھریں جو نیں جنیاں
دھیاں بھیناں اج نیں غلام بنیاں
متھے دیاں ناڑاں جے اجے نہ تنیاں
کیہڑے کم آوندیاں ڈینگاں ماریاں
آوٗ ! جیہناں نوں نے عزتاں پیاریاں

سپ دا وروودھ جیکوں مور نال ہے
پنڈی دا مقابلہ لاہور نال ہے
کرنا مقابلہ ایہہ زور نال ہے
لوکاں ساہمنے کیہ محل تے مناریاں
آؤ! جیہناں نوں نیں عزتاں پیاریاں

لوڑ ساڈی جابراں دا سر وڈھنا
حاکماں دی دھون وچوں کِلا کڈھنا
وڈھ کے چوراہے وچ ڈِچے گڈنا
جائز تلوار جے دلیلاں ہاریاں
آؤ! جناں نوں نیں عزتاں پیاریاں

جنا زور تیتھوں لگدے لگا لے

جنا زور تیتھوں لگدے لگا لے اساں نہیں تیری این منی
ساڈے زور نوں توں ہور ازما لے اساں نہیں تیری اِین منی

بار دیاں جمیاں نوں پٹھ تلوار دی
اَنکھاں دے پچھے سدا زندگانی واردی
ساتھوں بار بار بھاویں اکھوا لے اساں نہیں تیری اِین منی

ہڈ بھنّ کرت کمائیاں اسیں کردے
تیریاں ودھیکیاں نوں حاکما نہ جردے
بھاویں پرے چ کھلو کے اکھوا لے اساں نہیں تیری اِین منی

تینوں جے بندوقاں اتے فوجاں اتے مان ہے
میرے چ بھراواں اتے ڈولیاں دا تان ہے
چل! ڈلے نال اج ٹکرا لے اساں نہیں تیری اِین منی

دِلیاں لاہور ساڈے پیریں آ کے پین گے
ریت دے محل ویکھیں نھیری آیاں ڈھہن گے
ساڈی سن لے تے اپنی سنا لے اساں نہیں تیری اِین منی

لِکھدی نورمداں ڈُلے نُوں

لکھدی نورمداں ڈُلے نوں چھیتی بہوڑیں توں
صوبہ ساڈے اُتے ڈاڈھا قہر کماوے

آکھے بن جا میری بیگم چھڈّ کے ڈُلے نوں،
جیہڑا جوبن تیرا مٹی وچ ملاوے

لے لے راج بھاگ توں منگ لے جو کجھ منگنا ایں
میرا مونہہ تیرے بن اج روٹی نہ کھاوے

لکھ روپیہ سونا رُوپا، باغ حوالے نی،
تیرے ڈُلے نالوں سوہنا محل سہاوے

آکھے اوہ تاں باغی ہویا تخت لاہور دا،
اوہدی زندگی دے دن گنویں رہِ گئے چار نی

سارے بھکھے ننگے اوہدے بیلی یار بنے،
اوہنوں سرداری دا چڑھیا تیز بخار نی

جیکوں اڈی بیٹھاں کیڑی مدھی وسدی نہیں،
تیرا ڈلا وی ایوں ختم کرو سرکار نی

نی توں رنڈی ہونوں پہلاں بہہ کے سوچ ذرا،
کہنا میں وی ہن نہ تینوں بارم بار نی

میری جان کڑکی دے وچ ڈلیا بھڑیں توں،
کوری چادر تے نہ داغ کلنکی لاوے

اسیں بار دیس دیاں جمیاں جائیاں مورنیاں،
سانوں راجیاں دا نہ محل منارا بھاوے

کھلیاں جوہاں، سچیاں روحاں والے جانگلیا،
چھیتی پہنچیں صوبہ ڈاڈھی جان ستاوے

وے توں راکھا عزت آنکھ سچی پنڈی دا،
تیری نورمداں اج کونج وانگ کُرلاوے

لے کے لشکر بھارا چڑھ آ تخت لاہور تے،
ظالم صوبے نوں توں ایسا سبق سکھا وے

مُڑ کے دِھی بھین نہ گھیرے گٹو غریباں دی،
نورمداں پھر رانی دلے دی اکھواوے

تیری پائی بات دا ہنگارا بناں گے

تیری پائی بات دا ہنگارا بناں گے اوئے سوہنے بیر ڈلیا
پنڈی دا لاہور تے نگارا بناں گے اوئے سوہنے بیر ڈلیا

جے اِن جے بار والے بھٹی بھین بھائی تیرے نال نیں
دَلی تے لاہور ولّ کر کوچ توں اوئے سبھ تیرے نال نیں
لڑاں گے جاں مراں گے سہارا بناں گے اوئے سوہنے بیر دلیا

بھیناں دے سہاگ نوں بچاوَن والیا اوئے اسیں تیرے نال ہاں
بار دیاں اَنکھاں بچاوَن والیا اوئے تیرے بھائیوال ہاں
لاشاں وچ جند دھڑکاوَن والیا اوئے تیرے انگ پال ہاں
بن کے کمان تیرے نال تُراں گے اوئے کھچ تیر ڈلیا!

موت ساڈے ہی بھراواں دا سفید خون کیتا، کیویں سرکار نے
طلباں کماوَن دے لئی، بن گئے سپاہی، جیہڑے یار مار نے
جین کاہدا غیرتوں بغیر بندے ہوندے دھرتی تے بھار نے
تھڑے ٹٹے لوکاں نے ہی، تیرے نال تُرنیں اخیر ڈلیا

اگ دے انگاریاں تے پیر تاں توں رکھ تیرے نال چلاں گے
جابراں دے وار تلوار ہتھیار ہِک اتے جھلاں گے
یار دی اَکھ نوں نہ وٹا لاواں گے اوئے رنجھوی ملاں گے
تخت لاہور دیاں قابضاں دی ہِک نوں توں چیر ڈلیا

وار

مینوں گڑھتی ڈُلے شیر دی، کِنج نیویں دھون کراں
میں گُھڑ کھیڈیا کھرل دے، کِنج سینے سیت بھراں

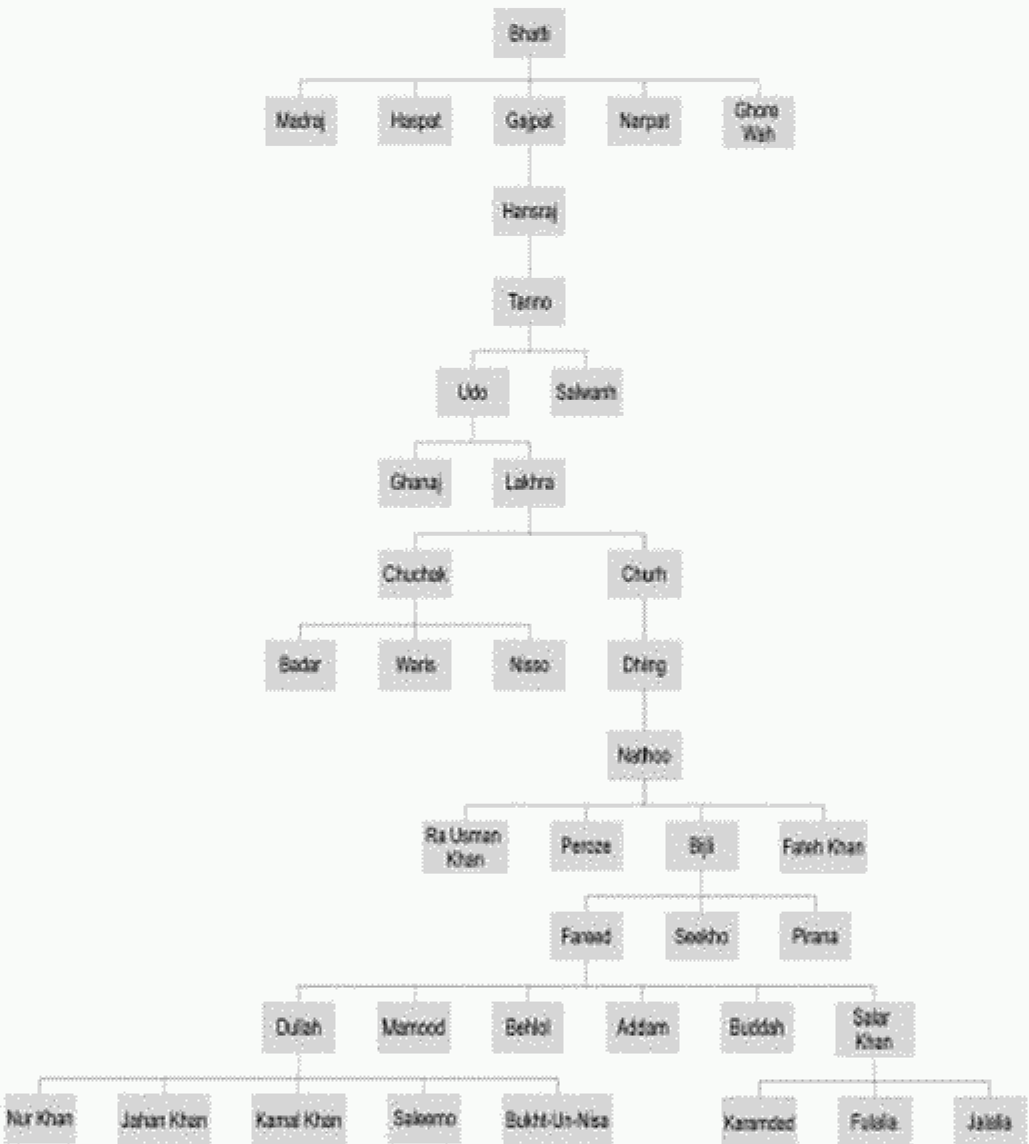
میں بالکا چن وریام دا، سِر جبرُو والی پگ
میرے وِچ ملنگی بولدا، میرے سینے اَنکھی اَگ

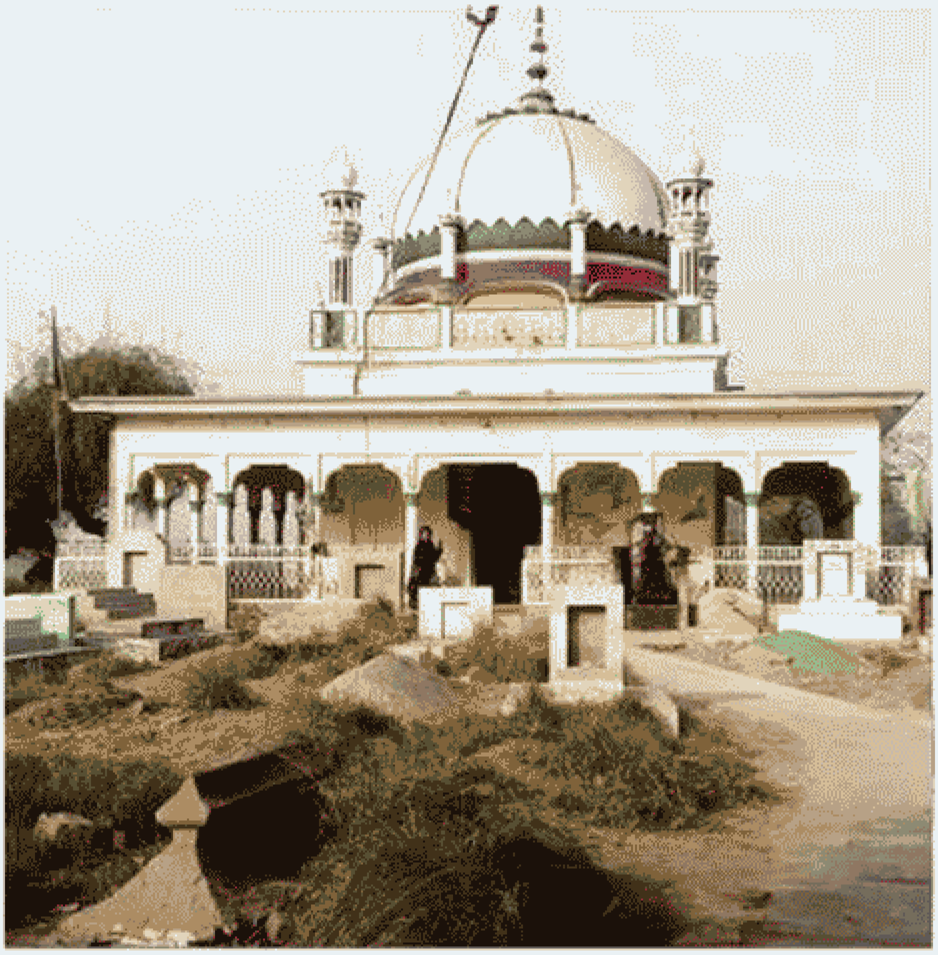
میں چنڈیا نظام لوہار دا، میری کِسراں دھار مُڑے
میں کِنج نہ چیکاں ظالمو، میرے پکے رنگ رُڑھے

جیہڑے لوکاں وِچ اُساردے، پئے نفرت والی کندھ
بھاویں حافظ ہون قرآن دے، مینوں نہیوں یار پسند

اوتھے بُرج اُساریئے بابیا، جِتھے دبے اپنے شیر
ایہہ قرض جدوں ایں لتھنا، جِند سرخرو ہونی فیر

شجرہ نصب، دُلاّ بھٹی

شاہ بہلول دریائی مقبرہ

دُلا بھٹی دی قبر میانی صاحب ۔ لکھیاری تے پروفیسر اسد سلیم شیخ

پِنڈ چوچک پہنچن تے لیکھک دا ڈھول وجا کے
جی آیاں نوں آکھیا گیا 2008.

ڈُلے بھٹی دی یادوِچ سال بعد لیکھک ولوں
پہلی وار پِنڈی بھٹیاں میلہ کروایا گیا۔ سال 2008

دُلا بھٹی اُپر سیمینار اتے پروفیسر اسد سلیم شیخ دی کتاب
دُلے دی بار دی گھنڈ چکائی نال لیکھک تے مدثر اقبال بٹ

سال 2008

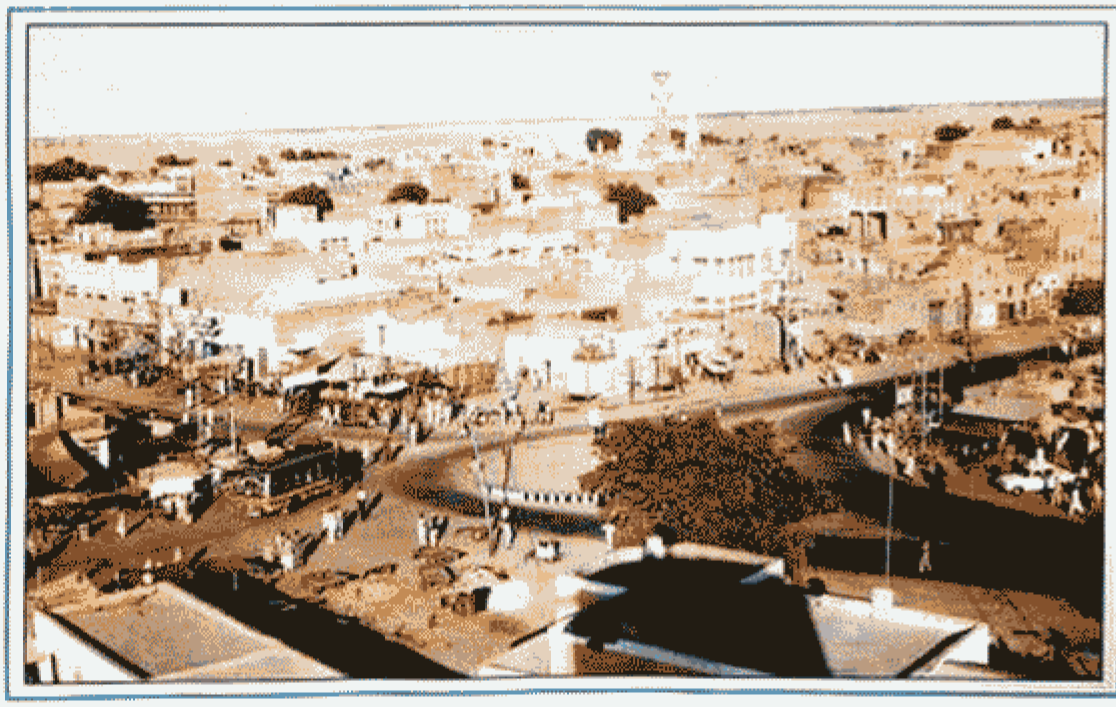

سیمینار وِچ لیکھک اپنے خیالات پیش کردے ہوئے

سال 2008

Map of
Dulle Di Bar
Kharian
Lala Musa
Dinga
Gujrat
Mandi
Bahauddin
Malakwal
Kunjah
Lilla
Jhelum
Bhera
Phalia
Wazirabad
Jhawarian
GUJRANWALA
Gakkhar
Rahwali
Bhalwal
Chenab
Kot Mumin
Hafizabad
M2
Naushara Virkhan
Pindi
Bhattian
Safdarabad
Muridke
Rabwah
Chiniot
Sangla Hill
Sheikhupura
Chak Jhumra
Shahkot
Sharqpur
Nankana
Sahib
Faisalabad
شاہ بہلول دی مائی مقبرہ
Jaranwala
LAHORE
Raiwind
FAISALABAD
Bhai
Pheru
Gojra
Samundari
Pattoki
Khudian
Tandlianwala
Chunian
Toba Tek Singh
Okara
Renala
Khurd
Sahiwal
Harappa
Dipalpur
Chichawatni
Area : 6367 Sq.km.
(estimated)
Sea Level : 700-800 ft.
Capital Dulle Di Bar.

ڈُلے دی بار

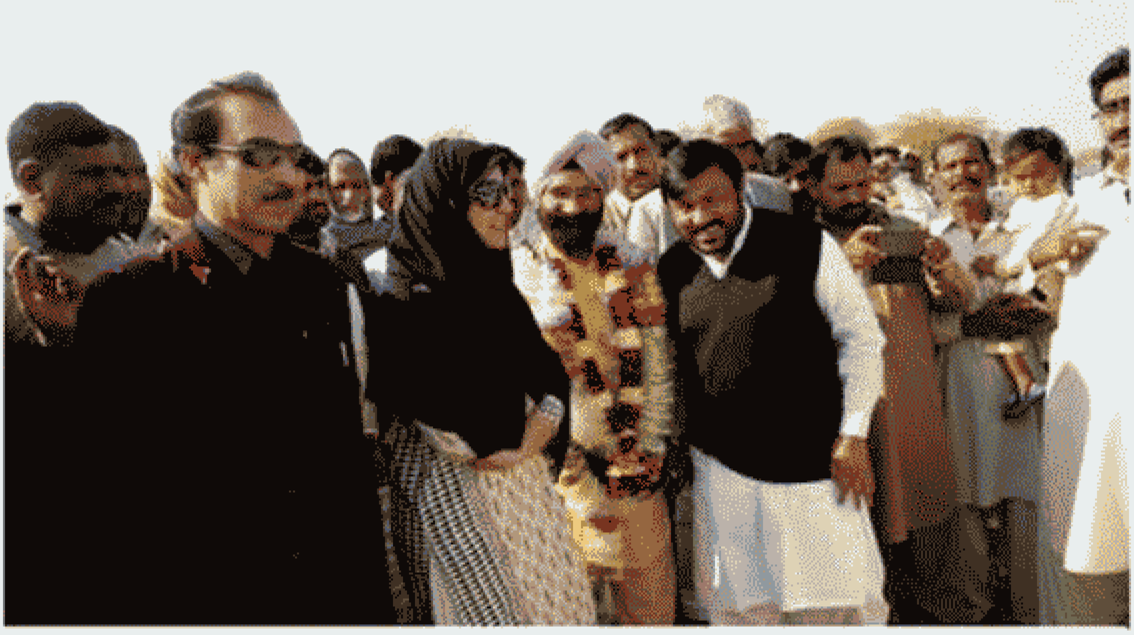
ڈُلے دی بار دا مرکز: پِنڈی بھٹیاں 45 سال پہلاں

تخت ہزارہ اِک پُرانے گھر مُوہرے

سن 2014 نُوں دُلے بھٹی دا گھوڑ سوار بُت ایہہ بُت پنڈی بھٹیاں توں باہر
دُلے کی چوک وِچ لیگھک ولوں اُساریا گیا

پنڈ ڈُلے کی ڈُلے بھٹی دے بُت افتتاح موقع پنڈ بھٹیاں
دی اسسٹنٹ ڈپٹی کمشنر میڈم سعدیہ تحریم، سن 2014

پنڈ ڈُلے کی لوک "ڈُلا بھٹی" زندہ باد دے نعرے
لاوَندے ہوئے، سن 2014